

Ankara Üniversitesi Yayın No: 735

APAM Yayın No: 21

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
ASYA-PASİFİK ÇALIŞMALARI
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ (APAM)

TÜRKİYE'DE ENDONEZYA ÇALIŞMALARI-I

Yayına Hazırlayanlar

A. Merthan DÜNDAR
Gökberk DURMAZ

Para ile Satılamaz

Ankara - 2022

TÜRKİYE’DE ENDONEZYA ÇALIŞMALARI - I

Yayına Hazırlayanlar

A. Merthan DÜNDAR – Gökberk DURMAZ

Ankara – 2022

Ankara Üniversitesi Yayınları No: 735
Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi
APAM Yayınları: 21

Ankara Üniversitesi Yayınları, Yüksek Öğrenim Kurulu'nca tanınan ve
yükseköğrenim kurumlarının kataloglarında yer alan uluslararası yayın
niteliğindedir.

ISBN: 978-605-136-569-5

Yazarların görüşlerinin sorumluluğu kendilerine aittir.

Redaktör
Aysun HARPER

Baskı Yeri:
Ankara Üniversitesi Basımevi
İncitaşı Sokak No: 10 06510 Beşevler/ANKARA
Tel: (0312) 213 66 55
Basım Tarihi: 13/05/2022

İÇİNDEKİLER

A. Merthan DÜNDAR <i>SUNUŞ</i>	5
İlhan ERDAL <i>Türkiye-Endonezya Ticari İlişkileri Üzerine</i>	7
Alaeddin TEKİN <i>Erken Dönem Geleneksel Endonezya Edebiyatı 'nda Türkler ve Türk İmgesi</i> ...	13
Bernando J. SUJIBTO <i>Endonezya'da Türkçeden Çeviriler: Tartışma ve Gelecek Umudu</i>	35
Faiz KASYFİLHAM <i>Sol Düşüncelerin Endonezya 'daki Ekonomik ve Siyasî Söylem Üzerindeki Etkileri</i>	47
Kerem KILIÇDAROĞLU <i>Endonezya 'da Marksizm 'in ve Sol Hareketin Gelişimi</i>	69
Hadza Min Fadhli ROBBY <i>Endonezya 'da Siyasî Partiler ve Endonezya 'nın Siyasî Parti Sistemi</i>	91
Ferhat DURMAZ <i>Jokowi Dönemi Endonezya Dış Politikası: Deniz Ekseni Yaklaşımı Çerçevesinde Aktif Pragmatizm</i>	113
Gökberk DURMAZ <i>Endonezya-Japonya İlişkileri: Uluslararası Göç Bağlamında Bir Değerlendirme</i>	149
Güray ALPAR <i>Endonezya: Jeopolitik ve Askerî Değerlendirme</i>	159

Harun TUNCER	
<i>Müdekkik Bir Mühtedi: Abdülhad Davud ve Endonezya Müslümanlarına Dair Çalışmaları</i>	177
Tufan Kutay BORAN	
<i>Java Kültürü'nün Endonezya Dış Politikası Üzerindeki Etkisi: Başkan Suharto Örneği</i>	191
Mehmet ÖZAY	
<i>Batak Toplumu'nda Sömürgecilik Dönemi Misyonerlik Faaliyetleri</i>	207
Savran BİLLAHİ	
<i>Pesantren ve Endonezya Müslüman Orta Sınıfı'nın Kimlik Arayışı</i>	247

SUNUŞ

Türkiye ve Endonezya ilişkilerinin tarihinin, eldeki bilgiler ışığında, XVI. yüzyıla kadar uzandığı söylene de Türklerle Endonezya yerlileri arasındaki ilişkilerin çok daha eskilere dayandığına dair bazı kanıtlar da mevcuttur. Bölgesel bir güç olma yolundaki Endonezya, dinamik nüfusu, yükselmekte olan ekonomisi ve renkli kültürü ile Türkiye'nin Asya'daki potansiyel ortaklarından biri konumundadır. Özellikle son yıllarda artan ekonomik ve kültürel ilişkiler, iki ülkeyi daha da yakınlaştırmaktadır. Sevindirici bir başka konu da iki ülke araştırmacılarının karşılıklı olarak birbirlerinin tarihi, kültürü, edebiyatı, dış ilişkileri hakkında bilimsel yayınlar üretmeye başlamış olmalarıdır.

Ankara Üniversitesi Asya-Pasifik Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (APAM) tarafından hazırlanmış olan bu kitap, Endonezya'nın tarihi, kültürü, sosyal yapısı, ekonomisi, dinî hayatı ve dış politikası vs. üzerine yazılan makalelerden oluşmaktadır. Katkı veren yazarların tamamı, Asya'yı ve Endonezya'yı çok iyi tanıyan akademisyenlerden oluşmaktadır. Özellikle Türkiye'de eğitim görmüş Endonezyalı meslektaşlarımızın, Türkçe yazdıkları makalelerle katkı sağlamış olmaları bizleri ayrıca sevindirmiştir.

Bu aşamada, kitap çalışmamıza katkı veren tüm yazarlarımıza teşekkür etmeyi bir borç biliriz. Redaksiyon işini yüklenen Sayın Aysun HARPER'a, Editör olarak katkı sağlayan Sayın Dr. Öğr. Gör. Gökberk DURMAZ'a, Ankara Üniversitesi Basımevi çalışanlarına, APAM çalışmalarını her zaman destekleyen Ankara Üniversitesi Yönetimi'ne ve son olarak, Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Necdet ÜNÜVAR'a teşekkür ederiz.

Prof. Dr. A. Merthan DÜNDAR
APAM Müdürü

TÜRKİYE-ENDONEZYA TİCARİ İLİŞKİLERİ ÜZERİNE

*İlhan ERDAL**

Kıymetli okurlar,

Türkiye'mizin geleceğe dair büyük hedefleri var. Bu hedeflere her geçen gün hızla yaklaşıyoruz. Siyasi ve ekonomik olarak güçlendikçe başka ülkelerle olan ilişkilerimiz de önem kazanıyor. Başka bir açıdan baktığımızda ise diğer ülkelerle ilişkilerimiz iyi oldukça da güçleniyoruz.

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Endonezya İş Konseyi Başkanı olarak bu kitapta sizlere Endonezya ile ilgili bölgede yaptığımız çalışmalardan ve hedeflerimizden bahsetmek istiyorum fakat öncelikle şu sorunun cevabının vermeliyim. Endonezya bizim için neden önemli? Asya Kıtası'nın Türkiye'ye en uzağındaki bu ada ülkesi için bunca akademisyen, yazar, iş insanı bir araya gelip neden onun hakkında yazıyor?

Bu ilginin ekonomik, ticari ve siyasi sebeplerin çok ötesinde bir anlamı var. O da tarihsel bir gönül bağımızın olması! Bu bağın temelleri, 16. yüzyılda Açe Sultanlığı'nın Portekiz baskısından kurtulabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'ndan istediği yardımla atıldı. Daima mazlumdan yana tavır gösteren ve mazlumu koruyup kollayan ecdadımız, desteğini bu uzak Asya ülkesinden de esirgememişti. Açe Sultanı'nın çağrısı ile koşarak Açe'ye giden ve orada şehit düşen Osmanlı askerlerinin kabirleri hâlâ Banda Açe'de. O günlerde Açe'nin zor zamanında elinden geldiğince yanında olan milletimiz, aynı yardımlaşmayı 2004'te meydana gelen tsunami felaketi sonrasında da gösterdi. Bu yardımların bugün bile Endonezya halkının dimağında olduğunu biliyoruz çünkü sokaklarında gezerken Türk olduğumuzu anlayanların yüzünde minnet dolu gülümsemeleri görüyoruz. Endonezya'nın yüzde 90 civarında Müslüman bir topluluk olması da manevi bağlarımızın daha kuvvetli

* Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu DEİK / Türkiye-Endonezya İş Konseyi Başkanı.

olmasını sağlamıştır. Öyle ki Endonezyalı Müslümanlar, kutsal hac ziyaretini İstanbul üzerinden hacca gidip gelerek ve İstanbul'da bir gün de olsa vakit geçirerek gerçekleştiriyorlar.

Elbette bahsettiğimiz bu iki olayın çok öncesinde Müslüman-Türk tüccarlar deniz yolu ile bölgeye gidiyor ve ticaret yapıyordu. Bölgeye o dönemde gösterilen ilginin asıl sebebi de ticariydi. Bu sayede kültürel bir etkileşim de oluyordu ancak Osmanlı'dan önce, Osmanlı döneminde ve sonrasında da iki ülkenin birbiri ile ticari ilişkileri iki taraf için de kârlılık arz ediyordu.

İki milletin tarihteki dönemin şartları itibarıyla gerçekleşen bu sınırlı etkileşimlerinden sonra devletlerin resmi teması çok daha yakın bir tarihe dayanıyor. Türkiye ve Endonezya arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı 1950 tarihini gösterirken Cakarta Büyükelçiliğimizin faaliyetleri 1957'de başladı.

Endonezya sokaklarında, insanların Türk olduğunuzu öğrendiğinde gülümsemeye başladığı, her sözlerinde, her davranışlarında ülkemize ve tarihimize saygı duyduklarını hissettiğiniz bir ülke ile ilişkilerimizin bu kadar uzun aradan sonra resmileşmesi ve yine aradan yaklaşık 70 yıl geçmesine rağmen istenilen düzeyde olmaması ne kadar garip değil mi? Ticari, kültürel ve dini ilişkiler yüzyıllar boyunca devam etmiş ama hep belli bir çerçevede kısıtlı kalmış. Artık dijital devrimle sınırların ortadan kalktığı bir çağ yaşarken ilişkilerin hızlanmaması, canlanmaması, olması gerektiği gibi olmaması için bir iş insanı olarak hiçbir neden göremiyorum.

Bu kitapta makalesi yer alan akademisyen ve araştırmacılar, iki ülke arasındaki ilişkileri pek çok yönden değerlendirip fikirlerini ortaya koyuyorlar. Ben de ticari alandaki durumumuz, yapılanlar ve yapılabileceklerden bahsetmek istiyorum size. Tecrübelerimiz, eksiklerimiz ve avantajlarımız konusunda artıracığımız farkındalığımız iki ülke ekonomisine de katkı sağlayacaktır.

Endonezya'nın Türkiye açısından potansiyelini net bir şekilde ifade etmek için öncelikle şunu söyleyebilirim. Endonezya, pek çok uluslararası kurumun tahminine göre 2050 yılına kadar dünyanın en gelişmiş 5 ülkesinden biri olacak. Zaten şu anda Güneydoğu Asya'nın birinci, dünyanın en büyük

16. ekonomisi durumunda. Endonezya'nın kendi nüfusu 273,5 milyon (2020). Bunun yanı sıra Güneydoğu Asya'daki 11 ülkenin toplamdaki yaklaşık nüfusu 673 milyon (2021). Potansiyel pazarın büyüklüğünü sanırım bu sayılar ifade ediyor. Endonezya için de Türkiye; Balkanlar ve Avrupa'ya bir çıkış kapısı olmakla beraber Orta Doğu ve Orta Asya için önemli bir ekonomik ortaktır. Bunun da altını çizerek söylemek gerekir.

Ülkeye yatırım yapacak olanlar için şu üç konu önemli: Doğal kaynakları, hammadde çeşitliliği, ucuz işgücü potansiyeli. Endonezya bu sebeplerle ülkeye ilgi gösteren yatırımcılar için gerekli ortamı oluşturacak politik kararları almaktan -henüz istenilen seviyede olmasa da- geri durmuyor.

Üyesi olduğu ASEAN'ın Bölgesel Kapsamlı Ekonomik Ortaklık Anlaşması (RCEP) dünyanın en büyük ticaret anlaşması. E-ticaret, hizmet, telekomünikasyon ve fikri mülkiyet hakları gibi sektörler başta olmak üzere birçok alanda yatırımı ASEAN ülkeleri arasında kolaylaştırıyor. Vergiler, tarife dışı engeller ve lojistik gibi konularda sorunların çözülmesi için de bazı kararlar alarak kendi aralarındaki ticareti etkinleştirmeye çalışıyorlar. Bu kararları Endonezya henüz onaylamamışsa da içinde bulunduğumuz yılda onaylaması bekleniyor. Bu durum Endonezya'nın uluslararası alanda ticari deneyimini artıracığı için bizim açımızdan önemli. Endonezya pazarı bu kararların onaylanması durumunda ciddi oranda alıcı bulacak.

Son verilere bakarsak özetle şöyle bir tablo çıkıyor karşımıza:

- ✓ 2021 yılında Endonezya GSYİH'si bir önceki yıla göre %3,69 arttı.
- ✓ Kişi başına düşen milli gelir 2021 itibariyle yaklaşık 4 bin 500 dolar.
- ✓ Türkiye ve Endonezya dış ticaret hacmi yaklaşık 1,5 milyar dolar.
- ✓ Türkiye'nin Endonezya'dan ithalatı yılda 1,2 milyar dolar civarında.
- ✓ Buna karşın Endonezya'nın Türkiye'den ithalatı 300 milyon dolar civarında.

Bu genel çerçeveden sonra yapılması gerekenler açısından biraz daha detaya inelim...

Endonezya'da öne çıkan sektörlerle baktığımızda tarımı en başa koyabiliriz. Yarattığı istihdam ve ihracata katkısı büyük olsa da üretim belli ürünlerde sınırlı olduğundan yatırımcılar için dikkate alınması gereken bir sektör. Ülke bazı ürünlerde kendine yetersiz olduğundan ithalat yapmak zorunda. Buna karşın tarım ve gıda konusunu stratejik bir alan olarak gördüğünden hassas davranarak yabancı yatırıma ve ithalata karşı bazı korumaları var. Bu durum onların açısından güvenli gibi dursa da ülkeye gelecek olan yabancı yatırımı ve onunla birlikte gelecek olan gelişmiş teknolojiyi engelliyor. Üretimi artıracak teknolojik unsurlardan uzak kaldığı için yine ithalata ihtiyaç duyuluyor ve böylece gerçekliği yani ihtiyaçları ile yasaları arasında kalan Endonezya, sektörde kısır döngü içinde kalıyor. Hâlbuki iki ülke arasında bu konuda daha rahat biçimde yapılacak bir ticaret, hem karşılıklı ihtiyaçları giderecek hem de diğer alanlarda sürdürülebilir ilişkiler için güven tesis edecek.

T.C. Ticaret Bakanlığı tarafından 2020-2021 dönemi öncelikli ülkeler arasında yer alan Endonezya'ya ihracatımızı artırmak için tanıtım faaliyetlerine önem vermek gerekiyor. Yapılan görüşmelerde çoğunlukla Türkiye'nin hangi ürünleri ürettiği ve ihraç ettiğinin bilinmediğini fark ediyoruz. Un dışında Türk ürünleri hakkında ithalatçıların da kayda değer bilgileri yok. Türk firmalarının pazarda agresif hareket etmediklerini söyleyebiliriz.

Endonezya'da öne çıkan bir başka sektör de sanayi. Dünyanın en kalabalık dördüncü ülkesi olan Endonezya, büyük bir işgücüne sahip. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarıyla önemli bir hammadde potansiyeline ve çeşitliliğine de sahip olunca sanayide önümüzde duran büyük bir kapı olduğunu görebiliriz. Otomotiv, enerji, kimyasallar, tekstil, makine, metal işleme, madencilik ürünleri işleme, makine ve elektronik, gıda, kakao, palm yağı ve kauçuk işleme sanayileri oldukça önemli. Sanayi kollarındaki bu çeşitlik ve iş gücü potansiyeli ile iki ülkenin geliştirecekleri ilişkilerin, farklı farklı sektörlerde olumlu sonuçları olacağı öngörülebilir bir durum.

Bildiğiniz gibi Endonezya'nın başkentinin taşınması ile ilgili bir süreç yaşandı. Yeni başkentte altyapının, yolların, binaların yeniden inşası ve iyileştirilmesi konularında inşaat sektörü için büyük fırsatlar bulunuyor. Altyapı yetersizliği Endonezya'nın en büyük sorunlarından biri. Ülkenin

altyapı koşullarının iyileştirilmesi amacıyla 2015-2019 ve 2020-2024 dönemleri itibariyle “altyapı seferberliği” diye tanımlanabilecek büyük bütçeli altyapı programları oluşturuldu. Bu yolla ülkenin karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayolu başta olmak üzere her alanda büyük inşaat yatırımları yapılıyor.

İki ülke arasında PPP projeleri kapsamında inşaat sektörünün yanı sıra sağlık sektöründe de çok önemli fırsatlar var. Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan ile Endonezya Cumhurbaşkanı Joko Widodo’nun katılımıyla Cumhurbaşkanlığı Külliyesi’nde düzenlenen bir törenle Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı ile Endonezya Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı arasında sağlık alanında işbirliğine dair niyet mektubu imzalandı. Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) ile Endonezya Sağlık Sosyal Güvenlik Kurumu (BPJS Kesehatan) arasında “Sağlık Sigortası Sistemi Alanında İşbirliği Üzerine Mutabakat Zaptı” imzalandı. Ayrıca şehir hastaneleri ile ilgili çalışmalar devam ediyor.

Bilindiği üzere Türkiye’nin son yıllarda atakta olduğu sektörlerden biri de savunma sektörü. Dünyanın gıpta ettiği eserlerle hem kendi güvenliğimizi garantiye alıyoruz hem de diğer ülkelere yaptığımız ihracatla ekonomimizi güçlendiriyoruz. Savunma sektöründe Türkiye ve Endonezya ikili işbirliğinin yanı sıra, üyesi oldukları Birleşmiş Milletler ve uzman kuruluşları, İslam İşbirliği Örgütü (İİT), D-8, G20 gibi uluslararası ve bölgesel örgütler çerçevesinde işbirliği devam ediyor. İki ülke arasındaki yakın ilişkiler, karşılıklı olarak yapılan üst düzey ziyaretlere de yansıyor.

Endonezya’daki yabancı yatırımcıların bazı sorunlarına da dikkat çekmek isterim. En büyük sorunlarından biri -ki bu yatırım yapan yabancı yatırımcılar ile ihracat ve ithalat yapan firmaların genel düşüncesidir- Endonezyalıların çalışma düzenlerinin ve tempolarının ülkemiz iş insanlarının beklentilerine göre yavaş kaldığı, hızlı aksiyon alınamadığı, karşılıklı güven sorunlarının çabuk aşılamadığıdır. Bu konularda atılacak adımlar Türk iş insanlarının Endonezya’da çalışmalarını daha rahat ve güvenli şekilde yürütmelerini sağlayacak. Bankacılık diasporasının geliştirilmesi, ticaret müşavirlikleri ile daha yakından çalışılması oldukça önemli.

Endonezya, burada kısaca bahsettiğimiz başlıklara baktığınızda görebileceğiniz gibi oldukça dinamik bir ekonomiye sahip. Üstelik dünyanın en kalabalık Müslüman nüfuslarından biri. Buna rağmen küresel İslami finans ve katılım bankacılığı sistemi içinde küçük bir payla yer alıyor. 2018’den bu yana bu konuda atılımları olsa da Suudi Arabistan ve Malezya’nın çok

gerisinde olduğunu söyleyebilirim. Türkiye katılım bankacılığı konusunda çok hızlı ve emin adımlarla ilerliyor. Endonezya ile ticari ilişkilerimizde bu kanaldan işlem yapılması iki ülke için de bir fırsattır.

Endonezya'nın salgından etkilenen sektörleri arasında petrol ve gaz ihracatı, hammadde ve sermaye malları ithalatı alanlarını sayabiliriz. Bu alanlardaki etkilenmelerin izlerini silebilmek için belirli mallar üzerindeki ihracat/ithalat yasaklarını sınırlandırmaları, yine etkilenen şirketlere ve yatırım yapmak isteyen yatırımcılara sübvansiyonlar sağlayarak ticareti canlandırmaları gerektiğini düşünüyorum. Böylelikle uluslararası ticarete de daha fazla adapte olunabilir.

Türkiye ve Endonezya ilişkilerini geliştirirken yeni nesil küresel trendlerle uyumlu şekilde hareket etmek gerek. İki ülkenin de net sıfır karbon alanında sürdürecekleri ortaklıklar hem ikili hem çoklu sosyo-ekonomik iş birliklerinin gelişmesi yönünde artı imkânlar sağlayacaktır. Elektrik sektöründeki kurumların güçlendirilmesi, elektrik şirketlerinin net sıfır karbon stratejilerine uyumlu hale getirilmesi, yenilenebilir enerji fiyat kontrollerinde reformlar yapmak ve kömür sübvansiyonlarını kontrol altına almak özel sektörü çekmeye yardımcı olacaktır. Büyük şirketlerin gelir yeterliliğini iyileştirmek, yatırım ihtiyaçlarını finanse etmek için de gerekli olacaktır.

Bugün, iki ülke arasında devam eden görüşülüp müzakere edilen pek çok konu var. Bu konuların kısa zamanda iki ülkeye eşit oranda fayda sağlayacak şekilde sonuçlanmasını temenni ediyorum. Türkiye ve Endonezya özellikle küresel olarak zor bir süreçten geçtiğimiz şu günlerde, bu zorlu durumun yarattığı fırsatlardan yararlanıp bu yazıda bahsettiğim sektörler ve alanlarda hatta daha fazlasında oldukça verimli ve nitelikli işbirlikleri gerçekleştirebilir.

Fiziksel mesafemiz uzak olduğundan atacağımız her adımda çeşitli zorluklar karşılıklı olarak iki ülkeyi beklese de hiçbirinin çözümsüz kalacak kadar zor olduğunu düşünmüyorum. Yani derler ya “Gönül bağınız sağlamsa yük de güzel, yol da yolculuk da...”

İki milletin geleceğine olumlu katkılar sağlaması ve gelecek güzel günleri bir an evvel görmek dileğiyle...

ERKEN DÖNEM GELENEKSEL ENDONEZYA EDEBİYATI'NDA TÜRKLER ve TÜRK İMGESİ*

*Alaeddin TEKİN***

GİRİŞ

Resmî tarih kayıtlarına göre Endonezya Adaları ile Osmanlı Devleti arasındaki ilk resmî ilişkiler on altıncı yüzyılın ortalarında gerçekleşmiştir. Bu çalışma, bu resmî tarih kayıtlarından bağımsız bir şekilde, erken dönem geleneksel Endonezya edebiyatındaki eserlerde Türkleri ve onların ülkelerini nasıl ele aldıklarını ortaya koymaya çalışacaktır. Buna ek olarak, bu kaynaklarda Türkler ve onların ülkeleri ile ilgili olumlu veya olumsuz bir imgenin var olup olmadığı da yine bu çalışma sonucunda analiz edilecektir. Resmî ilişkilerin başlamasından çok daha önce kaleme alınmaya başlanan bu eserlerdeki bilgilerin tarihsel analizi sonucunda, İslam dünyasının en doğusu ile batısı arasındaki bilgi akışlarının ne derece sağlıklı olduğu sonucuna da bu çalışmada ele alınmış olacaktır.

İslamiyet, Endonezya Takımadalarına diğer İslam beldelerine görece daha geç bir dönemde gelmiştir diyebiliriz. Birçok kaynağa göre İslamiyet takımadalara ilk olarak 1290'lı gelmiş ve on altıncı yüzyıla kadar süren bir süreç içinde yayılmıştır (Alatas, Farid 1985: 162). İslam dininin bölgede kabul görmesi ile birlikte geleneksel Endonezya edebiyatında, diğer Müslüman milletler ile birlikte Türkler ile ilgili ilk bilgilerin de kaleme alındığı bu çalışma ile gözlemlenmiştir. Binlerce adadan oluşan bu coğrafyadaki erken dönem edebî ürünlerin büyük bir kısmı, takımadaların en batı bölgesi olan Sumatra Adası ve Malezya Yarımadası'nda kaleme alınmıştır. Çünkü Endonezya Takımadaları'nı etkileyen tüm yeni fikir akımları ve dinlerin, batı adalarından başlayarak doğu adalarına doğru geliştiği bilinmektedir (Alatas,

* Bu çalışma, yazarın Malezya Uluslararası İslam Üniversitesinde tamamladığı “Ottoman-Sumatran Relations, 1849-1904” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Tarih Bölümü. E-mail: alaeddin.tekin@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8358-593.

Hussein 1962: 219-245). Bu sebeple geniş bir coğrafyayı kapsayan bu takımadalardaki erken dönem edebi ürünlerin büyük bir bölümü, batı adalarına has ürünlerdir diyebiliriz.

Geleneksel Endonezya edebiyatındaki bu eserlerin geneline *hikayat*¹ adı verilmiştir. Hikayatlar, genel anlamda bölge halkının İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte ortaya çıkan en eski edebî ürünlerdendir. Bu kaynakların çoğu Arap ve Fars edebiyatından etkilenmiş olup, bazıları bu iki medeniyete ait bazı eserlerin yerel dillere çevrilmesi ile ortaya çıkmıştır. Ancak bu eserlerde destansı hikâyelerin sık sık kullanılmasından dolayı, verilen tarihi bilgilere şüphe ile yaklaşmakta fayda vardır. Uzun dönemler boyunca kulaktan kulağa anlatılan bu hikâyeye türü eserlerin, orijinalliğini ne kadar koruduğu ise bir soru işaretidir. *Hikayat* adı verilen bu eserlerde Türkler ve onların ülkeleri ile ilgili zaman zaman olağan, zaman zaman ise olağandışı bazı bilgilerin varlığı tespit edilmiştir. Türklerin ele alındığı bu erken dönem Endonezya edebiyatına ait kaynaklardaki bilgilerin yer yer enteresanlaştığını da söyleyebiliriz.

Bu kaynakları analiz ederken iki ayrı bölümde ele almayı uygun bulduk. İlk bölümde, Endonezya'nın ilk İslami eserlerini inceledik. Bu kaynaklar, genel anlamda on üçüncü yüzyıl sonu ile on altıncı yüzyıllar arasında yazılmış olup, pagan inancına mensup bazı Türk imgeleri ile ilgili bilgiler mevcuttur. Diğer bölümde ise Osmanlı Devleti ile ilgili kısmen daha sağlıklı bilgileri ihtiva eden ikinci gruptaki ana kaynaklar incelenmiştir. Geleneksel Endonezya edebiyatına kıyasla, erken dönem Türk kaynaklarında Endonezya takımadaları ile ilgili bilgiler nispeten daha kısıtlıdır. Geleneksel Endonezya kaynaklarında, Türkler ile ilgili sosyolojiden politikaya, dinden coğrafyaya çok geniş bir yelpazede bir bilgi akışı mevcutken, geleneksel Türk kaynaklarında Endonezya takımadalarının sadece coğrafi özellikleri ile ilgili kısıtlı bir bilgiye sahip olabiliyoruz.

Türklerin Endonezyalılara nispeten daha erken bir dönemde Müslümanlaştıkları bilgisini göz önüne alındığında, geleneksel Endonezya kaynaklarındaki Türkler ile ilgili bu bilgi birikiminin neden daha fazla olduğu

¹ Geleneksel Endonezya ve Malay edebiyatına ait bir tür olan bu eserlerin gelenine, *hikayat* adı verilmektedir. *Hikayat* kelimesini Türkçeye masal olarak çevirebiliriz. İçerik olarak çok fazla epik ve destansı unsurlar barındırdığından dolayı, bu eserlerin tarihi gerçekler ile çok uyuşmadığını söyleyebiliriz. İslamiyet ile birlikte gelişen bu edebi ürünlerin ilk örneklerinin genellikle Fars edebiyatından etkilendikleri gözlemlenmektedir.

sorusu akıllara gelebilir. İslam'a geçen Endonezyalıların özellikle Arap ve Fars edebiyatına ait edebi ürünleri sık sık okumaları ve bu kaynakların bazılarını yerel dillere çevirmeleri sebebiyle Türkleri tanımış ve onları bu geleneksel kitaplarda epik bir üslupta ele almışlardır. Endonezya tarihi ile ilgili hemen hemen tüm kaynaklarda, Endonezya'daki ilk Müslüman devletin 1290 senesinde takımadaların en batı bölgesi olan Sumatra Adası'nın kuzeybatı bölgesinde kurulduğu yönünde bir fikir birliği vardır. Bu devletin adı Pasai Sultanlığı olup, ilk Müslüman yöneticisi ise Malik al-Salih'tir (Ali 1970: 8; Ricklefs 1991; Al-Attas 2012). Bu tarihten sonra gelişen edebi ürünlerin bir sonucu olarak erken dönem Endonezya kaynaklarında Türkler ve onların ülkelerini nasıl ele aldıklarını bu çalışma sonucunda görmüş olacağız. Konuya başlamadan önce iki millet arasındaki ilk temasların nasıl meydana geldiğini ele almak bu edebi ürünleri anlamamıza yardımcı olacaktır.

1. İlk Temas Nasıl Oldu: Resmî İlişkilerden Önce Türkler ve Endonezyalılar Arasındaki İlk Münasebetler

İki millet arasında ilk temas, ticaret vasıtasıyla olmuştur diyebiliriz. Endonezya Takımadaları'ndaki yerel devletlerden biri olan Açe Darü's-Selâm Sultanlığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bir takım resmî ilişkiler kurmasından çok daha evvel, Türkler ve Endonezyalıların birtakım ticari ilişkiler kurdukları gözlenmektedir. Arşiv kayıtlarına göre iki bölge arasında kurulmuş en eski resmî ilişki on altıncı yüzyılın ortalarına tekabül etmektedir. Endonezya'nın Sumatra Adası'ndaki Açe Sultanı olan Alaeddin Ri'ayat Şah Al-Kahhar'ın (1537-1571), Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman'a (1520-1566) gönderdiği 7 Ocak 1566 tarihli mektup², Endonezyalılar ve Türkler arasında kurulmuş ilk resmî ilişki olarak temel alınabilir (Şah 1967: 373-409). Ancak bu bölümde, bu tarihten çok daha önceye giderek elimizdeki bilgi ve belgelere göre iki millet arasındaki ilk temasın çok daha eski olduğunu ortaya koymaya çalışacağız. Bir önceki paragrafta da belirtildiği üzere iki milletin ilk temasları ticaret vasıtasıyla olmuştur. Ancak ticari ilişkiler dışında elimizde olan bir diğer bilgi ise İbn-i Battuta'nın seyahat notlarında karşımıza

² 15 *Cemazi's-Sani* 973 tarihli bu belge 7 Ocak 1566 senesine tekabül etmektedir. Literatürde bu tarih çok farklı şekillerde belirtilmişse de, yaptığımız detaylı çalışma sonucunda bu mektubun tarihini 7 Ocak 1566 tarihli olduğu kanaatine vardık. 7 Numaralı Mühimme Defteri'nde bu mektubun tam hali mevcuttur. Bu mektubun muhteviyatı ile ilgili daha detaylı bilgilere Razaulhak Şah'ın 1967'de kaleme aldığı "Açı Padişahı Sultan Alaeddin in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu" makalesinden erişilebilir.

çıkılmaktadır. Battuta, seyahatnamesinin Endonezya Adaları Bölümü'nde *Tavalisi*³ diye bir yere gittiğini ve o bölgenin kraliçe veya prensesinin kendisini Türkçe olarak, “Hoş musun, yahşi misin?” şeklinde karşıladığını ve bu olay karşısındaki şaşkınlığını eserinde kaleme almıştır. Ayrıca muhatabının çok iyi bir hattat olduğunu ve kendisine Arapça kaleme aldığı bir şiir nüshasını hediye ettiğini de belirtmiştir (At-Tanci 1983: 459-460; Göksoy 2004: 14-15). Bu gibi bilgiler bize göstermektedir ki Türkler ve Endonezyalılar, resmî ilişkilerinin başlamasından çok daha önce sadece ticaret eksenli değil kültürel bir takım etkileşimlerde de bulunmuşlardır. Battuta'nın 1345 senesinde Endonezya Adaları'na gittiği gerçeğini göz önüne alırsak, bu bilgi oldukça kıymetlidir.

Ticari ilişkilerin varlığı ile ilgili genel anlamda bilgimiz, Portekizli seyyah ve denizcilerin notlarına dayanmaktadır. Özellikle Vasco de Gama'nın 1498 senesinde, Güney Afrika üzerinden Hindistan'a varması ve Ümit Burnu Geçidi'nin doğu ülkelerine açıldığını ispatlaması üzerine, Portekiz ve İspanyol gezginleriyle tacirlerin sık sık Hindistan ve Endonezya Adaları'na gelmelerine sebep olmuştur. Bu kişiler arasında, Tome Pires adlı Portekizli seyyahın notları bize bölgede var olan Türk unsurlarını daha yakından gözlemleme fırsatı sunar. 1511 senesinde Portekizlilerin Güneydoğu Asya Adaları'nı kolonileştirmek için başlattıkları işgallerden sadece birkaç sene sonra Endonezya'nın Sumatra Adası'na gelen Pires'e göre, adada yaşayan birçok Türk tacir vardı. Özellikle Kuzey Sumatra'daki Pasai adlı şehri tanıtırken, şehirdeki yabancı tüccarlar arasında birçok Türk tacirin varlığından ve geniş ticari bir ağ kurduklarından bahsetmektedir (Di Meglio 2016: 117-119).

Bir başka Portekizli seyyah olan Mendez Pinto da tıpkı Tome Pires gibi bölgedeki Türk tacirlerin varlığından sıklıkla bahsetmektedir. Sumatra Adası'nı 1539 senesinde ziyaret eden Pinto, bölgedeki Türk varlığının sadece Sumatra ile sınırlı kalmadığını ve Hindistan'ın bazı liman şehirlerinde de Türk tacirlerin bulunduğunu kaleme almıştır (Collis 1958: 40-41). Özellikle bu yıllarda meydana gelmiş olan Osmanlı-Portekiz Savaşları'ndan dolayı Mendez Pinto'nun bu Türk varlığını biraz abartmış olma ihtimali vardır. Ona

³ Güneydoğu Asya'da bugün *Tavalisi* diye bir yer adı yoktur. Bahsedilen bu yerin Endonezya'nın Sulevesi adası veya Güney Filipinlerde bir eski bir ada ismi olabilir. Ancak bu yerin günümüz Endonezya sınırları veya yakınlarında bir ada ismi olduğunu düşünüyoruz.

göre Endonezya'daki Açe Sultanlığı, Osmanlı ve Hindistan Müslümanları arasındaki ittifakın bir parçası olup Açe'nin, Portekiz işgali altında bulunan Malaka Bölgesi'ni kontrol etmek istiyordu. Mendez Pinto'nun kitabındaki en enteresan bilgi ise Sumatra Adası'nda meydana gelen ve Endonezya'daki milletlerden Açeliler ile Bataklılar arasındaki savaşta, yüzlerce Türk askerinin olduğunu iddia etmesidir (Göksoy 2002: 621). Müslüman Açe'liler safında savaşan bu Türklerin kim oldukları ve nereden gönderildiklerine dair detaylı bir bilgi yoktur. Yine Pinto'ya göre bu dönemlerde Açe ordusu Malaka'ya yaklaşmış ve üç Türk askerî gemisinin Endonezyalılara yardım için Kızıldeniz'den yola çıkmıştır (Alves 2015: 51). Görüleceği üzere tüm bu bilgiler Osmanlı-Endonezya ilişkilerinin çok daha önce başladığına işaret etmektedir.

Açeliler, Batakları mağlup ettikten sonra 1540 senesinde Sumatra'daki bir diğer devlet olan Arular ile düşman oldular. Mendez Pinto'ya göre Aru Devleti'ni de mağlup eden Açe Sultanı Alaeddin Riayat Şah, birtakım askerî takviyeleri Mısır'dan almış olabilir (Reid 1969: 402). Bu bilgi aklımıza şu soruyu getirmiş oldu, acaba Endonezyalı bu yerel sultanların savaşlarında kullandıkları Türk unsurlar henüz Osmanlılar tarafından yeni yıkılmış olan Memluk Devleti'nin askerleri miydi? Bu aşamada Ridaniye Savaşı (1517) sonrasında dağılan Memluk askerlerinin, belli bir süre uzak diyarlarda paralı askerlik yapmış olabilecekleri akla gelmektedir.

İslamiyet'in nispeten daha geç bir dönemde girdiği Endonezya Takımadaları'nın İslamlaşmasında adı geçen Türklerin ne gibi bir rol oynadıkları tam olarak bilinmiyor. Bölgedeki ilk Müslüman devletin on üçüncü yüzyılın sonunda takımadaların en batı bölgesinde kurulduğu bugün artık bilinen bir gerçektir. Pasai Sultanlığı adı ile kurulan bu devletin ilk Müslüman liderinin ise Melik al-Salih olduğunu daha önce belirtmiştik (Balocu 1980: 36-37; Ricklefs 1991). İlk Müslüman Endonezyalı liderlerin unvan olarak 'Melik' unvanını tercih etmelerinin arkasında Türklerin bir etkisi var mıdır bilinmiyor. Melik Al-Salih'ten sonra çocukları, Melik Al-Mansur ve Melik al-Zahir'de yine bu unvanı tercih etmişlerdir. Özellikle İslamiyet'in Endonezya'ya girdiği bu yıllarda 'Melik' unvanı Türk hükümdarlar arasında da oldukça popüler⁴ olmuşsa da bize göre Endonezya'daki mevcut Fars etkisi

⁴ Selçuklular, Gazneliler, Eyyubiler, Karahanlılar, Zengiler gibi Türk-İslam devletlerinde oldukça popüler bir unvandı. Her ne kadar Arapça kökenli olsa da Türk emirleri arasında sık sık kullanılmıştır. Bkz; Ahmet Güner, "Melik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, Ankara, ss, 51-53.

sebebiyle bu unvanın bölgede kullanılmış olması muhtemeldir. Endonezya İslam Tarihi ile üzerine ciddi çalışmaları olan Azyumardi Azra'ya göre: *evet erken dönem İslamlaşma Dönemi'nde Endonezyalılar Arapça ve Farsça kaynaklar üzerinden Türkleri tanıyor ve biliyorlardı. Ancak bölgenin İslamlaşmasında Türklerin nasıl bir rol oynadıklarına dair herhangi bir ize rastlanamamıştır* (Azra 2006: 163).

Gerek Portekizli seyyahların gerek Müslüman seyyahların notları incelendiğinde, Endonezya Takımadaları'nda Türklerin varlığına dair bir takım izlere rastlanmaktadır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin bölgeyle ilk resmî ilişkileri kurmasından yaklaşık yarım asır önce, bölge devletlerinin Portekizlilerle veya diğer yerel gruplarla olan savaşlarında Türk askerlerinin varlıkları saptanmıştır. Bu Türk askerlerinin Osmanlı askeri mi yoksa henüz yeni yıkılmış olan Memluk askeri mi oldukları ise bilinmiyor. Eğer resmî ilişkilerden bağımsız bir Türk askerî varlığından bahsedecek olursak, muhtemelen bu askerlerin paralı asker olma ihtimali göz önüne alınmalıdır. Eğer durum böyle ise bu askerlerin Memluk Devleti'nin yıkılmasından sonra düzensiz bir takım paralı asker olma ihtimalleri oldukça yüksektir. Nitekim bazı kaynaklarda bu Türk askerlerinin Mısır'dan geldikleri belirtilmektedir (Reid 1969: 402).

Şimdi bu çalışmayı daha da geniş bir yelpazede ele alıp, yerel dilde kaleme alınmış geleneksel Endonezya kaynaklarında Türklerin nasıl ele alındığını ve ne gibi bilgiler aktardıklarını inceleyeceğiz. Bu incelemeye konu olan kaynakların ekseriyetinin Osmanlı ile kurulmuş olan resmî ilişkilerden çok daha önce kaleme alınmış olması sebebiyle resmî ilişkilerden bağımsız bir şekilde ele alınacaktır. Bu çerçevede geleneksel Endonezya ve Malay kaynakları üzerine çalışan Rus tarihçi Vladimir Braginsky'nin konu ile ilgili birtakım ciddi çalışmaları bu çalışmanın ana gövdesini oluşturmaktadır.

2. Erken Dönem Endonezya-İslam Edebiyatı'nda Türkler

Endonezya Adalarının İslamlaşmaya başladığı on üçüncü yüzyıl sonu itibarıyla, özellikle Sumatra'daki Endonezyalıların gerek İslam tarihini öğrenmek gerek mevcut İslam medeniyetlerini daha yakından tanımak için Arapça ve Farsça kaleme alınmış bazı eserleri yerel dillere çevirmişlerdi. Yerel dillerden genellikle Malay ve Açe dillerine çevrilen bu eserler, on dördüncü yüzyıla gelindiğinde çoğalmış oldu. Bu kaynaklarda ciddi manada Türkler ve onların ülkeleri ile ilgili bir bilgi akışı olup, Türkler ve Türk

Devletleri ile ilgili bu bilgilerin nasıl geleneksel Endonezya edebiyatına yer ettiğini göreceğiz. Ancak bu kaynakların günümüze ulaşan son halleri Arapça ve Farsça orijinallerinden farklı olarak yerel unsura dayalı hikâye ve destansı bilgiler çok fazla işlenmiş olup tarihi gerçeklikler ile çoğu zaman uyuşmamaktadır. Bu türdeki geleneksel Endonezya edebiyatına ait eserlerin genel adına ‘*Hikayat*’ denildiğini daha önce birkaç kez daha belirtmiştik.

Bu eserleri tek tek ele almadan önce, genel anlamda Türklerin bu eserlerde hangi isimlerle zikredildiğine bakmak faydalı olacaktır. *Hikayat* adı verdiğimiz bu eserlerde Türkler farklı farklı isimlerle telaffuz edilmiştir. Bu kullanım ifadelerinden en popüler olanı *Rum* ifadesidir. Türklerin yöneticilerine ise *Raja Rum* kullanımı tercih edilmiştir. Bu ifadelerin dışında azda olsa Türk, Türki, Türkistan veya İstanbul gibi ifadelerin kullanıldıkları durumlar da tespit edilmiştir. Bu eserlerden erken dönem kaynakları olarak kategorileştirdiğimiz geleneksel Endonezya edebiyatına ait bu ilk İslami eserler, on dört ve on beşinci yüzyıllarda kaleme alınmış olup birçoğu anonimdir. Erken Dönem kaynaklarından ilk etapta Farsçadan çevrildiği düşünülen *Hikayat Amir Hamza*, *Hikayat Muhammad Hanafiyyah*, *Hikayat Bayan Budiman* adlı eserler ile birlikte Arapçadan çevrilen *Hikayat Iskender Zülkarneyn* gibi eserlerde Endonezya kaynaklarında Türklerin ilk defa yer aldığını düşünüyoruz. Bunun yanı sıra Endonezya alt dillerinden biri olarak kabul edilen Malay diline çevrilmiş olan *Hikayat Marong Mahawangsa* adlı eserdeki Türk imgesi de bu çalışmanın muhteviyatına dâhil olan bir başka eserdir. Daha sonra özellikle on altıncı yüzyıldan sonra kaleme alınmış olan *Hikayat Hang Tuah*, *Bustan al-Salatin*, *Hikayat Aceh*, *Hikayat Meukota Alam*, *Hikayat Perang Setambul* ve *Hikayat Istambul* gibi eserler de önemlidir. Bu bölümde, yukarıda bahsedilen kaynakları inceleyerek, Endonezya’daki çeşitli dillerde yazılmış olan bu eserlerde Türk imgesinin nasıl olduğunu analiz edeceğiz. Birinci gruptaki eserler ile ikinci grupta ele alacağımız bu eserlerin temel farkları yazıldıkları dönem ve Türkler ile ilgili bilgi türleridir. Daha erken dönemde yazılan bu ilk gruptaki eserlerde, İslam’a henüz geçmemiş olan pagan Türklerinin destansı hikâyelerle anlatıldığını görürken, ikinci bölümdeki eserlerde ise bir Osmanlı merkezli Türk-İslam sentezini görmekteyiz.

Bu kısa girişten sonra çalışmamıza konu olacak ilk eserle başlayabiliriz. *Hikayat Amir Hamza* adlı bu ilk eser, yaklaşık olarak 1350’li yıllarda Endonezya’nın Pasai Bölgesi’nde Farsçadan tercüme edilmiş ve Hz.

Hamza'nın hayatını konu edinen geleneksel Endonezya edebiyatının en erken kaynaklarından biridir. Bu kaynaktan, Türkistan Bölgesi'ndeki yöneticilerden biri olduğu iddia edilen *Zubin* adlı bir Türk komutandan bahsedilmektedir. Eserdeki bu Türk karakteri çok güçlü biri olarak tasvir edilmekte ve gürzüyle bir vuruşta büyük bir kayayı toz haline getirebildiği abartılı bir üslupla anlatılmaktadır. *Zubin* adlı bu Türk, *Kaus* adlı bir şehri yönetmekte ve *Nuşirvan*'ın kötü veziri *Behtek*, *Zubin*'i, *Hamza*'yı öldürmesi için kışkırtmaktadır. Eğer onu öldürürse, *Hamza*'nın âşık olduğu dünyalar güzeli *Mehran* *Negara* ile evlendirilecektir. Bu mücadeleyi kazanan *Hamza*, *Zubin*'in kardeşleri olan *Ghar Turki* ve *Tar Turki* ile çok yakın bir dostluk kurar ve onları İslam'a davet eder. *Zubin*'in kontrolündeki *Kaus* şehrini ele geçiren *Hamza*, *Mehran* *Negara* ile evlenir. Ancak bu yenilgiyi hazmedemeyen *Zubin*, *Hamza*'nın kolları arasında olan *Mehran* *Negara*'yı öldürür (HAH, ed. Ahmad 1987; Braginsky 2015b: 270-71).

Aynı kaynaktaki bir diğer bölümde ise yine *Hamza* ile birlikte bir başka Türk karakterinin konu edildiği masalsi bir hikâyeye yer verilmiştir. Bu ikinci hikâyeye, *Hamza*'nın oğlu olduğu iddia edilen *Bediüzaman* ile bir Türk Prensesi'nin aşkını konu edinmektedir. Bu evlilik sonucunda büyük bir Türk devletinin pagan inançlardan kurtularak İslam'a geçmesi ile sonuçlanmıştır (Braginsky 2015a: 11-12). Bu hikâyelerden de anlaşılacağı üzere, bahse konu olan kişiler ve olaylar tamamen hayal mahsulüdür. Ancak hikâyelerin geneline baktığımızda, eserin verdiği mesaj Türklerin İslam'a geçiş serüvenlerini masalsi bir tarzda kaleme alınmasıdır.

Bir diğer *hikayat* türü olan eserimiz yine erken dönem Endonezya edebiyatının önemli kaynaklarından biri olan *Hikayat Muhammad Hanafiyyah*'dır. Bu eser, İslam tarihinde Kerbela Olayı olarak bilinen hadiseyi anlatmakta olup, satır aralarında Türkler ile ilgili oldukça enteresan bilgiler mevcuttur. Eserin başkahramanı olan *Muhammad Hanafiyyah* ve onun sekiz yemin etmiş kardeşiyle beraber *Tebriz*'de, Hz. Hüseyin'in katili olan *Yezitle* olan savaşını konu edilmektedir. Hikâyeye göre o dönemde *Tebriz* şehri, *Tuğan Türk* ve *Muğan Türk* adında iki Türk kardeşin kontrolündeydi (Brakel 1975: 54-55). Hikâyenin devamında bu iki Türk kardeşin, *Muhammad Hanifiyyah*'ın ordusuna destek verdikleri ve onun *Yezit*'e karşı verdiği savaşta Türklerin, *Muhammad Hanifiyyah* ile birlikte omuz omuza savaştıkları anlatılmaktadır (Braginsky 2015a: 10; Brakel 1975: 255). Geleneksel Endonezya edebiyatına ait bu eserlerdeki Türk imgelerinde hep

savaşçı ve güçlü bir Türk imgesinin varlığı, dikkat çekmektedir. Endonezya edebiyatındaki bu eserlere konu olan Türklerin, genellikle Müslüman kuvvetlerinin tarafında olan ve onlara destek veren bir imajın olduğunu söyleyebiliriz.

Konumuz ile alakalı bir diğer bir eser de *Hikayat Bayan Budiman* adlı kaynaktır. Bu eser, tıpkı önceki eserler gibi Endonezya'nın erken dönem İslamlaşma Dönemi'nde Farsçadan, yerel dillere çevrilmiştir. Eserin orijinal Farsça ismi, *Tuti-nâme* olup yaklaşık olarak 1330 yılında kaleme alınmış olup elimizde bulunan en eski nüsha, 1600'lü yıllara dayanmaktadır (Braginsky 2015a: 28-29). Bu eser, Endonezyalıların, 'Türk' adı ile neredeyse ilk karşılaştıkları eserlerin başını çekmektedir. Esere göre, Turan isminde bir Türk Prens varmış ve bu Prens bir gün rüyasında bir Rum kızına âşık olduğunu görmüş. Uyandığında bu rüyadan çok etkilenen Türk Prensi, hatırlayabildiği kadarıyla bu kızın bir resmini çizdirir. Ülkenin dört bir yanında bu kızı aramaya başlarlar. Tüm Rum diyarını gezdikten sonra bu Prenses, nihayet bulunur ve Türk Prens ile evlenmeye ikna olur (HBB 1960; Braginsky 2015a: 28-29). Görüleceği üzere erken dönem Endonezya edebiyatına giriş yapan bu ilk dönem İslam eserleri masalsı anlatımlar içermektedir.

Endonezya dil ailesi gruplarından Malaycaya çevrilen ve tıpkı önceki eserlerde de olduğu gibi destansı hikâyeler barındıran *Hikayat Marong Mahawangsa* adlı eserde de Türkler hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Günümüz Malezya Yarımadası'ndaki Kedah'ta kaleme alındığı düşünülen bu eser, 'Kedah Destanları' olarak da bilinmektedir (Reid 1969: 395-96). Bu destansı eserin hangi dilden çevrildiği veya salt bir Malay edebiyatına ait bir ürün mü olduğu bilinmiyor. Eserde, Raja Rum (Türk Hükümdarı) ile Raja Çin (Çin Hükümdarı)'ın çocukları arasındaki bir aşk hikâyesini konu edinmektedir. Bu hikâyeleri anlatırken bir Malay halk kahramanı ve eserin başkahramanı olan Marong Mahawangsa'nın etrafında cereyan edecek şekilde kaleme alınmıştır. İşte bu hikâyelerden biri de Türk Prensi ile Çin Prensesi'nin evlenmeleri karşısında meydana gelen zorlukları konu edinmektedir. Bu hikâyeyi daha önce birebir çevirmiş olan İsmail Hakkı Göksoy'un tercümesi, bu hikâyenin genelini görebilmemize yardımcı olacaktır.

"Efsaneye göre, Langkapuri Adası'nda yaşayan efsanevi Vişnu kuşu Garuda, İslam Literatüründe hayvanlar dünyasının babası olarak bilinen Süleyman ile bahse girer ve Raca Rum'un oğlu ile Raca Çin'in kızı arasında kararlaştırılan evliliğin gerçekleşmesine engel olmak ister. Çin

prenseseyle evlenmeye karar veren Türk prensine karşı Vişnu kuşu Garuda sonunda Çinli prensesi kaçıırır ve onu Langkapuri'ye getirir. Daha sonra, Rum prensini ve kahraman Marong Mahawangsa'yı taşıyan donanmayı batırır. Fakat prens Langkapuri'ye ulaşmayı başarır. Orada Çinli prenses ile evlenir ve böylece Garudayı hüsrana uğratır. Bu arada, Marong Mahawangsa Langkasuka Krallığını kurar.” (Göksoy 1999: 179).

Esasında Garuda, Budist ve Hindu mitolojisine dayanan yarı kuş ve yarı insansı olan mitolojik bir figürdür. Bu figür bugün özellikle Endonezya'da çok popüler olup Endonezya'nın millî sembolünü oluşturmaktadır. Sadece Endonezya için değil aynı zamanda Tayland'ında millî sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Eseri tanıtırken bahsedilen Vişnu, bir Hindu tanrısı olup bineği, Garuda kuşudur. Bugün Endonezya'nın en büyük havayolu şirketlerinden olan Garuda Havayolları ismini ve sembolünü bu kutsal kuştan almaktadır. Kısacası, Endonezya kültürü için oldukça önemli olan bu efsanevi kuşun anlatıldığı geleneksel edebiyatta, Türklere yer verilmesi ve bu kutsal sembolle aynı hikâyeyi paylaşmaları, Türklerin geleneksel Endonezya edebiyatında ne denli önemli olduklarını göstermektedir.

Geleneksel Endonezya edebiyatına ait erken dönem eserlerden bir diğeri, *Hikayat Iskandar Zulkarnain* (İskender Zülkarneyn) adlı eserdir. Türkler ile ilgili oldukça enteresan bilgiler içeren bu kitap, Endonezya'nın Pasai Bölgesi'nde Arapçadan çevrilmiş olup, özellikle 1400'lü yılların başında Malakka Bölgesi'nde oldukça popüler olmuştur (Braginsky 2015b: 273). Malakka Sultanı İskender'in İslam'a geçmesi ve bir Pasai'li prenses ile evlenmesi ile başlayan bu kitap, genel olarak Sultan İskender'in kahramanlıklarını konu edinen ve destansı hikâyelerden oluşan bir edebi üründür. Bu kahramanlık hikâyelerinden biri Sultan İskender'in bazı pagan inançlara mensup Türk askerleri ile olan mücadelelerini anlatmaktadır. Hikâye'de, İskender'in güneşe tapan *Khuz* adında bir Türk kavminin topraklarına geldiğini anlatmaktadır. Oğuz ismiyle de bilinen bu Türk kavminin, Aral Denizi ile aşağı Sir Derya'dan Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi kontrol eden bir kavim olarak tanıtılır. Oğuzların bu ülkesini oldukça yeşil olarak tanıtan eserde, ülkenin bitki örtüsünün oldukça zengin olduğu, bu Oğuz ülkesinin her bir yanının sandal ağacı koktuğu şeklinde tasvir edilmiştir. Ülkeyi gezen Sultan İskender, bulutlarla örtülü bir dağ bulur ve bu dağ, güzelliğiyle onu oldukça etkiler. Efsaneye göre, Malay Kralı olan İskender,

bu dağda Hz. Hızır ile görüşür ve ona kutsal bir mağaranın varlığından bahseder (Braginsky 2015b: 273).

Eserin orijinalinin Arapçadan çevrildiği göz önüne alındığında, Oğuz ülkesinin sınırlandığı coğrafi terimler ve bölgenin tasviri genel anlamda doğrudur. Ancak, bu destansı hikâyeye Malaka Sultanı İskender Şah'ın yerleştirilmesinden, yerel sultanların İslam'ın bu ilk yıllarında kendi otorite ve meşruiyetlerini bu gibi destansı hikâyelerle koruyabilmekte olduklarını görüyoruz. Kur'an-ı Kerim'de adı sıkça geçen Hz. Zulkarneyn ile Büyük İskender arasında İslam tarihi boyunca bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır. Belki bu sebeple, Malaka Sultanı İskender'e atfen yazılan bu eserin adı *Hikayat Iskandar Zulkarnain* olmuştur. Her ne kadar bu gibi eserler Arapçadan veya Farsçadan tercüme yolu ile çevrilmişler ise de Endonezya ve Malay milliyetçiliğinin bariz bir şekilde hissettirildiği eserlerdendir.

Bu eserden bağımsız olarak, bu kategoride ele alacağımız son erken dönem eseri, *Sejarah Malayu* adlı eserdir. Türkçeye Malay Yıllıkları olarak da çevirebileceğimiz, geleneksel Malay edebiyatının en güzel örneklerinden biri olan bu kitapta, Türkler ile Malay toplumunun akraba yapılmaya çalışıldığını görüyoruz. Bu eserde de Büyük İskender'in mi yoksa Malakka Sultanı İskender'in mi kastedildiğini bilmiyoruz, ancak İskender Zulkarneyn'in oğlu olan Aristun Şah ile Türkistan Kralı'nın kızı ile evlendiği, bu evlilikten çocuklarının dünyaya geldiği belirtilmektedir (Raffles, Ms. 2009: 15-16). Hikâyenin devamında, İskender'in büyük torunu olan Raja Pandan'ın (Malay Kralı) Türkistan Bölgesi'nin eski yöneticisi olduğu iddia edilmiştir. Böylelikle, İskender'in torunlarının Türkistan ve Endonezya Bölgesi'ni yönettiklerine ve aynı soydan geldiklerine inanılmaktadır (Marrison 1955: 54). *Sejarah Malayu* adlı bu eser, Malay ve Türklerin İskender'in çocukları olduğu, aslında iki kardeş millet olduğu mesajını vermektedir. Her ne kadar bu eser Malay toplumu özelinde ele alınmış ise de unutulmamalıdır ki Endonezya toplumunun önemli bir kısmını Malaylar oluşturmaktadır. Bu sebeple eseri çalışmamızda bu kategoride ele almayı uygun bulduk.

3. Geleneksel Endonezya Edebiyatı'nda Osmanlılar

Buraya kadar olan eserlerde, destansı ve mitolojik hikâyelerin sık sık kullanıldığı ve geleneksel Endonezya edebiyatının ilk İslam literatüründeki bu

hikayat'larda geçen Türkler ile ilgili kısımları ele aldık. Üçüncü bölümde, yine bu tür eserlerin incelenmesine devam edilmekle beraber, nispeten daha yakın bir dönem olan, on altıncı ve daha yakın yüzyıllarda kaleme alındığı düşünülen başka *hikayatlar* incelenecektir. Yakın Dönem *hikayat*'larda, Orta Asya Türkleri ile ilgili anlatıların yerini Müslüman Osmanlı Türklerinin aldığını görmekteyiz. Bu eserlerde, Osmanlı Padişahları 'Cihan Kralı' veya 'Rum Kralı' olarak geçmektedir (Othman 2005: 39). Tıpkı daha erken dönemki eserlerde olduğu gibi bu yakın dönem eserlerde de destansı hikâyelerin yine sık sık kullanıldığı durumlar olmuştur. Bu sebeple, tarihi gerçekliklerden uzak olabilmekle beraber bu bölümde ele alacağımız *hikayat* türündeki eserlerin, zaman zaman Osmanlı Devleti'ni konu edinmesinden dolayı oldukça enteresan bilgiler ile karşılaşmaktadır. Bu türde ele alacağımız başlıca eserler, *Hikayat Hang Tuah* (Ahmad 1997: 529-579), *Hikayat Meukota Alam* (Sabil 1932), *Hikayat Acheh* (Iskandar 2001), *Bustan al-Salatin* (Iskandar 1966) ve *Hikayat Perang Stambul* (Braginsky 2015a: 163-165)'dir.

Osmanlı-Endonezya ilişkilerinin on altıncı yüzyıl ortalarında başladığı bugün resmî arşiv belgeleri ile kanıtlanmıştır. Yukarıda adı geçen ve geleneksel Endonezya edebiyatının önemli eserleri olan bu kaynaklar, Osmanlı-Endonezya ilişkilerinin başladığı bu dönem veya daha sonraki yıllarda kaleme alınmıştır. Bu sebeple her ne kadar içerisinde barındırdıkları bilgileri tarihi gerçekler olarak referans alamıyorsak da bu ilişkilerin Endonezya edebiyatına yansımalarını ve Türk imgesinin nasıl olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu bölümde incelenen eserlerin nispeten daha yakın dönemlerde meydana çıkmasından dolayı tarihi olaylar daha net ve anlaşılır olmakla beraber, barındırdığı bilgilerin gerçek olaylardan esinlenerek hazırlanması da bizler için önem arz etmektedir. Arşiv belgelerine göre 1566 senesinde kurulmuş olan Osmanlı Devleti ve Açe Sultanlığı arasındaki diplomatik ilişkiler sonucunda bölgeye gönderilmiş olan bazı Türk asker ve mühimmatlarının (Tekin 2020: 53-67), *hikayat* adı verilen eserlerde masalsı bir anlatıyla karşımıza bambaşka şekillerde çıkmaktadırlar.

Hikayat Hang Tuah isimli bu türdeki ilk eserimiz, bugün dahi geleneksel Endonezya ve Malay edebiyatının en önemli eserleri arasındadır. Bu eser, günümüz Malakka şehrinde kaleme alınmış ve aslında destansı hikâyeler ile anlatılan bir Malakka Sultanlığı Tarihi kitabıdır. Bu *hikayat* türündeki eser, ilk dönem Malakka tarihi ile başlayıp, Portekizlilerin 1511'deki Malakka işgali

ile devam etmekte, Aelilerin Malakka'ya hâkim oldukları 1641 senesine kadar olan bu Malakka tarihini farklı bir üslup ile anlatmaktadır (Braginsky 2015a: 53-54). Eserin başkahramanı, isminden de anlaşılacağı üzere Malakka Sultanı adına diplomatik ilişkiler yürüten, Hang Tuah isminde bir kahramanın hikâyesidir. Hang Tuah, Malakka Sultanı tarafından Çin'den Hindistan'a, oradan Majapahit İmparatorluğu'na⁵ diplomatik ilişkiler kurması için gönderilmiştir. Hikâyenin devamında Hang Tuah, nihayet Rum diyarının (Osmanlı) başkenti olan İstanbul'a (İstanbul) Mısır üzerinden deniz yoluyla gelmiştir. Hang Tuah, Raja Rum'dan (Osmanlı Padişahı) alabildikleri kadar askerî teçhizat ve savaş topları almayı talep etmiştir (Ahmad 1997: 529-579). Hikâyeye göre, Hang Tuah ve heyeti İstanbul'a vardıklarında Malakka Sultanı adına Roma İmparatoru'na selam ve iyi niyetlerini iletmışlerdi. Komutanlarının Laksamana ve yardımcısının Maharaja Setia olduğu belirtirler (Salleh 2010: 495). Kendilerine Malakka Sultanı'nın neden onları İstanbul'a kadar gönderdiğini sorulduklarında ise şu cevabı verdiler; *"Majesteleri Malakka Sultanının bir mektubunu ve muhabbetlerini değerli Roma imparatoruna getirmek için ve Roma İmparatorluğu ile Malakka Sultanlığı arasında iyi ilişkiler kurmak adına Majesteleri Malakka Sultanı adına geldik. Bunun yanı sıra alabildiğimiz kadar ateşli silahlar ve güçlü toplar satın almak istiyoruz."* (Salleh 2010: 498).

Resmî tarih kayıtlarına göre bu hikâye benzer bir hikâyenin, Osmanlı-Ae Sultanlığı ilişkilerinde meydana geldiğini biliyorsak da Malakka Sultanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu ile böyle bir ilişkisi olduğuna dair hiçbir belge ve bulgu yoktur. Muhtemelen Ae Sultanlığı'nın Osmanlı ile kurdukları ilişkilerden etkilenmiş olabilirler. Eserin devamında, İstanbul ile ilgili oldukça detaylı bilgiler mevcuttur. İstanbul'u Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak tanıtan eser, İstanbul'u çevreleyen tam yedi surun ve bu surlar arasında yedi adet hendeğin var olduğunu betimlemiştir. Şehre açılan altı büyük kapının var olduğunu ve bu kapılardan doğu kapısından girip, batı kapısından yürüyerek çıkmak isteyen, tam üç ay sonra çıkabileceği mübalağalı bir biçimde anlatılmıştır. Bu yedi surun her birinin farklı bir ustalık ve üslup ile

⁵ Majapahit Krallığı, on üçüncü yüzyıldan on beşinci yüzyılın sonlarına kadar günümüz Güneydoğu Asya ülkelerinin neredeyse geneline hâkim olmuş güçlü bir krallıktır. Merkezi Endonezya'nın Cava adası olan bu krallık, ticari zenginliği ile ön plana çıkmıştır. Krallık'ta Hinduizm ve Budizm dinleri hâkimdi. Moğol İmparatoru Kubilay'ın krallığa yaptığı seferler sonucunda zayıflamış olan Majapahit Krallığı, 1520'li yıllarda tamamen yıkılmış bir Endonezya krallığıdır.

inşa edildiği ve her surun yapımında farklı taşların kullanıldığını ve bu sebeple her surun farklı renkte olduğu belirtilmiştir (Salleh 2010: 499). Bu İstanbul tasvirinden de anlaşılacağı üzere bu tür edebi metinlerin çok fazla abartı içerdiği ve bu sebeple birçok bilginin sadece kulaktan kulağa aktarılan masalsi hikâyelerden ibaret olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu düşünmekteyiz.

Endonezya Takımadaları'ndaki sultanlıklardan Açe Darü's-Selâm Sultanlığı, Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler kurabilmiş bir devlettir. Bu sebeple, geleneksel Endonezya edebiyatında Türkler ile ilgili kaleme alınmış bu eserlerin büyük bir bölümü Açe Devleti'nin de merkezini oluşturan Kuzey Sumatra Bölgesi'nde yazılmıştır. Bu tür eserlerden bir diğeri de geleneksel Endonezya edebiyatının önemli eserlerinden olan *Hikayat Aceh* adlı kitaptır (Iskandar 2001). Bu eser, Açe Sultanlığı'nın en parlak dönemlerinden biri olarak kabul edilen Sultan İskender Muda (1607-1636) Dönemi'nde, Endonezya'nın Açe Bölgesi'nde kaleme alınmıştır. Bu esere göre Osmanlı Sultanı Muhammed, amansız hastalığına şifa bulması için Çelebi Ahmed ve Çelebi Rıdvan isimdeki iki elçisini, Açe ormanlarında bulunan şifalı bitki ve yağları toplaması için Endonezya'nın Açe Bölgesi'ne göndermiştir. Bölge tarihçilerinden Anthony Reid, Sultan Muhammed olarak ismi geçen bu Osmanlı Sultanı'nın, III. Mehmet (1595-1603) olabileceğini iddia etmektedir (Reid 1969: 399). Ancak, Göksoy'a göre bu Osmanlı Sultanı, Açe Sultanı İskender Muda'nın çağdaşı olan Osmanlı Sultanı I. Ahmet (1603-1617) olmalıdır (Göksoy 1999: 181).

Hikâyeye göre Osmanlı elçisi Açe'ye vardığında, Açe Sultanı İskender Muda, Sumatra'daki bir başka krallık olan Deli Krallığı'na karşı sefere çıkmıştı (Reid 1969: 399). Muhtemelen bu kurguya ilham kaynağı olan durum, 1566 senesinde Açe heyeti İstanbul'a geldiğinde dönemin Osmanlı Padişahı, Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar seferinde olmasından dolayı bu elçi heyetinin bir yıldan daha fazla İstanbul'da beklemesidir (Tekin 2020: 59-62). Eserin devamında, Deli'yi fetheden Sultan Muda, Türk elçi heyetini büyük bir şerefle huzuruna kabul eder. Mevcut şifalı bitki ve yağları temin eden Türk heyeti, İstanbul'a dönmek üzere yola çıkar. İstanbul'a varan Çelebi Ahmet ve Rıdvan, Osmanlı Sultanı'na bu zengin ülkeyi öve öve bitiremezler. Bunun üzerine Osmanlı Sultanı bugüne kadar tarihte iki büyük hükümdarın geldiğini ve bunların Hz. Süleyman ve İskender Zülkarneyn olduğunu belirtir. Şimdi ise tarih, yine iki büyük hükümdarın varlığına şahitlik etmekte olup,

bunlardan biri batıda olan biz, doğuda olan ise Allah'ın dinine ve onun peygamberine inanan Sultan İskender'dir der (Braginsky 2015a: 51-52). Tarihi gerçeklikten uzak olan *Hikayat Aceh* adlı bu eser sayesinde, Osmanlı'nın ve onun padişahının bölge edebiyatında nasıl önemli bir şekilde ele alındığını görmekteyiz.

Hikayat Aceh ile hemen hemen aynı tarihlerde ve aynı bölgede yazılmış olan bir diğer önemli eserimiz *Hikayat Meukota Alam* (Sabil 1932) adlı eserdir. Şiirsel bir üslupta yazılmış olan bu eserin orijinal dili Açe'dir. Meukota Alam, Açe Sultanı İskender Muda (1607-1636)'nın diğer bir ismidir. *Hikayat Malem Dagang* olarak da bilinen bu eser, İskender Muda Dönemi'ni periyodik bir şekilde tasvir ettiği gibi satır aralarında Osmanlı Devleti ile ilgili yine bir takım bilgileri yakalamak mümkündür. Bu eserde bahse konu olan *Lada Secupak* (bir avuç biber) hikâyesi oldukça orijinal olup, Osmanlı-Açe ilişkilerinin Endonezya'daki yansımalarına ışık tutmaktadır. Bu hikâye, daha önce A. Reid (Reid 1969: 397) ve İ. H. Göksoy (Göksoy 1999: 180) tarafından çevrildiği için tekrar bir çevirme ihtiyacı duymadık. Eserdeki bu hikâyeye göre;

“İskender Muda kutsal topraklara yardım etmek gayesiyle bir miktar para ile birlikte İstanbul'a bir heyet göndermeye karar verir. Çünkü Osmanlı Sultanı Müslüman hükümdarların en güçlüsüdür. Dövülmüş pirinç ve biber yüklü üç gemi gönderir. Ancak, gemi mürettebatı o kadar zorluklarla karşılaşır ki heyet İstanbul'a ancak üç yıl sonra ulaşır ve o zamana kadar getirdikleri tüm pirinçleri yerler ve kendilerine bakabilmek içinde biberlerin çoğunu satarlar. Geride sadece bir avuç biber (lada seçupak) kalır. Heyet çok mahcup olur fakat Osmanlı Sultanı heyete karşı çok cömert davranır ve onları büyük bir topla geri gönderir” (Göksoy 1999: 180).

Bu Endonezyalı elçi heyetinin 1566 senesinde İstanbul'a geldiği ve dönemin Osmanlı Sultanı Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar seferinde şehit olması sebebiyle uzun bir süre İstanbul'da bekledikleri ve Osmanlı tahtına yeni çıkan Sultan II. Selim'e sadece bir avuç biber taktim edebildiklerine dair tarihi malumatlar mevcuttur. Osmanlı Sultanı'nın bu durumdan çok etkilendiğini ve kendilerine en büyük savaş toplarından bir adet verdiğini de biliyoruz (Tekin 2020: 75-76). Yereller bu devasa topa *lada secupak* ismini vermişlerdir. Mesela, 1898 senesinde Açe'yi ziyaret eden Saffet Bey isminde bir Türk gezginin, Osmanlı-Açe ilişkilerden günümüze ne kaldı diye sorduğunda Sumatra'daki hükümet binasının önünde sergilenen

büyükçe bir toptan bahseder (Saffet Bey 1912: 683). Ancak yerlilerin bugün bile gururla bahsettiği bu hikâyenin simgesi olan bu büyük top, 1873 yılında Açe'nin Hollandalılar tarafından işgali sırasında yağmalanmış ve III. William'a hediye edilen eserler arasında yer almıştır (Tekin 2020: 76). Açe Sultanı İskender Muda (1607-1636) Dönemi'nde yazılan bu hikâyelerin büyük bir çoğunluğu, dedesi Sultan Alâeddin Ri'ayat Şah al-Kahhar (1537-1571) Dönemi'nde yaşanmış tarihi olayların epik bir üslupta, sanki İskender Muda Dönemi'nde yaşanmış gibi abartılı bir şekilde aktarılmıştır.

Bu tür eserler arasında tarihi gerçeklikler ile örtüşen ve en güvenilirler arasında *Bustân'us-Salâtîn* (Iskandar 1966) adlı eser gelmektedir. Bu eseri farklı kılan bir diğer özelliği ise yazarının bilinmesi ve onun Endonezyalı olmamasıdır. Eser, Hindistan'ın Gucerat Bölgesi'nde doğan Nureddin ar-Raniri tarafından yazılmıştır. Ar-Raniri uzun bir süre aldığı İslami eğitiminin ardından Endonezya'nın Açe Bölgesi'ne yerleşmiş ve uzun yıllar Açe Devleti'nin en yüksek dinî yetkilisi olarak görev yapmıştır (Göksoy 2007: 256-257). *Bustân'us-Salâtîn* adlı bu eser, Nureddin ar-Raniri tarafından 1638 senesinde Açe'nin başkentinde tamamlanmıştır. Bazı kaynaklara göre bu eser, Sultan İskender Muda'nın ölümünden yaklaşık dört yıl sonra tamamlanabilmiştir (Drewes ve Voorhoeve 1958: 19). Bu kaynağa göre *Raja Rum* (Osmanlı Padişahı), Açeli askerlerin nasıl barutlu silahları kullanmaları gerektiğini öğrenmeleri için birçok Türk askerî mühendisini Endonezya'ya göndermiştir. Bu vesileyle Sultan Alâeddin Ri'ayat Şah al-Kahharın, Portekiz saldırılarını durdurabildiğini ve hatta Portekizlilerin kontrolünde olan Johor'u fethettiği belirtilmiştir. Açe Sultanı'nın bu Türk askerleri sayesinde büyük bir kale inşa etmiş ve tüm kâfire karşı savaş ilan edebilmişti (Iskandar 1966: 31-32). *Bustân'us-Salâtîn* daha önce ismi geçen geleneksel Endonezya kaynaklarına göre daha sağlıklı bilgiler aktaran bir ana kaynaktır. Kronolojik olarak ilerleyen kitaptaki bu bilgilerin, resmî tarih bilgileriyle paralellik gösterdiğini söyleyebiliriz. Nitekim Osmanlı Sultanı II. Selim Dönemi'nde bölgeye savaş eğitimlerinin gönderildiğine dair bilgiler bizim arşiv belgeleri ile de kanıtlanmaktadır (Tekin 2020).

Geleneksel Endonezya edebiyatına ait bu *Hikayat* türü eserlerden Türkler ile ilgili kaleme alınmış son eserler on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu en yakın dönemde yazılmış eserler genellikle Osmanlı-Rus Savaşlarını konu edinmiştir. Endonezya'nın geleneksel edebiyatında böylesine spesifik bir konunun neden ele alındığına açıklası ilk etapta bir

anlam veremedik. Ancak geleneksel Endonezya edebiyatı ile ilgili ciddi çalışmaları olan Rus araştırmacı Vladimir Braginsky'e göre bu durumun temel sebebi, bölgede oldukça etkili olan kolonyal yönetimler ile birlikte gelişen teknoloji ve iletişim ağının gelişmesi sayesinde bölge Müslümanlarının diğer Müslümanların gelişmelerinden rahatlıkla haberdar olmalarından dolayıdır (Braginsky 2015a: 155). Buna ek olarak, yine bu kolonyal yönetimlerin Müslümanlar ile Rusların savaşının konu edilmesinden bir rahatsızlık duymamış olmalarıdır. Şiirsel bir üslupta kaleme alınmış bu kategorideki son eserlerin toplam adedi dördüttür. Bunlardan ikisi Kırım Savaşı'nı (1853-1856) konu edinirken diğer iki eser 93 Harbi'ni (1877-1878) konu edinmiştir.

Bu gruptaki eserlerden ilki Kırım Savaşı'nı konu edinen *Hikayat Istanbul* (İstanbul Masalı)'dur. 1856-1869 yılları arasında yazılmış olan bu eserin kaynağının ne olduğu bilinmese de Arapça literatürdeki eserlerden çevrildiği tahmin edilmektedir. Endonezya'nın diğer yerel dilleri olan Sunda, Bugis, Açe ve Malay dillerine de çevrilmiş sürümleri mevcuttur (Braginsky 2015a: 158). Sultan II. Mahmut Dönemi'nden itibaren ele alınan eserde genel olarak Kırım Savaşı üzerine yoğunlaşıldığı gözlemlenmiş olup, tarihi gerçeklik itibarıyla kısmen daha güvenilir bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Kırım Savaşı ile ilgili bilgi aktaran bir diğer eser ise *Hikayat Perang Setambul* (İstanbul Savaşı Masalı)'dur. 1879 senesinde yazılmış olan bu eser, içerik olarak bir önceki eser ile benzerlikler barındırmaktadır. Bu tür eserlerin Mısır, Hindistan, İran ve İngiltere'deki gazete ve neşriyatlardan beslendikleri düşünülmektedir.

Bu eserler, yerel dillere göre farklı isimlendirilebilmektedir. Örneğin, Malay dilinde yazılmış olan *Hikayat perang Setambul*'u, Açe dilinde *Hikayat Eseutamu* (İstanbul Şiiri) ismiyle görebilmekteyiz. Malay orijinaline göre daha hayalî bilgileri içeren *Hikayat Eseutamu*, Endonezya'nın Sumatra Bölgesi'nde oldukça popüler olmuştur. Konumuz ile ilgili son eserlerden biri olan *Hikayat peperangan al-Maulana Sultan Istanbul*, Osmanlı'nın Ruslara karşı verdiği 93 Harbi'ni konu edinmiş olup, bu eserin 1877 senesinde yazıldığı düşünülmektedir. Bu esere paralel olarak yine aynı konuları içeren ve 1885'te yazılmış olan *Syair perang Setambul* (İstanbul Savaşı Şiiri) adlı bu eser, çalışmamızda adı geçen geleneksel Endonezya edebiyatına ait son kaynaktır (Braginsky 2015a: 163-172).

SONUÇ

Geleneksel Endonezya edebiyatı içinde yer alan yaklaşık on beş ayrı eserin incelendiği çalışmamızda, Türklerin bu eserlerde nasıl ele alınıp işlendiğini analiz ettik. Eserleri tek tek ele almadan önce, Türkler ve Endonezyalılar arasında ilk etkileşimin nasıl cereyan ettiğine baktık. Bu etkileşimin eserlerde rolünün olup olmadığını analiz ettiğimizde bu ilişkilerin herhangi bir rol oynamadıkları sonucuna vardık. Resmî ilişkilerden çok daha önce başlayan bu ikili ilişkilerin temelini ticari ilişkiler oluşturmaktadır. Genellikle Arap ve Hintli tacirlerin sık sık geldikleri Güneydoğu Asya Adaları'nda, Türk tacirlerin nispeten daha küçük ölçekli bir ticari ağ kurmuş olabileceklerini düşünüyoruz. Bu sebeple resmî ilişkilerden önce kurulmuş olan bu ilişkilere konu olmuş Türklerin ne kadarının Anadolu Türkü olduklarını bilmiyoruz. Coğrafi olarak kendilerine daha yakın olan İran Türkleri veya Mısır'daki Türklerin olma ihtimalleri daha yüksektir. Nitekim ilk Endonezya-İslam eserlerinde bahsi geçen bu Türklerin Orta Asya'da yaşamış olan Türkler olduklarını da anlıyoruz.

Bu çalışmayı yaparken ele aldığımız bu erken dönem eserlerini iki ayrı bölüm altında incelenmesinin bu çalışma için daha faydalı olacağını düşündük. Çünkü bu erken dönem Endonezya eserlerinde bahse konu olan Türklerin henüz daha İslam'a geçmemiş, yerel pagan inançlara mensup kavimler olarak bu eserlerde ele alındıklarını gördük. Nitekim bu ilk grupta ele aldığımız bu erken dönem eserlerinin hemen hemen hepsi ya Farsçadan ya da Arapçadan Endonezya'nın yerel dillerine çevrilmiş ilk İslami eserler olması sebebiyle, bu eserlerin orijinallerinin de Türkleri bu şekilde tanıtmış olma ihtimalleri oldukça yüksektir. Ancak yerel dillere çevrilmiş bu eserlerin kimler tarafından çevrildiği ve beslendikleri bu Arapça ve Farsça orijinal eserleri hakkında pek bir bilgi sahibi değiliz. Fakat bir sonraki alt başlıkta ele aldığımız ve Osmanlı Türklerini konu edinen bu eserlerin şeceresine daha çok hâkim olduğumuzu söyleyebiliriz.

İki ayrı bölümde ele aldığımız bu eserler arasında, Türkler ile ilgili imgesel faktörlerinde zaman içerisinde farklılık gösterdiğini söyleyebiliriz. Genellikle on dört ve on beşinci yüzyılda yazıldığı tahmin edilen bu erken dönem Endonezya eserlerinin, çok fazla destansı hikâyeler barındırmasından dolayı, Türkler ile ilgili bu hikâyelerin oldukça abartılmış olduğunu görüyoruz. Savaşçı ve güçlü tasvir edilen Türkler, İslam ile henüz şereflelenememiş, ancak Müslümanlar safında yer alan kavimler olarak tasvir

edilmişlerdir. Zaman zaman hayalî aşk hikâyelerine de konu olan Türklerin, Orta Asya'daki Türk kavimlerinin olduklarını satır aralarında verilen bilgilerden görebilmekteyiz. Ancak bir sonraki bölümde ele aldığımız Endonezya'nın ikinci yerel kaynaklarında Osmanlı Türklerinin varlıklarını rahatlıkla görebiliriz. Bu eserlerin çoğu, on yedinci yüzyılda Endonezya'nın Sumatra Adası'nda yazılmış ve daha yakın tarihlerde yazılanlar ise Osmanlı-Rus Savaşlarını konu edinmişlerdir.

Özellikle Osmanlı Devleti ile Endonezya'nın Sumatra Adasında kurulmuş olan Açe Sultanlığı arasındaki resmî ilişkilerin, bu eserler üzerinde ciddi anlamda bir etkisi olmuştur. Ancak bu resmî ilişkilerden yaklaşık elli sene sonra Açe tahtına oturan Sultan İskender Muda Dönemi'nde kaleme alınmış olan bazı eserlerde geçen hikâyelerin sanki onun döneminde yaşanmış gibi aktarılmıştır. Genel anlamda ilişkilere konu olan bu resmî ilişkilerin abartılı bir üslup ile sanki İstanbul'a elçi gönderenin Sultan İskender Muda olduğu lanse edilmiştir. Ancak resmî arşiv belgeleri ile karşılaştırdığımız bu bilgilerin gerçeklikle yakından veya uzaktan bir alakasının olmadığını düşünmekteyiz.

Bu çalışmada incelediğimiz son eserler oldukça yakın bir dönem olan on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış eserlerdir. Bu eserlerin ortak özelliği Türkler ve Ruslar arasında olan Kırım Savaşı ve 93 Harbi'ni konu edinmeleridir. *Hikayat* adı verilen bu türdeki en son örneklerini oluşturan bu eserlerin yazılma sebebi, İslam dünyasının diğer bölgelerinde olan gelişmeleri merak ve takip etmelerinden kaynaklanmaktadır. Tabi bu bölümde Müslümanlar ile Rusların savaşlarının konu edinmelerindeki bir diğer faktörün bölgede kolonyal faaliyetler yürüten İngiliz ve Hollandalıların da Rusya aleyhinde yürüttükleri politikanın bir sonucu olabileceğini düşünüyoruz. Sonuç olarak, on dördüncü yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar yazılmış olan bu geleneksel Endonezya edebiyatına ait eserlerde bariz bir şekilde Türkler aleyhinde bir algı veya propaganda yapıldığına dair bir ize rastlanmamıştır. Özellikle erken dönem eserlerde, Türklerin pagan inançlara mensup kavimler olarak tanıtılmasının sebebi, muhtemelen İslam öncesi Türk kavimlerini eserlerinde işleyen bazı Arapça ve Farsça eserlerden etkilenmiş olmalarıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Kassim. (1997). *Hikayat Hang Tuah (Cetakan Kedua)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Al-Attas, Syed Naquib, S. M. (2012). *Islam dalam Sejarah dan Kebudayaan Melayu*. Kuala Lumpur, Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Ali, Abdul Mukti. (1970). *The Spread of Islam in Indonesia*, Jogjakarta: NIDA.
- Alves, Jorge Santos. (2015). "From Istanbul with Love: Rumours, Conspiracies and Commercial Competition in Aceh-Ottoman Relations, 1550s to 1570s," *From Anatolia to Aceh-Ottomans, Turks and Southeast Asia* (Leiden: Oxford University Press), ss. 47-62.
- At-Tanci, Muhammed. (1983). *İbni Batuta Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-nuzzar fî garâibi'l- emsâr)*. İstanbul: Üçdal Yayınları.
- Azra, Azyumardi. (2006). *Islam in the Indonesia World*. Bandung: Mizan Pustaka.
- Balocu, Nabi B. K. (1980). *The Advent of Islam in Indonesia*. Islamabad: National Institute of Historical and Culture Research.
- Braginsky, Vladimir. (2015a). *The Turkic-Turkish Theme in Traditional Malay Literature*. Leiden: Brill.
- Braginsky, Vladimir. (2015b). "Turkic-Turkish Theme in Malay Literature, with Special Reference to the Works of the Fourteenth to Mid-Seventeenth Centuries." *From Anatolia to Aceh-Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Oxford University Press, ss. 263-292.
- Brakel, Lode Frank. (1975). *The Hikayat Muhammad Hanafiyyah: A Medieval Muslim Malay Romance*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Collis, Maurice. (1958). *The Grand Peregrination-being the life and adventures of Fernao Mende Pinto*. London: Faber and Faber.
- Di Meglio, Rita Rose. (2016). *Arab Trade with Indonesia and the Malay Peninsula from the 8th to the 16th Century*. University of Pennsylvania Press.
- Drewes, G. W. J. and P. Voorhoeve. (1958). *Adat Atjeh*. Gravenhage-Martinus Nijhoff.
- Göksoy, İsmail Hakkı. (2007). "Nüreddin er-Rânîrî", *TDV, Cilt 33*, İstanbul, ss. 256-257.
- Göksoy, İsmail Hakkı. (2004). *Güneydoğu Asya'da Osmanlı-Türk Tesirleri*. Isparta: Fakülte Kitapevi.
- Göksoy, İsmail Hakkı. (2002). "Güneydoğu Asya İslam Ülkelerinde Türk İzleri." *Türkler*, Vol. 9, ss. 618-631.

- Göksoy, İsmail Hakkı. (1999). "Malay-Endonezya Kaynaklarına Göre Türkler ve Osmanlı-Açe İlişkileri." *Tarih İncelemeleri Dergisi* 14. 1: ss. 175-187.
- Güner, Ahmet. (2004). "Melik" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, 2004, Ankara, ss. 51-53.
- Hikayat Amir Hamzah*. (1987). Ed. Abdul Samad Ahmad, Kuala Lumpur.
- Hikayat bayan budiman*. (1960). Ed. Winstedt, Richard Olof, Singapore: Malaya Pub. House.
- Iskandar, Teuku. (2001). *Hikajat Atjeh*, Kuala Lumpur: Yayasan Karyawan.
- Iskandar, Tengku. (1966). *Nuru'd-Din Ar-Raniry: Bustanu's Salatin, Bab II, Fasil 13*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Marrison, G. E. (1955). "Persian Influences in Malay World." *Journal Malayan Branch*, Vol. XXVIII, ss. 52-67.
- Othman, Mohammad Redzuan. (2005). "Malay Perception of the Supremacy of the Turks and Its Significance before the Demise of the Ottoman Empire." *Malaysia in History*, 39-48.
- Raffles, Ms. (2009). *Malay Anals*. Translated by C. C. Brown, No. 18, Chapter: 1, Selangor, Malaysia: MBRAS, The Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society.
- Reid, Anthony. (1969). "Sixteenth Century Turkish influence in Western Indonesia." *Journal of Southeast Asian History*, Vol. 10, No.3, ss. 395-414.
- Ricklefs, M. C. (1991). *A History of Modern Indonesia since 1300*, (Londra, MacMilan)
- Sabil, T. Mohammad. (1932). *Hikayat Soeltan Atjeh Marhoem (Soeltan Iskandar Moeda)*, Batavia/Jakarta.
- Saffet Bey. (1912). "Bir Osmalı Filosunun Sumatra Seferi." *Tarihi Osmani Enciimeni Mecmuası*, No: 10; 604-14; ss. 678-683.
- Salleh, Muhammad Haji and Rosemary Rabson (Ed.). (2010). *The Epic of Hang Tuah*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan Negara Malaysia.
- Şah, Razulhak. (1967). "Açi Padişahı Sultan Alaeddin in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu." *Tarih Araştırmaları Dergisi*, ss. 373-409.
- Tekin, Alaeddin. (2020). *Ottoman-Sumatran Relations, 1849-1904*. Doktora Tezi, International Islamic University Malaysia.

ENDONEZYA'DA TÜRKÇEDEN ÇEVİRİLER: TARTIŞMA VE GELECEK UMUDU

Bernando J. SUJIBTO*

GİRİŞ

Jakarta Uluslararası Edebiyat Festivali öncesindeki bir etkinlikte, komite 29 Haziran 2019'da ilginç bir konuda; "Endonezya'nın (Edebiyatını) Satmak" başlığında bir konuşma yapmak için beni davet etti. Bu konuşma için Endonezya'yı (ya da başka bir ülkeyi) okumak ve anlamak üzere kitap çevirilerinden notlar alıyordum. Genel olarak bir ülkeyi tanımak amacıyla birçok ülkenin kendi tercüme stratejisi vardır. Bu uluslararası açılış festivali, Türk şair Bejan Matur'un sunumu da dahil olmak üzere, güneyden tesadüfen İngilizce olmayan edebi eserlere onurlu bir yer vererek, *Güney'in Birçok Yüzü* adlı ilginç bir temayı gündeme getirdi.

Konuşmaya hazırlarken ve özellikle İngilizce olmayan edebiyatın çevirisinden bahsetmişken, Selçuk Üniversitesi'nde yüksek lisans yaptığım ve aynı zamanda kütüphanelerinin her köşesinden keyif aldığım zamanları hatırlıyordum. Orada solgun yüzüyle çok fazla tercüme edilmiş eski kitaplar gördüm. Türkiye'nin çeviri politikaları ve toplumun inisiyatiflerini gösteren tercüme programlarına, örneğin Samih Rıfat Bey'in 1921'de Telif ve Tercüme Encümeni'ni kurmasından bu yana işaret edilebilir (Soysal, 2017). Ziya Gökalp, Akçuraoğlu Yusuf Bey ve Köprülüzade Mehmed Fuad gibi önemli aydınlar ve erken cumhuriyet ideologları, Tercüme Odası adıyla Osmanlı döneminde var olan bir projede yer aldılar. Daha sonraki yıllarda Tercüme Bürosu, Tercüme Heyetleri vb. çeşitli isim ve derneklerle hem devlete bağlı hem de bağımsız topluluklara bağlı çeşitli tercüme büroları ortaya çıkmıştır.

Daha sonra da birçok kampüs ve şehir kütüphanelerinde tercüme kitaplar gözüme çarptı. Jules Verne, Gérard de Villiers, Jean de La Fontaine

* Doçent, Sosyoloji Bölümü, UIN Sunan Kalijaga Yogyakarta.

ve diğerk Fransız yazarların kitapları, cumhuriyetin ilk günlerinde Fransızcadan çeviri olarak ilk sırada not almıştım. Ayrıca Almanca, Rusça, İngilizce, Arapça ve Farsça yazan yazarlar da uzun zamandır Türkiye'de tercüme kitapların dinamiklerinin bir parçası olmuştur. Cumhuriyetin ilk günlerinde çok yoğun olmasa da Arapça ve Farsça, Türkiye'deki yabancı kitapların İngilizce dışındaki çevirilerini hâlâ renklendiriyordu.

Kitap sayfasını her açtığımda dikkat ettiğim şey, birinci dilden doğrudan çeviri olup olmadığıdır. Genelde diğer dillere göre İngilizceden çeviri daha çok yapıldı. Ancak Batılılaşma ve modernleşmenin ölçüt alındığı Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihine bakıldığında, dünyanın önemli eserlerini tercüme etmek, okuryazarlık bilinciyle hem devletin hem de millî hareketin temeli haline gelmiştir. Üniversiteler, Mütercim-Tercümanlık Eğitimi gibi çeviri bölümleri ve tercümanlık kurumları açarak altyapı hazırlayan resmî kurumlar haline gelmektedir. Fransızca, Rusça, Almanca, İngilizce, Farsça ve Arapçaya hakimiyet, cumhuriyet Dönemi'nde onların ana yolu olan modernleşme ve batılılaşma projesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmişti.

Dolayısıyla birçok büyük Türk yazarı, yabancı yazarların çevirilen eserlerinden etkilenecek yetiştik. Nazım Hikmet, Sabahattin Ali, Oğuz Atay, Ahmet Hamdi Tanpınar, Yaşar Kemal gibi uluslararası alanda tanınan isimlerden, Hasan Ali Toptaş, Ayşe Kulin, Ahmet Ümit, Elif Şafak, Orhan Pamuk gibi yaşayan yazarlara kadar vardır. Mantıklı bir sonuç olarak, özellikle Orhan Pamuk'un 2006 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanmasından sonra, Türkiye ve Türkçe, yabancı okurlar tarafından daha çok fazla merak edilmektedir. Bundan dolayı Türk edebiyatı eserleri, Fransızca, Almanca, Arapça, Farsça, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Korece, Çince ve dünyadaki diğer yabancı dillere çevrilmeye başlanmaktadır.

Yukarıdaki konuşulan konu ile ilgili İngilizce olmayan edebî eserlerin Endonezyaca veya Malaycaya çevrilmesinin tarihsel bağlamını genişletmek için bu deneme yazılmıştır. Bu tarihî kaynakları tartışırken, editörlüğünü Henri Chambert-Loir'in yaptığı *Adaptasyon: Endonezya ve Malezya'nın Çeviri Tarihi* (2009) kitabına çok şey borçluyum. O kitaptan, tarih ve yabancı dilden Malaycaya tercüme edilen eserlerle ilgili birçok önemli bilgiler edindim.

Endonezya'daki Tercümanlık

Chambert-Loir'in anlattığı gibi Jakarta'daki çeşitli büyük kitapçılarda, İngilizce, Japonca, Arapça (özellikle din alanında) ve Fransızca gibi dört dilden çevrilmiş kitapların varlığını görebiliriz. Bu çevirilerden bazıları (örneğin, hem J. K. Rowling'in *Harry Potter* hem de Amerikalı John Grisham'ın romanları, *Chicken Soup for the Soul* tipi kişisel gelişim kitapları veya *Zengin Olmak İsteyenlere Tavsiyeler* gibi), Endonezyalıların yazdığı kitaplardan daha fazla satıldılar. Onlar, Andrea Hirata'nın *Gökkuşağı Askerleri*, Habiburrahman El Shirazy'in *Aşk Ayetleri* veya Ayu Utami'nin *Saman* romanı gibi daha popüler olmuştur.

Nusantara'daki (takımadalar olarak) ilk ve en eski çeviri, tam olarak 14 Ekim 996'da yapılarak *Mahabharata* kitabının *Wirataparwa* adlı bölümü eski Cava diline çevrilmiştir. Okuma faaliyetleri, Kral Dharmawangsa Teguh'un Doğu Java'daki sarayında, kralın kendisinin de katıldığı ve "bir aydan az bir gece" sürdü. Bu, Endonezya'daki çeviri faaliyetlerinin yaklaşık bin yıldır devam ettiği anlamına gelir çünkü, Sanskritçe bir eserden uyarlanan eski Cava Kakawin Ramayana'nın 9. yüzyılda yazıldığı bilinmektedir. O zamandan beri çeviri, takımadaların ilk yazılı geleneklerinde önemli bir yere sahiptir. Hatta çeşitli dillerde yazılan ilk metin, bir çeviri olup, yerel yazı geleneklerinin kökeniydi (Chambert-Loir, (ed.), 2009).

Nusantara'daki her krallıkta, çeviri süreci ve onun özel kurumu hakkında kesin bilgi sağlayan veriler oldukça sınırlı olsa da çeşitli yönlerden yabancı dillerin tercüme edilmesine veya uyarlanmasına açık olduğunu, Endonezya ulusunun tarih sürecinin bir parçası haline gelmiştir. Tarihte karmaşıklık nedeniyle, Thomas Hunter, Chambert-Loir'in editörlük yaptığı kitabında, Sanskritçe'den eski Cava diline çeviri yapmanın inceliklerinin kültürel asimilasyon (kültürelleştirme) ve bölgeler arası kimlik (yerel ötesi kimlik) süreciyle nasıl ilişkili olduğunu orantılı olarak açıklanmaktadır. Buranın konusu, yabancı metinleri sadece çevirmek ve tercümanlık yapmak değil. Ayrıca konuya genel açıdan bakıldığında belirli bir edebi eserin gerçekten bir edebi eser olup olmadığı sorusundan daha geniş bir yaklaşım olmuştur. Kültürel asimilasyon daha uygun bir şekilde gösterilmiştir.

Uzun bir geçmişe sahip ve geniş Nusantara'da birleşmiş topluluğu olarak, yazılı metinlerin yabancı metinlerle etkileşimi, bir zorunluluktur. Topluluklar arası ilişkileri diğer topluluklarla ilişkilendirmede elbette iş

ilişkileri öne çıkmaktadır. Ayrıca, yabancı yazılı metinlerin Nusantara diline (hem Malayca hem de Cavaca) tercümesi hakkında mütevazı kaynaklarla iz sürebiliriz. Leo Suryadinata, Çinceden Malaycaya çeviri hakkında ancak 1880'lerden başlayarak yazdı. Çinceden Malaycaya tercümenin amacı, denizaşırı Çinliler tarafından bilinen ana kültürünü korumaktır (Hoed, 2011).

Arapçanın Malaycaya tercümesi bağlamında, A.H. Johns'a göre bin yıl önce Araplaştırma sürecinin hiçbir belirti göstermediğini yazıldı. Güneydoğu Asya'da İslam'ın varlığını gösteren en eski arkeolojik kanıt, Vietnam'ın orta kıyısındaki Phanrang'da Arapça yazılmış ve 1050 yılına dayanan bir sütundur. Bu bulgu, bölgede Arap yazısının kullanıldığına dair en eski kanıtlarla örtüşmektedir. Buna örnek olarak Pasai krallarının (1237) mezar taşlarındaki taşlar ve Trengganu Taşına Malayca yazmak için Arap yazısının kullanıldığına dair en eski kanıtlar (1303) gösterilebilir.

Arapçadan sonra Farsça metinlerin Endonezya diline, özellikle Malaycaya çevirisi de çok önemlidir. Çünkü Farsça metinler, Nusantara'nın okuryazarlık kültürü, özellikle edebiyat eserlerini etkilemiştir. Persli Vladimir Braginsky'nin notlarında, şiir, sufiler, genel öğütler, çerçevesi öyküler ve krallara öğütlere kadar Fars edebiyatının Malayca üzerindeki etkisi çok belirgindir. Pasai ve Pers Krallığı arasındaki kültürel temasın en eski güvenilir kanıtı, 1350'lerde Pasai'ye uğramış olan İbn Battuta'nın *Seyahat* adlı kitabındadır. Battuta kitabında, sadece bir syahbandar ve Parsi adında bir emirden, yani Bihruz ve Daulatshah'tan bahsetmekle kalmaz, aynı zamanda Fars kökenli birkaç hukukçudan (fukaha) ayrıntılı olarak bahseder. Pasai Sultanı Malik al-Zahir'e yakın birkaç hukukçu, düzenli olarak "Kur'an okumak ve tartışmak" için meclisine gelirlerdi.

Malaycaya çevrilen ilk Farsça edebi eserlerin, saray edebiyatı değil, popüler edebiyata ait olan iki destan olduğu anlaşıldı. Birincisi, *Hikayat-i Muhammed-i Hanafiyah*, Fars edebiyatının daha önemli olmayan bir eseri olup, muhtemelen 14. yüzyılda yazılmış ve şimdi Bengal'den (Bangladeş) iki el yazması vardır. Bunlardan biri Orta Asya'dan gelmiştir. 1250-1390 yılları arasında Pasai'ya tercüme edilen bu eser, Brakel'e göre Malay hikayat türünün ilk örneğiydi. Buna ek olarak, Urduca metinlerin tarihi, 1874'te Singapur'da ve daha sonra 1895 ve 1900'de Penang şehrinde litografi kullanılarak basılan *Hikayat Sultan Bustaman* adlı en eski Urdu edebiyatı çevirisi aracılığıyla Endonezya dili ile etkileşime girmiştir.

Hollandalılar, Nusantara'da 16. yüzyıldan itibaren sömürgeleştirmiştir. Hollanda dilinden yapılan çevirilerle ilgili ilginç kanıtlar mevcuttur. Doris Jedamski'nin notlarına göre, Felemenkçeden yapılan çevirilerde önemli rol oynayan kişiler, 1850 ile 1870 yılları arasında bilim adamları, memurlar, yazarlar, gazeteciler ve öğretmenler gibi bireylerdi. Dikkate değer bir örnek de dilbilimci C.F. Winter'in 1847-1849 gibi erken bir tarihte *Binbir Gece Masalları*'nın altı Almanca versiyonunun Hollandaca çevirisinin Cava diline çevirmesidir.

Türkçe Çeviri

Adaptasyon: Endonezya ve Malezya'nın Çeviri Tarihi kitabında sunulan veriler, Türkçeden (Osmanlıcadan) Malaycaya çevri yapılması olasılığını kaydetmemektedir. Baba tarafından Hadrami, Yemen'den Arap kökenli olan ve Melaka Kampung Hulu'da (bugünkü Malezya'da) doğan bir entelektüel olan Syed Sheikh al-Hadi'nin, Arapçadan Malaycaya çevirilerinin tarihi çok konuşulduysa da Osmanlıca metinlerinden Nusantara dillerine çeviri yaptığına dair şimdiye kadar bilgilere rastgelinmedi. Monique Zaini-Lajoubert'in notlarında, şimdiye kadar Malayca yayınlanmış ve kaydedilmiş olan *Hikayat Cermin Hidup (Yaşamak Hikâyesi, 1929)* adlı tek bir hikâye kitabı vardır. Bu kitap, genç erkekler ve kadınlar için iffet ve hayanın önemi hakkında bir Türk hikâyesi olarak bilgi vermektedir. Çeviri bağlamında bakıldığında, Türkiye hakkında sadece bir ilham olarak kullanıp onun dili muhtamelen Arapça'dır (Saadah, 2020).

Şimdiye kadar Osmanlıca bir metnin, Malayca veya Endonezyacaya doğrudan çevrildiğine dair hiçbir tarihi kayıt veya akademik kanıt yoktur. Tarihçiler, elbette çalışmalarında Osmanlıcadan Malayca'ya yapılan çeviriye ilişkin yeni verilerin ortaya çıkmasına olanak sağlayan kanıtlar aramaya devam ediyorlar. Çünkü Osmanlılar ve Malaylar arasındaki metinsel bağlantı, özellikle dinî metinlerde Şeyh İbrahim el-Kurani (1615-1690) figürü ile mevcut olabilir. Medine'de ders veren Şeyh el-Kurani, Nusantara'dan gelen örneğin Abdurrauf as-Singkili (1615-1693) müritleri arasında çok meşhurdur. Syahrizor (*Şehrizer*) Bölgesi'ndeki Kürtler'den olan ve Osmanlı merkezinde eğitim görmüş bir öğretmen olarak Osmanlıcaya kesinlikle hâkimdi.

Endonezya'nın bağımsızlığından önce Türkçeden Endonezyacaya yapılan çevrilere ilişkin veriler bulunamadığı için, modern Türkçeden

yapılan çeviriler dikkat çekmektedir. Bu makalemiz, en azından Türkçe eserlerin tercümelerinin genel bir haritasını, Türkçenin (birinci dil olarak) Endonezyaca (ikinci dil olarak) ile doğrudan etkileşiminin nasıl olduğunu anlatmaya çalışıyor.

Türk yazarların eserlerinden Endonezyacaya çevrilmiş pek çok eser vardır. Ferudun Özdemir (*Allah De Kalbim [Allah di Hatiku]*, 2015) ve *Allah Var Problem Yok [Allah Ada Masalah Tiada]*, (2015), Mustafa Armağan (*Muhammad Al-Fatih: Penakluk Konstantinopel yang Kontroversial*, 2014), Nevzat Tarhan (*Mesnavi Terapisi [Terapi Masnawi/Terapi Rumi]*, 2015/2021), Osman Nuri Topbaş (*Ratapan Kerinduan Rumi*, 2015) bulunmaktadır. Bu kitaplardan sadece Mustafa Armağan'ın, Ferudun Özdemir'in ve Nevzat Tarhan'ın kitapları Türkçeden Endonezyacaya doğrudan çevrilmiştir¹.

Sosyal ve siyasi alanda ise 2019 yılında İngilizce'den çevrilen Ahmet T. Kuru'nun *İslam Otoritarianisme dan Ketertinggalan* adlı kitabı vardır. Kuru'nun kitabı, Endonezya'daki en çok konuşulan ve tartışılan kitaplardan biridir. Çünkü bu yazar, kitap incelemelerinde ve ayrıca Endonezya'daki medyayla doğrudan röportajlarda aktif olarak yer almaktadır. Bir birey olarak Endonezya'da birkaç yazar ve gazeteci ile iletişim kurup profesyonel bir akademisyen kimliğiyle tanınmaktadır.

Bundan başka, edebiyat alanında Orhan Pamuk, Elif Şafak, Zülfü Livaneli, Sibel Eraslan, Nazım Hikmet, Selahattin Demirtaş, Aslı Erdoğan, Sevgi Soysal, ve Okay Tiryakioğlu'nun eserleri de bulunmaktadır. Şimdiye kadar sadece Sibel Eraslan, Nazım Hikmet, Selahattin Demirtaş, Aslı Erdoğan ve Okay Tiryakioğlu'nun eserleri doğrudan Türkçe'den çevrildi. Orhan Pamuk, Elif Şafak, Sevgi Soysal ve Zülfü Livaneli'nin eserleri gibi daha önce yayınlanan romanlar, İngilizce versiyonundan çevrildi. Tarihden ilham alan popüler roman biçiminde Sibel Eraslan'ın *Hajar*, *Aisyah*, *Khadijah* ve *Fatimah* kitapları bulunmaktadır. Nazım Hikmet'in seçilen şiirleri *Raksasa Bermata Biru* adlı kitabı 2018 yılında yayınlanmıştır. Selahattin Demirtaş'ın ilk öykü kitabı *Subuh (Seher)* adlı ile 2020'de

¹ Cumhuriyet'in ilk yıllarında, "Dini ve dinî duyguları âlet ederek devletin iç güvenliğini ihlâl teşebbüs" sebebiyle ceza alan bazı şahıslarla, geçtiğimiz yıllarda Türkiye'de terör örgütü/bölücü terör örgütü yöneticiliği sebebiyle ceza almış olan bazı şahısların kitapları da Endonezyacaya çevrilmiştir. Bu şahısların kitapları, önceleri Arapçadan çevrilirken daha sonra doğrudan Türkçeden çevrilmeye başlamıştır.

Endonezya halkı ile buluşmuştur. Facebook'taki Marjin Kiri Yayınevi'nin genel yönetimin açıklamasında Aslı Erdoğan'ın *Taş Bina ve Diğerleri (Bangunan Batu dan Lain-Lainnya)* 2022'de yayımlanacaktır. Türkçeden tercüme yaptığım Ali Güler'in *Hakikat ve Efsane Arasında Selahaddin Eyyubi* adlı kitabı ile Mizan Yayınevin tarafından çok yakın zamanda yayımlanacaktır.

Yukarıda bahsi geçen ve Türkçeden çevrilen kitaplar, Basabasi, Marjin Kiri, Mizan, Qaf Media, ve Kaysa Media gibi ulusal ya da küçük yayınevlerince yayımlandı. Şu ana kadar Türkçeden çevrilmiş kitapların yayımlanması konusunda Marjin Kiri ve Diva Press gibi yayıncılar büyük ilgi göstermektedir. Diva Press de (Basabasi yayınevi dahil) serbest editör ve çevirmen olarak, Türk yazarların kitaplarını çevirmek için bize güvenmektedir. Ancak Türk yazarların kitaplarının Türkçe dışındaki dillerden çevirisini yaparak yayınlayan Serambi, Gramedia, Circa ve Yayasan Obor gibi yayınevleri de vardır.

Küçük ve yerel kitap yayınevi olmasına rağmen Kaysa Medya, Sibel Eraslan'ın romanlarının Türkçeden Endonezya diline çevrilmesi açısından öncüdür. 2013 yılından itibaren Khadijah adlı bir kitapla tercüme sürecini başlatmışlardır. Bu kitap, muhtemelen Endonezya halkına yaygın olarak satılan Türkçeden Endonezyacaya doğrudan tercüme edilen ilk kitaptır.

Okuyucunun Bakış Açısı

Endonezyalı okuyucuların, Türk yazarların eserlerine yönelik genel eğilimini özellikle edebi eserler konusunda uzun zamandır gözlemlemekteyiz. Burada Endonezyalı okuyucuların Türk yazarların edebi eserlerine yönelik eleştiri yazılarını da takip ettik. Endonezyalı okuyucuların okudukları Türk edebi eserlerine yönelik eğilimleri kuşkusuz önemlidir. Çünkü iki ülke halkları günden güne yakınlaşmakta olup, iki ülke de daha güçlü ilişkiler kurmaktadır.

Türk edebiyatının Endonezyalı okuyucular üstündeki etkisine gelirsek; birincisi Nobel Edebiyat Ödülü'nün etkisidir. Orhan Pamuk, edebi eserler bağlamında Endonezyalı okuyucular tarafından tanınan en büyük ilk isim olarak kabul edilmelidir. Endonezyalı okuyucuların üzerinde Nobel'in etkisi gizlenemez. 2006 Nobel Edebiyat Ödülü ile aynı yılda, Jakarta'da Serambi Yayınevi tarafından *Benim Adım Kırmızı* adlı roman ilk kez yayımlanmıştır. 2006'dan beri Pamuk'un eserleri sürekli Endonezyacaya çevriliyor. Orhan

Pamuk'un, *Beyaz Kale, Kara Kitap, Yeni Hayat, Benim Adım Kırmızı, Kar, İstanbul: Hatıralar ve Şehir ve Kırmızı Saçlı Kadın* gibi eserleri, İngilizceden çevirildi.

Sadece Orhan Pamuk'un eserlerini okuyup özümstedikleri için, Endonezyalı okuyucular Türkiye'yi Pamuk'un gözünden görme eğilimindedir: İslâm'ı küçümsemek, laikliği savunmak, liberalizmi desteklemek, Modern ve geleneksel, etnik çatışma, hüznün, Türkiye ve üst orta sınıftan İstanbul'daki hayata bakışından, Türkiye halkını genellemektedir. Bundan dolayı, Selçuk Üniversitesi'ndeki yüksek lisans tez çalışmalarımda Pamuk ile ilgili bir araştırma yaptıktan sonra Pamuk'un Türkiye'nin sözcüsü olmaya uygun olmadığını açıkladım birkaç kere. Bana göre Türkiye'yi iyi anlamak, Pamuk'un eserlerinde ortaya koyduğu düşünce ve görüşlerinden daha geniş olmalıdır. Bu eğilim 2006-2013 yılları arasında gözlenmektedir.

İkinci eğilim, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın etkisidir. Pamuk'un eserlerinde İslam hakkındaki anlatı önemsiz görünüyorsa da ikinci eğilim, İslamcı çalışmaları teşvik ederek bir eksikliği gösterdi. Erdoğan'ın, uluslararası sahnede Müslümanlara destek vermekte çok büyük bir katkısı vardır. Bu konuda, Endonezyalı okuyucular ve bazı Müslüman gruplar Türkiye'deki İslam'ı detekleyerek Müslümanlar olarak daha yakınlık ve samimiyet göstermiştir. Ayrıca Endonezya televizyonlarında yayınlanmaya başlayan Türk dizilerinin, Türkiye ile ilgili Endonezya'daki güçlü ve muhteşem anlatıyı daha da güçlendirdiğini söylemek mümkündür.

Özellikle Kaysa Medya'da yayınlanan romanlar, Türk ve İslam anlatılarının güçlenmesine katkı göstermektedir. Sibel Eraslan ve Okay Tiryakioğlu'nun kitapları Endonezyalı genç okuyucuların Türkiye'ye İslami bir perspektiften bakmaları konusunda etkileyebilmektedir. Bu eğilimde, 2011'den 2017'e kadar meydana gelmektedir.

Üçüncü olarak okuyucuların multiperpektif dalgasından bahsetmek mümkündür. Bu eğilim, Endonezya'da Türkiye hakkında geniş bilgi akışı, sosyal medya gelişimi ve alternatif okumalardan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de eğitim görmüş, Türk dilini ve kültürünü anlayan ve öğrenen genç Endonezyalılar, Endonezya'da doğrudan Türk sosyal, siyaset ve kültürünün temsilcileri olmuşlardır. Endonezya'da yayılan Türkiye hakkında dezenformasyona doğrudan açıklık getirebilirler ve aynı zamanda hem

topluluk hem de kişisel olarak yeni sosyal medya kanalları oluşturabilirler. Bu eğilim de 2017'den yana gelişmektedir.

Bildiğimiz kadarıyla, Endonezya'da Türkiye ile ilgili yazılan kitaplar ve tartışma yapan aktörlerin varlığı nedeniyle daha geniş bilgiler sağlamaktadır. Türkiye'den mezun olan Endonezyalılar bir sosyal ve kültürel aktör olarak Endonezya'daki Türkiye hakkındaki konularda daha kapsamlı bilgi paylaşmaktadır. Türkiye ile Endonezya arasındaki kitlesel olarak ilişkiler gelişmektedir. Aynı zamanda Endonezya ve Türkiye'deki üniversiteler arasındaki işbirlikleri de iki ülke hakkında daha kapsamlı bilgi aktarımı için fırsatları artırmaktadır.

Gelecek Umudu

Yukarıdaki üç noktaya ek olarak, Türkçe kitapların Endonezyacaya çevrilmesi aşamasında, iki ülkeden gelen doğru bilgilerle gelişmeye devam edecektir. Bunun için kitap seçiminden yayın aşamasına kadar çeviri sürecini kolaylaştırmak için oluşturulmuş özel bir ajans olması gerektiğini düşünüyoruz. Buradaki ajanslar, devlete bağlı gruplar, kurumlar veya toplumunda sosyolojik bir süreç içinde, yani sivil toplum dinamiklerinin bir parçası olarak doğan küçük gruplar olabilir.

Sivil toplumdan doğan okuryazarlık toplulukları, toplumsal platformlar ve ideolojiler altında kendi faaliyet göstermeye devam etseler de esasen kamuoyuna ve topluma sundukları ile ortamı renklendirebilirler. Kitap yayıncıları, yayın toplulukları, sivil toplumlar ve çeşitli bölgelerdeki diğer topluluklar gibi çeviri ile uğraşan ne kadar fazla paydaş olursa, geliştirilebilecek konular da daha geniş hale getirilebilir.

Aslında birçok ülkenin edebi eserlerinin yabancı dillere çevrilmesini destekleyen kendi kurumları vardır. Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yürütülen Türk Kültür, Sanat ve Edebiyat Eserlerinin Türkçe Dışındaki Dillerde Yayımlanmasına Destek Projesi Yönergesi (TEDA) adında Türkiye'nin de özel bir kurumu vardır. Türk kültür, sanat ve edebiyatı eserlerini yabancı dillerde yayımlamak isteyen yurt dışındaki yayıncıları teşvik eden bir çeviri ve yayın destek programıdır. Bunu gibi bir program, Türkiye'yi daha kapsamlı tanıtmak için çok faydalı olmuş ve devlet tarafından açık bir şekilde desteklenmektedir. Endonezya hükümeti, tıpkı bunun gibi bir programı kurmuşsa da farklı bir yöntem sürdürmektedir.

Endonezya'nın yaptığı büyük çeviri projeleri, bu ülkenin 2015 Frankfurt Kitap Fuarı'nın Onur Konuğu olduğu sırada gerçekleşti. Bu program sadece bir proje olarak yapılmakta, dolayısıyla TEDA'nın Türkiye'de yaptığı gibi sürekli bir programı yoktur. Aslında, Ronny Agustinus tarafından yazıldığı gibi, hükümet 2014'ten bu yana *Komite Buku Nasional* (KBN) ile destekler sağladı. Bu, Endonezya edebiyatının LitRI programı aracılığıyla yabancı dillere çevrilmesi için mali yardım şeklindedir. LitRI programı sayesinde, Putu Wijaya'nın Mısır'da yayınlanan romanlarını, Azhari'nin Fas'ta yayınlanan öykülerini, Eka Kurniawan'ın İsviçre'de yayınlanan romanlarını, Rassi Narika'nın İngiltere'de yayınlanan resimli kitaplarını, Is Yuniarto ve Andik Prayogo'nun Japonya'da yayınlanan çizgi romanlarını ve daha nicelerini görmek mümkündür. Ancak bu zorlu çalışma, Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından aniden durdurulmuştur. Şubat 2020'nin sonunda, KBN dağılmış ve çeviri sübvansiyon programının devamı ve Endonezya'nın uluslararası kitap etkinliklerine katılımı yönetilemez hale gelmiştir.

Bu durumda, Türkiye ve Endonezya'nın birlikte, çeviri çalışmalarının yapılmasını sağlayacak özel bir program ve kurum oluşturabileceğine inanıyoruz. Bir Türkçe çevirmeni olarak, turizm dünyası, kültür ve eğitim alanlarındaki işbirlikleri ile birlikte Türkçe kitapların Endonezyacaya çevrilmesinin hızla artmaya devam edeceğini düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- Hoed, Benny H. 2011. Penerjemah, Penerjemahan, Terjemahan, Dan Dinamika Budaya: Menatap Peran Penerjemahan Pada Masa Lalu Di Nusantara, dalam Masyarakat Indonesia EDISI XXXVII/NO.1/2011.
- Kara, Sergül Vural. 2010. "Tarihsel Değerlendirmeler Işığında Türkiye’de Çeviri Etkinliği", dalam *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Haziran 2010, hal: 94-101.
- Kurultay, Turgay. 1999. "Cumhuriyet Türkiyesinde Çevirinin Ağır Yüğü ve Türk Hümanizması", Dalam *Alman Dili Edebiyatı Dergisi*, İstanbul Üniversitesi, 1999. Hal: 13-37.
- Nur Saadah, "Syed Syekh Ahmad Al-Hadi’s Thought on Women’s Emancipation and Gender Equality," *Afkar Special Issue 2* (2020): 157-184.
- Chambert-Loir, H. (Ed.). 2009. Sadur. Sejarah Terjemahan di Indonesia dan Malaysia. Jakarta: Gramedia.
- Teeuw, Modern Indonesian Literature. Translation Series 10, I &II, Review by Keith Foulcher, *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society*, Vol. 54, No. 1 (239) (1981), pp. 108-110.
- Soysal, Fırat. 2017. "Cumhuriyet Dönemi Çeviri Kurumları, Tercüme Bürosu ve Kurumsallaşma İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme," dalam *Tarih Okulu Dergisi*. Aralık 2017, Yıl 10, Sayı XXXII, hal: 211-220.
- <https://www.republika.id/posts/15918/ahmad-ginanjarsya%E2%80%99ban-kaji-pengaruh-al-kurani-di-nusantara>
- <https://islami.co/ibrahim-al-kurani-mahaguru-para-ulama-nusantara/>

SOL DÜŞÜNCELERİN ENDONEZYA'DAKİ EKONOMİK VE SİYASÎ SÖYLEM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Faiz KASYFİLHAM*

GİRİŞ

Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor, komünizm hayaleti (Marx&Engels, 2008). *Eski Avrupa'nın tüm güçleri; papa ve çar, Metternich ve Guizot, Fransız radikalleri ve Alman polisleri bu hayaleti kovmak üzere kutsal bir ittifak kurmuştur.* Bu sözler, Marx ve Engels'in Komünist Manifesto başlıklı siyasi broşüründe yer alan ve meşhur felsefelerini açıklayan bir kesittir. Hem Marx hem de Engels için bu sözler, kapitalizmi daha iyi anlamak adına sadece insanların dikkatini çekmek için değildir. Aynı zamanda bu sözler, doğuşundan beri Marksizm'in kaçınılması gereken ve yasaklandığı tarihi gerçekliği göstermektedir (Marx&Engels, 2008). Marksizm ortaya çıktığından itibaren lanetli gibi görülmüştür. Birçok ülkede Marksist ya da sol düşünceler, birçok insan tarafından nefret edilen bir düşman gibi görülmektedir. Hatta Amerika gibi bir ülkede bile sol düşünceler ya da bu ideolojiye sempati duyan, onu inceleyen akademisyenler ve entelektüeller, alanlarında ciddi zorluklarla ve ayrımla karşılaşmaktadır. Fakat politik elitin çoğunluğunun Marksizm'i sevmemesi sebepsiz değildir. Marksizm, çeşitli baskıcı rejimlere ve yapılara karşı mücadeleyi desteklemek için bilimsel temeller ve bilimsel analiz araçları sunmaktadır. Tarihe bakılırsa Marksizm, Fransa'daki mutlak rejimle yönetilen köylülerin mücadelesinden, Güneydoğu Asya'daki köylülerin mücadelesine kadar, çeşitli ezilen sınıfların mücadelesi için tarihsel ve bilimsel metodolojinin temelini atmıştır. Demek ki Marx'a göre Marksizm, insanlığın sadece dünyayı bilimsel olarak anlamasına değil, gerçek dünyayı değiştirmesine de yardımcı olmalıdır.

Birçok ülkede olduğu gibi Marksizm, Endonezya'daki birçok aktör tarafından da kaçılan bir hayalet gibi görülmektedir. Ancak Endonezya'daki

* PolGov DPP UGM, ORCID: 0000-0002-7133-6463.

Marksizm'in temelde her zaman olumsuz bir imajı yoktur. Sömürge Dönemi'nde Endonezya'da, Endonezya Komünist Partisi (PKI) olarak adlandırılan, dünyanın en büyük üçüncü komünist partisi vardı. Endonezya bağımsızlık tarihinde, bu partinin önemli katkıları olmuştur. Bağımsızlığın ilk günlerinde Marksizm, çoğu kişi tarafından mücadele aracı olarak görülen bir ideoloji haline gelmişti. Bu dönemde Marksizm'in Endonezya için önemli bir ideoloji olduğunu söylenebilir. Endonezya'nın siyasi rejiminde, 1965'te köklü değişiklikler meydana gelmiştir. 1965 yılından itibaren Marksizm düşüncesi ya da sol ideolojiler, Endonezya'daki politik ve ekonomik alandan giderek dışlanmıştır. O zamandan itibaren hükümet tarafından Marksizm ve tüm sol fikirlerin açık bir şekilde incelenmesi, öğrenilmesi ve yayılması yasaklanmaya başlamıştır.

Günümüzde akademik alanda sol ideolojileri öğrenme özgürlüğü olmasına rağmen, hükümet politikalarına göre bu ideolojinin açıkça tartışılması hâlâ yasaktır. Bu politikanın sonucu olarak, Endonezya'daki sol düşüncelerin ve Marksizm gibi söylemlerin maksimum olarak gelişmesi engellenmiştir. Kuşkusuz bu durum, pratik alanda hükümetin siyasi ve ekonomik politika modelini de etkilemektedir. Bu nedenle, Endonezya'daki politik ve ekonomik söylemde sol düşüncelerin yokluğunun nasıl bir etkisinin olduğunu açıklamak gerekmektedir. Çünkü sol ideolojinin yokluğunun, Endonezya Hükümeti'nin politika modelleri üzerindeki etkilerini görmek önemlidir. Bu konuyu açıklamak üzerine yazılan bu makale, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Endonezya'daki sol düşüncelerin tarihinin nasıl olduğu açıklanacaktır. Bu bölüm, bir sonraki bölümü açıklamanın temelini oluşturacak. İkinci bölümde, Endonezya'daki sol düşüncelerin varlığının kaldırılmasının, politik sonuçları açıklanacaktır. Bu bölümü açıklamak için Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun bakış açıları kullanılacaktır. Üçüncü bölümde, Endonezya'da sol düşüncelerin olmayışının, ekonomik sonuçları bağımlılık teorisi kullanılarak açıklanacaktır.

Endonezya'da Sol Düşünce Tarihi

Sol düşüncelerin bir parçası olarak Marksizm, Endonezya'da çeşitli ideolojilere renk katan batı felsefesinin akımlarından biridir. Gelişimine dayanarak sol düşüncelerin, çeşitli varyasyonlarda bulunabildiği doğrudur. Endonezya'da sol düşünceler yaygın olarak Marksizm ile ilgilidir. Tarihi bilgilere göre Endonezya'nın kurucularının (*The Founding Fathers*) çoğunun, Marksizm'i incelediği ve uyguladığı söylenebilir. Sömürge döneminde

Marksizm, sömürgecilğe karşı önemli ideolojilerden biri olmuştur. Endonezya'nın ilk Cumhurbaşkanı Soekarno, Marhaenizm (Endonezya tarzı sosyalizm) kavramını üretmek için Marksizm'in değerlerini, Endonezya değerleriyle birleştirmiştir (Hartono, 2016). Ancak, Soekarno hükümetinden sonraki dönemde yani Yeni Düzen adlı rejimin iktidara gelmesiyle Marksizm geleneğinin durduğu söylenebilir. Marksizm'in varlığını yitirmesinin bir diğer nedeni, TAP MPRS NO.XXV/1966 adlı politikanın oluşturulmasıdır. Bu politika, bugüne kadar hala uygulanan, Marksizm ideolojisinin yasaklanmasıdır. Marksizm ideolojisini inceleme özgürlüğünün olmaması ve aynı zamanda Marksizm ideolojisinin olumsuz ve kötü damgalanması, Endonezya'da Marksizm geleneğinin gelişmemesine sebep olmuştur. Günümüzde Endonezya'daki sol düşüncelerin gelişimini anlamak için Endonezya tarihinde Marksizm geleneğini incelemek önemlidir. Bu bölümde, Endonezya'da Marksizm'in gelişimi üç dönemde; 1965'den öncesi, 1965-1998 arası ve 1998'den sonrası olarak incelenecektir.

1965 Öncesi Dönem

Felsefi, ideolojik ve politik görüşlerden biri olarak Marksizm, Avrupa'da 20. yüzyıldan önce gelişmeye başlamıştır. Endonezya'da ise Marksizm, 20. yüzyıldan sonra yani Henk Sneevliet'in 1913'te, Hollanda'dan Endonezya'ya gelmesinden sonra büyümeye başlamıştır. Henk Sneevliet (1883-1942), Hollanda'daki Marksist bir hareket olan SDAP'ın (*Sociaal Democratische Arbeiderspartij*) bir üyesiydi. Sneevliet, daha sonra Güneydoğu Asya'nın ilk komünist partisi olan ve Endonezya Komünist Partisi'ne (PKİ) dönüşen ISDV'nin (*Indische Sociaal-Democratische Vereeniging*) kurucusuydu. ISDV, bir zamanlar Hollanda Doğu Hint Adaları'nda¹ çokça takipçisi olan, bir Müslüman tüccar kuruluşu olarak Sarekat İslam'ın bir parçasıydı (Ricklefs, 2001). Marksizm ideolojisinin Endonezya'ya gelmesiyle birlikte Hollanda sömürgeciliği (kapitalist sistemin bir başkalaşmasıdır) tarafından kolonileşen, Hollanda Doğu Hint Adaları'ndaki bireylerin farkındalığı ortaya çıkmıştır. Sömürgecilik hakkında farkındalık yaşandığından Endonezya'da, Marksizm geleneği gelişmeye başlamıştır. Özellikle Mayıs 1920'de, Endonezya Komünist Partisi'nin kurulmasıyla Endonezya'da Marksist-Leninist gelenek doğmuştur. Bir ideoloji olarak Marksizm-Leninizm, ezilen sınıfın ve

¹ Bağımsızlıktan önce, yani Hollandalılar tarafından sömürgeleştirildiği zaman Endonezya'nın adı, Hollanda Doğu Hint Adaları idi.

proletaryanın mücadelesinin çıkarları için parti liderliğine odaklanmaktaydı (PKİ, 1971).

Bu dönemde Endonezya'da; Haji Misbach, Marco Kartodikromo, Darsono, Semaun, Tan Malaka, Musso ve diğerleri gibi birçok önemli Marksist aktör ortaya çıkmıştır. Haji Misbach, Marksizm düşüncesindeki sosyal adalet kavramını (bu durumda sınıfsız bir toplumdur), Kuran ayetleriyle birleştirmeye çalışan bir Marksist düşünürdü. Ona göre İslam komünizm ile her zaman çelişmek zorunda değildir. O halde İslam, zulüm ve adaletsizlikle mücadele eden bir din olmalıdır (Kuswono, Saputra and Agustono 2019). Marco Kartodikromo ise Marksizm'in öğretilerindeki sınıf mücadelesi kavramını, geleneksel Jawa kültürüyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Ona göre kapitalizme karşı mücadele, insanlığı ve yaşamı sürdürmek için Bratayudha Joyobinangun Savaşı ile aynıydı. Aynı düşünce Semaun'da da bulunmaktadır. Semaun'a göre bir gün, bütün vatandaşların istedikleriyle yaşayacakları yani eski Jawa dönemi gibi bir yaşam mümkün olacaktır. Ona göre bu durum, Sovyet Hükümeti'nin yaşadığı gibi bir olay Endonezya'da gerçekleşirse ortaya çıkacaktır. Endonezya'da, Bakunin ve Sophia Borodina gibi Rus nihilistlere/anarşistlere hayran olan Darsono adında bir aktör de vardı. Bu yüzden o, Rus nihilistleri/anarşistleri hakkında hayranlıkla yazmıştır. Bu hayranlık, Rus nihilist/anarşist tarzındaki terörist eylemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gie, 1999). Ayrıca bu dönemde, Tan Malaka adlı bir deha ortaya çıkmıştır. Tan Malaka, adaletsizlik ve sömürgecilğe karşı mücadele hakkında birçok yazı yayınlamıştır. Anıtsal eserlerinden biri, MADIALOG (Mantık Diyalektik Materyalizm) adlı kitaptır. MADIALOG, Tan Malaka'nın bilimsel sosyalizm, Marx ve Engels kavramlarının altında yatan diyalektik materyalizm felsefesinin açıklamasıdır. Tan Malaka'nın açıklamasının amacı, Endonezya'daki baskın mistik mantığı kaldırmaktır (Malaka, 1951).

Endonezya bağımsızlığından önceki dönemde, Marksizm'in değerlerini tutan politik bir güç olarak PKİ, sömürgecilikle mücadele etmeye devam eden güçlerden biri haline gelmiştir. PKİ, 1926-1927 yıllarındaki gibi, bölgelerde birkaç isyan hareketi gerçekleştirmiştir. İsyanın bir sonucu olarak PKİ, Hollanda Doğu Hint Adaları hükümetinden baskı görmüş ve ayrıca birçok Marksist aktörün Boven Digul Hapishanesi'ne sürülmesine ya da yurt dışına kaçmasına neden olmuştur. 1926-1927 ayaklanmasından sonra PKİ, Hollanda sömürge hükümeti tarafından zayıflatılmış ve yasaklanmıştır

(Poeze, 2008). Bu durum PKİ'nin, Endonezya'nın bağımsızlığı için önemli bir role sahip olduğunun göstergesidir. PKİ, Endonezya'nın 17 Ağustos 1945'te bağımsız hale gelmesinden sonra, Endonezya'nın siyasi ortamında yer almaya devam etmiştir. Endonezya'nın bağımsızlığından sonra, Musso adında bir PKİ figürü, Sovyetler Birliği'nden Endonezya'ya dönmüştür. Onun ana misyonu dünyadaki tüm komünist güçleri tek bir siyasi partide birleştirmektir. Bu düşünce temelinde, dünyada yalnızca tek bir işçi sınıfı partisi olabileceğine inanan Stalin'in düşüncesinden etkilenmiştir. PKİ, Musso'nun önderliğinde, 1948'de hükümete karşı bir isyan gerçekleştirmiştir. Ancak, PKİ isyanı başarısız olmuş ve Endonezya Hükümeti tarafından ihanet hareketi olarak adlandırılmıştır. İsyen başarısız olduktan sonra PKİ; Aidit, M.H. Lukman, Sudisman ve Njoto gibi yeni aktörlerin ortaya çıkmasıyla birlikte bir siyasi parti olarak yenilenmeye başlamıştır (Tempo, 2010).

Aidit ve arkadaşlarının PKİ'deki liderlik dönemi, PKİ siyasi pratiğinde yeni bir pragmatizmin başlangıcı olmuştur. O zamanda PKİ, üyelerin ve takipçilerin miktarına göre, büyük siyasi partilerden biri olmuştur. Aidit'in liderlik pragmatizminin amacı, PKİ ile sömürgecilik karşıtı fakat komünist olmayan güçler arasında da stratejik ittifaklar kurabilmektir. Aidit'in argümanı, komprador burjuvazisine (emperyalistlerle işbirliği yapan burjuvazi) ve feodal sınıfa karşı çıkmak için komünistlerin, küçük burjuvazi ve ulusal burjuvazi ile işbirliği yapabilmelerini içermektedir. Aidit'e göre Endonezya, yarı sömürge ve yarı feodal bir ülkedir. Bu dönemde PKİ, giderek daha önemli bir siyasi güç haline gelmekteydi (Ricklefs, 2001). PKİ'nin gücü, toplam 6.176.914 oyla dördüncü sırada yer aldığı 1955'teki Endonezya seçimlerinin sonuçlarına bakılarak anlaşılmaktadır. Seçimi yüksek bir oyla kazandığından PKİ, parlamentoda 39 sandalye almıştır (Ricklefs, 2001). Sol ideolojiye sahip bir siyasi parti olarak iktidarda bulunan PKİ, Endonezya'daki solcu düşüncenin varlığını dolaylı olarak etkiliyordu. Kısacası, o zamanda sol ideolojinin hızla geliştiği söylenebilir. Bu dönemde Endonezya'daki siyasi sistem, çeşitli ideolojik renklere sahipti ve aynı zamanda Marksizm gibi solcu ideolojiler egemen güçlerden biriydi.

1965-1998 Arasındaki Dönem

1965 yılı, Endonezya'nın tarihi için önemli bir nokta haline gelmiştir. 1965'te Endonezya tarihine damgasını vuran bir siyasi hareket ortaya çıkmıştır. Bu siyasi hareket, 30 Eylül Hareketi (G 30 S) olarak

adlandırılmaktadır. Bazı tarihsel kaynaklarda darbe olarak adlandırılan bu hareket, Endonezya Ordusu'nun birkaç komutanının ölümüyle sonuçlanmıştır. Temel olarak bu hareket, birçok aktör ve teori tarafından farklı şekilde anlaşılan bir olay haline gelmiştir. Ancak genelde, özellikle hükümet tarafından oluşturulan söylem PKİ'yi, komutanların öldürülmesinde ana aktör olarak suçlamaktadır². G 30 S hareketi, birkaç şeyle sonuçlanmıştır.

İlk olarak PKİ, bu siyasi hareketin ana aktörü olmakla suçlanmıştır. PKİ'ye yöneltilen suçlamalar, kuşkusuz adil bir şekilde gerçekleştirilmemiştir. Bazı tarihsel kaynaklar, tüm PKİ üyelerinin hareket planını bilmediğini açıklamaktadır. Yani bu hareket, bir dizi seçkin PKİ lideriyle ilgiliydi ama sonucunda yüzbinlerce PKİ üyesinin öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Endonezya tarihinde bu dönem, yüzbinlerce insanın öldürülmesiyle birlikte kara bir dönem olarak anılmaktadır.

İkincisi, bu hareket sonucunda Cumhurbaşkanı Sukarno'nun yerine Soeharto adında yeni bir Cumhurbaşkanı getirilmesidir. Soeharto'nun askeri bir geçmişi vardı. Soeharto'nun cumhurbaşkanı olarak yükselişi ve aynı zamanda Sukarno'nun Marksist bir cumhurbaşkanı olarak düşüşü sonucunda, Endonezya'daki Marksizmin sonu gelmiştir.

Üçüncüsü, Soeharto'nun cumhurbaşkanlığına yükselmesiyle Endonezya, yeni bir otoriter rejim tarihine başlamıştır. Cumhurbaşkanı olarak Soeharto, Endonezya'nın demokratik iklimini yok etmiş ve çok güçlü bir oligarşi sistemini canlandırmaya çalışmıştır. Soeharto, G 30 S olayında PKİ'nin ana aktör olduğu söylemiyle Endonezya'da Marksizm ideolojisinin yayılmasını yasaklayan bir politika de yaratmıştır³. Suharto Endonezya'yı yönetmeye başladığı anda, Marksizm gibi sol ideolojilerin gelişiminin önü kesilmiştir.

Dördüncüsü, birinci sonuçtaki gibi, G 30 S'nin hükümetin soykırım yapması için bir mazeret halini almasıdır. Tarihsel kaynaklara dayanarak bu soykırımın ortaya çıkmasının birkaç nedeni bulunmaktadır. Birçok teori tarafından da bu toplu katliamın nedeni açıklanmaktadır. Örneğin; aşırı ideolojik farklılıklar, siyasi partiler arasındaki şiddetli rekabet, kırsal alanlardaki arazi mücadelesi, aşırı enflasyon nedeniyle kötüleşen ekonomi

² Temel olarak G 30 S'nin ana aktörünün kim olduğu hakkında birçok tartışma vardır. Bazı araştırmacılar PKİ'yi, bu hareketin ana aktörü olarak reddetmektedir. Örneğin, John Roosa. Roosa'ya göre bu hareket, bir siyasi parti olarak tamamen PKİ'nin hatası değildi ancak, birkaç elitin fikir birliğinin sonucuydu (Roosa, 2008).

³ Bu politika, TAP MPRS No. XXV/MPRS/1966 olarak adlandırılmıştır.

veya gıda kıtlığı ve benzeri sebepler. Ancak güçlü bir teoriye dayanarak denebilir ki toplu katliamın asıl nedeni, hükümetin PKİ'yi Endonezya siyasi sahnesinden kaldırma isteğidir. Başka görüşlere göre toplu katliam, sadece PKİ'nin ortadan kaldırılması veya Sukarno'nun gerilemesi ile ilgili değildir. Ayrıca 1965'teki toplu katliam sadece solcuların siyasi gücünün bastırılması ve solcuların imhasıyla ilgili değildir. Bu toplu katliam tüm sosyal, siyasi ve ekonomik güçlerin yeniden düzenlenmesi ve Endonezya'nın, kapitalist dünya ekonomisine yeniden entegre olmasıyla ilgiliydi. Kısacası katliam, karşı-devrimci bir hareketti ve batı yanlısı bir hareket halini almıştı. G 30 S'nin bu katliamı, Endonezya'nın uluslararası düzeydeki siyasi ve ekonomik politikalarındaki değişikliklerin anahtarıdır. Böylece 1965'ten beri tüm sol güçlerin ortadan kaldırılmasından bu yana, Yeni Düzen rejimi Endonezya'yı, kapitalizm adı verilen açık bir pazara satmaya başlamıştır (Kammen&McGregor, 2012).

G 30 S'nin ortaya çıkmasından ve toplu katliamından sonra, yeni bir rejim kurulmuştur. Bu rejim batılı bir müttefik olmuş ve sol düşüncelere karşı çıkmıştır. 1965 yılından bu yana Soeharto'nun otoriter rejimi, 32 yıl içinde Endonezya'yı çok farklı bir ülke haline getirmiştir. Bu otoriter döneme, Yeni Düzen adı verilmektedir. Yeni Düzen rejimi döneminde veya G 30 S hareketinden sonraki dönem boyunca, Marksizm ideolojisinin yayılması yasaklanmış ve bilimsel çalışması da sınırlandırılmıştır. Marksizm, Yeni Düzen rejimi sırasında şüphesiz korkutucu bir hayalet olmuştur. Bu nedenle, Sukarno hükümetinden sonra Endonezya'daki Marksizm geleneğinin durduğu söylenebilir. Marksizm gibi sol fikirlerle ilgilenen insanlar, hapse atılma ve öldürülme tehdidi ile karşı karşıyadırlar. Yeni Düzen rejiminin otoriterizminin gücü, tabandan gelen halk hareketinden direnç almıştır. 1980'lerde, Endonezya'da demokrasinin uygulanmasını cesurca talep eden bir hareket ortaya çıkmaya başlamıştır. 1990'ların başında birçok aktivist, Marksizm'in klasik eserlerini gizli olarak yeniden incelemeye başlamıştır. Demokratik devrim ve sosyalizmi içeren Lenin'in devriminin iki aşaması ve kitlesel eylem stratejilerinin uygulanması fikri, birkaç öğrenci ve halk örgütü (onlardan biri Demokratik Halk Partisi (PRD)) tarafından yeniden uygulanmaya başlamıştır (Caldwell&Utrecht, 2011). Ancak, TAP MPRS No. XXV/MPRS/1966 adlı politikanın uygulanmasıyla Marksizm çalışmak ve yaymak, halkı korkutmaktadır. Bu nedenle Marksizm, Endonezya toplumunda geniş ve derin bir şekilde incelenemez. Günümüzde bile Marksizm'i bir ideoloji olarak, açıkça ilan eden tek bir sosyal örgüt ya da siyasi parti yoktur.

1998 Yılından Günümüze Kadarki Dönem

1998 yılı Endonezya'nın tarihinde önemli bir noktadır. 1998 yılında hükümet, halkın demokratik taleplerine direnememiştir. Aynı zamanda bu dönemde Endonezya'nın ekonomik sisteminin zayıflığını gösteren bir kriz yaşanmıştır. Bu ekonomik kriz, diğer toplumsal krizlerle birlikte ortaya çıkmıştır. Toplumsal krizlerden biri olan özgürlük krizi, hükümeti eleştirmek ve şikâyet etmek için medya özgürlüğünü ve halk özgürlüğünü kullanamamaktan dolayı ortaya çıkmıştır. Üniversiteliler bile polis ve ordu tarafından baskı altında tutulmaya çalışılmış, öğrenciler hükümeti protesto ettiğinde tutuklanmıştır. Özgürlük krizi de, başka toplumsal krizlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yeni Düzen'in yarattığı krizler böylece büyümüş ve toplumdan direnç görmüştür. Halk, özellikle öğrenciler, Cumhurbaşkanı Suharto'nun çöküşü için protestolar düzenlemiştir. Sivil toplumun gücü ise Endonezya'da, saf demokrasi yaratmak için gittikçe güçleniyordu ve siyasi rejimin düşüşü isteniyordu. Kriz ve direniş süreci sonunda, 21 Mayıs 1998'te, Yeni Düzen rejimi çökmüş ve Soeharto, 32 yıl boyunca Endonezya'yı yönettikten sonra cumhurbaşkanlığını bırakmaya karar vermiştir. Yeni Düzen rejiminin çöküşü, Endonezya'daki otoriterizmin sona ermesini sağlamıştır. Ayrıca bu önemli olay, Endonezya demokrasisinin başlangıç noktası olmuştur. Yeni Düzen rejiminin çöküşü, Endonezya Reformu Dönemi'nin kurulmasının başlangıcı olmuştur. Endonezya bu dönemden itibaren tamamen yeni ve giderek daha iyiye doğru gelişen bir demokrasi dönemi yaşamaya başlamıştır.

Reform Dönemi'nde Endonezya, daha iyi bir demokratik sisteme sahip hale gelmiştir. Ancak, Yeni Düzen rejimindeki gibi, hala bazı eksiklikler vardır. Bu dönemde Endonezya, siyasi söylem için daha geniş alan sağlayabilmesine rağmen, sol düşünceleri ya da ideolojileri içeren bir yapıya sahip olamamıştır. Sol ideolojinin gelişmesinden bahsedilirse Endonezya hala Yeni Düzen'deki Endonezya gibidir. Devam eden bu durumun nedeni Endonezya'nın, Yeni Düzen'i kontrol edenlerle aynı düşüncedeki hükümetler tarafından yönetilmeye devam etmesidir. Yeni Düzen'in çok güçlü bir oligarşik sistem ile yürütüldüğü ve bu elit oligarşinin bugüne kadar geldiği anlaşılmaktadır. Mevcut Endonezya Hükümeti, hala aynı perspektifle Marksizm gibi sol düşüncelere mesafeli kalmaktadır. Günümüzde sol düşünceler hala yasaktır ve bu nedenle gelişmemektedir. 2000 yılında Cumhurbaşkanı Abdurrahman Wahid, Marksizm öğretilerinin yasasını

kaldırma girişiminde bulunmuş, ancak bu girişim iptal edilmiştir (Murtadho, 2015). Çünkü Endonezya'da sol düşünceye direnen iktidar hala gücünü korumaktadır. Bu yüzden sol ideolojiler günümüzde de olumsuz şekillerde tanımlanmaktadır ve bu düşüncelerden kaçınılmaktadır. Bu durum, Endonezya'daki ekonomik ve politik söylemlerde gelişemeyen ve güçlenemeyen sol düşünce üzerinde etkilidir. Demokrasi çağına geçildikten 22 yıl sonra Cumhurbaşkanı Joko Widodo'nun şimdiki döneminde bile Marksizm, hükümet için bir tabudur. Hatta ordu ve polis tarafından sık sık, sol düşünceyle ilgili kitaplar için baskın yapılmaktadır (Kumparan, 2019). Endonezya'da sol ideolojiler ya da düşüncelerin günümüzde bile gelişmemesinin nedeni açıktır.

Politik Etkileri

(Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'ya Dayanarak Endonezya'da Sol Düşüncelerin Olmayışının Politik Etkisi)

Önceki bölümde yer alan açıklamalara dayanarak, Endonezya'nın günümüzde demokratik bir sistem uyguladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Endonezya demokrasisinin veya siyasi sisteminin, sol ideolojilerin gelişmesi için nasıl fırsat yaratmadığı görülmektedir. Bu bölümün ana odağı, Endonezya siyasi sisteminde sol düşünce varlığının kaybının, siyasi etkileri incelenecektir. Bu bölümü açıklamak için, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un düşünceleri kullanılacaktır.

Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau, genellikle söylem ve popülizm teorileriyle tanınmaktadır. Mouffe ayrıca, popülizmin demokrasideki önemini de açıklamaktadır. Mouffe, popülizmin demokraside önemli olduğunu açıklarken, *'the political'* ve *'politics'* kavramlarını anlayarak, kimliğin anlamını yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Ona göre politika (the political), mücadele ile dolu ve hiçbir olaydan elde edilemeyen sosyal bir bağlamda oluşturulmuş durumdur. Dolayısıyla, *'the political'* kavramına dayanarak, toplumda belirli ayrıcalıklar talep edebilecek hiçbir sosyal aktör yoktur. Mouffe'a göre kimlik, yalnızca ekonomik perspektifle (proletarya sınıfı ve burjuva sınıfı) belirlenemez. Kimlik, belirli bir bağlamda yapılan tartışmanın sonucudur. Kısacası *'the political'*, toplumun doğasında var olan agonistik boyutu ifade eder ve farklı sosyal ilişkileri oluşturur. *'The political'*, ontolojik düzeyde ve karşıt bir boyuta sahip olduğu için toplum her zaman şarta bağlıdır. Bu nedenle toplum, iktidar ilişkilerinin etkisi de dâhil olmak üzere

çeşitli olasılıklara açık hale gelmektedir. Mouffe tarafından politika (the political) ve siyaset (politics) birbirinden ayrılır. 'Politics', politika üreten bir dizi uygulama, söylem ve kurum anlamına gelmektedir. 'Politics', her zaman çatışma halindeki toplulukları, ontolojik boyut olan 'the political' etkisinin mantıklı bir sonucu olarak yönetmektedir (Mouffe, 2000).

Mouffe, siyasal süreci/yöntemi ortadan kaldıran liberalizmi de eleştirmektedir. Liberaller, her zaman rasyonaliteyi ve bireyselliği teşvik ederek, sorunlara çözüm aramaktadır. Bu anlayışa dayanarak, liberaller her zaman sorunlarla başa çıkmak için barışçıl yöntemler kullanır denilebilir. Liberaller, bireyleri tehdit eden fikir birliğini dışlar. Bu nedenle liberaller kavramı "düşmanlar" ve "arkadaşlar" arasında ayrılır. Bu düşünce eğilimi, modernizmin temel özelliklerindendir ve bu düşünürler gibi özcülüğe hapsolmuşlardır. Bu yüzden Marksizmin söylediği gibi, kimlik daima "birey", "sınıf" ve "toplum" gibi kavramlarla sadeleştirilir ve kalıcı hale gelir. Mouffe'a göre kimlik, her zaman olasılıktır (*contingent*) ve görüşülebilirdir. Olasılık kimlik, tam bir 'özne' kimliğinin olmaması anlamına gelmektedir. Mouffe'a göre "öznenin konumu" her zaman söylemsel bir evrendedir. Böylece özne, her zaman diğer konumlara göre bir konumda yer alır. Bu açıklamada Mouffe ve Laclau "*empty signifier*" olarak adlandırılan bir kavram ortaya koymuştur. "*Empty signifier*", siyasette özellikle demokraside önemli bir kavramdır. Boş işaretçi (*empty signifier*), işaretsiz işaretleyicidir (*a signifier without a signified*). Boş işaretçiye dayanarak 'özne' dolu olmaz, daima toplamına ulaşmaz. Özne her zaman değişecek ve daima boş alan var olacaktır. Bu boşluk, söylemsel evrendeki diğer insanlarla olan ilişki ile doludur (Laclau, 2007).

Toplumda daima çatışma varsa (genelde Giddens ve Beck gibi modernizm düşünürler, toplumu aynı biçimde birleştirmeye çalışırlar), sonuçlardan veya çözümlerden biri, diyalog yaklaşımı olacaktır. Bu bağlamda Mouffe, antagonism ve agonism olarak adlandırılan iki kavram sunmaktadır. Mouffe için gerçek siyasi hayatta bu iki kavramı anlamak gerekmektedir. Ona göre "*antagonism*" (düşmanlar arasındaki ilişki) ile "*agonism*" (adversary arasındaki ilişki) arasında ayrım yapmak gerekmektedir. Mouffe, politik alanda kavgacının (agonism) önemini her zaman vurgulamaktadır. Agonism, ilişkilerde 'diğerlerini' yok edilmesi gereken "düşman" olarak değil, fikir farklılıklarına dayanarak direnmesi gereken "*adversary*" olarak görmektedir. (Mouffe, 2013). Bu noktada, demokraside fikir farklılıklarına dayanan

çatışmalar önem kazanmaktadır. Mouffe, düşmanların ve arkadaşların dikotomisine dayanan bir çatışma önermemekte aksine Mouffe, ideolojik tartışmaya dayanan bir çatışma önermektedir. Mouffe'a göre demokrasi gibi politik bir sistemde, ideolojik çatışmalar ve mücadeleler her zaman gereklidir. Dahası, demokrasi tekdüze siyaset ile ilgili değildir, aksine siyaset farklılıklar ile ilgilidir. Bu bağlamda, Mouffe'un neden sağcı popülizmin egemenliğini sıklıkla reddettiği anlaşılabilir. Ona göre, agonistik ve demokratik ilişkilerin desteklenmesi için sol popülizm de mevcut olmalıdır.

Mouffe ve Laclau'nun teorisine dayanarak, birkaç noktaya değinilebilir. Birincisi, günümüzde liberal mantıklar, Endonezya'da siyaset ve demokrasiye hâkimiyet kurabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, soğuk savaş sonrası dünyayı kontrol ettiğinden beri dünyadaki demokrasiye, liberal demokrasi hâkimdir. Liberal demokrasi; ekonomi, siyaset, eğitim, kültür ve din gibi çeşitli sistemlerde, bireysel konunun önemi ile tanımlanmaktadır. Liberal demokrasi daima içsel inançları, özgürlüğü ve özgürlüğün değerlerini vurgulamaktadır. Liberal değerler, insan hakları, serbest pazar veya bireysellik gibi çeşitli jargonlarla da ilişkilidir. Liberalizm demokrasi mantığına hâkim olduğunda, birkaç etki ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, modernizm projesinin bir parçası olarak liberalizm, modernizmin fikirleri ve mantığı için kampanya yürütmeye devam edecektir. Modernizm de nesnel ve pozitivistik mantık ile karakterize edilebilir. Modernizm aynı zamanda daimi öznelliği ve kendini gerçekleştirmeyi vurgulamaktadır (Wagner, 2003). Bu yüzden liberal demokrasi, çoğu zaman mutlak gerçek olan büyük anlatı içinde mahsur kalır ve her zaman ikili karşıtlık (*antagonism*) temsil ederek ortaya çıkar.

İkincisi, liberalizm demokrasinin mantığına hâkim olduğunda, demokrasi ana ruhunu kaybetmeye başlar. Bu bağlamda demokrasi ana diyalektik fikrini kaybedecektir. Endonezya liberal fikri takip ederek, mutlak hakikat mantığında da sıkışmaktadır. Fakat bu mutlak bir hakikat, aslında haksızlıktır. Çünkü tanınan tek hakikat, hükümet tarafından üretilen hakikattir. Bununla birlikte liberal mantık, mevcut siyasi sistemi desteklemeyeceği için ideolojik çatışma önemli değildir. Bu yüzden ikili karşıtlık ilişkileri yaratarak, sol düşünceler her zaman yanlış kabul edilmekte ve gelişmesi için fırsat bulamamaktadır.

Üçüncüsü, liberal demokrasi siyasetteki agonistik ilişkileri ortadan kaldırmıştır. Mouffe'un liberalizm fikrine karşı çıkması anlaşılabilir zira ona

göre liberalizm, farkın kapılarını kapatmaya çalışmaktadır. Bu yüzden Mouffe, agonistik ilişkilere olan yeni bakış açısını sunmaya çalışmaktadır. Ancak agnostik ilişkilerin Endonezya'da uygulanması çok zordur. Bunun nedeni ilk olarak, sol ve sağ düşünce arasındaki ideolojik ilişkinin, her zaman arkadaş-düşman mantığı tarafından oluşturulmasından kaynaklıdır. Marksizm gibi ideolojiler daima Endonezya siyasi dünyasında, yok edilmesi gereken düşmanlar olarak algılanmaktadır. Dolayısıyla bu mantık kullanılarak, siyasi sistem ideolojik farklılıklar olasılığına kapalı hale gelmektedir. İkincisi, siyasi sistem temel olarak hükümet rejiminin ekonomik çıkarlarıyla ilgilidir. Bu nedenle, Endonezya'da genellikle siyasi sistem, ekonomik sürdürülebilirliği destekleyebilecek ideoloji için bir fırsat sağlamaktadır. Marksizm gibi sol ideolojiler, ekonomi için her zaman bir sorun olarak algılanmaktadır. Hükümet genellikle sol düşünceyi gelişme ve ilerlemenin düşmanları olarak şekillendiren söylemler yaratmaktadır. Böylece denilebilir ki sol ideoloji, ekonomik ilerlemenin önünde bir engel olarak görülmektedir. Bu gerçek, Amerika gibi kapitalist ülkelere çok yakın olan Yeni Düzen'in tarihi ile de ilgilidir. Bu nedenle, kapitalizmin gelişmesi için sol ideoloji ile Endonezya siyasi sistemi arasındaki ilişki, her zaman antagonistik olarak yaratılmaktadır. Marksizm gibi sol düşüncelerle ilgili olmamakla, siyasi sistemde fırsatlar sağlanmaktadır. Tam tersine bir hareket, sol düşünceyle ortaya çıkarsa, siyasi sistem tarafından yok edilip, ortadan kaldırılacaktır.

Üçüncüsü, Endonezya'ya sağ popülizm egemen oldukça sol popülizmin ölmesidir⁴. Mouffe'un en önemli kavramlarından demokrasi de sağ popülizmin önemli noktalarındandır. Mouffe, diğer teorisyenlerin çoğundan farklıdır. Jan-Werner Müller gibi birçok düşünüre göre, popülizmin demokrasi hastalığı olduğuna inanılmaktadır. Müller, What is Populism adlı kitabında, popülizmle ilgili yedi tezi açıklamaktadır. Ona göre popülizm, demokrasinin sürdürülebilirliği için tehlikeli bir tehdittir. Popülizm demokrasi için tehlikelidir, çünkü popülistler genellikle 'halkın' tek meşru temsili olduğunu iddia etmektedir. Popülizm ya da popülistler ayrıca elit ya da diğer ideolojilerden olsun diğer siyasi rakipleri, 'halkın' meşru bir parçası olarak görmez. Popülizmin de demokrasiyi yalnızca seçim zaferi kazanmak için

⁴ Mouffe'a göre sol popülizm -adına göre- Marksizm, sosyalizm veya komünizm gibi sol düşüncelerle ilgilidir. Anti-kapitalizm ve anti-neoliberalizm konuları, sol popülizmin fikirlerinin ve hareketlerinin temelini oluşturur. Sol popülizme göre hem ekonomik bir sistem olarak kapitalizm hem de neoliberalizm toplumdaki sosyo-ekonomik eşitsizlikleri doğurmaktadır (Mouffe 2018).

kullandığı anlaşılmaktadır (Müller, 2016). Mouffe'a göre liberalizm mantığının hâkimiyeti nedeniyle, genel olarak popülizm olumsuz olarak görülmektedir. Daha önce açıklandığı gibi liberalizm, temelde farklılıkları ve ideolojik çatışmaları (agonistik ilişkiler) kabul etmez. Mouffe'a göre demokrasi ve siyasi sistemde illaki popülizme, özellikle sol popülizme ihtiyaç vardır. Böylece politik söylemlerin, daha açık bir şekilde geliştirilebilmesi için sol popülizme ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Bugün Endonezya'da sağ popülizm gittikçe güçlenmektedir. Aslında bu gerçek, Endonezya siyasi sisteminin belirsizliğini göstermektedir. Endonezya bir yandan liberal mantığını, modernizm projesinin bir parçası olan politik bir sistem olarak kullanırken, öte yandan Endonezya'daki sağ popülizm güçlenmeye devam etmektedir. Mouffe'a göre demokratik söylemde sol popülizmin olmaması nedeniyle, sağ popülizm giderek güçlenmektedir. Bu nedenle, Chantal Mouffe, *For a Left Populism* adlı kitabında; neoliberalizm, oligarşik ırklar ve dini muhafazakârlığa dayalı inşa edilen sağ popülizmi bozmak için artık sol popülizmin gerekli olduğunu savunmaktadır (Mouffe 2018). Endonezya'daki popülizm iki şeyle ilgilidir: Din ve milliyetçilik. Vedi R Hadiz ve Richard Robison, Yeni Düzen'in otoriterizmi çöktüğünden beri Endonezya'daki popülizmin, siyasi rekabetinin laik-milliyetçi popülizm ile İslam popülizmi arasında olduğunu açıklamaktadır. Hadiz ve Robison'a göre, Endonezya'daki İslam popülizmi ile laik-milliyetçi popülizm arasında rekabetin ortaya çıkması, liberallerin ve solcuların olmamasından kaynaklanmaktadır (Hadiz&Robison, 2017). Ancak, sol popülizmin güçlenmesine fırsat olmadığı için bu durum imkânsız görülmektedir. Daha önce açıklandığı gibi sağ popülizm güçlendiğinde, Endonezya'daki sol popülizm adil olarak gelişmemektedir. Sağ popülizmin antitezi olarak sol popülizm, Endonezya'da kapalı bir siyasi sistem nedeniyle gelişmemektedir. Bu bağlamda sol popülizm, siyasi söylemin bir parçası olamamaktadır. Sol popülizm, gerçek siyasi kapsamda sol düşünmeye dayalı, alternatif politikalar sunamaz haldedir.

Yukarıdaki açıklamalara dayanarak, Endonezya siyasal sisteminde sol düşüncenin olmayışının çok önemli etkileri olduğunu anlaşılmaktadır. Endonezya'nın siyasal sistemine sadece sağ düşünceler hakim olmaktadır. O halde demokratik bir sistem uygulanmasına rağmen, Endonezya'nın siyasi sistemi temelde tamamen açık veya serbest değildir. Marksizm gibi sol ideolojiler, geçmişin kurbanı olmaya devam etmektedir. Öyle ki sol

düşünceler, halk politikası için alternatif fikirler sağlayamadığında, hükümet politikaları sadece elit çıkarlarla yakından ilişkili hale gelmektedir. Sonuç olarak siyaset, sadece elit oligarşilerin çıkarlarını gerçekleştirmek için bir araç haline gelmektedir. Sağ ideolojiler mantığını tutan elit giderek güçlenirken, durumlarını korumak için sol düşünceleri bastırmaya devam etmektedirler. Bu nedenle Endonezya demokrasisinin ve siyasi sisteminin kalitesini iyileştirmek için yeni bir reforma ihtiyacı olduğu görülmektedir. Endonezya, sol ideolojilerin veya düşüncelerin siyasi sisteme katılımı için alan sağlayarak, onlara fırsat yaratmalı ve politik sisteminde agonistik ilişkileri geliştirmelidir.

Ekonomik Etkileri

(Bağımlılık Teorisine Dayanarak, Endonezya'da Sol Düşüncelerin Olmayışının Ekonomik Etkisi)

Siyasi sistemde sol düşünce varlığının olmayışının olumsuz etkileri olduğu gibi bu durumun, ekonomik sistem üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Önceki kısımlarda değinildiği üzere, siyasi sistem temel olarak ekonomik çıkarların bir aracı haline gelmektedir. Bu kısımda, sol düşüncelerin varlığının eksikliğinin, ekonomik sistem üzerindeki etkisini açıklamak için bağımlılık teorisi kullanılacaktır. Bağımlılık teorisi geniş bir kapsama sahip olduğundan bu makalede, Andre Gunder Frank'ın perspektifi üzerinden inceleme yapılacaktır.

Thomas Piketty ünlü kitabında, dünyanın birçok adaletsizlikle yaratıldığını açıklamaktadır. Piketty, kapitalizmin nasıl adaletsizlik yarattığını da açıklamaktadır (Piketty, 2014). Bu açıklamaya dayanarak, ekonominin dünya dinamiklerindeki önemi anlaşılabilir. Günümüzde dünyanın durumunu anlamak için dünya ekonomisinin gelişim tarihinin yeniden okunması gerekir. 1966'dan sonra dünyada ekonomik büyümenin azaldığı ve sanayi devletinin (merkezin) kâr oranlarında bir düşüş yaşadığı, yeni bir aşamaya girilmiştir. Bu dönemde Milton Friedman'ın neo-liberal teorisi, piyasaların devlet korunması olmadan açılması gerektiğinin savunulmasıyla ortaya çıkmıştır. Neoliberal teori, önceki dönemin teorisi ECLA (United Nations Economic Commission on Latin America) ile çelişmektedir. ECLA ülkelerin (özellikle Latin Amerika), ithal ikame endüstrisine karşı korumalı olmalarını tavsiye etmekte, böyle olursa endüstri merkez ülkelere çok fazla bağımlılık olmayacağını anlatmaktadır. Bu çatışma, yalnızca neoliberal ve ECLA arasında değil, bu dönemde de bağımlılık teorisi adı verilen yeni bir teori ile ortaya çıkmıştır.

Bağımlılık teorisi aşırı bir konumdadır, çünkü neo-liberal varsayımları, ECLA politikalarını ve modernleşme teorisine kadar birçok politikayı ve kavramı reddeder. Bağımlılık teorisi, dünyadaki ekonomik gelişmeler üzerindeki kavram haritasını gözden geçiren bir teori haline gelmiştir (Ruslin, 2012).

Bağımlılık teorisi, şu soru veya soruna dayanan bir eleştiri olarak görülebilir: Bazı ülkeler fakirken, bazı ülkeler neden zenginleşiyor? (Romaniuk, 2017). Bağımlılık teorisi temel olarak, üçüncü dünya ülkelerinin geri kalmışlığının, diğer ülkelerin genişlemesinin bir sonucu olduğunu açıklamaktadır. Bağımlılık teorisi çalışması, Latin Amerika'da 60'lı yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu teori, Avrupa modernizm paradigmasına karşı, üçüncü dünya ülkelerinin bir direniş şeklidir. Bağımlılık teorisi, üçüncü dünya ülkelerindeki gerilemenin, ilgili ülkenin iç faktörlerinden kaynaklandığını iddia eden modernleşme teorisine bir tepkidir. Bu nedenle, Avrupa modernleşmesini eleştirmenin yanı sıra bu teori, üçüncü dünya ülkelerinde yerleşik olacak, alternatif bir entelektüel bilgi sağlamaktadır. Bu teori genel olarak iki temelden doğar: Marksist emperyalizm teorisi ve çevre ülkelerdeki deneysel çalışmalar. Fakat perspektiflere dayanarak, iki bağımlılık okulu vardır denilebilir. Birincisi Marksisttir ve Paul Baran, Samir Amin, Theotônio dos Santos, Arghiri Emmanuel, André Gunder Frank ve Aníbal Quijano'dan etkilenen bir okuldur. Sol düşüncelerdeki bazı kişilere göre Marx ve Lenin'in kapitalizm ve emperyalizm teorileri, bölgenin sosyo-ekonomik süreçlerinin doğasını anlamak için oldukça yeterlidir (Valencia, 2017). İkincisi ise yapısalcıdır ve Raúl Prebisch, ECLA, Fernando Henrique Cardoso, Enzo Faletto, Peter Evans, Osvaldo Sunkel ve Maria da Conceição Tavares'nın çalışmaları üzerine inşa edilmiştir. İki okul arasındaki asıl çekişme, periferik ülkelerdeki ekonomik gelişme olanakları ile ilgilidir (Kurian, 2011). Bunun yanında her iki grup da, sanayileşmiş ülkeler ("merkez" olarak adlandırılır) ve daha az gelişmiş ülkeler ("periferik" olarak adlandırılır) arasındaki bağımlılık ilişkisinin temelinde anlaşılır. Her iki düşünce de periferik ülkelerin özerk ve dinamik bir teknolojik yenilik süreci geliştirememesi konusunda hemfikirlerdir.

Bağımlılık teorisinin en önemli düşünürlerinden biri de Andre Gunder Frank'tır. Andre Gunder Frank, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America* adlı eserinde, ülkelerin birbirine olan bağımlılığının, bağımlılık teorisinin doğuşunun öncüsü olduğunu açıklamaktadır. Frank yazılarında, ülkeleri merkez ve periferik devletler olmak üzere iki gruba ayırmaktadır.

Ayrıca Frank, geliştirdiği bağımlılık teorisi hakkındaki varsayımlarını da beş bölümde açıklar.

(1) Bir ülkede meydana gelen bağımlılık durumu, çok genel bir fenomen aracılığıyla görülebilir. Bu durum, üçüncü dünya ülkeleri veya periferik ülkeler için geçerlidir. Bu bağlamda bağımlılık teorisi, 16. yüzyıldan günümüze kapitalizmin gelişmesiyle üçüncü dünya ülkelerindeki bir bağımlılığın genel özelliklerini tanımlamayı amaçlamaktadır (Frank, 1967).

(2) Bağımlılık, dış faktörlerin neden olduğu bir durum olarak görülmektedir. Frank'a göre bir ülkenin gelişmesinin engelleyici faktörü temelde; sermaye eksikliği, insan gücü eksikliği veya devletin girişimci ruhu eksikliğinde değildir. Ona göre gelişmenin engelleyici faktörü, politik ekonomi sisteminin durumudur. Politik ekonomi sistemi, bir ülkenin ulaşamayacağı faktörlerden oluşmaktadır. Ek olarak, bağımlılığa neden olan diğer dış faktörler, toplumda yerleşik olan sömürgeciliğin, tarihsel ve kültürel mirasıdır (Frank, 1967).

(3) Andre Gunder Frank'ın temel varsayımı, bir ülkedeki bağımlılık sorununun temelini ekonomik olduğudur. Frank, üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik fazlasının her zaman gelişmiş ülkelere gittiğini söylemektedir. Bu durum devam ederse, az gelişmiş ülkelerdeki döviz kuru giderek azalacaktır. Bu da, üçüncü dünya ülkelerinin ekonomisinde düşüş yaşanması temel nedeninin bağımlılık sorunu ile ilgili olduğunu ortaya koymaktadır (Frank, 1967).

(4) Bağımlılığın varlığı, küresel ekonomik sistemdeki bölgesel kutuplaşma sürecinin bir sonucudur. Frank, üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik fazlasının, kendi az gelişmişliğine sebep olduğuna inanmaktadır. Ancak üçüncü dünya ülkelerinin ekonomik fazlası, gelişmiş ülkelerde kalkınmanın hızını belirleyen bir faktör olmaktadır (Frank, 1967).

(5) Frank, bir ülkenin bağımlılık durumunun kalkınmaya eşdeğer olmadığını söylemektedir. Bağımlılık teorisine göre çevre ülkelerdeki kalkınma imkânsızdır. Çevrenin ekonomileri gelişebilse de, dünya ekonomisinde bir depresyon varsa veya dünya savaşı bulunuyorsa bu ülkeler, tekrar yok olma tehdidi yaşayacaktır. Bu nedenle bağımlılık teorisi, otonom ve sürdürülebilir kalkınmanın, üçüncü dünya ülkeleri için imkânsız

olduğuna inanmaktadır. Çevresel ölkeler olarak üçüncü dünya ölkeleri, yoksullaşma sürecinde daima tuzağa düşecektir. Bu ölkeler her zaman, ekonomik fazlalıklarını kaybetmeye zorlayan durumlar yaşarlar (Frank, 1967).

Bağımlılık teorisine dayanarak, Endonezya'nın küresel pazarlara bağımlılık düzeyini, ölkenin ekonomik sistemine bakarak görebiliriz. Daha önce açıklandığı gibi Endonezya, çeşitli perspektiflere ve ideolojilere açık bir siyasi sisteme sahip değildir. Marksizm gibi sol ideolojilerin Endonezya'daki siyasi söylemde yeri ve fırsatı yoktur. Bu durum şüphesiz, Endonezya Hükümeti'nin ekonomik çıkarlarının etkisidir. Birinci bölümde açıklandığı gibi Endonezya, 1965'te önemli değişiklikler yaşamıştır. O yılda Yeni Düzen adlı bir rejim kurulmuştur. Yeni Düzen kurulduğundan ve özellikle Soeharto'nun Endonezya cumhurbaşkanı olmasından itibaren Endonezya, daha otoriter bir devlet haline gelmiştir. Bu otoriter sistemin, rejimin politik ekonomisinin çıkarları için oluşturulan oligarşi gruplarıyla bağlantıları vardır. Yerel oligarşik bir sistem oluşturma yanısıra Yeni Düzen rejimi, Amerika gibi batı ölkeleriyle veya IMF ve Dünya Bankası gibi dünya kurumlarıyla da oldukça iyi ilişkilere sahipti. Bu ilişki, Endonezya ekonomi sisteminin yönünü değiştirmiştir. 1965'te Endonezya siyasi sisteminin değiştirilmesi, Endonezya ekonomik sisteminin de neoliberal olarak değişmeye başlamasına neden olmuştur. O zamandan bu yana Endonezya ekonomi sistemi, daha kapitalist bir çizgide ilerlemektedir.

Endonezya'nın ekonomik serbestleşme süreci bu dönemde yavaş yavaş gerçekleştirilmekteydi. Fakat hükümetin mali ve ekonomik liberalleşme politikasını uygulamaya başlamasıyla 1980'lerde, Endonezya'daki neoliberalizmin etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Ekonomik sistemin serbestleştirilmesi, 1983'ten bu yana çeşitli kamu politikalarının deregülasyon paketlerini de etkilemiştir. Sol düşünceler dışlanmaya devam edildikçe Endonezya'daki ekonomistler arasında neoliberalizm hâkimiyeti güçlenmekteydi. Bu dönemden günümüze, ulusal ve uluslararası şirketlerin (TNC) çıkarlarına hizmet etmek için çeşitli hükümet politikaları, yönetmelikleri ve eylemleri gerçekleştirilmiştir. Hatta bu dönemde hükümet politikaları sadece Yeni Düzen holdinglerinden, Suharto'nun başkanlık ailesinden ve hükümet ortağı olan TNC'den oluşan, elit bir oligarşinin çıkarları için uygulanmaktaydı. Neoliberal sistemin uygulanmasıyla oligarşi, sadece sermayenin açgözlülüğünün çıkarlarını ve kapitalizmin devamı için çeşitli ulusal varlıkları ve kaynakları kullanmaktaydı. Küreselleşme süreci,

kompradorizmi (suç ortakları ve uluslararası kapitalizmin bir uzantısı) korumak ve Endonezya'nın toplam ulusal ekonomisini kontrol etmek için de güçlenmeye devam etmektedir.

Endonezya'nın neoliberal bir sistemi benimsemesi ve dünyada küreselleşmenin güçlenmesiyle Endonezya, ulusal egemenliğini kaybetmeye başlamıştır. Neoliberal sistem her zaman tam bir hâkimiyet, tam piyasa mekanizması ve bir ülke üzerinde tam yasal kontrol istemektedir. Endonezya, IMF ve Dünya Bankası ile ilişki kurmaya başladığı an, egemenliğini serbest piyasaya vermişti. Küreselleşme nihayetinde Endonezya'yı yok ettiğinde birçok vaka ile karşılaşılabılır. Küreselleşme, Endonezya'yı hem ulusal egemenlik hem yasal egemenlik olarak hem de yüzbinlerce Endonezya vatandaşını, kurban olarak feda etmiştir. 1998'de Endonezya'da meydana gelen büyük ekonomik krizde olduğu gibi Endonezya'nın, küreselleşmenin en büyük kurbanı olduğu görülmektedir. Küreselleşmenin, neoliberalizmin veya serbest pazarın, kapitalist ülkelerin bir gündemi olduğunu genelde IMF, Dünya Bankası ve neoliberal ekonomistler kabul etmemektedir. Bir ülkede kriz meydana gelirse küresel elitler tarafından bu ülkedeki yönetim; yolsuzluk, kötü yönetim ve benzeri konularda eleştirilecektir. Çünkü IMF ve Dünya Bankası gibi küresel elitler kendi gerçek çıkarlarını göstermemeye çalışmaktadır.

Endonezya bir neoliberal sistemde mahsur kalınca, giderek daha fazla ülkeye bağımlı olmaya başlamıştır. Bu argümanı destekleyecek birkaç örnek vardır. Birincisi, Endonezya'ya uygulanan BLBI (*Bank Indonesia Liquidity Support*) adlı bir finansal projedir. Bu proje, Ekim 1997'den beri IMF tarafından Dünya Bankası ve ADB ile birlikte LoI aracılığıyla dayatılan, Endonezya ekonomik kriz kurtarma programının bir parçasıdır. Bu proje nihayetinde başarısız olup, Endonezya halkına zarar vermiştir. İkincisi, Dünya Bankası ve ADB'de krizden bu yana uygulanmakta olan SSNAL (*Social Safety Net Adjustment Loan*) bir kredi programıdır. Kredi tutarı 600 milyon ABD dolarıdır. Bu program, Dünya Bankası'nın etik bir politikasıdır, çünkü Dünya Bankası krizlerin kendi çıkarlarına zarar vermesini istememektedir. Bu program, Endonezya halkına da fayda sağlamamıştır. Üçüncüsü, Ekim 1997'de imzalanan Lol aracılığıyla MEFP ile IMF, 11 Eylül 1998'de Endonezya'nın %0 pirinç ithalat tarifesi uygulanmasını talep etmiştir. IMF'nin talepleri için Endonezya, kendi tarım sistemini serbestleştirmelidir. Tarımsal serbestleşme aslında Endonezya'nın, WTO'dan *Agreement on Agriculture*'ı

(AOA) kabul etmesinin bir parçasıdır. Bu anlaşmaya göre Endonezya tarımda, tarifelerin kaldırılması ya da azaltılması ve sübvansiyonların düşürülmesi üzerine düzenlemeler yapmalıdır (Setiawan, 2006). Bu tarımsal serbestleşme ile Endonezya çiftçileri, TNC ve büyük ithalatçılar tarafından tamamen yok edilmiştir. Endonezya'nın; IMF, Dünya Bankası ve gelişmiş ülkeler tarafından teklif edilen çeşitli politika ve projeleri reddedememesi, ülkenin küresel sisteme yani neoliberal sisteme büyük ölçüde bağımlılığını göstermektedir.

Yukarıda açıklanan örnek, neoliberal sisteme bağlı olarak Endonezya'nın egemenliğini kaybetme sürecinin sadece küçük bir örneğidir. Ayrıca neoliberal politikalar sürecinde Endonezya; içme suyu, toprak, kredi sistemi, fikri mülkiyet hakları ve benzerleri alanlarda da egemenliğini kaybetmektedir. Endonezya, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlara güçlü bir şekilde bağlı olduğundan, ekonomik ve siyasi alanlardaki egemenliğin kaybı devam etmektedir. Endonezya, çeşitli alanlarda ekonomik olarak; Amerika, Japonya ve Çin gibi gelişmiş ülkelere de bağımlıdır. Bu nedenle, hükümet tarafından üretilen politikalar kuşkusuz uluslararası kurumların veya gelişmiş ülkelerin çıkarlarıyla yakından ilişkilidir. Bu ekonomik bağımlılığın son bulması çok zordur. Özellikle oligarşik güçlerin varlığı, bazı elitleri zenginleştirmek için ekonomik bağımlılığı bir aracı olarak görmektedir. Bu nedenle halkın çoğunluğu, sermaye yanlısı politikaların yükünü taşımak zorundadır. Bununla birlikte, Endonezya'daki ekonomik sistemde alternatif bir düşünce olmadığı için bu bağımlılık sisteminin durdurulması daha da zorlaşmaktadır. Neoliberal düşünce Endonezya'daki ekonomik sisteme hâkim olmaya devam ettikçe, sol düşünceler dışlanmaya ve geliştirilememeye mahkûmdur. Sol düşüncenin, ulusal ekonomik sistemin yönetiminde yeni bir bakış açısı sunma fırsatı yoktur. Endonezya'da çok sayıda sol iktisatçı olmasına rağmen, genellikle sisteme giremez ve politikayı etkileyemezler. Bu duruma dayanarak denilebilir ki, Endonezya ekonomik sistemi daima neoliberal sistemde mahsur kalacaktır. Endonezya, küresel sisteme bağımlılığını sürdürecektir.

SONUÇ

Bu makale, sol düşüncelerin olmayışının Endonezya'daki politik ve ekonomik söylem üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmıştır. Mouffe ve Laclau teorilerini kullanarak, siyasi söylemde sol düşüncenin gelişme şansı bulamadığı görülmektedir. Bu durumun, agonistik ilişkilerin bulunamaması, demokrasinin kalitesinin düşük olması ve sağcı popülizmin güçlendirilmesi

gibi çeşitli sebepleri vardır. Sol düşünce hükümet tarafından ortadan kaldırıldıkça, sağ düşünce güçlenmeye devam etmektedir. Bu siyasi durum, Endonezya'nın ekonomi politikası modelleri üzerinde de etkilidir. Ekonomik açıdan bakıldığında Endonezya'nın, birçok gelişmiş ülkeye, IMF'ye ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlara bağımlı olduğu söylenebilir. Bağımlılık teorisini ve özellikle Andre Gunder Frank'ın düşüncesini kullanarak bu makale, Endonezya'nın çeşitli alanlarda çok bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ne yazık ki bu bağımlılığın ortadan kaldırılması çok zor olacaktır. Endonezya'nın bağımlılığının ortadan kaldırılmasını engelleyen birkaç faktör vardır. Birincisi, tarihi verilere bakılarak Endonezya'nın kendi pazarını uzun zamandır serbestleştirmeye devam etmesidir. Örneğin, Yeni Düzen Dönemi'nde Endonezya, birçok alanda liberalleşmek için IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği yapmıştır. İkincisi, neoliberalizm Endonezya iktisatçılarının düşüncesine hâkim oldukça sol düşünce söylemi gelişmemektedir. Marksizm gibi sol düşünceler, her dönemde hükümet tarafından dışlandığından, bu düşünceler Endonezya'nın ekonomi politikalarını etkileyemez. Endonezya'nın politik ekonomi sisteminde sol düşüncelerin olmaması, birçok olumsuzluğa neden olmaktadır. Marksizm gibi sol düşünceler de tek başına iyi değildir. Fakat sol düşünceler her zaman doğru olmasa da, her zaman çeşitli sorunların cevabını vermese de, sol düşüncenin varlığına ihtiyaç vardır. Belki de şu an Endonezya'nın, günümüzdeki politik ve ekonomik sorunlara alternatif cevaplar sağlayabilmesi için sol düşüncelere fırsat verme ihtiyacı bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Caldwell, M., & Utrecht, E. (2011). *Sejarah Alternatif Indonesia*. Yogyakarta: Djaman Baroe.
- Frank, A. G. (1967). *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*. New York & London: Monthly Review Press.
- Gie, S. H. (1999). *Di Bawah Lentera Merah*. Yogyakarta: Yayasan Bentang Budaya.
- Hadiz, V. R., & Robison, R. (2017). Competing Populisms in Post-Authoritarian Indonesia. *International Political Science Review*, 38(4), 488-502.
- Hartono, R. (2016). Bung Karno dan Marxisme. In C. H. Pontoh (Ed.), *Sukarno, Marxisme dan Bahaya Pemfosilan* (pp. 14-23). Pustaka IndoPROGRESS.
- Kammen, D. A. & McGregor, K. E. (Eds.). (2012). *The Contours of Mass Violence in Indonesia, 1965-68*. University of Hawaii Press.
- Kumparan, R. (2019, January 14). *Kala Tentara Bidik Toko Buku*. Retrieved from Kumparan: <https://kumparan.com/kumparannews/kala-tentara-bidik-toko-buku-1547432812756363679/full>
- Kurian, G. T. (2011). *The Encyclopedia of Political Science*. Washington: CQ Press.
- Kuswono, Ketut Adi Saputra, & Ragil Agustono. (2019). Menyandingkan Ajaran Islam dan Komunisme: Pemikiran Haji Misbach (1912-1926). *Jurnal Pendidikan Sejarah* 8 (2): 58-69.
- Laclau, E. (2007). *Emancipation(s)*. London: Verso.
- Malaka, T. (1951). *Madilog*. Jakarta: Widjaya.
- Marx, K., & Engels, F. (2008). *The Communist Manifesto*. London: Pluto Press.
- Mouffe, C. (2000). *On The Political*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2013). *Agonistics: Thinking the World Politically*. London: Verso.
- Mouffe, C. (2018). *For a Left Populism*. London: Verso.
- Müller, J.-W. (2016). *What is Populism?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Murtadho, R. (2015, September 7). *Gus Dur dan Marxisme-Leninisme*. Retrieved from Indoprogress.com: <https://indoprogress.com/2015/09/gus-dur-dan-marxisme-leninisme/>
- Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty First Century*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.

- PKI, D. C. (1971). *Tegakkan PKI Jang Marxis-Leninis Untuk Memimpin Revolusi Demokrasi Rakjat Indonesia*. DELEGASI CC PKI.
- Poeze, H. A. (2008). *Tan Malaka, Gerakan Kiri, dan Revolusi Indonesia*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Ricklefs, M. (2001). *A History of Modern Indonesia since c. 1200*. Hampshire: Palgrave.
- Romaniuk, S. N. (2017). *The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspective*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc.
- Roosa, J. (2008). *Dalih Pembunuhan Massal*. Jakarta: Institut Sejarah Sosial Indonesia dan Hasta Mitra.
- Ruslin, I. T. (2012). Relasi Ekonomi-Politik Dalam Perspektif Dependencia. *Sulesana*, 114-127.
- Setiawan, B. (2006). *Ekonomi Pasar yang Neo-Liberalistik Versus Ekonomi Berkeadilan Sosial*.
- Tempo. (2010). *Aidit: Dua Wajah Dipa Nusantara*. Jakarta: Kepustakaan Populer Gramedia.
- Valencia, A. S. (2017). *Sub-Imperialism Revisited: Dependency Theory in the Thought of Ruy Mauro Marini*. Leiden & Boston: Brill.
- Wagner, P. (2003). *A Sociology of Modernity: Liberty and Dicipline*. London and New York: Routledge.

ENDONEZYA'DA MARKSİZM'İN VE SOL HAREKETİN GELİŞİMİ

*Kerem KILIÇDAROĞLU**

GİRİŞ

Endonezya'nın 1999'da demokrasiye geçişiyle birlikte otoriter rejim döneminde var olan fakat baskılanan farklı ideolojilere ve siyasi partilere, önemli bir alan açılmıştır. Önce 1997 Asya krizi ve sonrasında gerçekleşen protestolar sonucunda görevini bırakan Başkan Suharto, 1999'da seçimlerin yapılacağını ilan etmiştir. Bu durum, doğal olarak rejim tarafından baskılanan gruplara temsil hakkı tanımak adına önemli bir alan açmıştır. Seçimlere katılım için koşulları yerine getirebilen ve farklı görüşlere sahip kırktan fazla siyasi parti seçimlere katılmıştır (Thompson 1999: 1). Her ne kadar demokrasi, farklı görüşlere temsil edilme şansı kazandırmış olsa da Aspinall ve diğerlerinin (2018) yaptığı bir çalışmaya göre siyasi partilerin çoğu, ideolojik olarak daha çok merkezde konumlanmakla birlikte 'sol' ve 'sağ' görüş anlamında sadece ufak farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum partilerin çok fazla risk almadan merkeze yöneldiklerini ve mümkün olduğunca fazla seçmenden oy alma kaygısının bulunduğunu gösteriyor.

Endonezya siyasetine bakıldığında, özellikle Suharto Dönemi'yle birlikte siyasi bölünmelerin ağırlıklı olarak laiklik ve İslam arasında gerçekleştiğinden bahsedebilir. Bu bölünmenin ideolojik spektrumdaki dağılımı ise kabaca sağ-sol ayrımından ziyade, merkezden aşırı sağa kayan bir şekilde ve solun dışarıda kaldığı bir spektrumdan oluştuğu görülmektedir. Laiklikle İslam bölünmesine milliyetçi ve zaman zaman ilerici (progresif) ideolojinin eklenmesiyle ağırlıklı olarak merkezde konumlanan partilerin yerleştiği görülmektedir. Bu durum ise demokrasiye geçişle birlikte oluşturulan hükümet koalisyonlarının zaman zaman ideolojik olarak belirsiz bir yapıya

* Dr. Öğretim Üyesi, TED Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, kerem.kilicdaroglu@tedu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1688-6443.

sahip olmalarına neden olmaktadır. Slater'a (2004: 69-72) göre siyasi partiler vaat ettikleri politikaları ve/veya ideolojinin ön plana çıkmasından ziyade kendi hedeflerine ulaşma çabasıyla ideolojik bakımdan muğlak koalisyonlar kurmuşlardır. Abdurrahman Wahid (1999-2001), Megawati Sukarnoputri (2001-2004), Susilo Bambang Yudhoyono (2004-2014) ve Joko Widodo'nun (2014-) devlet başkanlıkları dönemlerinde oluşturulan koalisyon hükümetleri çoğunlukla çok farklı görüşlerden oluşan partilerden oluşturulmuştur. Normalde sağ veya sol partilerin bir araya geldiği koalisyon hükümetlerine demokrasilerde sıklıkla rastlanmaktadır. Fakat Endonezya özelinde çoğunlukla sol partilerin/ideolojinin eksikliği göze çarpmaktadır. Üstelik bu eksiklik sadece koalisyon hükümetleriyle sınırlı kalmayıp ülke siyasetinde görülen genel bir eksikliktir. Bu çalışmada Endonezya siyaseti ve toplumunda sol ideolojinin tarihsel gelişimi incelenecek ve özellikle son dönemde sol ideolojinin neden zayıf kaldığı cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Bu çalışma, tarihsel gelişim incelendiğinde ülkede sol ideolojinin komünizmle birlikte güçlendiğini, fakat Başkan Suharto'nun yönetimi devralması ve akabinde komünizmin kanlı bir şekilde bastırılmasıyla komünizm özelinde sol görüşün bir tabu haline geldiğini iddia edilmektedir.

Bu çalışmada, ağırlıklı olarak literatürdeki mevcut çalışmalara ek olarak 2016'da Cakarta'da yürüttüğüm saha çalışması sırasında gerçekleştirilen mülakatlardan faydalanılmıştır. Mülakatlar, özellikle milliyetçi merkez/merkez-sol olarak bilinen Endonezya Demokratik Mücadele Partisi'nin (Partai Demokrasi Indonesia Perjuangan, PDI-p) ideolojik duruşuyla ilgili önemli ipuçları vermiştir.

I. Endonezya'da Marksizm'in Gelişimi

Koloni Dönemi

On altıncı yüzyılda başlayan koloni dönemi, sadece Endonezya'yı değil neredeyse bütün Güneydoğu Asya coğrafyasını kapsamaktadır. Başlıca İngilizler, Fransızlar, Hollandalılar ve İspanyollar tarafından kontrol altına alınan bölgede Hollandalılar 1800 yılında bugünkü Endonezya'yı Hollanda Doğu Hint Adaları olarak ilan etmiş ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar sömürmeye devam etmiştir. Toplumsal açıdan Hollanda yönetiminin Endonezya halkı üzerinde önemli etkileri olmuş ve zaman içinde sömürüye karşı çift yönlü bir direniş başlamıştır. İlk olarak Müslümanlar örgütlenerek Hollandalılara karşı açık bir direniş göstermiştir. 1911 yılında kurulan Sarekat

İslam ve sonrasında kurulan Endonezya Birleşik İslam Partisi, (1923) bağımsızlık hareketinin öncülerinden biri olarak önemli bir örnek teşkil etmektedir¹. İkinci olarak, aşağıda detaylarıyla açıklanacak olan, Marksizm'in Endonezya'da yaygınlaşması komünist bir direnişin başlamasına vesile olmuştur. Bu çift yönlü direniş, uzun vadede Endonezya milliyetçiliğinin oluşmasına olumlu katkı yapmıştır². Bu çalışmanın amacı doğrultusunda Endonezya'da Marksizm'in gelişim sürecine odaklanılacaktır fakat işçi/sendikalaşma hareketi ve İslami hareketin de Endonezya'da gelişmekte olan Marksizm'le dolaylı ilişkisi vardır. Bu doğrultuda ilk önce Marksizm'le (ve milliyetçilikle) paralel olarak ortaya çıkan sendikalaşma hareketi incelenecektir.

Henk Sneevliet, Sendikalaşma Hareketi ve Endonezya Komünist Partisi'nin Kuruluşu

Hollandalı bir sendikacı ve komünist olan Sneevliet, Hollanda'da 1911 yılında Tramvay ve Tren İşçileri Sendikası'nın başkanı olduktan sonra popülerliğini arttırmayı başarmış olsa da 1913 yılında fikir ayrılıklarından dolayı üyesi olduğu Hollanda Sosyal Demokrat Parti'den ayrılarak bugünkü Endonezya'nın yolunu tutmuştur. Çok kısa sürede halkı Hollanda yönetimine karşı örgütlemeyi başarmış ve Endonezya Komünist Partisi'nin (EKP) kurucusu olmuştur. Genel olarak Asya'nın siyasi tarihi düşünüldüğünde Sneevliet önemli bir figür olarak öne çıkmaktadır. Çünkü sadece Endonezya'da değil, Güneydoğu Asya ve Çin'de de komünizmin gelişmesine ve yayılmasına öncülük etmiştir (Bing 1971: 678).

Endonezya'ya vardığında, tıpkı Hollanda'da yaptığı gibi, yaptığı ilk iş hemen Endonezyalı demiryolu işçilerini örgütleyerek 'Demiryolu ve Tramvay İşçileri Sendikası'nı kurmak olmuştur. Sneevliet'in önderliğinde sendika modernleşerek Hollanda'daki sendikalara benzer bir yapıya kavuşmuştur. Sendikanın kuruluşu sadece işçiler için değil, Endonezya işçi hareketi ve 1920'de kurulacak EKP için de önem taşımaktaydı (Williams 1980: 81). Öyle ki Sneevliet 1914 yılında koloni Asya'sındaki ilk Marksist örgütlenme olan İndi Sosyal Demokrasi Birliği'ni kurduğunda sendika üyesi işçiler önce birliğin sonra da EKP'nin çekirdek tabanını oluşturacaklardı. Fakat o dönemki

¹ Bu mücadeleye Panislamizm yoluyla Osmanlı İmparatorluğu da destek verdiğini not etmek gerekir (Supratman 2016: 2).

² Kızır'e (2021: 1) göre Panislamizm, Modernist İslam, Marksizm ve Panasyacılık Endonezya milliyetçiliğini şekillendiren uluslararası düşünsel faktörlerdir.

sendika üyelerinin çoğunluğunu Hollandalıların oluşturduğunu göz önünde bulundurmak gerekiyor. 19. yüzyılın sonlarında sadece iş bulma kaygısıyla Java'daki büyük köylere göç eden Endonezyalılar örgütlenmeden uzak durmuşken nüfus artışı, şehirleşme süreci ve işçiler arasında artan bilinçlenme sonucunda sendikalaşma sürecine ilgi artmıştır (Kaur 2004: 145). Sendikalaşma hareketi örgütlenme, birlikte hareket etme ve Hollandalılara karşı direniş için önem arz etmekte hatta siyasi partilerin kuruluşuna da önayak olmuştur. Öyle ki o dönemin sendika liderleri aynı zamanda kurulan milliyetçi partilerin başkanları olmuşlardır (Ingleson 2001: 475-477). Sendikalaşmayla paralel olarak 20. yüzyılın başlarında Java Adası'nda önemli ekonomik ve sosyal gelişmeler yaşanmıştır. Ulaşımda yaşanan gelişmeler, demiryolları ve gelişen yönetim kapasitesi göç hareketlerini arttırmış ve adadaki büyük şehirlerde nüfus 3-4 katına çıkmıştır (Kaur 2004: 145). Nüfus artışıyla birlikte Hollanda yönetimi tarafında sağlanan eğitim olanaklarına erişim de kolaylaşmıştır. Batı tarzı eğitim görenler hem daha iyi koşullarda iş bulabiliyor hem de ülkede olup bitenleri takip edebiliyorlardı. Çoğunlukla yönetim tarafından bürokraside, eğitimde veya servis sektöründe görev alan bu kişiler hakları konusunda da daha bilinçliydi (Ingleson 2014: 53). Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Hollanda yönetiminin Endonezya'da görevlendirilmiş Hollandalıları kullanan gemilerin kontrolü için görevlendirmesi sonucu daha fazla Endonezyalı Hollandalıların bıraktıkları işlerde görevlendirilmiştir.

1908'de ilk kez kurulmaya başlanan sendikalar, halkın bilinçlenmesi ve örgütlenme biçimi açısından önemli girişimler olsa da genel olarak o dönemde gelişmelerini etkileyen önemli engeller bulunmaktaydı. Hollanda yönetiminin olası grev kararı veya farklı protesto eylemlerine karşı sert tutumu ve örgüt üyelerinin sendikalara finansal açıdan destek olamaması sendikaların örgütlenme kapasitesini tırpanlıyordu. Mevcut sorunlara rağmen 1920 ve 1930'lara gelindiğinde sendikaların o dönemki en önemli örgütlenme biçimi olduğu söylenebilir (Ingleson 2001: 86). Ingleson'a (2014: 52) 1926'da yaklaşık 20.000 civarı olan sendika üyeliği, 1931'de 111.000'in üzerine çıkmıştır, ayrıca üyelikler çoğunlukla Endonezyalılara ait sendikalarda bulunmaktaydı. Sendikalaşma hareketi Endonezyalıların örgütlenme kapasitesini arttırmakla birlikte aynı dönemde gelişmeye başlayan Marksizm düşüncesiyle uyumlu bir gelişim göstermiştir. Özellikle sendika liderlerinin nispeten iyi eğitim almış olmaları, Avrupa'da yaşanan gelişmelerden haberdar olmaları ve özellikle Avrupa'daki sol görüşlü partileri takip etmeleri sendikaların yapısını da etkilemiştir (Ingleson 2014: 58).

Marksizm'in Gelişim Süreci

Marksizm, Endonezya'ya 1910'ların başında gelmiştir. Fakat Marksizm'in ülkedeki gelişimi tamamen Batı merkezli değil, aksine Malay Kültürünün ve İslam'ın harmanlanmasıyla birlikte oluşturulmuştur; Malay kültüründe olan bazı gelenekler Marksizm'e uyarlanmış ve gene Marksizm'de bulunan çeşitli kavramlar İslami bir dil kullanılarak tercüme edilmiştir (Crawford 2020: 702). Bu durum aslında Marksizm'in evrensellik prensibiyle çelişmektedir çünkü dönemin önde gelen Marksistleri bu düşünceyi oluşturan kavramların dünya genelinde ortak bir dille kullanılmasını savunuyorlardı (Helene ve Schram 1969: 8). Fakat İslam'ın Endonezya toplumuna zaten nüfuz ettiği, toplumsal yaşamın ve kültürün bir parçası olduğu düşünülürse Marksizm'le tanışanların bu düşünceyi topluma yaymak amacıyla dili değiştirerek Marksizm'i bir bakıma yerelleştirmeye çalıştıkları söylenebilir (Wolters 1999: 56-57). Örnek vermek gerekirse 'aristokrasi' (*ningrat*), 'feodalizm' (*keradjaan*) ve 'proletarya' (*Kromo*) kavramları yerel dile uyarlanarak kullanılmaya başlanmıştır (Crawford 2020: 704). İslam'ın ve yerel dilin kullanılarak komünizmle ilişkilendirilmesi pek de şaşırtıcı değildir. Fakat komünizmin bu şekilde yaygınlaşması İslami hareket içinde önemli bir kesimin komünizmi hem İslam'a ters bir düşünce olarak hem de toplum üzerindeki etkisini zayıflatacak bir tehdit olarak algılamasına yol açmıştır. Nispeten kısa bir zamanda komünizmin önemli bir kesim tarafından destek görmesi toplumda İslam'la komünizm arasında derin bir bölünmeye yol açmıştır (van Bruinessen 2004: 55).

Marksizm'in Endonezya'da gelişmesinde eğitimin önemli bir rolü vardır. Hollanda'nın kolonisi olduğu dönemde uygulamaya konulan batı tarzı eğitim öğrencilerin yeni düşüncelerle tanışmasına vesile olmuştur. Sayıca az da olsa toplumun bir kesimi 1900'lerin başlarında batı tarzı eğitim almaktadır. Aslında eğitimin amacı Hollandalılarla Endonezyalıları arasındaki iletişimi arttırırken Avrupa ve özellikle Hollanda kültürünü Endonezyalıları tanıtmaktı. Endonezyalıları için Avrupa kültürüyle tanışmaları kendi kültürlerini batıyla ilişkilendirmelerine de olanak sağlamıştır (Anderson 1990: 125). Burada okumuş gençlerin ileride Endonezya'nın farklı bölgelerine öğrendikleri yeni kültürü tanıttacakları düşünülüyordu. Sonuç itibarıyla bu proje kısmen başarılı olsa da burada okuyan gençlerin bazıları doğal olarak Avrupa ve içerdiği Marksist öğretilerden de etkilenmişlerdir. Bazılarının mezuniyeti ise Bolşevik devrimine denk gelerek Rusya'daki devrimden

etkilenmişlerdir. İleride Marksizm'in savunucusu olacak Tan Malaka Hollandalılar tarafından kurulan bir öğretmen okulundan (*kweekschool*) 1913 yılında mezun olmuş 1917'de ise Marksizm'le tanışmıştır (Jarvis 1997: 27). Endonezyalıları düşünsel açıdan besleyen önemli figürlerden biri olan Malaka, eğitiminden sonra EKP'ye katılmış ve bu dönemde Marksizm üzerine üç kitap yayınlamıştır³. 1920'lerde Marksizm yavaş yavaş Java Adası'nda kabul görmeye başlarken, aynı zamanda EKP'nin koloni karşıtı mücadelesinin de temellerini oluşturmuştur (Benda ve McVey 1960: 11). Bu dönemde komünist düşüncüyü savunan Malay dilinde dergi ve gazeteler yayınlanmaya başlamıştır. Her ne kadar komünist mücadele başarısızlıkla sonuçlansa da koloni karşıtı bir hareket olarak halka yeni fikirler aşılamaya, düşünmeye, bilinçlendirmeye ve koloni karşıtlığı konusunda politize etmeye yönelik kısmen de olsa bir başarı elde edilmiştir (Crawford 2020: 700). Genel olarak EKP yönetimi yaklaşık 5-10 yıllık bir süreçte öğrendikleri yenilikleri toplumsal yaşama adapte etmeyi başarmışlardır. İlk olarak 1923 yılında Bahasa diline çevrilen 'Komünist Manifesto' ve İslam'la komünizm arasında çeşitli ortak noktaların bulunması bu çabaların sonuçları olarak gösterilebilir (Crawford 2021: 697). Kuruluşundan yaklaşık 10 yıl sonra büyük gelişme gösteren EKP'nin halkı örgütlemadaki başarısı aslında 1926-27 halk ayaklanmasında etkisini göstermiştir. Fakat ayaklanmanın polis ve askerlerle bastırılması sonucu (Benda 1955: 142-145) 1926-27 olaylarından İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadarki dönemde komünizm ve Marksizm'e ilgi nispeten azalmış görünürken, baskı altında olan EKP, toplumda görünür olmaktan ziyade bir yeraltı örgütüne dönüşmüştür (Crawford 2021: 700; Aktaran: Lucas 1983: 51-63).

Sarekat İslam'dan Endonezya Komünist Partisine

Endonezya siyasi tarihinde bu dönem sadece sendikalaşma ve Marksizm'in gelişme sürecinden ibaret değildir. Koloni döneminin en önemli örgütlenmelerinden biri de Sarekat İslam (Sİ, İslam Birliği, 1911-1973) örgütüdür. Adından da anlaşılacağı üzere, örgütlenmenin temelimi İslam inancı oluşturmaktadır. İlk başta iktisadi endişelerle kurulan örgüt kısa sürede büyüyerek halktan destek bulmayı başarmıştır. 1916'da yaklaşık olarak 800.000 üyeye ulaşan örgütün 1919'da iki milyon üyeye ulaştığı tahmin

³ Parlamento mu Sovyetler mi? (Parlement atau Sovjet?, 1921); Güce değil Hakka İtaat (Toendoek kepada kekoeasaan tetapi tidak kepada kebenaran, 1922) ve Genç Ruh (Semangat Moeda, 1926).

edilmiştir (Benda 1955: 140). İlginin fazla olması farklı görüşten insanların da Sarekat İslam'a yönelmelerine sebep olmuştur. Bu gruplar arasında da komünistler başı çekmiştir. 1914 yılında kurulan EKP (o zamanki adı 'Sosyal Demokrasi Birliği'ydi) üyeleri önce Sİ'ye katılarak örgüt içinde güçlenmiş ve kısa zamanda örgüt yönetiminde önemli yerlere gelmeyi başarmışlardır (Bing 1971: 677-678). Bu kaynaşmaya göre Sİ'nin Komünist partinin kuruluş aşamasında önemli bir rolü olduğu ve kökenlerinde İslami bir örgütlenmenin dolaylı etkisi olduğu da söylenebilir. Hatta dönemin önemli İslami figürleri kendilerini aynı zamanda komünist olarak da tanımlamışlardır (Hadiz 2006: 558).

İslam'la komünizm arasında bağ kuran veya komünizme sempati duyan önemli din önderleri olsa da karşıt görüşte olanlar oldukça fazlaydı. Bunların başında gelen Nahdlatul Ulama kuruluşundan (1926) beri komünizm karşıtı görüşlerini açıkça belirtmiş, komünizmin özünü oluşturan kolektif mülkiyet kavramını ve komünizmin ateizme yakın bir doktrine sahip olduğu iddiasıyla eleştirmiştir (Shiraishi 1990: 127-128). 1920'lerde İslami kesimle komünistler arasında yaşanan anlaşmazlıklar zirve yapmış ve köylü sınıfının da ikiye bölünmesine yol açmıştı (Kahin 1952: 76). EKP hem köylü sınıfıyla ilişkisini güçlendirmek hem de Sarekat İslam'ın etkisini kırmak adına 'Sarekat Rakjat' (Halk Birliği) örgütünü kurmuştur. Komünizme olan ilginin kısa zamanda büyümesi ve İslami gruplar arasındaki anlaşmazlıklar ülkede komünistlerin güçlenmesine ve İslami grupların zayıflamasıyla sonuçlanmıştır (Benda 1955: 141). Serakat Rakjat altında örgütlenen işçiler de 1924-1925 boyunca greve giderek Hollanda yönetimine tepki göstermişlerdir. Hatta durum öyle bir noktaya gelmiştir ki 1926 yılında parti yönetimi bulduğu destek karşısında cesaretlenerek koloni hükümetine karşı isyan başlatma kararı bile almıştır (Benda ve McVey 1960: 115-116). Fakat parti içinde gerçekleşen tartışmalar, anlaşmazlıklar ve koloni hükümetinin aldığı önlemlerden dolayı planlanan isyan başarısızlıkla olmuştur (Kahin 1996: 19).

İslam ve komünizm arasındaki ilişki düşünüldüğünde, komünizmin kısa bir süre içinde gelişmesi, İslam'la komünizm arasında bir bağ kurulması, bağımsızlık hareketinin başını çeken bazı liderlerin kendilerini hem bir mümin hem de komünist olarak tanımlamaları toplumda bir karşılık bulmuştur. Ayrıca koloni karşıtlığının yapısını da sadece milliyetçi olmaktan çıkarmış, antikapitalist bir ruh da katmıştır (Hadiz 2006: 559). Bu bakımdan bağımsızlık sonrası Endonezya milliyetçiliğinin de sosyalizmden etkilendiğini söylemek,

en azından liderlik düzeyinde, mümkündür. Sukarno Endonezya'sının dünya siyasetindeki yükselişi sosyalist bir karaktere sahip olmakla birlikte Sukarno'nun da ilan ettiği üzere, bir 'Üçüncü Dünya Ülkesi' hareketi olarak da okunabilir. 1955 Bandung Konferansı (Anderson 2002: 2; Hadiz 2006: 559) ve 1965'te Endonezya'nın sosyalist bir devrimle kalkınacağı üzerine yaptığı açıklamalar (Hauswedell 1973: 127) Sukarno'nun düşünce dünyasıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir.

Komünizm kadar olmasa da sosyalizm (ve sosyal demokrasi) bu dönemde kendine sınırlı da olsa destek bulmayı başarmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Güneydoğu Asya ve Ortadoğu devletlerin bağımsızlık kazanması sosyalist partilerin ve hareketlerin doğmasına vesile olmuştur. 1948'de kurulan Endonezya Sosyalist Partisi Asya'da sosyalist hareketin gelişmesine ve 1953 yılında ilk kez gerçekleşen Asyalı sosyalistler konferansının (Rangoon, Myanmar) gerçekleşmesine önyak olan partiler arasındadır. Her ne kadar sosyalizme ilgi komünizme kıyasla az olsa da sosyalist hareket kısa dönemde ülkelerarası bağlantıları ve karşılıklı diyalogu artırarak 1955 Bandung Konferansı'na ve Bağlantısızlar Hareketinin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Hofmann 2009: 6).

II. Sukarno ve Rehberli Demokrasi Dönemi (1945-1966)

Sukarno'nun 1945'te devlet başkanı olması komünistlerle anti-komünistler arasında ilginç bir denge sağlamıştır. Aslında Sukarno'nun EKP'den hazzettiği söylemek pek mümkün değildir çünkü zaten kendi döneminin henüz başında (1948) Doğu Java bölgesinde bir komünist ayaklanması gerçekleşmiştir. Madiun ayaklanması olarak geçen olayda, komünistlerin otonom bölge kurma planı sert bir şekilde bastırılmıştır (Robinson 2018: 24). Ayaklanmayla birlikte sosyalistlerle komünistler arası bölünme yaşanmış ve daha sonra sosyalistlerin EKP'ye katılmasıyla sonuçlanmıştır (Roosa 2006: 123). Genel olarak Madiun ayaklanması, EKP'yi zayıflatsa da parti varlığını sürdürmeye devam etmiş ve 1955 Ulusal Seçimlerinde en büyük dördüncü parti olmayı başarmıştır. Komünizm karşıtları için ise Sukarno'nun tutumu ve başkanlığı ülkede komünizmin yayılmasını engelleyen emniyet supabı gibidir. Sukarno ise bu iki kesim arasında bir denge sağlamakla birlikte önceliği ülkenin modernleşmesine

vermiştir. Bu doğrultuda 1945 yılından Pancasila'yı⁴ (Beş İlke) resmi devlet ideolojisi olarak tanımlamıştır.

Rehberli Demokrasi Dönemi, 1959'da Başkan Sukarno'nun ülkede birliği sağlamak amacıyla ortaya çıkardığı Nakasom Mutabakatı'nın hayata geçirilmesiyle başlamıştır. Nakasom, kısaca Bahasa dilinde *Nasionalisme* (milliyetçilik), *Agama* (din) ve *Komunisme* (komünizm) kelimelerinin birleşmesinden oluşuyordu. Nasakom Mutabakatı, aslında Sukarno'nun düşünce dünyasına dair önemli ipuçları vermektedir. Sukarno Marksizm'i kısmen benimserken sınıf kavramını reddederek yerine milliyetçilik kavramını yerleştirmeyi amaçlamıştır (Mortimer 2006: 81). Ayrıca Sukarno'ya göre Marksizm'in içerdiği materyalizm kavramı da ateist bakış açısına sahip olduğu gerekçesiyle Endonezya toplumuna uygun değildir. Ülke koşullarına uygun olması için din unsurunun göz önünde bulundurulması gerektiğini ve eşitlik kavramına atıfta bulunarak İslam'ın ve Hristiyanlığın ruhsal eşitliğin temeli olduğunu vurgulamıştır (Adams 1965: 75).

Bu dönemde EKP, hükümetin bir parçası olmakla birlikte bu süreçte hiçbir zaman hükümet içinde çoğunluk sağlayamamış ve asli bir unsuru olamamıştır. Hatta Sukarno tarafından partinin keskin Marksizm söylemini yumuşatmaya zorlanmıştır. Özellikle partinin toplumdaki sınıf çatışması söylemi Sukarno'nun toplum bütünlüğü vurgusuyla ters düştüğü için yumuşatılmıştır (Hadiz 2006: 560). Gene de EKP bu süreçten faydalanmayı başarmıştır. Nasakom'un EKP'ye sağladığı en büyük avantaj hükümetin bir parçası olmasının yanında Marksizm felsefesini ülkenin geneline yayma imkânı sağlamasıydı (Hauswedell 1973: 137). Hatta Sukarno'nun da desteğiyle, Marksizm felsefesinin devlet ideolojisinin bir parçası olarak kabul görmesi amacıyla güvenlik güçleri ve öğretmen eğitimleri müfredatına Marksizm dersleri eklenmiştir (Hauswedell 1973: 138). Rehberli demokrasi döneminin ilk yarısında EKP üye sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır, üye sayısı 1,5 milyondan 2 milyona ulaşmıştır. Komünizme ilgi sadece partiye üyelikle sınırlı kalmamıştır. Komünist sendikalar ve sivil toplum örgütlerine üyelik de aynı dönemde 7,8 milyondan 11 milyona ulaşmıştır (de Jong 2011, <https://internationalviewpoint.org>, 13 Aralık 2021'de erişildi). İlerleyen yıllarda EKP'ye göre partinin yaklaşık 3-3,5 milyon üyesi ve sempatizanı bulunmakla birlikte ülke genelinde en az 20 milyonluk bir seçmen tabanı

⁴ Pancasila kısaca adil ve uygar toplum, demokrasi, Endonezya'nın birliği, sosyal adalet ve tektanrıcılık ilkelerinden oluşmaktadır.

bulunmaktaydı (Hadiz 2006: 560; Aktaran: Cavanagh 2006, <http://www.wsws.org/>, 12 Aralık 2021'de erişildi). Fakat komünistlerin işçiler üzerindeki etkili olduğu bu dönemde ilginç bir şekilde devreye ordu girmiştir. Sukarno'nun fabrikaların millileştirilmesi ve yabancı sermayenin yönetimden çekilmesi sonucu oluşan boşluğu ordu personeli doldurmuştur. Bu hamleyle birlikte çoğunlukla komünistlerin yönlendirilmesiyle gerçekleşen grev eylemleri sayısındaki düşüş dikkate değerdir. 1956'da 505 grev eylemi gerçekleşmişken 1962'de hiçbir grev gerçekleşmemiştir (King 1982: 115).

EKP'nin tarihsel gelişim süreci göz önünde bulundurulduğunda EKP, çoğunlukla mücadeleyi ön plana koymuştur. Partinin Genel Sekreteri Dipa Nusantara Aidit de benzer bir şekilde direniş vurgusu yaparak partisini dört döneme ayırmıştır. 1920-1926 arası partinin kuruluşu ve beyaz terörüne (Hollandalılar) karşı direniş dönemi; 1926-1945 arası yeraltı örgütlenme aşaması ve faşizm karşıtı cephenin oluşturulduğu dönem; 1945-1951 arası gerçekleşen Ağustos Devrimi ve beyaz terörüne karşı ikinci direniş dönemi; son olarak 1951'den 1964'ye partinin resmiyet kazandığı milli cephenin olduğu dönem (Pauker 1969: 1-2; Aktaran: Aidit 1964: 111- 112). Yukarıda da bahsedildiği üzere, EKP gördüğü baskıya, yönetsel tartışmalara ve silahlı girişimlerine rağmen bir şekilde varlığını sürdürmüş ve toplumdaki destek almayı başarmıştır. 1955 Genel Seçimlerinde 4. parti oluşu bunu kanıtlar niteliktedir. EKP'yi sadece komünist bir parti olarak düşünmek yanıltıcı olabilir çünkü parti Endonezya'nın bağımsızlık mücadelesine katkı sağlamış ve koloni karşıtı mücadelenin de bir parçası olmuştur. Fakat 1965 yılında EKP tarafından gerçekleşen başarısız darbe girişimi hem EKP'nin hem de Sukarno'nun sonunu getirmiştir.

III. Suharto ve Yeni Düzen Dönemi (1966-1998)

Suharto'nun 1965'da başa geçmesi, komünizmin ülkede sonunun gelmesiyle sonuçlanmıştır. Suharto yönetimi, EKP'yi kanlı bir şekilde bastırarak ve yaklaşık bir yıllık süreçte tam olarak bilinmemekle beraber yarım ile bir milyon civarı insanın hayatını kaybettiği öne sürülmektedir (Melvin 2017: 487; Robinson 2018: 3). Toplumda artan sağ-sol kutuplaşmasının bir sonucu olarak 30 Eylül gecesi bir grup yüksek rütbeli asker, kıdemli altı general ve bir teğmeni kaçırarak öldürmüş ve bir devrim konseyi oluşturarak yönetime el koymaya çalışmışlardır (Zurbuchen 2002: 565). Darbe girişimi General Suharto'nun başında olduğu Endonezya ordusu tarafından hızlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu durumu fırsata çeviren Suharto, önce EKP'yi sonra

da Başkan Sukarno'yu siyasi yönden zayıflatarak ülke yönetimini eline almıştır. 1965-66 olaylarında sadece ordu değil, polis ve Nahdlatul Ulama⁵ gibi önemli İslami kurumların da sürece dâhil olduğu söylenebilir (Cribb 1990: 26). Demokrasiye geçiş sonrası 1965-66 döneminde yaşananlarla ilgili olarak dönemin devlet başkanı Abdurrahman Wahid (Gus Dur) yaşanan katliam sebebiyle özür dilemiş ve soruşturma çağrısı yapmıştır. Bu çağrı siyasi açıdan çok önemlidir çünkü Wahid, Nahdlatul Ulama'nın kurucusu Hasyim Asyari'nin torunu ve aynı zamanda kurumun eski yöneticilerinden biridir. Wahid katliamda Nahdlatul Ulama'nın da rolü olduğunu belirtmiş ve bu sebeple ağır eleştirilere maruz kalmıştır (Fealy ve McGregor 2010: 37).

Zurbuchen (2002: 566), 1965 olaylarıyla ilgili beş farklı senaryo geliştirilmiştir. İlk olarak, 30 Eylül gecesi öldürülen generallerin EKP ve taraftarları tarafından öldürüldüğü ve darbe girişiminin komünistler tarafından tasarlandığı öne sürülmektedir. İkinci olarak ordu içinde yaşanan bölünme ve anlaşmazlığın darbeye sonuçlandığı iddia edilmektedir. Üçüncü olarak General Suharto'nun darbenin azmettiricisi olduğu ve generallerin öldürülmesi sonrası siyasi ortamı darbe yoluyla manipüle ettiği iddia edilmektedir. Dördüncü olarak Başkan Sukarno'nun ordu içinde generalleri bölerek kutuplaştırdığı öne sürülmektedir. Son olarak yabancı istihbarat servislerinin sol görüşlü Sukarno'yu darbe yoluyla devirdiği iddia edilmiştir. Bu çalışmada daha çok ülke içi gelişmelere odaklandığı için bu senaryolar ele alınmamakla birlikte Amerika ve Britanya'nın Endonezya'nın siyasi durumuyla ilgili kaygılarının olduğu açıkça görülmekte ve Soğuk Savaş döneminin yadsınamaz bir gerçeği olarak önümüzde durmaktadır. Endonezya'daki sağ-sol kutuplaşma ve yaşanan sıkıntılar sonucunda komünizm (ve sol ideolojiler) ciddi bir güç kaybetmiş ve Batı (özellikle Amerika ve İngiltere) bu durumdan memnuniyet duymuştur (Robinson 2018: 107-108; Roosa 2006: 144-145). Darbeden yaklaşık dokuz ay önce Amerika devlet kaynakları tarafından Amerikan ve Britanya hükümetine Endonezya'ya karşı olası bir savaşa hazırlıklı olma uyarısı yapılmış, hatta başarısızlık durumunda EKP Sukarno'ya karşı darbe yapmaya teşvik edilerek başarısız bir darbe girişimi sonrasında komünistleri zayıflatma planı bile düşünülmüştür (Robinson 2018: 102-109). Bu doğrultuda ilk önce Endonezya ordusu Sukarno'ya karşı desteklenmiş ve Suharto, Amerika ve Britanya tarafından

⁵ Nahdlatul Ulama (1926) Muhammediyah'la (1912) birlikte ülkenin en köklü ve önde gelen iki İslami kurumundan birisidir.

desteklenmiştir. Hatta 1964'te tek başına hükümet kurmayı başarmış Britanya İşçi Partisi göreve geldiği yıl Endonezya'nın en çok silah tedarik ettiği ülke olmuştur (Pilger 2001).

Yukarıda açıklandığı üzere Endonezya'da ilk çok partili seçim 1955'te yapılmıştır ancak 1965 ile 1997 arasındaki "Yeni Düzen" rejiminde bütün siyasi faaliyetler ve Sukarno yönetimi, ordu desteğiyle alaşağı edilmiştir. Darbeyle birlikte başa gelen General Suharto'nun siyaseti kontrolüne alması bu dönemde yapılmış seçimleri bir bakıma anlamsız kılmaktadır. Göstermelik yapılan seçimlerde siyasi partiler de büyük bir baskı altındalardı. Suharto'nun siyasi partilerin sayısını fazla bulmasıyla partiler ya kapatılmış ya da birleşme yoluna gitmek zorunda bırakılmışlardır. Siyasal ve toplumsal kontrolün Suharto'nun elinde olduğu bu dönemde sadece üç büyük siyasi parti varlığını sürdürebilmiştir. Bu partilerden Birleşik Kalkınma Partisi (Partai Persatuan Pembangunan, PPP, 1974) ve Endonezya Demokrasi Partisi (Partai Demokrasi Indonesia, PDI, 1974) hükümet tarafından kontrol edilen muhalefet partileriydi. PPP İslami muhafazakâr görüşü temsil ederken PDI seküler ve milliyetçi görüşleri kendi çatısı altında topluyordu. İşlevsel/Fonksiyonel Gruplar Partisi (Partai Golongan Karya, Golkar) ise 1964 yılında EKP'ye karşı kurulan muhafazakâr-milliyetçi bir partiydi ve başında Suharto bulunmaktaydı (Ufen 2006: 9).

Suharto'nun komünizm karşıtlığı ve bu mücadelenin Amerika tarafından desteklenmesi Yeni Düzen dönemine ekonomik ve sosyal değişiklikler getirmiştir. Güneydoğu Asya'daki komünist partiler ve hareketler düşünülürse, özellikle Vietnam Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde, EKP'nin kanlı bir şekilde bastırılması Amerika için Endonezya'yı güvenli bölge haline getirmiştir. Suharto'nun oluşturduğu Yeni Düzenin ekonomik altyapısı için gerekli yasal düzenlemeler yapılmış ve ülke yabancı yatırımlara uygun hale getirilmiştir (Hadiz 2006: 563). Batının desteğini alan Suharto ilerleyen dönemde ekonomiyi liberalleştirmeye devam etmiştir. Ağırlıklı olarak Çin kökenli azınlıktan (ve Suharto'ya bağlı firmalardan) oluşan iş dünyası bu dönemde ekonomik büyümeye önemli bir katkı sağlarken 1980'ler sonrasında neoliberal reformlar ihracata dayalı ucuz iş gücünü teşvik etmiştir (Winters 1996: 21). Liberalleşmeyle birlikte 1997'de ortaya çıkan Asya finans krizi bölgede olduğu gibi Endonezya'da da protestolara ve sosyal krize sebep olmuş ve Suharto'nun görevden çekilmek zorunda kalmasıyla demokratikleşmenin önü açılmıştır.

Demokratikleşmeye gidilen süreçte ve sonrasında Endonezya'nın siyasi atmosferinin eski otoriter liderlerden veya elitlerden tamamen arındığını söylemek mümkün değildir çünkü elitlerin geçmişteki devlet bürokrasisiyle yakınlığı devam etmiştir (Robison ve Hadiz 2004: 3-5). Bir diğer husus da demokratikleşme hareketinde sol ideolojinin olmamasıdır. Suharto rejimine karşı direnişte iki cephenin öne çıktığı söylenebilir; İslami hareket ve liberal görüşe sahip sivil toplum kuruluşları. Liberal kanadın solun boşluğunu doldurduğu iddia edilebilir fakat liberallerin toplumsal tabanı geçmişteki EKP'ye göre oldukça zayıf kalmıştır (Hadiz 2006: 556). Yine de EKP'den sonra komünizm yasaklı hale gelmiş olması sol görüşün ülkeden tamamen silindiği anlamına gelmemeli. 1980'ler ve 1990'lar boyunca, yani demokratikleşmeye gidilen süreçte, sanayileşmenin yayılması ve kapitalizmin ülkeye nüfuz etmesi çeşitli tepkilerin doğmasına neden olmuştur. Toplumda artan eşitsizlikler özellikle üniversite öğrencilerinin dikkatini çekmiştir. Bununla birlikte ufak da olsa kentlerde ortaya çıkan işçi sınıfı kısıtlı bir hareket oluşturmuştur (Ford 2000: 69-70). Fakat bu dönemde gerçekleşen grevler dışarıdan bir grubun ve komünistlerin yönlendirilmesiyle gerçekleştiği gerekçesiyle rejim tarafından bastırılmıştır (Kammen 1997: 257).

Bu dönemde, Suharto kontrolü tamamen eline almak amacıyla ilçe ve köy düzeyinde bir denetim mekanizması kurmuştur. Devlet tarafından verilen maddi teşvikler karşılığında muhtar ve mahalle temsilcileri sorumlu oldukları bölgeleri gözetlerken en ufak protestoyu veya sol görüşe dair şüphelendiği bir aktiviteyi raporlayarak yönetime bildirmişlerdir (Bebbington vd. 2006: 1963). Genel bir durum değerlendirilmesi yapıldığında ortaya çıkan hareketler İslami ve liberal hareketler kadar güçlü olmamakla birlikte örgütlenmede boyutu zayıf kalmış ve kısa ömürlü olmuşlardır.

IV. Demokrasiye Geçiş ve Sonrası

Demokrasiye geçiş sonrası oluşan siyasetin ideolojik boyutu göz önünde bulundurulduğunda klasik sağ-sol siyasetinden ziyade seküler-İslamcı kırılmasının Endonezya siyasetinin merkezine oturduğu söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere Endonezya'ya Marksizm'in geliş aşamasında komünizm ideolojisi İslam'la harmanlanarak benimsenmiş ve önde gelen İslami liderlerin bazıları kendilerini komünist olarak görmüşlerdir. Komünist katliamı sonrasında ise İslam siyasette sadece önemli bir kırılma olarak kalmamış, demokratikleşme hareketinin de bir parçası olmuştur.

Demokratikleşme döneminde sol ideoloji göz önünde bulundurulduğunda seküler-milliyetçi partilerin görüş olarak sola daha yakın olduğu söylenebilir. 1999'da kurulan Endonezya Demokratik Mücadele Partisi (Partai Demokrasi Indonesia Perjuangan, PDI-P) günümüzde Endonezya siyasetinin merkez-sol partisi konumuna yakındır. Sukarno'nun partisi PDI'nın devamı niteliğinde olan PDI-P, ideolojik olarak Pancasila'yı (Beş İlke) milliyetçilikle harmanlarken Sukarno'nun etkisi partide önemli yer tutmaktadır⁶. Fakat Sukarno'nun görüşleri parti yönetimi tarafından dillendirilmesine rağmen özellikle genç nesiller arasında bu ilginin nispeten biraz daha az olduğunu söylemek mümkündür (Jakarta Post 2016). PDI-P milletvekili Charles Honoris'e göre Sukarno özellikle geçmişte çok önemli bir siyasetçi olmakla birlikte genç nesillerin Sukarno'ya olan ilgisi daha az olmuştur. Bunun sebebini de genç nesillerin Sukarno'nun düşünce dünyası konusunda yeterince fikir sahibi olmadıklarına bağlamaktadır⁷.

Öte yandan günümüzde PDI-P'nin sol görüşe sahip olması, 'İlerici İttifak' ve 'Asyalı Liberal ve Demokratlar Konseyi'⁸ üyeliklerinin bulunması rağmen zaman zaman eleştiri konusunu olan bir partidir. PDI-P milletvekili Masington Pasaribu'ya göre parti genel olarak eleştirilmesine rağmen Pancasila ilkelerine sadık ve Endonezya'da sol görüşü temsil eden en güçlü partidir⁹. Partinin geçmiş dönemlerinde milletvekilliği görevinde bulunmuş Yusuf Suros da benzer bir şekilde partinin sol görüşte olduğunu belirtirken son dönemde siyasi partiler arasında ortaya çıkan İslami ve laik ayrımına vurgu yaparak partinin özellikle Pancasila'yla uyumlu olarak laiklik çizgisinde olduğunu belirtmiştir¹⁰. Fakat parti vekillerinin yapmış oldukları açıklamalara rağmen Fossati'nin (2019: 145) yapmış olduğu bir çalışma, gelişmiş demokrasilerin aksine Endonezya'da seçmenlerin oy tercihlerini hala keskin bir sağ-sol ayrımına göre yapmadığını, bunun sebebini de partilerin verdikleri mesajların açık olmamasından ve programlarının ayrışmadığından

⁶ PDI-p (Endonezya Demokratik Mücadele Partisi) ve Temsilciler Meclisi (Dewan Perwakilan Rakyat-DPR) üyesi Charles Honoris ile görüşme, 4 Nisan 2016, Cakarta, Endonezya.

⁷ Charles Honoris ile görüşme.

⁸ İlerici İttifak (Progressive Alliance) dünya genelindeki sol görüşlü siyasi partilerden oluşan uluslararası bir organizasyon. Asyalı Liberal ve Demokratlar Konseyi (Council of Asian Liberals and Democrats) Asya genelindeki Liberal ve sol görüşlü partilerden oluşan uluslararası bir organizasyon.

⁹ PDI-p (Endonezya Demokratik Mücadele Partisi) Temsilciler Meclisi (Dewan Perwakilan Rakyat-DPR) üyesi Masington Pasaribu ile görüşme, 4 Nisan 2016, Cakarta, Endonezya.

¹⁰ PDI (Endonezya Demokratik Partisi) Kuzey Cakarta milletvekili (1987-1992) Yusuf Suros ile görüşme, 13 Nisan 2016, Cakarta.

ileri geldiğini öne sürmektedir. Bu duruma benzer şekilde seküler-milliyetçi partilerin seçim kampanyalarında İslami partilerin kullandığı dini söylemlere benzer söylemler geliştirmesi ve dini semboller kullanarak seçmene ulaşma çabası (Tanuwidjaja 2010: 33; Heiduk 2012: 31-34) örnek gösterilebilir.

Son zamanlarda siyasi partilerin ideolojik pozisyonları üzerine yapılan bir çalışma (Aspinall vd. 2018) da partilerin ideolojik olarak kısmen birbirlerine benzediklerini ve/veya ideolojik bir belirsizliğin olduğunu ortaya koyuyor. Ülke genelindeki partilerin milletvekilleri ve üyeleri arasında yapılan ankette, katılımcılara partinin ideolojik görüşünü 1 (sol) ile 10 (sağ) arası değerlendirmeleri istenildiğinde partilerin çoğunluğu merkezde veya merkez-sağda kümelenmişlerdir. Hatta ilginç bir şekilde merkez-sol olarak düşünülebilecek PDI-P (5,47), eskiden Suharto'nun partisi olan Golkar'dan (5,59) pek farklı bir pozisyonda değildir. Aspinall ve diğerlerine (2018) göre merkezde kümelenmenin sebebi tahmin edileceği üzere 1960'larda yaşanan komünist katliamından kaynaklı siyasi ve sosyal travmadır. Partilerin iktisat politikaları da ortaya ilginç bir durum çıkarmaktadır. Katılımcılardan partilerin iktisat politikalarını ekonomik eşitlik (1) ile ekonomik büyüme (10) arasında bir değerlendirilme istendiğinde en eşitlikçi parti aynı zamanda en muhafazakar (muhafazakar-İslam) partilerden biri olan Milli Uyanış Partisi (Partai Kebangkitan Bangsa, 4,26) çıkmıştır. Bir diğer İslami muhafazakar parti olan PPP (4,3) ikinci olurken, PDI-P (4,44) üçüncü sıradadır. Söz konusu İslami partilerin ekonomik büyümeden ziyade daha eşitlikçi ve devletçi bir yaklaşım içinde olmaları aslında şaşırtıcı değildir fakat PDI-P'nin bir daha geride kalması aslında partinin daha çok merkeze yakın olduğu görüntüsünü vermektedir.

Sol ideolojinin ve hareketlerin önüne geçen unsurlardan biri de komünist partilerin siyaseten yasaklı durumda bulunmalarından ileri gelmektedir. Komünizmin ve bölgesel partilerin Suharto döneminden beri yasaklı olması Endonezya demokrasisi açısından sorunlu bir durumdur fakat Endonezya'nın siyasi geçmişi düşünüldüğünde bu partilerin kurulması bazı endişeleri beraberinde getirmektedir (Coca 2014, <https://www.aljazeera.com>, 6 Eylül 2021'de erişildi). 1965'te gerçekleşen komünist katliamı toplumda derin yaralar açmıştır ve o tarihten beri bu konu Endonezya siyasetinde bir tabu haline gelmiştir. Komünizmin yasaklı olması sol siyasetin alanını daraltırken milliyetçi ve İslami partilere de önemli bir avantaj sağlamaktadır. Genel olarak sol görüş daha kısıtlıyken merkezdeki ve merkezin sağındaki partiler

alternatif olarak ön plana çıkmaktadır. Bir diğer unsur da bölgesel partilerdir. Tekrar siyasal geçmiş düşünülüğünde bölgesel partiler ayrılıkçı hareketlerin önünü açabileceği endişesiyle bölgesel partiler siyaseten yasaklı konumdadır.

Demokrasiye geçiş Endonezya için önemli bir dönüm noktasıdır. Fakat daha da önemlisi demokratikleşme sürecinin ısrarlı ve başarılı bir şekilde devam ettirilmesidir. 2000'lerin başından itibaren ülke adeta bir özgürleşme sürecine girmiş, sivil toplum kuruluşlarında ve sendika sayılarında önemli artış yaşanmıştır (Aspinall ve Fealy 2010: 9). Fakat tüm bu gelişmelere rağmen sol ideolojinin hala bir tabu olarak kaldığı gözlemlenmektedir. Sol ideolojinin zayıf kalmasının sadece siyasi bakımından değil sosyal ve ekonomik etkileri de olmuştur. Özellikle Suharto döneminde artan merkezileşme ve otoriterleşmeye karşı çıkan önemli bir güç varlığını yitirmiş, vahşi kapitalizm ülkede güçlenirken herhangi güçlü bir direnişle karşılaşmamıştır (Hadiz 2006: 554). Demokrasiye geçildiğinde de güçlü bir sol ideolojinin, görüşün veya partinin önem çıktığını söylemek mümkün değildir.

Sol görüşlü siyasi partiler ve örgütlenmelerinin neredeyse yok olduğu bir ortamda bu görüşü savunan siyasi elitler ve kesimler örgütlenmeden yoksun kalmışlardır. Bu durum söz konusu kesimleri milliyetçi-seküler partilerde ve örgütlerde siyaset yapmaya itmiştir. Bunun bir sebebi de 1965-1966 olaylarından hemen sonra İslami hareketin kendine çok geniş bir hareket alanı bulmasından kaynaklanmaktadır. Yeni Düzen döneminde siyasal İslam'ın baskılanması sonucu hareket alanının daralmasına rağmen Suharto'nun bazı reformist İslami kesimlerle ittifaka girmesi ülkede şariat düzeninin güçleneceği endişelerini arttırmıştır (van Bruinessen 2004: 40). Bu gelişmeler solun siyasetini merkezde veya merkez sağda bulunan seküler partilerde yapmasına teşvik etmiştir.

V. SONUÇ

Endonezya'da sol hareketin geçmişi değerlendirildiğinde ilk olarak Marksizm'in etkileri açıkça görülmektedir. Bu durum aslında Endonezya'yla sınırlı olmayıp Güneydoğu Asya bölgesinde de geçerli bir durumdur. EKP'nin Asya'daki ilk komünist partilerden biri olması ve zamanla yükselişi geçmişte komünizmin ülkede büyük bir potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Fakat yukarıda detaylarıyla açıklandığı üzere, Soğuk Savaş ortamının gergin atmosferi, özellikle Amerika'nın bölgede komünizmi tehdit olarak algılaması

EKP'nin sonunu getirmiştir. 1965-1966 katliamı sadece komünizmi değil, sol ideolojilerin de zayıflamasına neden olmuş ve komünizm adeta bir tabu haline gelmiştir. 1999 sonrasında da bu durumun etkileri açık bir şekilde görülmektedir. Ülkede demokrasiye geçişten beri seçimler ve demokratik kurumlar işlerliğini devam ettirmekle beraber güçlü bir sol partinin olmaması sadece ideolojik olarak değil, demokrasinin gelişmesinin de önünde bir engel olmaya devam etmektedir.

Her ne kadar PDI-P ve Milliyetçi Demokrai Partisi (*Partai NasDem*) gibi merkez sola yakın partiler bulunsa da genellikle bu partiler kendilerini merkezde konumlamaktadır. Güçlü bir sol partinin olmaması siyasette asıl eksen sağ-sol olarak değil, İslamcı-seküler ayrımının oluşmasına yönlendirmiştir. Kısacası gelişmiş demokrasilerde görünen klasik sağ-sol ayrımını Endonezya'da görmek mümkün olmamıştır.

KAYNAKÇA

- Adams, Cindy (1965). *Sukarno: An Autobiography*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Aidit, D. N. (1964). *The Indonesian Revolution and the Immediate Tasks of the Communist Party of Indonesia*. Peking: Foreign Languages Press.
- Anderson, Benedict R. O'G. (1990). *Language and Power: Exploring Political Cultures in Indonesia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Anderson, Benedict R. O'G. (2002). "Bung Karno and the fossilization of Soekarno's thought". *Indonesia*, no. 74: 1-19.
- Aspinall E. ve Fealy G. (2010). "Introduction: Soeharto's New Order and its Legacy." *Soeharto's New Order and its Legacy: Essays in honour of Harold Crouch*. Eds. Edward Aspinall ve Greg Fealy. Canberra: The Australian National University. 1-14.
- Aspinall, Edward, Diego Fossati, Burhanuddin Muhtadi, ve Eve Warburton (2018). "Mapping the Indonesian Political Spectrum.", New Mandala, (<https://www.newmandala.org/mapping-indonesian-political-spectrum/>), 10 Eylül 2021'de erişildi).
- Bebbington, A. vd. (2006). "Local Capacity, Village Governance, and the Political Economy of Rural Development in Indonesia". *World Development*, 34(11): 1958-1976.
- Benda, Harry J. (1955). "The Communist Rebellions of 1926-1927 in Indonesia". *Pacific Historical Review*, 24(2): 139-152.
- Benda, Harry J. ve McVey, Ruth T. (1960). *The Communist Uprisings of 1926-1927 in Indonesia: Key Documents*. Ithaca: Cornell University Press.
- Bing, D. (1971). "Sneevliet and the Early Years of the CCP". *The China Quarterly*, 48: 677-697.
- van Bruinessen, Martin (2004). "Post-Soeharto Muslim Engagements with Civil Society and Democratization." *Indonesia in Transition: Rethinking "Civil Society," "Region," and "Crisis"*. Eds. Samuel Hanneman ve Henk Schulte Nordholt. Yogyakarta: Pustaka Pelajar. 37-66.
- Cavanagh, Terri (2006). "Pelajaran-pelajaran Dari Kudeta 1965 Indonesia", World Socialist Website, (<http://www.wsws.org/exhibits/1965coup/coup1965.shtml>), 12 Aralık 2021'de erişildi).
- Coca, Nithin (2014). "Indonesia: What's left of the left?", Aljazeera, (<https://www.aljazeera.com/features/2014/6/23/indonesia-whats-left-of-the-left>), 6 Eylül 2021'de erişildi).

- Crawford, O. (2021). "Translating and Transliterating Marxism in Indonesia". *Modern Asian Studies*, 55(3): 697-733.
- Cribb, Robert (1990). *The Indonesian Killings 1965-66: Studies from Java and Bali*. Clayton: Centre of Southeast Asian Studies, Monash University.
- Fealy, G. ve McGregor, K. (2010). "Nahdlatul Ulama and the killings of 1965-66: Religion, politics, and remembrance". *Indonesia*, 89: 37-60.
- Ford, M. (2000). "Continuity and Change in Indonesian Labour Relations in the Habibie Interregnum". *Southeast Asian Journal of Social Science*, 28(2): 59-88.
- Fossati, D. (2019). "The Resurgence of Ideology in Indonesia: Political Islam, Aliran and Political Behaviour". *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, 38(2): 119-148.
- Heiduk, Felix (2012). "Between a Rock and a Hard Place: Radical Islam in PostSuharto Indonesia". *International Journal of Conflict and Violence*, Vol. 6 (1): 26-40.
- Hadiz, Vedi R. (2006). "The Left and Indonesia's 1960s: the politics of remembering and forgetting". *Inter-Asia Cultural Studies*, 7(4): 554-569.
- Hauswedell, P. Christian (1973). "Sukarno: Radical or Conservative? Indonesian Politics 1964-5". *Indonesia*, No. 15: 109-143.
- Helene, Carrere D'Encausse ve Schram, Stuart R. (1969). *Marxism and Asia*. London: Allen Lane.
- Hofmann, Norbert von (2009). *Social Democratic Parties in Southeast Asia - Chances and Limits*. Bonn: Friedrich Ebert Stiftung.
- Ingleson, John (2000). "Labor Unions and the Provision of Social Security in Colonial Java". *Asian Studies Review*, 24(4): 471-500.
- Ingleson, John (2001). "The Legacy of Colonial Labour Unions in Indonesia". *Australian Journal of Politics and History*, 47(1): 85-100.
- Ingleson, John (2014). *Workers, unions and politics: Indonesia in the 1920s and 1930s*. Leiden: Brill.
- The Jakarta Post (2016). "Sukarno, Pancasila and his leftist thinking", (<https://www.thejakartapost.com/news/2016/06/08/sukarno-pancasila-and-his-leftist-thinking.html>, 21 Eylül 2021'de erişildi).
- Jarvis, Helen (1991). *Tan Malaka, From Jail to Jail*. Athens: Ohio University Press.
- de Jong, Alex (2011). "Indonesia: Remembering mass-murder", (<https://internationalviewpoint.org/spip.php?article1977>, 13 Aralık 2021'de erişildi).

- Kahin, George McT. (1952). *Nationalism and Revolution in Indonesia*. Ithaca: Cornell University Press.
- Kahin, Audrey R. (1996). "The 1927 Communist Uprising in Sumatra: A Reappraisal". *Southeast Asia Program Publications at Cornell University*, No. 62: 19-36.
- Kammen, Douglas (1997). *A time to strike: industrial strikes and changing class relations in New Order Indonesia*. Doktora Tezi. Ithaca: Cornell University.
- Kaur, Amarjit (2004). *Wage labour in Southeast Asia since 1840: globalization, the international division of labour, and labour transformations*. New York: Palgrave Macmillan.
- King, Dwight Y. (1982). *Interest Groups and Political Linkage in Indonesia: 1800–1965*. Detroit: Cellar Book Shop.
- Kizir, Didem (2021). *The International and the Indonesian Nationalist Movement*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: ODTÜ.
- Lucas, Anton (1983). *Local Opposition and Underground Resistance to the Japanese in Java 1942-1945*. Melbourne: Aristoc Press.
- Melvin, Jess (2017). "Mechanics of Mass Murder: A Case for Understanding the Indonesian Killings as Genocide". *Journal of Genocide Research*, 19(4): 487-511.
- Mortimer, Rex (2006). *Indonesian Communism under Sukarno: Ideology and Politics, 1959-1965*. Singapore: Equinox Publishing.
- Pauker, Guy (1969). *The Rise and Fall of the Communist Party of Indonesia*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Pilger, John (2001). "Globalisation in Indonesia: spoils of a massacre", Guardian Weekend, (<http://www.inminds.co.uk/globalisation-in-indonesia.html>, 5 Kasım 2021'de erişildi).
- Robinson, Geoffrey B. (2018). *The Killing Season: A History of the Indonesian Massacres, 1965-66*. Princeton: Princeton University Press.
- Robison, Richard ve Hadiz, Vedi R. (2004). *Reorganising Power in Indonesia: The Politics of Oligarchy in an Age of Markets*. London: Routledge Curzon.
- Roosa, John (2006). *Pretext for mass murder. The September 30th Movement and Suharto's coup d'état in Indonesia*. London: Verso.
- Slater, D. (2004). "Indonesia's Accountability Trap: Party Cartels and Presidential Power after Democratic Transition". *Indonesia*, 78: 61-92.
- Shiraishi, Takashi (1990). *An Age in Motion: Popular Radicalism in Java 1912-1926*. Ithaca: Cornell University Press.

- Supratman, Frial Ramadhan (2016). *İstanbul'dan Semarang'a panislamizm: Endonezya'daki anti-kolonyal harekette Osmanlı etkisi (1876-1918)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Tanuwidjaja, Sunny (2010). "Political Islam and Islamic Parties in Indonesia: Critically Assessing the Evidence of Islam's Political Decline". *Contemporary Southeast Asia*, 32(1): 29-49.
- Thompson, Eric C. (1999). *Indonesia in Transition: The 1999 Presidential Elections*. NBR Analysis.
- Wolters, O. W. (1999). *History, Culture, and Region in Southeast Asian Perspectives*. Ithaca: Cornell University Press.
- Ufen, Andreas (2006). "Political Parties in Post-Suharto Indonesia: Between politik aliran and 'Philippinisation'". *GIGA Working Paper Series 37*, German Institute of Global and Area Studies. 1-35.
- Williams, Michael (1980). "Sneevliet and the Birth of Asian Communism". *New Left Review* 1/123: 81-90.
- Winters, Jeffrey (1996). *Power in Motion: Capital Mobility and the Indonesian State*. Ithaca: Cornell University Press.
- Zurbuchen, M.S. (2002). "History, memory and the '1965 Incident' in Indonesia". *Asian Survey*, 42(4): 564-581.

Mülakatlar

- Charles Honoris, PDI-p (Endonezya Demokratik Mücadele Partisi) ve Temsilciler Meclisi (Dewan Perwakilan Rakyat-DPR) üyesi (4 Nisan 2016, Cakarta, Endonezya).
- Masington Pasaribu, PDI-p (Endonezya Demokratik Mücadele Partisi) Temsilciler Meclisi (Dewan Perwakilan Rakyat-DPR) üyesi (4 Nisan 2016, Cakarta, Endonezya).
- Yusuf Suros, PDI (Endonezya Demokratik Partisi) Kuzey Cakarta Temsilciler Meclisi (Dewan Perwakilan Rakyat-DPR) üyesi (1987-1992) (13 Nisan 2016, Cakarta).

ENDONEZYA'DA SİYASÎ PARTİLER VE ENDONEZYA'NIN SİYASÎ PARTİ SİSTEMİ

*Hadza Min Fadhli ROBBY**

Sömürge Dönemi'nden Yeni Düzen'e Kadar Endonezya'nın Siyasî Partiler Tarihi

Endonezya'nın siyasî partilerin varoluşu, Hollanda'nın sömürge döneminden itibaren başlamaktadır. 1901 yılında Hollanda'da yaşanan siyasî liberalleşmenin sonuçlarından biri olarak Ahlakî Siyaset Model'inin (*Ethische Politiek-Politik Etis*), Hollanda'nın sömürge bölgelerinde uygulanmasıyla birlikte, Endonezyalı halklar modern eğitim sistemine katılabilmektedir. Hem Hollanda sömürge yönetimi hem de Hollandalı Hristiyan vakıflar, Endonezya'nın birçok şehrinde okullar açarak Hollanda'nın eğitim sistemiyle Endonezya halkları yeniden teşkil etmeye çalışmıştır (Kamphuis&van Nederveen Meerkerk 2020: 3-4). Hollanda okullarından mezun olan Endonezyalı halklar, Hollanda sömürge yönetimine hizmet etmesi istenmiştir. Ancak bu okullardan mezun olan bazı Endonezyalı aydınlar, Hollanda hükümetine karşı çıkarak Endonezya'nın bağımsızlığı için mücadele eden siyasi partileri kurmuştur. 1912 yılında *Indo* etnik grubuna dâhil olan gazeteci E.F.E Douwes Dekker, tıp doktoru Tjipto Mangunkusumo ve eğitimci Soewardi Soerjadiningrat gibi bazı Endonezyalı ünlü aydınlar *Nationaal Indische Partij* (Ulusal Doğu Hint Adaları Partisi-NIP) 'nin kuruluşunu ilan etmiştir. *Insulinde* hareketi ile başlayan NIP, '*Indie voor Indiers* (Endonezyalılar için Endonezya)' sloganıyla eğitilmiş olan Endonezyalıları el uzatarak binlerce Endonezyalı NIP'nin safına katılmıştır (Susilo&Isbandiyah 2018: 413). İdeolojik olarak, NIP radikal Endonezya ulusçuluğu ve Endonezya'nın tam bağımsızlığını savunmuştur.

* Öğretim Üyesi. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Psikoloji ve Sosyal-Kültür Bilimler Fakültesi, Endonezya İslam Üniversitesi-Yogyakarta.

1854 yılından 1918 yılına kadar yürürlükte olan Hollanda Doğu Hint Adaları Sömürge Yönetimi'nin (*Nederlaands Oost-Indie*-HDHSY) temel yasasına (*regeering reglements*) göre, Endonezya halkların sömürge yönetiminin altında iken siyaset ve idarî işlerle uğraşmasına izin verilmemiştir (Safa'at 2009: 120). Bu nedenle, Hollanda Doğu Hint Adaları Yönetimi'nce Ulusal Doğu Hint Partisi 1913 yılında kapatılarak üç parti kurucusunun Hollanda'ya sürgün edilme kararı verilmiştir. HDHSY, Endonezyalılara yönelik siyasi yasağı konulmasına rağmen 1916 yılında bazı Endonezyalı soylular ve önemli aydınlar, HDHSY'nin ilk parlamentosu olan *Volksraad* (Halk Meclisi) konseyine üye olarak davet edilmiştir. 1916 yılında kurulmuş olan *Volksraad*, HDHSY'nin sömürge yönetimine danışmanlık rolünü üstlenmektedir. *Volksraad* konseyine katılan Endonezyalı üyeler, HDHSY'den yerel savunma asker gücünün oluşturmasını istemiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan olası güvenlik tehditler nedeniyle, Endonezyalı *Volksraad* üyeleri Endonezyalıların savunma hakkının verilmesini önemli olduğunu savunmuştur. *Indie Werbaar Actie* (Endonezya Savunma Hareketi)'ni savunan *Boedi Oetomo* (Ana Felsefesi Örgütü) ve *Sarekat İslam* (Müslümanlar Birliği) gibi sivil örgütler, HDHSY'den Endonezyalıları savunma hakkı isterken, aynı zamanda daha geniş bir kapsamda Endonezyalıların siyasî ve idarî işlerle katılmasını gerektiğini de öne sürmüştür (Fachrurrozi 2020: 133-136). *Volksraad* 1918 yılında üyeliğini daha da genişletilerek 18 Mayıs 1918 tarihinde resmen faaliyete geçmiştir (Rohmadi&Warto 2019: 166). *Volksraad* üyeliği, sadece soylulara değil, Endonezyalı aydınlara ve *Vreemde Oosterlingen* etnik grup¹ temsilcilerine de verilebilmiştir (Rohmadi&Warto 2019: 169). *Volksraad*'ın bazı üyeleri, sınırlı seçmen ile seçilmiştir. Bazıları ise sömürge yönetimi tarafından koltuğa geçirilmiştir. *Volksraad* seçimi, ilk olarak 1917 yılında gerçekleştirip, 1939 yılında sonlandırılmıştır (Broek 1943: 335).

Volksraad meclisine katılan üyeler, herhangi bir siyasî partilere mensup olamamıştır. *Volksraad* üyeleri, etnik grubu, toplumsal kuruluşları ve şirketleri temsil edebilmiştir. *Volksraad*'a katılan üyeleri sağ, sol ve merkez olarak ayırabilmiştir. *Volksraad*'ın sol üyeleri, ulusalcılar, bazı yerel soylular, işçiler ve Endonezyalı bazı Çinli aydın gruplardan oluşturmuştur. *Volksraad*'ın merkez ve sağ üyeleri ise genellikle memurlar, Endonezyalı

¹ *Vreemde Oosterlingen* etnik grubu, Hollanda Doğu Hindistan'da yaşayan Arap kökenli, Çin kökenli ve diğer Asya ülkelerinden gelen tüm vatandaşlarından oluşmaktadır.

Katolik mensuplar, Arap ve Çin kökenli tüccarlar ve şirket sahiplerden oluşturmuştur (Ablij, Feith, Gonggrijp&De Stoppelar 1935: 372). *Volksraad*'da var olan siyasî gruplaşmalar, sömürge altında Endonezya'da siyasî partilerin izin verilmesine anlamına gelmez. Aksine, sömürge yönetimi o dönemde ortaya çıkan ve var olan partileri yasaklanmıştır. HDHSY'nin temel yasasının yerine 1919 yılında yürürlüğe giren *Indische Staatsregeling* (Hint Adaları Sömürge Yönetimi Temel Yasası), siyasî parti ve siyasî örgüt kurma yasağını devam ettirilmiştir (Safa'at 2009: 120). Ancak, bu yasağa rağmen, sömürge yönetimi ile iş birliği yapmayı istemeyen birçok Endonezyalı siyasîler, yeni partiler kurmaya çaba göstermiştir.

1915-1930 yıllar arasında farklı ideolojilere sahip olan birçok Endonezyalı partiler kurulmuştur. Bu 15 yıllık dönem, belki de sömürge altında Endonezya'sında siyasî anlamda bir altın dönemi olarak varsayılabilir. Endonezya siyasî tarihinde önemli rol oynayan Endonezya Komünist Partisi (*Partai Komunis Indonesia*-PKI) ve Endonezya Ulusal Partisi (*Partai Nasional Indonesia*-PNI) bu altın döneminde kurulmuştur. Çinliler Birliği (*Chung Hwa Hui*), Endonezya Arap Birliği (*Persatoean Arab Indonesia*), Endonezya Partisi (*Partai Indonesia*-Partindo) ve Büyük Endonezya Partisi (*Partai Indonesia Raya*-Parindra) gibi partiler de aynı dönemde faaliyet göstermiştir. Ancak bu partilerden Endonezya'nın bağımsızlık hareketine en önemli rol gösteren PKI ve PNI'dir. PKI Marksizm-Leninizm ideolojisini savunurken, PNI ulusçuluk ve sosyalizm ideolojisini takip etmiştir. Ancak PKI ve PNI her ne kadar farklı ideolojileri benimserse, iki parti zaman zaman sömürge hükümetine karşı direniş yapmıştır. Siyasî partilerin yanı sıra, o dönemde var olan siyasî örgütler ve partiler kendi aralarında birleşmeye çalışmıştır. 18 Aralık 1927 tarihinde bu siyasî örgütler ve partiler, Endonezya Ulusal Siyasî Örgütler Birliği (*Pemufakatan Perhimpunan-Perhimpunan Politik Kebangsaan Indonesia*-PPPKI) isimli bir siyasî federasyonu altında birleşmeye karar alınmıştır (Ricklefs 1993: 230). Sukarno önderliğinde kurulan bu siyasî federasyonu, 1928 yılında Endonezya Gençlik Kongresi'ni düzenlemiştir. Endonezya Gençlik Kongresi'ne (*Kongres Pemuda Indonesia*) katılan tüm siyasî gruplar ve etnik temsilciler, 28 Ekim 1928 tarihinde Endonezya Gençlik Andı'nı ilan etmiştir (Brown 2003: 106-107).

Endonezya Gençlik Yemini (*Sumpah Pemuda Indonesia*), Endonezyalıların 'tek vatan, tek millet ve tek dil' olduğunu ilan etmiştir. Bu yemin, Endonezya'nın bağımsızlık mücadele sürecinde en önemli

adımlarından biri olarak varsayılabilir. HDHSY bu girişimlere karşı 1920'li yılların sonlarında siyasî partiler ve siyasî örgütleri kapatmaya karar vermiştir. 1927 yılında HDHSY PNI'yi kapatarak, Sukarno, Gatot Mangkupraja ve Maskun gibi PNI'in liderleri hapse atmıştır (Ricklefs 1993: 232). HDHSY 1928 yılında ise PKI'yi kapatarak, PKI'nin merkez yönetiminin bazıları sürgün ederek, bazıları ise idam etmiştir (Kartodikromo 2009). İkinci Dünya Savaşı'na kadar giden yıllarda, Endonezya siyasî faaliyetleri *Volksraad* kamarasında sınırlı kalmıştır. 1938 yılında Soetardjo Dilekçesi (*Petitie-Soetardjo-Petisi Soetardjo*) *Volksraad* üyeleri tarafından teşvik edilmiştir (Abeyasekera 1973).

Soetardjo Dilekçesi, 10 yıl içerisinde Endonezya'nın Hollanda'nın ulus topluluklarından biri olarak kabul edilmesi (*zelfstandige plaats*) gerektiğini savunmuştur. 1938 yılının sonbaharında bu dilekçe Hollanda merkez hükümeti tarafından reddedilerek Hollanda Doğu Hint Adaları'nın deniz aşırı toprağı (*overzees gebiedseel*) olarak kalmayı karar verilmiştir. Buna tepki olarak, 1939 yılında *Volksraad* üyeleri Endonezya Siyasî Birliği'ni (*Gabungan Politik Indonesia*) kurarak HDHSY'ye yönelik eleştiriler getirmiştir. Nazi Almanya'nın Polonya'nın işgal edilmesi ile birlikte, Endonezyalı *Volksraad* üyeleri Genel Vali Tjarda van Starkenborg Stachouwer'ın Endonezya'nın bağımsızlığını kabul etmesini istemiştir. Ancak Tjarda bu öneriyi kabul etmemiştir. Tjarda, İkinci Dünya Savaşı'nda müttefik kuvvetlerine taraf olan Hollanda'nın, savaş durumundayken anayasada değişiklik yapılamayacağını ifade etmiştir (Marihandono, Tangkilisan&Perbawa 2020: 105-133).

1942 yılında, Hollanda Doğu Hint Adaları, Japonya tarafından ele geçirilerek Japonya artık Endonezya'da siyasî, askerî ve idarî işlerle sorumlu olmuştur. Doğu Hint Adaları Bölge Yönetimi (*Ranryō Higashi Indo-蘭領東印度*) olarak bilinen Japonya sömürge yönetimi, siyasî partiler ve siyasî örgütlerinin kurulmasını tamamen yasaklanmıştır. Japonya sömürge yönetimi, Endonezya'nın siyasal ve sosyal faaliyetleri resmî olarak *Masjumi* (Endonezya Müslüman Yüksek Şura Kurulu-*Madjelis Sjoera Moeslimin Indonesia*) ve Endonezya Halkı Hizmet Topluluğu (*Hōkōkai-奉公会*) kurumlarında izin vermektedir. *Masjumi* Endonezya Müslümanları ve Endonezya'da İslamiyet sorunlarıyla ilgilenirken, Endonezya Halkı Hizmet Topluluğu Endonezya'daki toplumsal faaliyetlerle ilgilenmiştir (Safa'at 2009: 124-125). Diğer yandan, Endonezya ulusalcı gençlik hareketinin liderlerinden

biri Sutan Sjahrir ve diğer ulusalcı liderleri anti-faşizm ilkesiyle yeraltı siyasî hareketi kurarak Japonya sömürge hükümetine karşı çıkmıştır. Sjahrir ve diğer ulusalcı liderleri, Japonya sömürge döneminde yasadışı olarak kurulan Yeni Ulusalcı Endonezya Partisi (*Partai Nasional Indonesia Baru -PNI Baru*) adı altında birleşmiştir (Matanasi 2019). 1945 yılında Japonya sömürge hükümeti ne kadar Endonezyalılara bağımsızlık vaadini vermese de Japonya sömürge hükümeti siyasî parti faaliyetlerine izin vermemiştir. Bunun yerine, Japonya sömürge hareketi Endonezya'nın Bağımsızlık Hazırlıklarının Çalışmaları Araştırma Teşkilatı'nın (*Dokuritsu Junbi Chōsakai-独立準備調査会*) kurulmasına izin vermiştir (Suryanegara 2015: 124).

Endonezya'nın Bağımsızlık Hazırlıklarının Çalışmaları Araştırma Teşkilatı'nın çalışmalarının sonunda Endonezya'nın bağımsızlık vaadini garanti eden Endonezya Anayasa Mukaddimesini ilan etmiştir. Japonya hükümeti ABD ve İttifak güçlerine teslim olduktan sonra Endonezya'nın bağımsızlık hareketine fırsat vermiştir. Bu fırsat, özellikle genç siyasetçiler ve radikal ulusalcılar tarafından kullanılmıştır. Genç siyasetçiler ve radikal ulusalcılar gibi gruplardan gelen baskılar nedeniyle Endonezya'nın siyasî önderleri Sukarno ve Hatta 17 Ağustos 1945 tarihinde Endonezya'nın bağımsızlığını ilan etmiştir. Endonezya'nın bağımsızlığının ilan edilmesinden sonra 23 Ağustos 1945 tarihinde Sukarno tek partili sistemini uygulamayı önermiştir (Kaligis 2014: 86). Sukarno, bu tek partili sistem Endonezya'nın istikrarını sağlayabildiğini ifade etmiştir. Ancak Sukarno'nun önerisi, Sjahrir ve Hatta gibi demokrat kesimleri tarafından tartışılmıştır. Bu tartışmanın bir sonucu olarak, 3 Kasım 1945 tarihinde Endonezya Ulusal Merkez Komitesi (*Central Indonesian National Committee*), siyasî partileri kurulmaya teşvik eden bir bildiri yürürlüğe girilmiştir. Bu bildiri, daha sonra 3 Kasım 1945 tarihli Siyasi Parti Hakkında Bildiri olarak bilinmektedir. Bu bildiri aynı zamanda Endonezya'da siyasî partileri hakkında uygulanan ilk kanundur. Bu kanun, 1953 yılında 7 Numaralı Seçim Hakkında Kanunu ile birlikte 1959 yılına kadar uygulanmıştır (Safa'at 2009: 127-129).

1959 yılına kadar uygulayan bu kanun nedeniyle, Endonezya'da birçok siyasî partileri kurulmuştur. 1945 yılından 1949 yılına kadar faaliyete geçen Endonezya'nın ilk parlamentosu olan Endonezya Ulusal Merkez Komitesi'nde bazı partiler yer almıştır. Endonezya Ulusal Merkez Komitesi'nde yer alan partiler, farklı ideolojileri, etnik ve din grupları temsil

etmiştir. 1950 yılında Endonezya Geçici Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte daha fazla parti faaliyetini sürdürmüştür.

1955 yılında Endonezya'da yapılan ilk seçiminde 27 siyasî parti, Endonezya Temsilciler Meclisi'nde yer alabilmiştir. Bu seçimden en yüksek oyları kazanan beş parti, Endonezya Ulusal Partisi (*Partai Nasional Indonesia*), Masjumi Partisi (*Partai Masjumi*), *Nahdlatul Ülema* (Âlimlerin Uyanışı), Endonezya Komünist Partisi (*Partai Komunis Indonesia*) ve Endonezya *Sarekat Islam* Partisi'dir (Endonezya İslam Birliği Partisi) (Vickers 2012: 123). 1950 ile 1959 yılları arasında Endonezya'da çok-partili bir parlamento sistemi uygulanmaktadır. Bu dönemde, bazı uzmanlara göre *Politik Aliran*'ın (ideolojik akımların siyaseti) uyguladığı bir dönem olarak işaretlenmiştir (Fossati 2019; Ratnawati&Haris 2008; Ufen 2006)². Ancak uygulanan bu parlamento sistemi, zaman zaman hükümet içi ve koalisyon içinde çıkar çatışmaları yaşandığı için siyasî istikrarsızlığa yol açmıştır. Parlamento sistemine karşı çıkan isimlerinden biri Endonezya'nın ilk Devlet Başkanı Sukarno'dur. 28 Ekim 1956 tarihinde yaptığı konuşmasında Sukarno, 3 Kasım 1945 tarihli kanunu sert bir şekilde eleştirmiştir (Ricklefs 1993: 308).

Bu konuşmada Sukarno, Endonezya'da tüm partilerin tarih mezarında gömülmesini istemiştir. Sukarno'ya göre, Batı'ya dayalı çok partili bir parlamento sistemi Endonezya'nın siyasî birliğini bozulmuştur. Sukarno, liberal ideolojisine dayalı parlamento sistemini tamamen reddederek Endonezya'nın *gotong royong* (gönüllü dayanışma içinde karşılıklı iş birliği) kültürüne dayalı bir siyasî sistemi inşa etmeyi önermiştir. Bu *gotong royong* siyasî sistemine göre, Endonezya parlamentosunda halkı temsil eden siyasî partiler değil, farklı meslekî, dinî ve etnik grupları temsil etmiştir. Sukarno tarafından önerilen bu sistem, daha sonraki yıllarda *Golongan Karya* (Meslekî Gruplar) olarak bilinmektedir (Bowen 1986: 552; Ricklefs 1993: 309). *Gotong royong* sistemi demokrasi değerlerini ihlal ettiği için birçok partiler bu sisteme karşı çıkarak Sukarno'yu itiraz etmiştir. Ancak Sukarno, 1959 yılında Endonezya Devlet Başkanı Kararnamesi'ni yasallaştırarak ve 1945 Endonezya Anayasa'sını yeniden yürürlüğe geçirerek parlamento sistemini

² Ufen'e göre, *politik aliran*, Endonezya'nın Cava bölgesinde bulunan ortak ahlaki ve siyasî değerlere dayalı eski bir sosyal bütünleşme biçimidir. Clifford Geertz'ın yazdığı *The Religion of Java* kitabında politik aliran'ı anlatırken üç farklı kategori olarak ayırmıştır: *priyayi* (krallık soyundan gelen üst sınıfı), *santri* (dindar, orta sınıfı) ve *abangan* (Cava-İslam geleneksel dini takipçisi, köylüler, ziraatçı, alt-sınıfı).

güdümlü demokrasi sistemine çevirerek *gotong royong* sistemine karşı çıkan partileri yasa dışı siyasî partiler olarak ilan etmiştir (Brown 2003: 190).

Güdümlü demokrasi sistemiyle Endonezya'yı yöneten Sukarno, çok partili siyasî sistemini basitleştirilmiştir. Sukarno, Endonezya halklarının takip ettiği üç ana ideolojiyi temsil eden partileri ön plana çıkarmıştır. Endonezya Ulusal Partisi'ni ulusçuluğu, Nahdlatul Ülema'yı İslamcılığı ve Endonezya Komünist Partisi komünizmi temsil etmiştir. 1960'lı yıllarda bu üç parti/ana ideolojisi NASAKOM (*Nasionalis, Agamis, Komunis*/Ulusçuluk, Dincilik, Komünizm) ismiyle daha çok tanınmıştır (Ricklefs 1993: 325). Fakat Sukarno'nun savunduğu ve uygulamak istediği güdümlü demokrasi sistemi uzun sürmemiştir. 1965 yılında Sukarno'ya yönelik yapılan darbe girişiminin ardından 1968 yılında Sukarno'nun başkanlık görevini sonlandırılarak Endonezya Devlet Başkanlığı o dönemde Endonezya'nın güvenlik ve siyasî istikrarını kontrol eden ismi General Suharto'ya verilmiştir. Suharto, Endonezya'nın siyasî birliğini ve siyasî istikrarını sağlamak için Yeni Düzen'i (*Orde Baru*) kurarak siyasî sisteminin basitleştirme projesini devam etmiştir. Yeni Düzeninde siyasî partiler ve seçim hakkında kanunu 1969 yılında 15 numaralı Seçim Hakkında Kanunu'na ve 1969 yılında 16 numaralı Ulusal ve Yerel Parlamento Hakkında Kanunu'na değiştirilmiştir. Bu basitleştirme mantığı, özellikle 1973 yılında hayata geçirilecektir. 1973 yılından itibaren sadece bu üç partiye izin verilmiştir: Ulusçuluğu Endonezya Demokratik Partisi, İslamcılığı Birleşik Kalkınma Partisi ve meslekî dernekleri Meslekî Gruplar Partisi. Bu üç partisi dışında bulunan partiler, ya bu üç parti arasında tercih yapıp kendi partisi tercih edilen partiye birleştirir ya da kendi partisini fesheder (Samson 1974: 158-160). Bu üç parti, 1985 yılında Tek Esas (*Asas Tunggal*)³ prensibiyle Beş İlke (*Pancasila*)⁴ ulusal ideolojisini takip etmesi gerektiğini emredilmiştir (Anwar 2010: 106-107). Bu yüzden, Komünizmi dâhil başka ideolojileri takip eden siyasî partilerinin faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu durum, 1998 yılında Suharto'nun başkanlık koltuğunu devredene kadar devam edilmiştir.

³ Tek Esas, Suharto başkanlığında uygulanan bir siyasî prensibidir. Bu siyasî prensibine göre tüm partiler ve sosyal örgütler sadece *Pancasila*'yı takip etmelidir. *Pancasila* dışında ideoloji ve siyasî değerlerin takip edilmesi yasaktır.

⁴ *Pancasila*, Sanskrit dilinde Beş İlke demektir. *Pancasila*, Endonezya'nın ulusal ideolojisi için önerilen bir isimdir. *Pancasila*, beş ilkeden oluşmaktadır: Tektanrıcılık, Adil ve Edebî bir Toplum, Endonezya Ulusu'nun Birliği, Muşavereye Dayalı Demokrasi, Tüm Endonezya Halkı için Sosyal Adalet.

***Reformasi* Döneminde Demokratikleşme Süreci ve Endonezya'nın Siyasal Parti Sistemi'ne Etkileri**

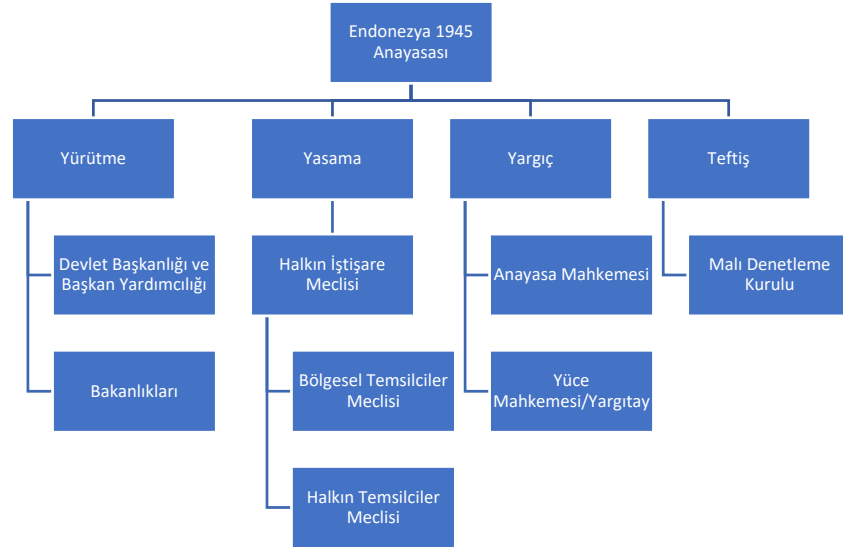
1990'lı yıllarının başında sürecini başlatan *Reformasi*, Suharto'nun kurduğu Yeni Düzen sistemini değiştirmeyi ve yıkmayı amaçlayan bir harekettir. Bu hareket, Suharto'ya muhalif aydınlar ve siyasiler tarafından kurulan *Forum Demokrasi* grubu ile başlanmıştır. 1996-1997 yıllarında yaşanan Doğu Asya finansal krizi nedeniyle, Endonezya'da siyasî ve sosyal meseleleri daha da derinleşmiştir. Suharto yönetimi, bu kritik dönemde Reformasi hareketinin protestolara yönelik baskılar yapmıştır. Diğer yandan, farklı eyaletlerde ayrılıkçılık hareketi merkez hükümetine karşı ayaklanmıştır. Böyle bir durumda, Suharto yönetimi siyasî kontrolünü yavaş yavaş kaybetmiştir. 1997 yılından beri devam eden protestolar, Suharto yönetimine baskı artırarak sonunda 21 Mayıs 1998 tarihinde Suharto devlet başkanlığını Devlet Başkan Yardımcısı Baharuddin Jusuf Habibie'ye devralmıştır. Habibie devlet başkanlığı görevini başladıktan sonra, siyasî ve sosyal reform konularında birçok önemli adımlar atılmıştır.

Habibie'nin başlattığı önemli siyasî reformlarından biri ise anayasal değişikliktir. Bu anayasal değişikliği, 1999 ile 2002 yıllar arasında gerçekleştirilmiştir. Yapılan anayasal değişikliği, Yeni Düzen'de uygulanmış otoriter sistemini tamamen değiştirerek daha demokratik ve daha açık bir siyasî sistemini inşa etmeyi amaçlanmıştır. 1945 Endonezya Anayasası'nda yapılan değişikliğinde tüm siyasî ve sosyal reformları ele alınmıştır. Seçim ve parti sisteminde değişiklikleri de bu siyasî ve sosyal reform programlarında kapsamaktadır. Siyasî partiler ile seçim sistemi hakkında kurallar özellikle 1999 ve 2000 yılındaki yapılan anayasal değişikliğinde yapılmıştır. 1999 yılında yapılan ilk anayasal değişikliğine göre Endonezya Devlet Başkanı ve Devlet Başkan Yardımcısı her 5'er yılında halkça seçilecektir. 2000 yılında yapılan ikinci anayasal değişikliğine göre ise ulusal ve yerel parlamentolarında milletvekilleri ve yerel yönetimlerindeki belediye başkanları doğrudan halk tarafından seçilecektir. Bu anayasal kuralları, daha sonra da kanun olarak uygulanmıştır (Museum Kepresidenan 2018).

Reformasi sonrasında siyasî parti ve seçim sistemi hakkında ilk uygulanan kanunu 1999 yılında 2 Numaralı Siyasî Parti Kanunu ve 3 Numaralı Seçim Sistemi Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Endonezya'da demokratikleşme süreci devam ederken, bu iki kanun içeriklerini siyasî dinamiklerine ayarlanarak en son Siyasî Parti Kanunu 2011 yılında 2

Numaralı Kanunu ve Seçim Sistemi Kanunu 2017 yılında 7 Numaralı Kanunu ile değiştirip bu iki kanun hâlen yürürlüğe girilmektedir. Demokratikleşme sürecinin başlangıcında ilk seçim 1999 yılında 48 partinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. 1999 yılında 2 Numaralı ve 3 Numaralı Kanunlarına göre siyasî partiler 21 yaşına girmiş olan en azından 50 Endonezyalı tarafından kurulabilmiştir. Bu kanunların gereğince kurulan siyasî partilerin takip ettiği ideolojisi ve esasının *Pancasila* olması, üyeliğinin açık olması, parti yönetiminin Endonezya'daki tüm illerinden üçte birinde bulunması gerekir. Endonezya Adalet Bakanlığına başvuran 141 partiden 48 parti seçim katılımcı partiler olarak kabul edilmiştir. Bu 48 parti, Endonezya Temsilciler Meclisinde 462 koltuğu yarışmıştır. Bu 48 partiden 34 parti *Pancasila* ideolojisini, 9 parti İslamcılık ideolojisini, 2 parti Pancasila ile Ehl-i Sünnet akidesini, 1 parti dinî demokratik ilkesini, 1 parti Kuran ve Hadis-i Şerif'i ve 1 parti halkçılık ve sosyal-demokratik ideolojisini takip etmiştir (Abdussalam 2021).

Tablo 1. 1- *Reformasi* sonrası Endonezya Siyasî Sistemi⁵.

⁵ Endonezya Parlamentosu'nun alt kamarası olan Halkın Temsilciler Meclisi'nde koltuk sayısı 575'tir, Endonezya Parlamentosu'nun üst kamarası olan Bölgesel Temsilciler Meclisi'nde koltuk sayısı 136'dır. Bölgesel Temsilciler Meclisi'nin üyeleri, parti tarafından aday gösterilmemektedir. Aksine Bölgesel Temsilciler Meclisi'nin üyeleri, kişisel adayları tarafından gösterilip yarışmaktadır.

1999 yılında Endonezya'nın uyguladığı siyasî parti sistemi daha sonra birkaç kez değiştirerek en son değişimi 2011 yılında çıkarılan 2 Numaralı Siyasî Parti Hakkında Kanunlar ve 2017 yılında çıkarılan 7 Numaralı Seçim Sistemi Hakkında Kanunlarda yapılmıştır. Bu yasalar, 1999 yılında çıkarılan kanunlardan farklı olarak seçim sistemini daha keskin ve daha sıkı bir şekilde uygulanmaktadır. Geçen sisteminde olmadığı gibi bu kanunlar siyasî partilerin kurulmasının zorlamasına neden olmuştur. Kurulacak olan partiler, hem resmî belge şartlarının yerine getirmesi hem de fiziksel/yerel faaliyetleri kontrol ve doğrulama (*physical verification*) sürecinden geçirilmesi gerekir (Mahkamah Konstitusi Republik Indonesia 2018a). Birçok parti, bu iki zor şartı yerine getiremediği için Endonezya Parlamentosu/Halkın İstişare Meclisi'nin (*Majelis Perwakilan Rakyat*) alt kamarası olan Halk Temsilciler Meclisi'nin (*Dewan Perwakilan Rakyat*) genel seçimlerine katılamamıştır. Bazı partiler, şartları yerine getirebilse de katıldıkları ulusal parlamento seçimlere yeterli oy oranlarına ulaşmayıp seçim barajının altına kaldığı için parlamento dışı partiler olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Endonezya'nın seçim barajı uygulamaları, ulusal parlamento seçimlerinde uygulanmıştır. Daha önce yerel ve belediye meclisi seçimlerinde uygulanan seçim barajı, 14 partinin itiraz sonucunda yerel seçimlerinde seçim barajı uygulanmadan kaldırılmıştır (BeritaSatu 2012). 2019 yılında ulusal parlamento seçimlerine katılan 16 partiden sadece 9 parti ulusal parlamentoda koltuğunu alabilmiştir. Bu dokuz parti, seçim barajı %4 oy oranından fazla alabilmiştir. Diğer yedi parti, ya yerel parlamentoda oy kazanıp koltuğu almış ya da tamamen parlamento dışında kalmıştır (Tempo 2019).

Değişiklikler sadece siyasî partiler sisteminde değil, seçim sisteminde de yapılmıştır. 2017 yılında çıkarılan 7 numaralı kanununa göre, Endonezya nüfus sayısının değiştiği için parlamento koltukları artırılmaktadır. Önceki parlamento döneminde 560 koltuğu varken yeni dönemde 575 koltuğu eklemiştir (Detiknews 2018). Bu 575 koltuğu, 80 seçim bölgesinde yarışmakta olup, her seçim bölgesine nüfus sayısına göre üç ile on iki koltuk arasında verilmektedir (CNN Indonesia 2018). Endonezya parlamento seçiminde açık liste oylama sistemi (*open-list*) uygulanmaktadır. Koltuğu kazanan parlamento üye adayları, *Webster/Saint-Laguë* metoduyla belirlenmektedir (Tirto 2018). *Open-list* sisteminin uygulandığı için, parti içinde adaylık gösteren kadrolar bile birbirleriyle rekabet etmektedir. Diğer yandan, devlet başkanlık adayı göstermek isteyen partiler, devlet başkanlık seçim barajının (*presidential threshold*) yetiştirilmesi için parlamento

koltuğunun%25'dan ya da genel seçim oylarının%20'den fazla alması gerekmektedir (Amsari 2019). Bu barajına yetiştirmek, birçok partiler için imkânsız sayılır. 2019 parlamento seçiminde%25 oranından fazla alan sadece tek parti vardır. Bu nedenle, 2018 yılında bazı siyasîler ve akademisyenler Endonezya Anayasa Mahkemesi'ne başvurarak 2017 yılında 7 numaralı kanununun 222. maddesinin Endonezya Anayasa Mahkemesi tarafından gözden geçirilmesini talep etmiş, ancak daha sonra bu talebi reddedilmiştir (Mahkamah Konstitusi Republik Indonesia 2018c). 2017 yılında 7 numaralı kanununun devlet başkanı ve yardımcısı görev süresi hakkında 169. ve 227. maddeleri ve eşzamanlı seçimi hakkında maddeleri de Endonezya Anayasa Mahkemesi'nde gözden geçirilmiştir (Mahkamah Konstitusi Republik Indonesia 2018b). Gözden geçirilen maddeleri ise sonunda reddedilmiştir.

Reformasi Dönemi'nde Endonezya'nın Siyasî Partileri

Reformasi Dönemi'nde gerçekleştiren demokratikleşme sürecinde siyasî partiler farklı siyasî ideolojileri takip edebiliyor mu? Bu soru, *Reformasi* Dönemi'nin başlangıcında en çok sorulan ve en çok tartışılan sorularından biri olmuştur. Var olan kanunlara göre Endonezya siyasî partileri Pancasila ulusal ideolojisini takip etmeleri gerekirse bile bazı uzmanlar Endonezya siyasî partiler farklı siyasî yönleri ve siyasî değerleri uygulamaya çalışmıştır. Nurjaman (2009)'a göre, 2004 yılına katılan siyasî partiler 4 ana ideolojiyi takip etmiştir. Bu 4 ana ideoloji, İslamcılık, Dinî Ulusalcılık, Seküler Ulusalcılık ve Hristiyanizm ideolojilerden oluşmaktadır. Nurjaman bu ideolojik kategorileri Dhakidae'nın 1999 yılında geliştirdiği kategori&Hidayat ve Haryono'nun 2004 geliştirdiği kategorisinden ilham almıştır. 2004 yılında parti ideoloji dağılımı Nurjaman'ın ayarladığı tablo aşağıda anlatılmaktadır.

Tablo 1. 2- Nurjaman'ın 2004 yılında Endonezya siyasî partilerin ideoloji sınıflandırılması (Nurjaman 2009: 143)

No.	İdeoloji	Siyasi Partiler
1	İslamcılık	Reformasi Yıldız Partisi (<i>Partai Bintang Reformasi</i>), Birleşik Kalkınma Partisi (<i>Partai Persatuan Pembangunan</i>), Endonezya Ümmet Uyanışı Birlik Partisi (<i>Partai Persatuan Nahdlatul Ummah Indonesia</i>), Adalet ve Refah Partisi (<i>Partai Keadilan Sejahtera</i>), Ayyıldız Partisi (<i>Partai Bulan Bintang</i>)
2	Dinî Ulusalçılık	Millet Uyanış Partisi (<i>Partai Kebangkitan Bangsa</i>), Ulusal Emanet Partisi (<i>Partai Amanat Nasional</i>), Meslekî Gruplar Partisi (<i>Partai Golongan Karya</i>), Endonezya Adalet ve Birlik Partisi (<i>PKPI</i>), Yurtsever Partisi (<i>Partai Patriot</i>), Demokrat Partisi (<i>Partai Demokrat</i>), Endonezya Bölgesel Birlik Partisi (<i>Partai Persatuan Daerah</i>) Bağımsızlık Partisi (<i>Partai Merdeka</i>), Yeni Endonezya Partisi (<i>Partai Indonesia Baru</i>), Ulusal Demokratik Birlik Partisi (<i>PPDK</i>)
3	Seküler Ulusalçılık	Mücadeleci Endonezya Demokratik Partisi (<i>Partai Demokrasi Indonesia Perjuangan</i>), Öncü Partisi (<i>Partai Pelopor</i>), Marhaenist Endonezya Ulusal Partisi (<i>PNI Marhaen</i>), Endonezya Demokratik Destekçiler Partisi (<i>Partai Penegak Demokrasi Indonesia</i>), Sosyal Demokrat İşçi Partisi (<i>Partai Buruh Sosial Demokrat</i>), Endonezya Halkçılık Kalesi Ulusal Partisi (<i>PNBK</i>)
4	Hristiyanizm	Barış ve Refah Partisi (<i>Partai Damai Sejahtera</i>)

Yukardaki tabloda görüldüğü gibi siyasî ideoloji kategorileşmesi din ile ulusalçılık şeklinde ayarlanmaktadır. Bazı partiler, daha çok din değerlerine dayandığı ve dine dayalı siyasî programlar yürüttüğü için dinî partiler (İslamcılık veya Hristiyanizm) olarak sınıflandırılmıştır. Örneğin Hristiyan demokratik ve Hristiyan muhafazakârlık değerlerine dayanan Barış ve Refah Partisi, Endonezya'nın bazı eyaletlerinde ve ilçelerinde Hristiyan değerlerine dayalı yerel yönetmenliği öne sürüp yürürlüğe konmaya çalışmıştır. Bu kanunlar, *Peraturan Daerah Injil* ya da *İncil Yerel Yönetmenliği* olarak

bilinmektedir (Hutabarat 2017). Şimdiye dek, İncil Yerel Yönetmenliği Papua eyaletine bağlı Manokwari şehrinde uygulanmayı planlamış ancak Endonezya İçişleri Bakanlığı yerel kararı kabul etmediği için bu İncil Yönetmenliği yürürlüğe girememiştir (BBC 2019).

2004 yılında Endonezya Halk Temsilciler Meclisinde on üç koltuğu başarıyla alan Barış ve Refah Partisi, 2008 yılında İslam şeriat sistemi güçlendirilmeye düşünülen *Sukuk* ve Katılımcı Banka Sistemi Hakkında Kanunu'na karşı çıkmıştır (Tempo 2008). Ancak parti içi kavgası nedeniyle bu parti daha sonra dağıtılmıştır (BeritaSatu 2012a). *Golkar* ve Demokrat Partisi gibi diğer partiler dinî ulusalcılık parti kategorisine dâhil olmuştur. Bunun sebebi ise, bu partiler muhafazakârlık ve din değerleri ile ileri demokratik değerleri arasında bir denge kurmaya gayret göstermiştir. Demokrat Partisi bile kendisi için '*Nasionalisme Religius*' ya da Dinî Ulusalcılık değerlerini savunan bir parti olarak tanıtmıştır (Republika 2021). Batı siyasi geleneği itibarıyla bu partiler merkez-sağ ya da merkez partiler olarak sınıflandırılabilir. Mücadeleci Endonezya Demokratik Partisi gibi partiler, *Abangan* kesimlerin temsil ettiği ve din geleneğinden fazla referans almadığı için seküler ulusalcı partiler olarak sınıflandırılmıştır. Bu partiler, Batı siyasi geleneği itibarıyla merkez-sol partiler olarak sınıflandırılabilir.

Ancak Nurjaman'ın yaptığı sınıflandırma, 2004 yılı sonrasında uygulanamamıştır. Örneğin, demokratik Hristiyanizm değerlerini takip eden partiler popülerliğini kaybetmiştir. Birçok Endonezyalı Hristiyan ve gayrimüslim seçmenleri, PDI-P ve *Golkar* gibi ulusçuluğu savunan partileri daha tercih etmiştir. Bu seçeneği, Yeni Düzen ve *Reformasi* döneminden itibaren tercih etmeye devam etmektedir. 2004 genel seçim sonrasında Endonezya'nın siyasî parti yaşamında rant politikası ve himayecilik siyasî kültürünün güçlendirdiği için ideolojiye dayalı siyasî programları bırakılmaya başlanmıştır (Ufen 2012; Fionna 2016; Mietzner 2013). Endonezya'nın siyasî partiler, her ne kadar farklı bir şekilde kendilerini tanıtmaya çalışmışsa, bir parti seçilme sebeplerinden biri ise seçmenlerle nasıl bir rant ilişkisi kurabilmesidir. Bu rant ilişkisi, bazen doğrudan para yardımlarıyla bazen siyasî ve sosyal projeler vaatleriyle sürdürülmektedir. Seçimi kazanan partiler, genellikle seçmenin talep ettikleri şeylerin yerine getirebildiği için güven kazanıp oy alabilmiştir.

Ancak 2016 yılından itibaren Endonezya'nın siyasî eksenleri biraz farklı yönere yönelmiştir. Hristiyan olan Cakarta Valisi Ahok lakabıyla bilinen

Basuki Tjahaja Purnama'nın göreve başlamasıyla birlikte Endonezya'daki bazı İslamcı kesimleri rahatsız etmiştir. Vali Ahok'un Endonezya'nın başkentinde Valilik yapabilmesi, İslam'ı ve siyasal İslamcıları bir tehdit olarak algılanmıştır. Bu tehdit algısı, özellikle 2017 Cakarta Valilik yerel seçiminde daha artırılmış olup bir siyasal hareketine dönüştürülmüştür. Bu siyasal hareketi, daha sonra 212 hareketi olarak bilinmektedir. 212 siyasal hareketi, Cakarta yerel seçiminde Vali Ahok'un rakibi olan Anies Baswedan'ı kazandırabilir (Wildan 2017). Ancak, Anies Baswedan'ı kazandırdıktan sonra 212 siyasî önemini kaybetmiştir.

Öte yandan, demokratikleşme süreci sonrasında Endonezya'nın siyasî parti tarihindeki diğer en önemli gelişmelerinden biri ise yeni partilerin çıkmasıdır. Bu yeni çıkan partilerinden bazıları 2004 ile 2009 arasında *Golkar* Partisi'nin bölünmesinin sonrasında kurulmuştur. *Golkar* Partisi, 2004 ve 2009 yılında yapılan *Golkar* Partisi'nin ulusal genel kurulunun sonrasında yeni seçilen parti genel başkanına karşı çıkan bazı isimler *Golkar* Partisi'nden ayrılıp yeni parti ilan edeceklerdir. Bu isimler, *Orde Baru* döneminden itibaren hem *Golkar* Partisi'nde hem de Endonezya Silahlı Kuvvetleri'nde önemli görevler üstlenmiştir. 2004 yılında *Golkar* Partisi'nde emekli general iki önemli isim Wiranto ve Prabowo Subianto, iki yeni parti kurulmuştur. Wiranto 2006 yılında *Hanura* (*Hati Nurani Rakyat*-Halk Vicdanları) Partisi'ni teşekkül ederken, Prabowo Subianto *Gerindra* (*Gerakan Indonesia Raya*-Büyük Endonezya Hareketi) Partisi'ni 2008 yılında teşekkül etmiştir.

2009 yılında ise *Golkar* Partisi'nin liderlerinden biri Suryo Paloh, *Golkar* Partisi'nde yapılan genel başkan seçiminde kaybettiği için *Nasdem* (*Nasional Demokrat*-Ulusal Demokrat) Partisi'ni kurulmuştur. *Golkar* Partisi'nden ayrılan en son grubu ise Endonezya'nın ikinci devlet başkanı Suharto'nun oğullarından biri Tommy Suharto'nun grubudur. Tommy Suharto, Jokowi'ye destek veren *Golkar* Partisi'ne karşı çıkarak *Partai Berkarya*'yı (Çalışma Partisi) kurulmuştur. Ancak bu partiden ayrılma ve bölünme olayları, *Golkar* Partisi'nin oyu fazla azalmamıştır. 2014 yılında *Golkar* Partisi koltuk sayısı itibarıyla Endonezya Halk Temsilciler Meclisi'nde ikinci partisi, 2019 üçüncü partisi olmuştur. Bunun sebebi ise, *Golkar* Partisi'nin eyalet ve bölge seviyesinde önemli liderlerin var olması ve yerel kadroların sağlayabilmesidir (Tomsa 2008).

Tablo 1. 3- 2019 Yılında Endonezya Ulusal Genel Seçimi Sonucu (KPU RI 2019).

Parti	Parti Başkanı/Lideri	Oy Oranı (%)	Halk Temsilciler Meclisinde Koltuk Sayısı	Siyasî Bağlılığı
Mücadeleci Endonezya Demokratik Partisi (<i>PDI-P</i>)	Megawati Soekarnoputri	19,33	128	Jokowi hükümetine destekliyor
Büyük Endonezya Hareketi (<i>Gerindra</i>)	Prabowo Subianto	12,57	78	Jokowi hükümetine destekliyor
Meslekî Grubu Partisi (<i>Partai Golkar</i>)	Airlangga Hartanto	12,31	85	Jokowi hükümetine destekliyor
Millet Uyanış Partisi (<i>PKB</i>)	Muhaimin Iskandar	9,69	58	Jokowi hükümetine destekliyor
Ulusal Demokrat (<i>Nasdem</i>)	Suryo Paloh	9,05	59	Jokowi hükümetine destekliyor
Adalet ve Refah Partisi (<i>PKS</i>)	Ahmad Syaikh	8,21	50	Jokowi hükümetine karşı çıkıyor
Demokrat Partisi (<i>Partai Demokrat</i>)	Agus Harimurti Yudhoyono/Moeldoko (İhtilafî Liderliği)	7,77	54	Jokowi hükümetine karşı çıkıyor (Agus Harimurti Yudhoyono'nun grubu)
Ulusal Emanet Partisi (<i>PAN</i>)	Zulkifli Hasan	6,84	44	Jokowi hükümetine destekliyor
Birleşik Kalkınma Partisi (<i>PPP</i>)	Suharso Monoarfa	4,52	19	Jokowi hükümetine destekliyor

Özellikle 2014 yılından sonra takip eden süreçte, Endonezya'da daha fazla yeni partiler oluşturulmuştur. Demokratik İslamcılığı savunan Ümmet Partisi (*Partai Ummat*), *Gelora Partisi* (*Partai Gelombang Rakyat Indonesia-*

Endonezya Halk Dalgası Partisi), ve Yeni Masyumi Partisi (*Partai Masyumi Baru*) gibi bazı partiler eski siyasîler ve âlimler tarafından kurulmuştur. Endonezya’da yenilikçilik siyasî anlayışı vadeden Endonezya Dayanışma Partisi (*Partai Solidaritas Indonesia*) ve Endonezya Birlik Partisi (*Partai Persatuan Indonesia*) medya sahibi tarafından kurulmuştur. Diğer yandan, solculuk siyasî anlayışına yakın partiler kurulmaya izin verilmiştir. Prima Partisi (*Partai Rakyat Adil Makmur-Refah ve Adalet Halk Partisi*) ve PHI (*Partai Hijau Indonesia-Endonezya Yeşil Partisi*) bu partiler arasındadır. Bu partiler, diğer partiler gibi Endonezya Hukuk ve İnsan Hakları Bakanlığı’na kayıtlarını yapmıştır (Tirto 2021).

Yeni partiler dışında da yerel partiler Açe Eyaleti’nde kurulmuştur. Bu partiler, Helşinki şehrinde 2005 yılında Bağımsız Açe Harekâtı (*Gerakan Aceh Merdeka*) ile Endonezya hükümeti arasında imzalanan anlaşmaya göre teessüs etmiştir. Bu yerel partiler, sadece Açe Eyaleti’nde faaliyet gösterip Açe yerel parlamentosunda koltuk alabilmektedir. 2009 yılından itibaren Açe yerel parlamentosunda yer alan partiler ise Açe Bölgesel Partisi (*Partai Daerah Aceh*), Açe Bağımsız Halk Sesi Partisi (*Partai Suara Independen Rakyat Aceh*), Açe Partisi (*Partai Aceh*) ve Açe Ulusal Partisi (*Partai Nanggroe Aceh*)’dir. Açe parlamentosunda dışında kalan partiler ise Açe Yeşil Partisi (*Partai Hijau Aceh*), Açe Halkların Partisi (*Partai Rakyat Aceh*), ve Açe Birlik Partisi (*Partai Persatuan Aceh*) ve Açe Yeşil Partisi (*Partai Hijau Aceh*) (Nurhasim 2012).

Reformasi Dönemi’nde Endonezya’nın Siyasî Partiler ve Endonezya’nın Demokratik Gerilemesi Üzerinde Tartışmalar

Bazı araştırmalar, bir ülkede var olan siyasî partiler demokratikleşme sürecine olumlu etkilediğini ifade etmiştir (Mainwaring and Torcal 2005; Dix 1992). Ancak Endonezya örneğinde siyasî partiler demokratikleşme sürecini sadece olumlu yönünde etkilemeyip olumsuz yönlerinden de etkileyebilir. Birçok siyasî partiler yerel seviyesinde yerel ve ulusal seçimini kazanabilmeleri için kayırmacılık yapıp patronaj ilişkileri kurarak para politikasıyla bu ilişkileri sürdürmüştür. Ulusal ve yerel seviyelerinde katılan tüm siyasî partiler, seçim kampanyasını yürütebilmek ve seçmenleri ikna etmek için yüksek miktarda para harcamıştır. Bu para, sadece siyasîlerin ve siyasî partilerin bütçelerinden gelmez. Hidayatullah, Ngarawula ve Sadhana (2020)’ya göre, siyasî partiler ve seçim adayları yeterli para miktarının ulaşabilmesi için siyasî yatırımcılarla iş birliği yapmıştır. Bu siyasî

yatırımcıları olarak denilen şahıslar, maddî kaynaklara ihtiyacı olan siyasî partilere ve seçim adaylarına para desteği verilmiştir. Partilere ve adaylara verilen maddî desteği, seçim arifesinde veya seçim gününün sabah saatlerinde oy verecek olan seçmenlere dağıtılmaktadır. Burhanuddin Muhtadi (2019), bu fenomene ‘oy alış’ (*vote buying*) olarak isim vermektedir. Bu parayla oy alış fenomeni, yıllar geçtikçe artırılan adaylık ücretinin nedeniyle (*nomination fee*) daha sıklıkla rastlanmaktadır. Aspinall ve Hicken (2020)’in anlattığı gibi, bu kayırmacılık ilişkisi sadece siyasî partilerde değil, siyasî partilerinden gösterilen tüm seçim adaylarına bağlı seçim ekibinde de bulunur. Endonezya örneğinde bazen seçim ekibi üyeleri farklı örgütler ya da toplumsal kesimlerden gelmiştir. Bu yüzden, bu seçim ekibi parti dışı veya parti aşırı şeklinde oluşturulabilir.

Bu para desteğinin karşılığında, seçilmiş olan seçim adayları, siyasî yatırımcılara hem siyasî olanakları hem de iktisadî olanakları verecektir. Örneğin, siyasî yatırımcı olan ve seçim adaylarına yardım eden bir altyapı şirketi sahibine karşılaştıkları bürokratik engelleri ve ruhsat işlerini kolaylaştırılır. Diğer yandan, özellikle yerel yönetimlerinde göreve üstlenen seçim adayları siyasî yatırımcılara yerel yönetimlerindeki önemli makamlara getirmeye çalışmaktadır. Aspinall, Fossati, Muhtadi ve Warburton (2020)’a göre, bu para politikası ve oy alış politikası Endonezya’nın siyasî-iktisadî oligarşi yapılarını güçlendirerek Endonezya’nın demokratik gerilemesine neden olmuştur. Buna ek olarak Mietzner, Jokowi döneminden itibaren Endonezya’da çeşitli otoriter yenilikleri (*authoritarian innovation*) icat ettiğini ileri sürmüştür (Mietzner 2013). Mietzner (2020)’e göre, otorier yenilikleri üç önemli unsurdan oluşur: seçim kanunlarda kısıtlamaları (*electoral narrowing*), kimlik politikası (*identity politics*) ve liberal olmayan yürütücü hükümeti (*illiberal executive*). Yukarıda bahsedilen otoriter yenilikleri, siyasî partinin daha elit bir hâli olmadan gerçekleştiremez.

Slater (2018)’e göre, Endonezya’nın siyasî partilerin daha elit bir hâli olması, Endonezya’nın siyasî sisteminde önemli gücüne sahibi olan devlet başkanlığının partilere elit siyasal pazarlığı ile yapılan güç dağıtımından kaynaklanmıştır. Yudhoyono döneminden başlayan bu güç dağıtımı, siyasî muhalifleri hükümete dâhil edilerek Endonezya’nın demokratik izlenebilirliği azaltılmıştır. Slater bu durum, Endonezya stilinde parti kartelleşme (*Indonesian-style party cartelization*) olarak nitelendirilmiştir (Slater 2018). Endonezya stilinde parti kartelleşme, çok partili bir başkanlık sisteminde

işlerini yürüterek çok partili sisteminden güç alıp siyasî etkisini daha etkin bir şekilde gösterebilmiştir. Parti kartelleşme, var olan siyasî partilerin önemini korumuştur. Ancak bu durum devam edildiği sürece, Endonezya'nın demokratik kalitesi gerileyebilir. Maalesef bu durum, 2003 yılında Abubakar Eby Hara'nın yazdığı makalesinde tahmin edilmiştir. Hara, Yeni Düzeninde elit siyasî sınıflar demokratikleşme sürecinde önemini kaybetmeyi istemediğini, daha fazla etki sağlayabildiği için demokratikleşme sürecini alet ederek kendi yerini tekrar bulmaya gayret göstermiştir (Hara 2001).

Sonuç

Endonezya'daki siyasî partiler, Endonezya'nın siyasî tarihine önemli roller oynamaktadır. Doğruyu söylemek gerekirse sömürge döneminde ortaya çıkan siyasî partiler olmadan Endonezya'nın bağımsızlık hareketi hareket edip gerçekleştirilemez. Endonezya'nın bağımsızlığını ilan edeli demokratikleşme mücadelesinde de farklı ideolojilerden gelen siyasî partiler yerlerini alarak demokratik sistemini güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak Yeni Düzeni'nin uygulanmasıyla birlikte, Endonezya'nın siyasî partileri basitleştirilmiştir ve Endonezya'nın demokratikleşme mücadelesi sona erdirilmiştir. 1998 yılında başlayan Endonezya'nın demokratikleşme süreci ile birlikte Endonezya'nın siyasî partileri önemini tekrar bulmaya çalışmıştır. Ancak Yeni Düzeni'nin siyasî geleneğinden getirilen oligarşi sistemi Endonezya'daki siyasî partilerinde bazı elit siyasîler ve siyasî hanedanlar tarafından devam ettirilmiştir. Endonezya'nın siyasî partileri kendilerini demokratikleşmeyip, halka karşı sorumluluğu yerine getirmediği, Endonezya demokrasisinin geleceği karara bilecektir.

KAYNAKÇA

- Abdussalam, Husein. 2021. "Pemilu 1999: Parpol Islam Dan Nasionalis Berlaga Tanpa Komunis." *Tirto*. 2021. <https://tirto.id/pemilu-1999-parpol-islam-dan-nasionalis-berlaga-tanpa-komunis-cMUE>.
- Abeyasekere, Susan. 1973. "The Soetardjo Petition." *Indonesia* 15: 80-108.
- Ablij, P.S.J, C.J. Feith, G. Gonggrijp, and J.W. De Stoppelar. 1935. *Koloniaal Tijdschrift* 1935. Amsterdam.
- Amsari, Feri. 2019. "Arti Presidential Threshold Dalam Pemilu." *Hukum Online*. 2019. <https://www.hukumonline.com/klinik/detail/lt5c2c96b9b0800/arti-presidential-threshold-i-dalam-pemilu/>.
- Anwar, Dewi Fortuna. 2010. "The Habibie Presidency: Catapulting Towards Reform." In *Soeharto's New Order and Its Legacy: Essays in Honour of Harold Crouch*. ANU Press. <https://doi.org/10.22459/SNOL.08.2010.07>.
- Aspinall, Edward, Diego Fossati, Burhanuddin Muhtadi, and Eve Warburton. 2020. "Elites, Masses, and Democratic Decline in Indonesia." *Democratization* 27 (4): 505-26. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1680971>.
- Aspinall, Edward, and Allen Hicken. 2020. "Guns for Hire and Enduring Machines: Clientelism beyond Parties in Indonesia and the Philippines." *Democratization* 27 (1): 137-56. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1590816>.
- BBC. 2019. "Perda Injil Manokwari, Antara Sejarah Kekristenan Dan 'Nuansa Intoleransi.'" BBC. 2019. <https://www.bbc.com/indonesia/indonesia-46813787>.
- BeritaSatu. 2012a. "Denny Tewu Curiga Ada Yang Memecah Belah Partainya." BeritaSatu. 2012. <https://www.beritasatu.com/nasional/38873/denny-tewu-curiga-ada-yang-memecah-belah-partainya>.
- . 2012b. "MK: 3,5% Ambang Batas Parlemen Hanya Untuk DPR." BeritaSatu. 2012.
- Bowen, John R. 1986. "On the Political Construction of Tradition: Gotong Royong in Indonesia." *The Journal of Asian Studies* 45 (3): 545-61. <https://doi.org/10.2307/2056530>.
- Broek, J.O.M. 1943. "Indonesia and the Netherlands." *Pacific Affairs* 16 (3): 329-38.
- Brown, Colin. 2003. *A Short History of Indonesia: The Unlikely Nations?* Sydney: Allen&Unwin.
- CNN Indonesia. 2018. "KPU Tetapkan Jumlah Dapil Dan Kursi Pemilu 2019." CNN Indonesia. 2018. <https://www.cnnindonesia.com/nasional/20180418181605-32-291797/kpu-tetapkan-jumlah-dapil-dan-kursi-pemilu-2019>.

- Detiknews. 2018. "Kursi DPR Di 2019 Tambah 15 Jadi 575." Detiknews. 2018. <https://news.detik.com/berita/d-3977801/kursi-dpr-di-2019-tambah-15-jadi-575>.
- Dix, Robert H. 1992. "Democratization and the Institutionalization of Latin American Political Parties." *Comparative Political Studies* 24 (4): 488-511. <https://doi.org/10.1177/0010414092024004004>.
- Fachrurrozi, Miftahul Habib. 2020. "Indie Weerbaar Polemic and the Radicalization of Sarekat Islam (1917-1918)." *Indonesian Historical Studies* 4 (2): 128-43. <https://doi.org/10.14710/ihis.v4i2.9095>.
- Fionna, Ulla. 2016. "The Trap of Pop-Charisma for the Institutionalization of Indonesia's Post-Suharto Parties." *Asian Journal of Political Science* 24 (1): 124-41. <https://doi.org/10.1080/02185377.2015.1136227>.
- Fossati, Diego. 2019. "The Resurgence of Ideology in Indonesia: Political Islam, Aliran and Political Behaviour." *Journal of Current Southeast Asian Affairs* 38 (2): 119-48. <https://doi.org/10.1177/1868103419868400>.
- Hara, Abubakar E. 2001. "The Difficult Journey of Democratization in Indonesia." *Contemporary Southeast Asia* 23 (2): CS23-2g. <https://doi.org/10.1355/CS23-2G>.
- Hidayaturrehman, Mohammad, Bonaventura Ngarawula, and Kridawati Sadhana. 2020. "Political Investors: Political Elite Oligarchy and Mastery of Regional Resources in Indonesia." *Asian Journal of Comparative Politics*, April, 205789112091721. <https://doi.org/10.1177/2057891120917213>.
- Hutabarat, Binsar Antoni. 2017. "Perda Manokwari Kota Injil: Makna Dan Konsekuensi Bagi Gereja-Gereja Di Indonesia." *Societas Dei: Jurnal Agama Dan Masyarakat* 2 (1): 127. <https://doi.org/10.33550/sd.v2i1.58>.
- Kaligis, Retor. 2014. "Nasionalisme Dan Kelas Sosial: Ideologi Dan Praktik Partai Nasionalis Di Indonesia." *Masyarakat, Kebudayaan Dan Politik* 27 (2): 77. <https://doi.org/10.20473/mkp.V27I22014.77-90>.
- Kamphuis, Kirsten, and Elise van Nederveen Meerkerk. 2020. "Education, Labour, and Discipline: New Perspectives on Imperial Practices and Indigenous Children in Colonial Asia." *International Review of Social History* 65 (1): 1-14. <https://doi.org/10.1017/S0020859019000750>.
- Kartodikromo, Mas Marco. 2009. "Community of Exiles in Boven Digul." In *The Indonesia Reader*, 275-79. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822392279-068>.
- KPU RI. 2019. "HASIL HITUNG SUARA LEGISLATIF DPR RI 2019." KPU RI. 2019. <https://pemilu2019.kpu.go.id/#/dprri/hitung-suara/>.
- Mahkamah Konstitusi Republik Indonesia. 2018a. "MK: Seluruh Partai Harus Verifikasi Faktual." Mahkamah Konstitusi. 2018.

- . 2018b. Putusan Nomor 33/PUU-XVI/2018.
- . 2018c. Putusan Nomor 49/PUU-XVI/2018.
- Mainwaring, Scott, and Mariano Torcal. 2005. "Party System Institutionalization and Party System Theory After the Third Wave of Democratization*." In *Handbook of Party Politics*, 204-27. London: SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781848608047.n19>.
- Marihandono, Djoko, Yuda Tangkilisan, and Jaka Perbawa. 2020. *Soetardjo Kartohadikoesoemo*. Jakarta: Museum Kebangkitan Nasional.
- Matanasi, Petrik. 2019. "Jalan Sejarah Sutan Sjahrir Sebelum Jadi Pahlawan Nasional." Tirto. 2019.
- Mietzner, Marcus. 2013. *Money, Power, and Ideology: Political Parties in Post-Authoritarian Indonesia*. Singapore: ASAA Southeast Asia Publication Series.
- . 2020. "Authoritarian Innovations in Indonesia: Electoral Narrowing, Identity Politics and Executive Illiberalism." *Democratization* 27 (6): 1021-36. <https://doi.org/10.1080/13510347.2019.1704266>.
- Muhtadi, Burhanuddin. 2019. *Vote Buying in Indonesia*. Singapore: Springer Singapore. <https://doi.org/10.1007/978-981-13-6779-3>.
- Museum Kepresidenan, 2018. "Amandemen Konstitusi BJ. Habibie." Museum Kepresidenan. 2018. <https://kebudayaan.kemdikbud.go.id/muspres/amandemen-konstitusi-bj-habibie/>.
- Nurhasim, Moch. 2012. "Dominasi Partai Aceh Pasca-MoU Helsinki." *Jurnal Penelitian Politik* 9 (2): 35-49.
- Nurjaman, Asep. 2009. "Peta Baru Ideologi Partai Politik Indonesia." *Jurnal Bestari* 42: 135-46.
- Ratnawati, Tri, and Syamsuddin Haris. 2008. "Political Parties in Indonesia from the 1950s to 2004: An Overview." Oxford. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.965.943&rep=rep1&type=pdf>.
- Republika. 2021. "Demokrat Tak Ingin Ada Pertengkaran Nasionalis Dan Religius." Republika. 2021. <https://republika.co.id/berita/qz5zff328/demokrat-tak-ingin-ada-pertengkaran-nasionalis-dan-religius>.
- Ricklefs, M. C. 1993. *A History of Modern Indonesia since c. 1300*. London: Macmillan Education UK. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-22700-6>.
- Rohmadi, Nazirwan, and Warto Warto. 2019. "Volksraad (People Council): Radicale Concentratie Political Arena and National Fraction, 1918-1942." *Jurnal Humaniora* 31 (2): 166. <https://doi.org/10.22146/jh.v31i2.30505>.
- Safa'at, MA. 2009. "Pembubaran Partai Politik Di Indonesia (Analisis Pengaturan

- Hukum Dan Praktik Pembubaran Partai Politik 1959-2004)." Universitas Indonesia.
- Samson, Allan A. 1974. "Indonesia 1973: A Climate of Concern." *Asian Survey* 14 (2): 157-65. <https://doi.org/10.2307/2643089>.
- Slater, Dan. 2018. "PARTY CARTELIZATION, INDONESIAN-STYLE: PRESIDENTIAL POWER-SHARING AND THE CONTINGENCY OF DEMOCRATIC OPPOSITION." *Journal of East Asian Studies* 18 (1): 23-46. <https://doi.org/10.1017/jea.2017.26>.
- Suryanegara, Ahmad Mansur. 2015. *Api Sejarah 2: Mahakarya Perjuangan Ulama Dan Santri Dalam Menegakkan Negara Kesatuan Republik Indonesia*. Bandung: Surya Dinasti.
- Susilo, Agus, and Isbandiyah. 2018. "Politik Etis Dan Pengaruhnya Bagi Lahirnya Pergerakan Bangsa Indonesia." *Jurnal HISTORIA* 6 (2): 403-16.
- Tempo. 2008. "PDS Tolak Pembahasan RUU Perbankan Syariah." Tempo. 2008. <https://bisnis.tempo.co/read/116471/pds-tolak-pembahasan-ruu-perbankan-syariah>.
- . 2019. "KPU Tetapkan Hasil Perolehan Kursi Pemilu 2019, Ini Daftarnya." Tempo. 2019. <https://nasional.tempo.co/read/1242295/kpu-tetapkan-hasil-perolehan-kursi-pemilu-2019-ini-daftarnya>.
- Tirto. 2018. "Mengenal Metode Sainte Lague Untuk Penghitungan Suara Di Pileg 2019." Tirto. 2018. <https://tirto.id/mengenal-metode-sainte-lague-untuk-penghitungan-suara-di-pileg-2019-cSN1>.
- . 2021. "Pemilu 2024: Partai Baru Siap Diadu?" Tirto. 2021. <https://tirto.id/pemilu-2024-partai-baru-siap-diadu-gkVB>.
- Tomsa, Dirk. 2008. *Party Politics and Democratization in Indonesia: Golkar in the Post-Suharto Era*. New York: Routledge.
- Ufen, Andreas. 2006. "Political Parties in Post-Suharto Indonesia: Between Politik Aliran and 'Philippinisation.'" *SSRN Electronic Journal*, no. 37. <https://doi.org/10.2139/ssrn.977982>.
- . 2012. "Party Systems, Critical Junctures, and Cleavages in Southeast Asia." *Asian Survey* 52 (3): 441-64. <https://doi.org/10.1525/as.2012.52.3.441>.
- Vickers, Adrian. 2012. *A History of Modern Indonesia*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139094665>.
- Wildan, Muhammad. 2017. "Islamism and Democratization in the Post 411 and 212 Rallies of Indonesia." *ThinkingASEAN*, January 2017. https://digilib.uin-suka.ac.id/id/eprint/25475/1/Wildan_Thinking_ASEAN_Jan2017_Islamism%20democratization.pdf.

JOKOWİ DÖNEMİ ENDONEZYA DIŞ POLİTİKASI: DENİZ EKSENİ YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE AKTİF PRAGMATİZM

*Ferhat DURMAZ**

1. GİRİŞ

Dünya'nın en büyük takımada ülkesi olan Endonezya, en fazla Müslüman nüfusa sahip bir ülke olup ekonomik büyüklük yönünden dünyanın ilk yirmi ekonomisi içinde yer almaktadır. Kliman (2012), Endonezya'yı büyük ekonomisi, stratejik konumu ve sağlam demokrasisi nedeniyle uluslararası politikadaki en önemli devletlerden biri olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde, Acharya (2014), Endonezya'nın sadece Asya-Pasifik Bölgesi'nde değil aynı zamanda dünya genelinde uluslararası toplumun saygın bir üyesi olduğunu belirtmektedir. Endonezya'nın politik, kültürel ve ekonomik açıdan taşıdığı özellikler ülkenin dış politika davranışlarını hem Asya-Pasifik Bölgesi hem de uluslararası politika için son derece önemli hâle getirmektedir.

17 Ağustos 1945 tarihinde bağımsızlığını ilân eden Endonezya, bağımsızlıktan sonraki erken dönemde ve daha sonraki dönemlerde, 'özgür ve aktif (*bebas dan aktif*)' bir dış politika anlayışını temel perspektif olarak benimsemiştir. Özgür ve aktif dış politika vizyonu şu hususları içermektedir: (i) Endonezya'nın proaktif olması ve çıkarlarının söz konusu olduğu siyasi, stratejik ve ekonomik gelişmelere güçlü bir şekilde katılması; (ii) Endonezya'nın diğer uluslarla ittifaka girmemesi ve Endonezya hükümetinin diğer ülkelerin iç işlerine müdahale etmemesi; (iii) Endonezya'nın tamamen pasif bir konumda olmaması ve uluslararası alanda çatışan ülkeler arasında arabulucu, köprü ve bağlantı noktası konumunu benimsemesi. Bu noktadan hareketle, özgür ve aktif dış politika vizyonu, uluslararası barışın sürdürülmesinde Endonezya'nın aktif ve katılımcı bir ülke olarak rol

* Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
ferhatdurmaz2013@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1315-7686.

oynamasını vurgulamaktadır. Özgür ve aktif dış politika ilkesi çerçevesinde Endonezya, uluslararası ilişkilerde barışı sürdürülebilir kılma, bölgesel istikrarı sağlama ve diğer bağımsız devletlerin egemenliğine saygı gösterme şeklinde bir misyon benimsemiştir.

Uluslararası politikaya yönelik özgür ve aktif dış politika perspektifinin yanı sıra, Endonezya, bölgesel politikada 1967’de kurucu üyelerinden birisi olduğu Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (*Association of Southeast Asian Nations*, bundan sonra kısaca ASEAN) özelinde Güneydoğu Asya’da bölgesel iş birliğinin inşasına özel bir önem vermiştir. ASEAN çerçevesinde bölgesel iş birliğinin sağlanması halinde, Endonezya, Güneydoğu Asya’da barış ve istikrarın sürdürülebilir hâle geleceğini ve ASEAN’ın Endonezya’nın bölgesel politika ile ilgili hedeflerine ulaşmada etkili bir mekanizma olacağını varsaymıştır. Nitekim Endonezya, dış politika karar alma süreçleri ve uygulamalarında ASEAN’ı temel dayanak noktası olarak görmüştür (Anwar 1994).

20 Ekim 2014 tarihinde Endonezya’nın yedinci Cumhurbaşkanı olarak iktidara gelen Joko Widodo (kısaca, kamuoyunda bilinen şekilde Jokowi) görevinin ilk yıllarında uluslararası gelişmelerden ziyade iç politikaya öncelik vermiş ve Jokowi’nin dış politika danışmanlarından Rizal Sukma, ASEAN’ı Endonezya’nın dış politikada başvurduğu temel referans noktasından ziyade dış politika araçlarından birisi olarak tanımlamıştır. Jokowi, daha önceki dönemlerde Endonezya’nın dış politikada ulusal düzlemi ihmal ettiğini iddia etmiş ve Endonezya’nın dış politikada doğrudan Endonezya halkına ekonomik faydalar sağlayacak işlevsel bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini savunmuştur. Jokowi’nin Endonezya’daki balıkçılık sektörünün zarara uğradığı gerekçesiyle yasa dışı balıkçılık faaliyetlerinde bulunan Çin, Filipinler ve Malezya bandıralı balıkçı teknelerinin batırılmasına yönelik sert müdahaleler benimsemesi bu yaklaşımın bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca, deniz güvenliğinin birincil öncelik haline getirilmesi, denizcilik yeteneklerinin güçlendirilmesine yönelik bir yaklaşım benimsenmesi ve Endonezya’yı bir deniz gücü haline getirmeye yönelik “Küresel Deniz Eksen (Poros Maritime Dunia-Global Maritime Fulcrum)” yaklaşımının ilan edilmesi Jokowi Dönemi’nde Endonezya dış politikasının odak noktasının denizcilik olduğunu göstermiştir.

Jokowi’nin iktidarının ilk yıllarında iç politikaya yönelik yaklaşımı ve ASEAN’ın ikincil bir platform haline geldiği şeklindeki söylemler Endonezya

dış politikasının özgür ve aktif vizyonu ile ASEAN'ı öncelik haline getiren genel niteliğinde bir değişim olup olmadığı şeklindeki tartışmaları gündeme getirmiştir. Ayrıca, Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasının genel niteliğinin nasıl tanımlanabileceği tartışılan bir diğer konu olmuştur. Connelly (2015), Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasında yasa dışı balıkçılık faaliyetlerinde bulunan teknelerin batırılması gibi denizcilik meselesine yönelik vurgunun ve genel yaklaşımın kamuoyunun desteğini almaya yönelik olduğunu savunmaktadır. Rosyidin (2017), Endonezya'nın Hindistan, Brezilya, Türkiye ve Güney Afrika gibi uluslararası alanda yeni bir statü talep eden ülkelerin aksine uluslararası alanda kendi konumunu iyileştirmek için olası imkânları görmezden gelme eğiliminde olduğunu ve uluslararası alanda bir statü talebinde bulunmadığını belirtmektedir. Wicaksana&Wardhana (2021), Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasının Endonezya halkının mağdur edildiğine dair bir algı üzerinden milliyetçi temalar tarafından yönlendirildiğine dikkat çekmektedir. Genellikle, Jokowi'nin Cumhurbaşkanlığının ilk dönemine (2014-2019) odaklanan literatürdeki çalışmalar Endonezya'nın dış politika perspektifini ve uygulamadaki davranışlarını ulusal düzlemin bir yansıması olarak okumaktadır.

Bu çalışma ilk olarak, Jokowi yönetimindeki Endonezya'nın dış politikada ileri sürdüğü deniz ekseni yaklaşımının Endonezya'nın denizlerden daha fazla fayda elde etmesine yönelik bir pragmatizm tarafından yönlendirildiğini ileri sürmektedir. Jokowi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte özgür ve aktif olma şeklindeki temel dış politika perspektifi Endonezya'nın denizlerde daha güçlü bir aktör haline gelmesi ve Endonezya halkının deniz ürünlerinden ciddi bir şekilde yararlanması için güçlü bir diplomasi izlenmesi ve yasa dışı balıkçı teknelerinin batırılması şeklinde bir anlayışa dönüşmüştür. Bunun yanı sıra, Jokowi, Endonezya merkezli bir denizcilik kültürünün inşa edilmesi, denizcilik altyapısı ile bağlantısının güçlendirilmesi ve güçlü bir deniz savunma gücünün tesis edilmesi için özel bir çaba göstermiştir (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 261-262).

Bu çalışma ikinci olarak, Endonezya'nın dış politikada geleneksel olarak ASEAN'a merkezi bir rol veren yaklaşımın Jokowi Dönemi'nde devam ettiğini iddia etmektedir. Jokowi Dönemi'nde Endonezya'nın dış politikada deniz ekseni yaklaşımı çerçevesinde ortaya koyduğu eylemlerde ve deniz ekseni yaklaşımıyla bağlantılı olarak Güney Çin Denizi sorununa yönelik yaklaşım ile Hint-Pasifik bölgesine yönelik vizyonda ASEAN'ın önemli bir

yeri/işlevi olmuştur. Jokowi, ASEAN ülkelerinin Güney Çin Denizi sorununda ortaya koyduğu farklı tutumların onların etkinliğini azalttığı gerekçesiyle ortak bir tutum geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Benzer şekilde, Jokowi yönetimi, 2016 ve 2017 yıllarından itibaren uluslararası alanda Hint-Pasifik bölgesine ilişkin çeşitli vizyonların ortaya konduğu bir dönemde, tekil bir yaklaşımdan ziyade ASEAN çerçevesinde bir Hint-Pasifik vizyonu oluşturmak için diplomasi yürütmüştür.

Bu makale, Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasında denizcilik eksenli bir yaklaşıma yön veren faktörleri, bu yaklaşımın genel niteliğini ve uygulamaya yansımalarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, çalışma, ilk olarak Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasının genel parametrelerini inceleyecektir. Bu genel vizyon çerçevesinde, çalışma, Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasındaki ‘Küresel Deniz Eksen’ doktrini, denizcilik yaklaşımında ASEAN’ın rolünü ve Güney Çin Denizi’ne yönelik yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde analiz edecektir. Sonuç kısmında, çalışmanın ulaştığı bulgular sıralanacak ve Jokowi’nin dış politika vizyonuna ilişkin bazı tespitlerde bulunulacaktır.

2. JOKOWİ DÖNEMİ ENDONEZYA DIŞ POLİTİKASI’NIN GENEL ÇERÇEVESİ

Jokowi’nin Cumhurbaşkanlığı kampanyası sırasında kaleme aldığı ‘Zihinsel Devrim (Revolusi Mental)’ adlı gazete yazısı Endonezya halkının ülkenin gidişatına yönelik bir hayal kırıklığı beslediğini ifade etmekteydi. Bu noktadan hareketle, Jokowi, dış politikanın -Sukarno’nun 1963 yılında “üç sütun (trisakti)” açıklamasında ortaya koyduğu gibi- politik olarak egemen, ekonomik olarak bağımsız ve güçlü bir sosyal-kültürel kimliğe sahip bir Endonezya devletinin yeniden tesisini mümkün kılacak şekilde oluşturulması gerektiğini düşünmekteydi (Widodo 10.05.2014). Dış politikaya ilişkin bir rehber niteliğinde olan “Vizyon-Misyon ve Eylem Programı (*Visi-Misi dan Program Aksi*; kısaca *Visi-Misi*)” üç öncelik ortaya koymaktaydı: (i) Endonezya’nın takımda devleti kimliğinin desteklenmesi; (ii) Orta güç olarak küresel rolünün geliştirilmesi; (iii) Hint-Pasifik bölgesinde katılımın genişletilmesi (Widodo&Kalla 2014: 12-14; Peter&Marton 2015: 31-32).

Endonezya'nın Takımada Devleti Kimliği'nin Desteklenmesi

Bu dış politika önceliği Endonezya'nın hem takımada devleti hem de denizcilik kimliğinin güçlenmesini içermektedir. Takımada devleti kimliğinin güçlenmesiyle ve deniz ulusu kimliğiyle Endonezya'nın stratejik ve politik bir konum elde etmesi hedeflenmektedir. Bu çerçevede Endonezya'nın komşu ülkelerle sınır sorunlarını çözmek için diplomatik eylemleri hızlandırması, deniz egemenliğini sağlaması, doğal kaynakları ve münhasır ekonomik bölgeyi koruması, savunma diplomasisini yoğunlaştırması ve büyük güçler arasındaki rekabetin azalması ile toprak anlaşmazlıklarının çözülmesine yönelik teşvik edici bir rol oynaması öngörülmektedir.

Endonezya'nın takımada devleti kimliğinin desteklenmesi yaklaşımının uygulamadaki yansıması 'Küresel Deniz Ekseni' doktrininin ortaya konulması olmuştur. Jokowi'nin dış politika danışmanlarından Rizal Sukma'ya göre, bu öğreti Endonezya'nın kendisini denizcilik alanında güçlü bir devlet olarak konumlandırmasıyla uluslararası politikadaki konumunu daha da güçlendireceğini öngören bir yaklaşımdır (Tribunnews 24.06.2014; Chen 2014: 69). Deniz Ekseni yaklaşımı, Endonezya'nın Hint ve Pasifik Okyanusları arasında coğrafi açıdan stratejik bir konumda bulunduğu noktasından hareketle deniz ticaretine artan bir şekilde odaklanmasını, denizcilik yeteneklerini geliştirmesini, denizcilik altyapısını güçlendirmesini, deniz ürünlerinden daha fazla faydalanmasını, limanlar ve altyapı inşaatları yapmasını ve deniz ulaşımını daha hızlı hale getirmesini içermektedir. Bu yaklaşım deniz ticaretinin geliştirilmesi yoluyla Endonezya'nın ekonomik gelişimine olumlu katkılar sağlamayı amaçlayan bir kalkınma doktrini olarak nitelendirilebilir (Nabbs-Keller 2014: 5).

Visi-misi Programı'nın devlet egemenliğine ve özerkliğine özel bir önem verdiği görülmektedir. Jokowi'ye göre, Endonezya'nın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisi bir dizi alanda devlet otoritesinin bozulması ve egemenlik ile toprak bütünlüğüne yönelik tehditlere cevap verememesidir. Jokowi, Endonezya'nın bir takımada devleti olduğunu ve devletin kendisini dışarıdan gelen ve Endonezya'nın egemenliğini baltalayan girişimlere karşı savunma yeteneğine sahip olduğuna inanmaktadır (Connelly 2015: 6). Bu nedenle Jokowi, zayıf devlet argümanını reddetmiş ve Endonezya'nın ulusal egemenliğini baltalayan girişimlere güçlü bir cevap vermesini dış politikasının özü haline getirmiştir. Jokowi'nin dış politikada egemenliğe önem veren yaklaşımının uygulamadaki yansıması yasa dışı balıkçı

teknelerini batırma eylemi olarak ortaya çıkmaktadır. 2014'te İçişleri Bakanı Tjahyo Kumolo; hükümetin toprak egemenliğini savunması ve doğal kaynakları koruması için agresif kararlar almasının bir zorunluluk olduğunu ileri sürmüştür (CNN Indonesia 29.11.2014). Devlet egemenliğine önem veren politikanın bir diğer örneği Endonezya mahkemeleri tarafından ölüm cezasına çarptırılan Avustralya, Brezilya, Hollanda ve çeşitli Afrika ülkelerine mensup uyuşturucu kaçakçısı hükümlülere yönelik af çıkarmayı reddetmesidir. Sanıkların birçoğunun hükümetleri Endonezya'yı ölüm cezasını kaldırmaya çağırırken Jokowi "...kararlarımıza müdahale etmeyin, çünkü bu bizim siyasi egemenliğimizdir" diyerek egemenliğin önemini vurgulamış¹ ve Avustralya, Brezilya ve Hollanda gibi ülkelerin taleplerini reddetmiştir.

Orta Güç Olarak Küresel Rolün Geliştirilmesi

1 Ekim 2014 tarihindeki ilk başkanlık konuşmasında Jokowi, Güneydoğu Asya'nın en büyük üçüncü demokrasisi, en kalabalık Müslüman çoğunluğa sahip ülkesi ve en büyük ekonomisi olan Endonezya'nın özgür ve aktif dış politika izlemeye devam edeceğini belirtmiştir (Madu 2017). Özgür ve aktif dış politika anlayışı Jokowi Dönemi'nde Endonezya'nın halkın çıkarlarıyla doğrudan ilgili uluslararası meselelere seçici bir katılım göstermesi olarak tasarlanmıştır. Jokowi, "*Bizim dış politikamız özgür ve aktif, tüm ülkelerle dost olmalı ama Endonezya halkına en çok fayda sağlayanları ön plana koymalıyız... çok arkadaşın sahip olmanın ne anlamı var böylesi bir durumda biz sadece dezavantajlara sahibiz! Birçok arkadaş birçok fayda sağlamalı*" ifadesini kullanmıştır. Jokowi'nin bu ifadesi özgür ve aktif dış politika perspektifinin kendi döneminde etkisini devam ettirdiğini göstermiştir.

Özgür ve aktif dış politika gibi esnek bir ilkeyi sürdürülebilir kılmakla, ilk olarak, Jokowi, Endonezya'nın orta büyüklükte bir devlet olarak küresel rolünü artırmasını hedeflemektedir. Bu vizyon bağlamında, Endonezya'nın bölgesel ve uluslararası platformlarda aktif bir diplomasi yürütmesi öngörülmektedir. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Denizcilik Örgütü ve İslam İş Birliği Teşkilatı (İİT) dâhil olmak üzere bölgesel ve küresel çok taraflı iş birliği faaliyetlerinin teşvik edilmesi, G-20'de adil iş birliği için çaba

¹ Egemenlikle ilgili ayrıntılı bir tartışma için bkz. Yasin Öztürk, "Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (42), 37-53.

gösterilmesi, salgın hastalıklar, iklim değişikliği, narkotik faaliyetlerin yayılması gibi insanlığı tehdit eden küresel sorunların çözümü için iş birliği yapılması ve çatışma çözümü ile barış inşasında rol oynanması arzu edilmektedir.

İkinci olarak, Jokowi Dönemi'nde özgür ve aktif dış politika ilkesi dış politikanın doğrudan Endonezya halkına faydalar sağlayacak bir şekilde yürütülmesi anlamına gelmiştir (Lundry 2018: 30). Jokowi, doğrudan halkın çıkarlarıyla ilgili olmayan diplomasi faaliyetlerinde bulundukları gerekçesiyle kendisinden önceki siyasetçileri eleştirmiş (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 261), dış politikanın diğer ülkelerde yaşayan Endonezya vatandaşlarının özellikle kayıt dışı sektörlerde çalışan ve kötü muameleye karşı savunmasız olanların aktif olarak korunması için yürütülmesi gerektiğini savunmuştur (Mohamad 30.10.2014). Jokowi, Endonezyalı diplomatların 'blusukan (bulundukları ülkelerde Endonezya vatandaşlarıyla yakından ilgilenmeleri ve Endonezya vatandaşlarıyla iç içe olmaları)' tarzı iletişimde bulunmalarını zorunlu kılarak kamu diplomasisinde daha aktif olmak şeklinde bir tutum benimsemelerini söylemiştir (Chen 2014: 91-92). Jakarta'daki askerî ya da politik elitlere mensup olmayan ve siyasete girmeden önce mütevazı bir mobilya satıcısı olan Jokowi, dış politikayı halkın faydasına olacak bir biçimde şekillendirmeye çalışarak Endonezya halkının refah ve kalkınmasına yönelik politikalar uygulamaya çalıştığını göstermeyi ve böylece siyasi alanda Endonezya halkı nezdinde meşruluğunu ve popülaritesini güçlendirmeyi hedeflemiştir (Madu 2017: 191). Zira 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimlerine giden süreçte Endonezya halkı Jokowi'yi uzun süredir eleştirdikleri Endonezya siyasi sistemine büyük değişiklikler getirebilecek bir halk adamı olarak görmüşler ve desteklemişlerdir (Peter&Marton 2015: 29). Bu nedenle Jokowi, birinci dönemin ardından yeniden seçilme kaygısı taşıdığı için halk yanlısı bir dış politika izleyerek halkın desteğini seçimlere olumlu yansımaları olacak şekilde kazanmaya çalışmıştır (Yu 2019: 33). Dolayısıyla, Jokowi Dönemi'nde dış politika oluşumunda iç faktörler daha önemli bir nitelik kazanmış ve Endonezyalı iş insanlarına ve halkına fayda sağlayacak diplomatik bir iletişim ağı kurulmak istenmiştir (Andika 2016: 7).

Üçüncü olarak, özgür ve aktif dış politika ilkesi çerçevesinde Jokowi Dönemi Endonezya dış politikasında ekonomiye merkezi bir rol yüklenmiştir. 2014'te Dışişleri Bakanı Retno Marsudi, *"Bir vizyonumuz var. Açıkçası, diplomaside ekonomi bir önceliğimiz olacaktır"* demiştir (Republika

27.10.2014). Dışışleri Bakanlığı, 2015-2019 Stratejik Planı'nda ulusal kalkınma hedeflerine ulaşmak için dış politikanın ve uluslararası siyasetin kullanılması gerektiğini vurgulamıştır (Noor 06.12.2017). Bu yaklaşımın bir yansıması olarak Endonezya Dışışleri Bakanlığı, ekonomik iş birliği fırsatlarının uygun bir şekilde değerlendirilmesi ve ekonomik iş birliği anlaşmalarının mümkün olan en kısa sürede uygulanmasını sağlamaya yönelik 'ekonomik diplomasi görev gücü' birimini kurmuştur (Antara 08.01.2014). Jokowi, Endonezyalı diplomatların iş ağlarını genişletmesi, Endonezya ürünlerinin tanıtım kapsamı ile yatırım çekiciliğini artırması ve bulundukları ülkelerin ekonomik potansiyelini keşfetmeleri için çalışmaları gerektiğini ifade etmiştir (Lundry 2018: 32-33).

Hint-Pasifik Bölgesi'nde Katılımın Genişletilmesi

Cumhurbaşkanlığı kampanyası sırasında ortaya koyduğu visi-misi programında Jokowi, *"bölgesel katılımı Hint-Pasifik bölgesine genişleteceğiz"* demiştir. Jokowi, uluslararası politikada son yıllarda önem kazanan Hint-Pasifik Bölgesi'nde gelişen bölgesel mimariye katılımın Endonezya için jeopolitik ve jeostratejik bir zorunluluk olduğunu düşünmekteydi. (Widodo&Kalla 2014). Jokowi, Hint-Pasifik Bölgesi'nde gelişen bölgesel mimaride ve Endonezya Takımadaları'nı Hint-Pasifik Bölgesi'nde bir deniz gücü haline getirme vizyonunda ASEAN'ın önemli ve merkezi bir rol oynamasını bir dış politika misyonu olarak benimsemiştir. Jokowi, Güneydoğu Asya bölgesel sisteminde, Endonezya ile diğer devletler arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesinde ve Hint-Pasifik Bölgesi'ne katılımda ASEAN'ın Endonezya için meşru ve etkili bir zemin sağlayacağını düşünmüştür (Peter&Marton 2015: 31-32). Burada, Jokowi'nin daha önceki liderlerden farklı olarak ASEAN'a sadece Güneydoğu Asya ve ikili ilişkiler bağlamında değil aynı zamanda Hint-Pasifik Bölgesi çerçevesinde işlevsel bir rol yüklemeye çalıştığı görülmektedir.

ASEAN'ın Hint-Pasifik Bölgesi'ne yönelik bakış açısının şekillenmesinde Endonezya Dışışleri Bakanı Retno Marsudi önemli bir rol oynamıştır (Searight 18.10.2019). Bu durum Jokowi'nin kendisinden önceki liderler gibi Jakarta'nın gayri resmî liderliğindeki ASEAN'ı Endonezya'nın ulusal hedeflerine ulaşması için temel dış politika organı olarak görmeye devam ettiğini göstermektedir (Anwar 2019: 72). ASEAN'ın politik-güvenlik, ekonomik ve sosyo-kültürel topluluk inşası için belirlediği hedef tarih olan 2015 yılında ASEAN iş birliği yeni bir dinamizm kazanmaya başlamış ve

böylesi bir siyasi konjonktürde Jokowi, siyasi, ekonomik, ticari, güvenlik ve sosyal-kültürel alanlarda çıkarlar elde etmek için ASEAN iş birliğini dikkate almıştır (Pattiradjawane 2015: 1).

Jokowi, dış politikada Hint-Pasifik Bölgesi'nde sağlanacak ekonomik entegrasyon ile serbest ticaretin Endonezya'nın ulusal ekonomik çıkarları üzerindeki etkisini yönetmeyi ve bu süreçte çıkarlarını gözetmeyi hedeflemiştir. Bölgesel güç hegemonyasının önlenebilmesi için bölgesel mimarının özellikle Doğu Asya Zirvesi'nin güçlendirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, Hint Okyanusu Kıyıları Birliği (*Indian Ocean Rim Association*, bundan sonra kısaca IORA) aracılığıyla Hint-Pasifik Bölgesi'nde kapsamlı denizcilik iş birliği faaliyetlerini desteklemek öngörülen stratejilerinden birisidir (Nabbs-Keller 2014: 7-8). Dahası, Jokowi yönetimi bir dizi zirve ve foruma katılarak özellikle Doğu Asya'da etkinliğini artırmayı ve ilişkilerini güçlendirmeyi istemiştir (Muzakki 2017: 19-20). Hint-Pasifik Bölgesi'ne yönelik aktif dinamizmin arkasındaki temel mantık, Endonezya İstihbarat Teşkilatı'nın yayımladığı "2014'ten 2019'a doğru Değişen Dünyanın Ortasında Endonezya'nın Güçlendirilmesi" başlıklı çalışmada belirtildiği üzere, Endonezya'nın Güneydoğu Asya'daki stratejik konumunu daha geniş bir rol oynamak için bir fırsat olarak görmesi ve bu stratejik konumdan yararlanarak Hint-Pasifik Bölgesi'nde güçlü bir aktör olma ve çıkarlar elde etme isteği olmuştur (Pattiradjawane 2015: 1).

3. KÜRESEL DENİZ EKSENİ YAKLAŞIMI

Faktörler

Deniz Eksenî yaklaşımının ortaya çıkmasında tarihsel, ekonomik ve jeopolitik dinamikler önemli bir rol oynamıştır. Tarihsel açıdan bakıldığında, Endonezyalıların Srivijaya ve Majapahit Krallıkları Dönemi'nde birer deniz gücü olmaları ve dönemin devletlerarası ilişkilerinde önemli bir rol oynamaları Endonezyalı siyasi elitlere geçmişte olduğu gibi yeniden bir deniz gücü olunabileceği konusunda ilham vermiştir (Rosyidin 2021: 9-10). Jokowi'nin Cumhurbaşkanı Yardımcısı Yusuf Kalla, Cumhurbaşkanlığı seçim zaferi konuşmasında uzun süredir Bugis halkı tarafından kullanılan Pinisi teknesini bir platform olarak kullanmış ve Endonezyalıların atalarının denizci olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla, Endonezya'nın görkemli bir geçmişe sahip olduğu, böylesi bir statüyü tekrar elde edebileceği ve bunun içinde kapsamlı bir vizyonun ortaya konulması gerektiği düşünülmüştür.

Srivijaya ve Majapahit Krallıklarına ve Endonezyalıların atalarının geçmişte denizci olduklarına ilişkin atıf yaparak Jokowi yönetimi, Endonezya halkının kimlik aidiyetine denizcilik alanını da eklemeye çalışmıştır (Rosyidin 2021: 1).

Ekonomi açısından bakıldığında, deniz eksenli yaklaşımının ilân edilmesi Endonezya'nın denizcilik sektöründen elde ettiği geliri en yüksek düzeye çıkarma çabasıyla yakından ilişkidir. Endonezya, bir takımda devleti ve deniz ülkesi olmasına rağmen denizcilikten elde ettiği kazançlar genelde düşük düzeyde olmuştur. Jokowi'nin de ifade ettiği gibi, denizcilik sektörünün ulusal ekonomiye katkısı gayrisafî yurtiçi hasılanın %30'undan daha azdır. Bununla birlikte, denizcilik sektöründen elde edilebilecek potansiyel gelirin 1,2 trilyon ABD doları civarında olduğu tahmin edilmektedir (Andika 2017: 53-54). Endonezya'yı çevreleyen sular ve su yolları ekonomik gelire dönüştürülebilecek çok sayıda doğal kaynak içerdiğinden ve büyük bir denizcilik potansiyeli taşıdığından, Endonezya'nın bir vizyon çerçevesinde sulardan ve su yollarından yararlanmasının ekonomik gelişmeye katkı sağlayacağı varsayılmıştır.

Jeopolitik dinamik açısından değerlendirildiğinde, Endonezya, Hint ve Pasifik Okyanusları arasındaki küresel deniz trafiğini mümkün kılan çeşitli su yollarıyla olan bağlantısı nedeniyle Batı'dan Doğu Asya'ya geçişin tam merkezinde yer alan bir devlettir. Dolayısıyla, Endonezya'nın Hint ve Pasifik Okyanusları arasındaki bu stratejik konumundan maksimum fayda elde edilmesi hedeflenmiştir. Endonezya'yı Asya-Pasifik Bölgesi'nde merkezi bir konuma sahip bir deniz gücü olarak konumlandırmak arzu edilmiştir.

İçeriği

Jokowi, Deniz Eksenli yaklaşımını 13 Kasım 2014 tarihinde Myanmar'ın başkenti Nay Pyi Daw kentinde düzenlenen ve bölgesel güvenlik ile istikrar için oldukça önemli olan Doğu Asya Zirvesi'ndeki konuşmasında açıklamıştır. Deniz Eksenli yaklaşımı, deniz kimliğinin yeniden tesis edilmesi, deniz güvenliğinin sağlanması, denizcilik potansiyelinin güçlendirilmesi ve denizcilik ile balıkçılık endüstrileri dâhil deniz alt yapısının geliştirilmesi yoluyla Endonezya'yı büyük ve başarılı bir deniz gücü haline getirmeyi hedefleyen bir yaklaşımdır (Beddu, Cangara, Putra 2019: 125).

Jokowi'nin Deniz Eksenli yaklaşımı, Endonezya'nın Hint Okyanusu'ndaki Hindistan ile Güney Afrika gibi büyük ülkelerle ilişkilerini

derinleştirme açısından ‘Batıya Bak (*Look at West*)’ niyetini vurgulayan bir yaklaşımdır. Aynı zamanda, bu yaklaşım, Endonezya’nın ABD ile Çin gibi Pasifik Okyanusu’ndaki güçlerle ikili ilişkilerini güçlendirmesini önemli bir gündem maddesi haline getiren bir vizyondur (Syailendra 2015: 2). Bu niteliğiyle, Endonezya’nın Deniz Ekseni yaklaşımı Endonezya’nın mevcut konumunun farkında olduğunu ve bu doğrultuda strateji geliştirdiğini gösteren bir yaklaşım olmuştur. Deniz Ekseni yaklaşımı, Endonezya’nın Hindistan, Güney Afrika, ABD ve Çin gibi ülkelerle ilişkilerini güçlendirmesiyle diplomasi bağlamında Endonezya’nın güçlü bir bölgesel deniz gücü hâline gelmesine vurgu yapmaktadır. Deniz ekseni yaklaşımının Endonezya’nın hem Batı hem de Doğu’da yer alan devletlerle aktif ilişkiler geliştirmesini öngörmesiyle ve Hint ile Pasifik Okyanusları arasında güçlü ve güvenli bir deniz gücü olmasını vurgulamasıyla Endonezya’nın uluslararası ilişkilerde daha aktif bir rol oynamasını teşvik eden bir strateji olduğu söylenebilir.

Jokowi, Endonezya’yı denizcilik alanında öne çıkan bir aktör yapmaya ve küresel politikada egemen, güçlü ve müreffeh bir devlet haline getirmeye yönelik Deniz Ekseni yaklaşımının beş unsura dayandığını ifade etmiştir (Widodo&Kalla 2014; Weatherbee, 2016). Bu beş unsur;

- (i) Endonezya’nın su yollarıyla bağlantısını tanıyan denizcilik kültürünün yeniden inşa edilmesi;
- (ii) Gıda güvenliğine odaklanarak deniz ürünleri kaynaklarının korunması ve yönetimi;
- (iii) Denizcilik altyapısının ve bağlantısının geliştirilmesine öncelik verilmesi;
- (iv) Denizlerdeki çatışma noktalarını ortadan kaldırmak için denizcilik sektöründeki tüm paydaşların birlikte çalışmaya davet edilmesi;
- (v) Sadece Endonezya’nın egemenliğini ve servetini korumak için değil aynı zamanda deniz güvenliğini ve seyrüseferini korumak için bir deniz savunma gücünün oluşturulması.

Endonezya’nın bir deniz gücü haline gelmesinde öngörülen strateji denizcilik sektörünün altyapı çalışmalarının geliştirilmesi ve böylece deniz geçiş ücretlerinin iyileştirilmesidir. Entegre ve bağlantılı denizcilik altyapısının geliştirilmesiyle daha hızlı seyahat süresi ve daha düşük maliyet olmak üzere verimlilik sağlanacağı düşünülmektedir. Jokowi yönetimi, Kasım 2014’te Endonezya’nın farklı yerlerindeki uluslararası niteliğe haiz altı

limanını geliştirmek, yirmi dört yeni ticari liman inşa etmek ve 1.000’den fazla ticari niteliğe haiz olmayan limanı geliştirmek için iddialı bir beş yıllık program açıklamıştır. Yeni liman projelerinin maliyetinin altı ila yedi milyar ABD doları arasında olacağı tahmin edilmektedir (Weatherbee 2016: 33-34).

Denizcilik altyapısının inşası için kayda değer bir finansmana ihtiyaç duyması nedeniyle Jokowi hükümeti uluslararası iş birliğinin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Endonezya’nın finansman ihtiyacı Kuşak-Yol Girişimi erevesinde Güney Asya ve Güneydoğu Asya lkelerinde kayda değer yatırımlar yapan Çin’in ön plana çıkmasına yol açmıştır. Jokowi’nin Mart 2015’te Çin’e yaptığı ziyaret sonrası Xi Jinping’in “...21. yüzyıl Deniz İpek Yolu ve Küresel Deniz Eksenı stratejisi birbirlerini tamamlayıcıdır ...” şeklindeki açıklaması (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 266), Endonezyalı siyasi elitlerde Kuşak Yol Girişimi kapsamında Çin’in Endonezya’da deniz altyapılarının inşası için yatırımlar yapacağının düşünülmesine yol açmıştır. Jokowi’nin ziyareti sonrası, Endonezya ve Çin, deniz ortaklığını geliştirmede iş birliği yapacaklarını belirtmişlerdir. Bu doğrultuda, Nisan 2015’te Bandung’da düzenlenen Asya-Afrika lkeleri Konferansı’nda Jokowi ve Xi Jinping, iki ülkenin Endonezya’da yirmi dört yeni limanın yanı sıra diğer alt yapıların inşasında Çin’in önemli ölçüde yer almasını kabul ettiklerini açıklamışlardır. Jokowi hükümeti, deniz altyapılarının tesisi için sadece Çin’e güvenmekle kalmamış aynı zamanda ABD ile sivil ürünler ve tersanelerin gelişimi konusunda, Hollanda ile liman ve evre alanlarında, Almanya ile hinterlant yönetimi başlığında ve Güney Kore ile deniz savunmasının nasıl geliştirilebileceği üzerine iş birliği yapmıştır (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 266).

Denizcilik ortakları ile çalışılması açısından incelendiğinde, Endonezya hükümeti denizcilik alanındaki çatışma unsurlarını ortadan kaldırmak için diplomatik faaliyetlerin hızlandırılmasına öncelik vermiştir. Bu erevede Endonezya;

- i. Ağustos 2015’te Doğu Timor ile çözümlenmemiş kara ve deniz sınırları konusunda müzakerelere başlamış,
- ii. Singapur ile Eylül 2014’te Singapur Boğazı’nın doğu kısmındaki deniz alanlarının sınırlandırılmasına ilişkin anlaşma imzalamış,
- iii. Vietnam ile münhasır ekonomik bölgeye ilişkin sorunları çözmek için müzakereler yürütmüş,

- iv. Malezya ile deniz sınırlarının çözümü konusunda süreci hızlandırmak için özel elçi atamış ve
- v. Filipinler ile Mindanao Denizi, Celebes Denizi ve Filipin Denizi'nde örtüşen münhasır ekonomik bölgelerin sınırlarını belirlemek için bir anlaşma imzalamıştır (Andika 2017: 59-61).

Bu gelişmeler Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın deniz sınırları sorunlarını çözmek için büyük bir çaba gösterdiğini ortaya koymuştur. Belirtilen beş ülke nezdinde girişimler yürütülürken Jokowi Endonezya'nın deniz gücü kimliğini güçlendirmeye çalışmıştır. Son onay aşamasına giren Singapur ile yapılan anlaşma dışında, belirtilen gelişmeler tamamlanmamış ve Vietnam ile sınırların ölçülmesine ilişkin standartlar konusunda fikir birliğine varılamamış olmasına rağmen, Jokowi liderliğindeki Endonezya, en önemli ve çözülmesi en zor konularda anlaşmaların imzalanması ve müzakerelerin başlaması şeklinde olumlu sonuçlar elde etmiştir.

Deniz diplomasisi doğrultusunda Endonezya, ASEAN Denizcilik Forumu (*ASEAN Maritime Forum-AMF*) ve Genişletilmiş ASEAN Denizcilik Forumu (*Expanded ASEAN Maritime Forum-EAMF*) platformlarının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. AMF ve EAMF aracılığıyla Endonezya, bildirilmemiş ve düzenlenmemiş yani yasa dışı balıkçılıkla mücadelede bir bölgesel iş birliği inşa etmek istemiştir (Wahyunnisa 14.12.2016: 14). AMF ve EAMF'nin varlıkları Güneydoğu Asya'da yasa dışı balıkçılık gibi bölge devletlerinin tamamını ilgilendiren bir sorunun olduğu ortamda çok önemlidir. Ancak, uygulamada katılımcı ülkeler bu forumlarda etkili bir iş birliği örneği göstermemişlerdir. Her iki forumun 2016'daki zirvelerinin ev sahibi ülke Brunei tarafından bir açıklama yapılmadan ertelenmesi bu durumun bir örneğidir. Diğer ülkelerle kıyaslandığında, Endonezya, bu forumlara bağlılık göstermekte ve çoğu zaman liderlik yapmaya çalışmaktadır (Rijal 2018: 167). Bunun nedeni, Endonezya'nın deniz eksenli yaklaşımı çerçevesinde güçlendirmeye çalıştığı deniz ülkesi kimliğinin deniz diplomasisi ile bağlantılı platformlara katılmayı teşvik etmesidir. Bu durum, aynı zamanda Endonezya'nın 2020-2021 yılı için konsey üyesi olarak seçildiği Uluslararası Denizcilik Örgütü içinde geçerlidir. Jokowi, Uluslararası Denizcilik Örgütü nezdinde aktif bir diplomasi yürüterek deniz eksenli yaklaşımının etki alanını genişletmiş ve denizcilik kimliğinin uluslararası alandaki tanınırlığını güçlendirmiştir (Cabinet Secretariat of the Republic of Indonesia 2016; Roza 2017).

Diğer yandan, deniz diplomasisi faaliyetleri Endonezya'nın ekonomik ve politik olarak en önemli ve tartışmalı münhasır ekonomik bölgesini içermemektedir. Çin'in tek taraflı olarak dayattığı Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarının dış sınırları Endonezya'nın Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi ile uyumlu münhasır ekonomik bölgesinden geçmektedir. Bu bölge, aynı zamanda, Endonezya münhasır ekonomik bölgesi ile Güney Çin Denizi'nin kesiştiği alana yakın Endonezya'nın Natuna Adaları grubunun kuzeyindeki sulardır. Bu sular kanıtlanmış doğal gaz rezervlerine sahiptir ve balıkçılık açısından zengindir. Endonezya yönetimi, Çin'in Natuna Adalarını da kapsayan Güney Çin Denizi'ndeki eylemlerinin Endonezya sınırındaki bölgesel istikrarsızlığı artırdığının farkındadır. Bu duruma rağmen Jokowi, süreci Endonezya'nın Çin ile olan deniz sınırı meselesini büyütmeyecek ve Çin ile ekonomik bağları bozmayacak şekilde yönetmeye çalışmıştır. Benzer şekilde, Çin'in Dışişleri Bakanlığı resmî sözcüsü, "Çin'in Endonezya'nın Natuna Adaları üzerindeki egemenliğine itiraz etmediğini" belirtmiş ve Çin'in deniz sınırına ilişkin anlaşmazlıkların barışçıl çözümünden yana olduğunu vurgulamıştır (Weatherbee 2016: 24). Her iki tarafın deniz sınırına ilişkin bu anlaşmazlığı çok fazla gündemde tutmayarak ilişkilerin genel doğasına zarar vermemeye çalıştığı söylenebilir.

Deniz güvenliği ve savunması açısından analiz edildiğinde, deniz eksenli yaklaşımı Endonezya'nın ulusal egemenliğine ve güvenliğine yönelik tehditler ve faaliyetlerle mücadele edilmesini içermektedir. Bu bağlamda özellikle yasa dışı bildirilmemiş ve düzenlenmemiş balıkçılık faaliyetleri, korsanlık, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ele alınmaktadır. Endonezya Dışişleri Bakanlığı ile Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nin ortak araştırması Jokowi'nin görev süresinin ilk iki yılında yasa dışı balıkçılık ile mücadelenin denizcilik politikasında en göze çarpan dış politika uygulaması olduğunu belirtmiştir (Cassidy 2016: 14). Jokowi, Endonezya sularında her gün 5.400 yabancı balıkçı gemisinin faaliyet gösterdiğini, bunlardan yüzde 90'ının yasa dışı olduğunu ve yasa dışı balıkçılığın Endonezya'ya yılda 3 ila 20 milyar ABD doları arasında bir zararı olduğunu iddia etmiştir. Endonezya Deniz İşleri ve Balıkçılık Bakanlığı'na göre (Ministry of Marine Affairs and Fisheries of the Republic of Indonesia 2019); Ekim 2014'ten 2019'a kadar olan dönemde, Vietnam'dan 321, Filipinler'den 91, Malezya'dan 87, Tayland'dan 24, Papua Yeni Gine'den 2, Nijerya'dan 1, Belize'den 1 ve Çin'den 3 olmak üzere 500'ün üzerinde balıkçı teknesi batırılmıştır. Balıkçı teknelerinin batırılmasına Vietnam ve Çin gibi ülkeler

tepki gösterse de Jokowi yönetimi bildirilmemiş ve düzenlenmemiş yani yasa dışı balıkçılık faaliyetlerinin ortadan kaldırılmasını deniz egemenliğini yeniden canlandırmak için en uygun önlem olarak görmüştür (Ministry of Marine Affairs and Fisheries of the Republic of Indonesia 2018).

Endonezya, deniz eksenli yaklaşımını uygulamaya aktarmak için Hint Okyanusu Kıyıları Birliğine ve Hint-Pasifik bölgesine özel bir önem vermiştir. Rosyidin (2017), Endonezya'nın IORA gibi çok taraflı platformlara katılımının statü arayışından ziyade fayda ve maliyet ekseninde geliştiğini iddia etmektedir. Ancak, Jokowi'nin IORA'yı denizcilik alanında güçlü bir aktör olma statüsünün elde edilmesi sürecinde stratejik platformlardan birisi olarak gördüğü ve Endonezya'nın ulusal çıkarlarına uygun olarak bu bölgesel organizasyonu geliştirmede daha aktif bir rol oynamaya çalıştığı söylenebilir (Agastia&Perwita 2015: 37). 2015-2017 arasında Endonezya, IORA'ya Başkanlık etmiş ve deniz eksenli yaklaşımına meşruluk kazandıracak bir platformun desteğini elde etmiştir. Endonezya'nın IORA'ya katılımı ülkenin takımada devleti kimliğini güçlendirmiştir. IORA'nın deniz güvenliğine önem veren yaklaşımı Jokowi'nin yasa dışı balıkçılık ve korsanlığa karşı mücadele eden yaklaşımıyla örtüşmektedir. IORA sayesinde, devletler arası bağlantı balıkçılık alanındaki iş birliği için daha gerçekleştirilebilir hale gelmektedir. Endonezya'nın IORA'ya katılımı deniz eksenli yaklaşımı çerçevesinde 'Batıya Bak (*Look at West*)' yaklaşımının bir parçası olarak Hint Okyanusu'nda etkinlik tesis etmeye başlamasını sağlamıştır. IORA çerçevesinde yürüttüğü diplomasi faaliyetleriyle Endonezya, 'Barışçıl ve İstikrarlı Bir Hint Okyanusunda Denizcilik İşbirliğini Güçlendirme' konulu toplantıda görüldüğü gibi IORA zirvesinin içeriğini belirleyen ülkelerden biri olmuştur (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 267).

IORA'nın Mart 2017'de Jakarta'da düzenlenen zirvesinde konuşan Jokowi, enerji tankerlerin sevkياتının üçte ikisinin Hint Okyanusu'ndan geçtiğini, IORA bölgesinde 2,7 milyar insanın yaşadığını ve Hint Okyanusu'nun dünya ekonomisinin geleceğinde önemli bir yeri olacağını belirtmiştir. Jokowi'ye göre, Hint Okyanusu'nun konumu Endonezya'yı bir deniz gücü yapmak isteyen hükümetin idealleri doğrultusunda oldukça stratejiktir. Jokowi, "Endonezya, IORA ile bağlantılı olacak Deniz Eksenli'ni güçlendirmek istiyor" ifadesinde bulunarak (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 266-267), Deniz Eksenli yaklaşımının Hint Okyanusu'nun mevcut durumuna uygun olmasını arzu etmiştir. IORA'nın yanı sıra Endonezya, 2018'de

Singapur'daki 32. ASEAN Zirvesi sırasında ASEAN çerçevesinde bir Hint-Pasifik yaklaşımı benimsenmesi gerektiğini savunmuş ve bu yaklaşım 34. ASEAN Zirvesi'nde "Hint-Pasifik Üzerine ASEAN'ın Pozisyonu" şeklinde karşılık bulmuştur (Cabinet Secretariat of the Republic of Indonesia 2018; ASEAN 22.06.2019). Hint-Pasifik Konsepti önerisi, ASEAN'ın meşruiyetini ve etkisini artırmayı amaçlayan bir yaklaşım olmuş ve daha önemlisi, Endonezya, deniz kimliği yaklaşımını ASEAN çerçevesinde ortaya koyabilmiştir.

Olumlu ve Olumsuz Çıktılar

Deniz Eksenini yaklaşımı çerçevesinde gündeme getirilen denizcilik politikasının Endonezya için olumlu çıktıları şu şekilde sıralanabilir. İlk olarak, Srivijaya ve Majapahit Krallıklarına atıfla Deniz Eksenini yaklaşımını ortaya koyan Jokowi, en azından Cumhurbaşkanlığının ilk döneminde, Endonezya'nın deniz ülkesi kimliğinin ya da denizci bir ulus olma aidiyetinin belli ölçüde güçlenmesini sağlamıştır. Deniz Eksenini yaklaşımı çerçevesindeki söz konusu politika Endonezyalıların denizcilik sektörü hakkındaki farkındalığını artırmış ve bu farkındalığında etkisiyle Endonezya halkının çoğunluğu kendileri de kazançlı çıkabileceği beklentisiyle Jokowi'nin politikalarını desteklemiştir (Rosyidin 2021: 13). Bu durum, Jokowi'nin Endonezya'nın deniz gücü statüsü kazanması şeklindeki politikasına meşruluk sağlamıştır.

İkinci olarak, deniz eksenini yaklaşımı çerçevesinde Endonezya'nın bazı ekonomik kazançlar elde ettiği söylenebilir. Balıkçı teknelerinin batırılması şeklindeki sert dış politika eylemi sayesinde Endonezya'nın deniz bölgesinde faaliyet gösteren yasa dışı balıkçı teknelerinin sayısında azalma görülmüştür. Endonezya Deniz İşleri ve Balıkçılık Bakanı Susi Pudjiastuti, denizcilik alanında Endonezya Bölgesi'nden gelen su ürünleri tedarikinin çok önemli olduğu birçok ülkenin Endonezya'nın denizcilik politikası konusundaki katı uygulamasından zarar gördüğünü iddia etmiştir (Madu 2017: 196). Yasa dışı balıkçı teknelerinin faaliyet göstermediği bir ortamda diğer yabancı teknelerle rekabet etme zorunluluğu ortadan kalktığı için Endonezyalı balıkçılar kendi etkinliklerini artırmışlardır. Bu durum geleneksel balıkçılık endüstrileri için önemli bir gelir artışı sağlamıştır.

Diğer yandan, Deniz Eksenini yaklaşımı önemli belirsizliklerle karşı karşıyadır. Bu belirsizlik noktalarından ilki, Deniz Eksenini yaklaşımının

finanse edilip edilemeyeceğidir. Deniz Eksenî yaklaşımı hem altyapının inşası hem de sahil güvenlik unsurları ve donanmanın geliştirilmesi gibi alanlarda büyük yatırımlara ihtiyaç duymaktadır. Örneğin, Jokowi'ye yakın siyasetçilerden birisi deniz eksenî yaklaşımının beş yıl boyunca kabaca Endonezya'nın tüm yıllık bütçesine eşit olan iki trilyon Endonezya rupisine ihtiyaç duyacağını söylemiştir (Tribunnews 24.09.2014). Rizal Sukma, Endonezya donanmasının iyileştirilmesi için savunmaya Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın yüzde 1,5'i oranında harcama yapılması gerektiğini belirtmiştir (Hamilton-Hart&McRae 2015: 21). Bu harcama hedeflerinin gerçekleştirilmesi, Endonezya'nın ortalama ekonomik büyümesinin üstünde ekonomik büyüme seviyelerine ulaşması şartına bağlı olmuştur. Ancak, Jokowi Dönemi'nde Endonezya'nın ekonomik büyümesinde önemli bir ilerleme görülmemesine bağlı olarak Endonezya bütçesinin savunma harcamaları başlığı önemli bir artış içermemiştir.

Bir diğer belirsizlik noktası, deniz eksenî yaklaşımının yönetilmesine ve sürdürülebilir bir nitelik kazanıp kazanmayacağına ilişkindir. Mart 2015'te bir konuşmasında Rizal Sukma Deniz Eksenî yaklaşımının ilgili ayrıntılar ve görev dağılımı farklı bakanlıklar arasında paylaşılmadan önce açıklandığını belirtmiştir (Sukma, 04.03.2015). Bu durum devlet kurumlarının deniz eksenî yaklaşımına ilişkin çeşitli yorumlar yapmasına neden olmakta ve politika koordinasyonunu zorlaştırmaktadır. Ayrıca, altyapı ve savunma yeteneklerinin önerilen dönüşümü için uzun bir zaman dilimi gerekmekte ve deniz eksenî yaklaşımının uygulamada istikrarlı bir şekilde yürütülmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Jokowi'nin Deniz Eksenî yaklaşımı, 'Batıya Bak (*Look at West*)' çerçevesinde Hindistan ve Asya-Pasifik Bölgesi'nde merkezli bir rol oynama anlayışı bağlamında ABD ve Çin ile ilişkileri geliştirme iradesi taşımasına rağmen uygulamada büyük güçlerle ilişkileri geliştirme konusunda kayda değer çıktılar elde edilemediği söylenebilir. Jokowi'nin Ekim 2015'te ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında ABD ile Endonezya arasında deniz iş birliği konusunda bir mutabakat zaptı imzalanmıştır. Fakat ABD yetkililerinin yaklaşım konusunda yaptığı açıklamalar savunma iş birliğinin ayrıntılarını belirleme açısından zayıf olmuştur (Hamilton-Hart&McRae 2015: 21).

ABD ile kıyaslandığında, Deniz Eksenî yaklaşımı Çin ile olası bir çatışmaya yol açabilecek belirgin bir potansiyel taşımaktadır. Endonezya'nın deniz ürünlerinin korunması yönündeki kararlılığı Çin'in tartışmalı sularda

faaliyet gösteren balıkçılara yönelik desteğiyle çelişmektedir. Örneğin, Endonezya'nın balıkçılık faaliyetini kontrol etme politikasının bir yansıması olarak 19 Mart, 27 Mayıs ve 17 Haziran 2016 tarihlerinde Endonezya deniz kuvvetleri ile Çin balıkçı teknelerinin karşı karşıya gelmesi iki taraf arasındaki olası çatışma noktasını göstermektedir.

ABD ile Çin arasındaki stratejik rekabet deniz eksenli yaklaşımının gergin bir jeopolitik ortamla karşılaşmasına neden olmuştur (Pattiradjawane 2015). Bu durum, Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın bu iki büyük güç ile ilişkileri sürdürürken her zamankinden daha dikkatli davranması şeklinde bir zorluk ortaya çıkarmıştır. Bir diğer husus, Jokowi liderliğindeki Endonezya ile Narendra Modi yönetimindeki Hindistan'ın denizlere önem veren yaklaşımlarında benzerlikler olmasına rağmen, Endonezya ile Hindistan arasındaki ilişkiler Jokowi liderliğindeki Endonezya'ya kayda değer çıktılar sağlayacak ölçüde gelişmemiştir (Weatherbee 2016: 40-41).

Deniz Ekseni yaklaşımının uygulamada karşılaştığı bir diğer zorluk, Endonezya'nın ekonomik kapasitesinin ve yerel düzeydeki deniz gücünün ülkeyi küresel bir deniz gücü haline getirmede yeterli olmamasıdır. Denizcilik konusundaki farkındalığa rağmen Endonezyalı yöneticilerin ve halkın belli bir kısmında ülkenin uluslararası politikada statüsünü değiştirecek yani bir deniz gücü haline getirecek ölçüde denizcilik aidiyeti ve bilinci bulunmamaktadır. Dahası, tarihsel süreç içerisinde Endonezya, kıtasal askerî güç unsurlarına denizcilik unsurlarıyla kıyaslandığında daha fazla önem vermiştir (Schreer 23.11.2013; Rosyidin 2021: 13). Bunun nedeni, bağımsızlıktan sonraki dönemde, Endonezya'nın çeşitli bölgelerinde Jakarta yönetimine yönelik ortaya çıkan düşük düzeyli ayaklanmaların bastırılması için kara askerî unsurlarının daha ön plana çıkmasıdır. Jokowi yönetimi boyunca denizcilik alanına yönelik özel bir vurgu yapılsa da bu yeterli olmamıştır. Tüm bu dinamikler neticesinde Deniz Ekseni yaklaşımının uygulamadaki etkisi azalmıştır.

2019'dan itibaren Deniz Ekseni yaklaşımının uygulanması daha zor bir nitelik kazanmıştır. Bunun nedeni ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşlarının Hint-Pasifik Bölgesi'nde bir belirsizlik ortaya çıkarması ve Covid-19 salgını ile salgınla mücadelenin Jokowi için daha önemli bir iç politika konusu haline gelmesidir. Dolayısıyla, uzun vadede uygulama boyutu güçlenmesi ve hızlanması gereken deniz eksenli yaklaşımı durağan bir nitelik kazanmıştır.

2019'dan itibaren Deniz Ekseni yaklaşımının uygulamadaki etkisinin azalmasına paralel olarak balıkçı teknelerinin batırılma eylemi terk edilmiştir. Ekonomiden sorumlu koordinatör bakan Luhut Binsar, Cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından desteklenen batırılma eylemlerinin durdurulmasını talep etmiş ve ihlal konularının yasal süreç çerçevesinde çözüleceğini belirtmiştir (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 265). Bu noktadan hareketle, Jokowi'nin ikinci döneminde deniz ekseni yaklaşımı çerçevesinde batırma eylemi yerine yasal süreçlerin tercih edildiği ve böylece politikanın uygulama şeklinin değiştiği görülmektedir. Yasa dışı balıkçı teknelerinin batırılması eyleminin sona ermesinde Endonezya karasularına giren yabancı bandıralı balıkçı teknelerinin oranında bir azalma olması da etkili olmuştur. Dolayısıyla, başlangıçta yasa dışı balıkçı teknelerinin batırılmasıyla Endonezya'nın denizcilik haklarını koruma konusunda kararlı olduğu şeklinde bir mesaj bölge ülkelerine verilmiş ve belli bir süre sonra politikanın eylem süreci kurumsal bir çerçeveye taşınmıştır.

4. DENİZ EKSENİ YAKLAŞIMI, ASEAN VE HİNT-PASİFİK

Jokowi'nin Endonezya'nın egemenliğini ön plana çıkaran açıklamaları ile eylemleri ve Deniz Ekseni yaklaşımı çerçevesinde denizlere öncelik vermesi diğer ASEAN üye devletleri arasında "ASEAN, Endonezya için önemini kaybetti mi?" şeklinde bir tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur (Lundry 2018: 34). Jokowi'nin dış politika danışmanlarından Rizal Sukma'nın ASEAN'ın Endonezya dış politikasında köşe taşından ziyade başvurulacak araçlardan birisi olduğunu söylemesi ve "...Endonezya'nın ASEAN dâhil olmak üzere bir grup devletin isteklerini yerine getirme yükümlülüğünden kurtulması noktasında artık tereddüt etmediğini..." ifade etmesi bu tartışmaların yaşanmasında önemli bir rol oynamıştır (Patriadi, Hara, Iqbal 2018: 268). Bu açıklamalardan yola çıkarak Syailendra (2015), Endonezya'nın yüksek profilli ve daha milliyetçi dış politika yaklaşımının ASEAN'a katılımın azalacağını bir işareti olarak yorumlanabileceğini söylemiştir. Harding&Merchant, (2016), Jokowi yönetiminde Endonezya'nın iki taraflı ilişkileri daha öncelik haline getireceğini ve ASEAN'da oynadığı liderlik rolünden çekileceğini ileri sürmüştür. Dahası, ilgili çalışmalar (Syailendra 2015: 1; Harding&Merchant 2016), Endonezya'nın ASEAN'ı ikincil konuma getiren yaklaşımının ASEAN örgütünü lidersiz bıraktığını, kırılğan hale getirdiğini ve ASEAN zirve diplomasisinin etkinliğini azalttığını iddia etmiştir. Ancak bu çalışma, Jokowi'nin Endonezya dış politikasında

ASEAN'ın rolüne zarar verdiği görüşünün doğru olmadığı ve Deniz Eksenî yaklaşımı bağlamında ASEAN'ı daha işlevsel bir örgüt haline getirmeye çalıştığını, dolayısıyla ASEAN'ın Endonezya için önemini koruduğunu aşağıdaki noktalardan hareketle ortaya koymuştur.

Jokowi'nin Deniz Eksenî yaklaşımı yerel seçmenler arasındaki meşruiyetini güçlendirmeye ve Endonezya'nın dış politika çerçevesini genişletmeye yöneliktir. Bu durum Endonezya'nın ASEAN'a katılımının zayıflayacağı veya örgütten geri çekileceği anlamına gelmez (Lundry 2018: 35). Örneğin, Deniz Eksenî yaklaşımı ile paralel olarak yasa dışı balıkçı teknelerinin batırılması sürecinde Jokowi, Endonezya yasalarının kendi sularında yasa dışı olarak avlanan yabancı gemileri batırmasına izin verdiği konusunda komşularını bilgilendirmek için ASEAN çerçevesinde büyük bir çaba göstermiştir. Bir diğer örnek, Endonezya'nın Deniz Eksenî yaklaşımı doğrultusunda ASEAN Denizcilik Forumu ve Genişletilmiş ASEAN Denizcilik Forumu şeklindeki platformların oluşmasında etkili rol oynamasıdır. Bu örnekler, Endonezya'nın ASEAN ülkeleri ile karşılıklı uyuma önem verdiğini ve denizcilik forumlarının oluşması gibi ASEAN iş birliğinin dinamizm kazanmasında liderlik rolünü sürdürerek etkili olmaya çalıştığını göstermektedir.

Jokowi liderliğindeki Endonezya, Deniz Eksenî yaklaşımını ileri sürerek ASEAN'dan uzaklaşmamış, bilakis ASEAN'ın sınırlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Güney Çin Denizi konusunda ASEAN üyeleri arasındaki anlaşmazlıkların örgütün etkinliğini azalttığını kabul eden Jokowi, ASEAN'ın Çin'e karşı birleşik bir cephe oluşturabilmesi için bu iç anlaşmazlıkların ivedilikle çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir (Lundry 2018: 34-35). Jokowi, Nisan 2017'de Manila'daki ASEAN Zirvesi'nden sonra South China Morning Post gazetesine verdiği mülakatta, Güney Çin Denizi sorununa taraf olan ASEAN devletlerinin Çin ile müzakereye başlamadan önce somut iş birliği geliştirmeleri gerektiğini belirtmiştir (Wong 03.05.2017). Jokowi, Güney Çin Denizi sorununda ASEAN üyeleri arasındaki farklı görüşlerin giderilmesi ve Çin ile geliştirilen diyalogda ortak bir tutum geliştirilmesi çağrısında bulunmuştur (Wong 03.05.2017). Bunun nedeni, Jokowi yönetiminin bölge devletlerin geliştirdiği ayrı stratejilerin ASEAN'ın Güney Çin Denizi sorununda pozisyonunu güçlendirmekten ziyade zayıflattığını düşünmesidir.

ASEAN üyelerinden Malezya, Brunei, Filipinler ve Vietnam, Güney Çin Denizi'nde hak iddia ederken, Çin ile stratejik ilişkileri olan Kamboçya ve

Laos, Çin'in Güney Çin Denizi sorununu çok taraflı platformlardan uzak tutma eğilimini desteklemektedir. ASEAN'ın Güney Çin Denizi meselesinde güçlü bir uzlaşa oluşturamamasının nedeni Kamboçya ve Laos'un Çin'in etkisi altında kalmalarıdır. Kamboçya ve Laos'un, Çin'den kayda değer miktarda yatırım alması ve kalkınmasında bu yatırımların etkili olması, bu iki ülkenin Güney Çin Denizi konusunda çekimser kalmasına ve bazı dönemlerde Çin lehine hareket edebilmesine neden olmaktadır. Örneğin, ASEAN'ın 2012'deki Phnom Penh'deki ASEAN Bakanlar Zirvesi'nden sonra ortak bildiri yayınlamamasının nedeni Kamboçya'nın Çin ile olan ekonomik bağları ASEAN iş birliğine tercih etmesidir. Bu noktadan hareketle, Jokowi, Güney Çin Denizi sorunu gibi Güneydoğu Asya'da bölgesel istikrarsızlığa neden olabilecek gelişmelerin olduğu bir ortamda ASEAN'ın Güneydoğu Asya'daki bölgesel güvenlik mimarisinde merkezi bir rol oynaması için kurumsal kapasitesini ve üye devletler arasındaki bölgesel iş birliğini güçlendirmesi gerektiğini savunmuştur (Drajat 2018: 148-149). Jokowi yönetimi, ASEAN'ın Güney Çin Denizi örneğinde olduğu gibi benzer sorunlara daha gerçekçi bir çerçeveden bakmasını arzu etmiş ve Güney Çin Denizi gibi anlaşmazlıkların yönetim sürecinde ASEAN'ın pozisyonunu güçlendirmede aktif bir rol oynamaya çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle, Jokowi, ASEAN'da Çin Denizi sorununa yönelik bölgesel iş birliğini geliştirmeye yönelik bir yaklaşım ortaya koymuş ve ASEAN üye devletlerini bu iş birliğine güçlü bir şekilde katılma yönünde teşvik etmiştir.

Bu dönemde bir diğer önemli mesele, Endonezya'nın Hint-Pasifik Bölgesi'nin denizcilik alanında taşıdığı olumlu potansiyel nedeniyle, ekonomik büyümede ve endüstriyel gelişmede önemli bir rol oynayacağını varsayması ve ASEAN'ın kendisini buna göre hazırlaması gerektiğini savunmasıdır (Drajat, 2019). Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın ASEAN çerçevesinde Hint-Pasifik Konsepti oluşturmak istemesinin nedeni, ASEAN aracılığıyla Hint-Pasifik Bölgesi'nde daha etkili bir aktör haline gelmek ve Hint-Pasifik Bölgesi'nde denizlere hâkimiyet konusunda güç mücadelesine yol açabilecek sağlıklı rekabetin ASEAN'a yönelik olumsuz yansımalarının önüne geçmektir. ASEAN'ın Hint-Pasifik Bölgesi'ne ilişkin bakış açısının şekillenmesinde ve Hint-Pasifik ile ilgili resmî belgenin ortaya çıkmasında Endonezya'nın çabaları önemli bir rol oynamıştır. Bu doğrultuda, Jokowi ve Dışişleri Bakanı Retno Marsudi, ASEAN forumları ile toplantılarında Hint-Pasifik Konsepti'nin geliştirilmesi için yoğun diplomasi yürütmüşlerdir (Drajat 2019: 75).

Jokowi, Hint-Pasifik Konsepti'nin ikili iş birliğinin yanı sıra ASEAN-Hindistan gibi çok taraflı iş birliğinin güçlendirilmesi yoluyla yapılması halinde daha etkili olacağını varsaymıştır. Jokowi, Ocak 2018'deki ASEAN-Hindistan Zirvesi'nde Hint-Pasifik Konsepti'ni tanıtmış, Kasım 2018'deki Doğu Asya Zirvesi'nde Hint-Pasifik Konsepti'ni sunmuş ve ASEAN, Haziran 2019'da Bangkok'taki zirvede Jokowi'nin önerisini kabul etmiştir. 'Hint-Pasifik Üzerine ASEAN'ın Pozisyonu', Hint-Pasifik Bölgesi'ndeki iş birliğinin açıklık, kapsayıcılık ve tarafsızlığa dayanmasını, ASEAN'ın ABD ile Çin arasındaki rekabette tarafsız kalmasını ve Hint-Pasifik jeopolitiğinin yeniden tanımlandığı bir süreçte ASEAN'ın birleşik bir tutum ortaya koymasını öngörmektedir (ASEAN 22.06.2019). ABD'nin güvenlik ve çevrelemeye odaklanan Hint-Pasifik yaklaşımı ile kıyaslandığında, Jokowi'nin önerdiği iş birliği, kapsayıcılık ve tarafsızlığa odaklanan Hint-Pasifik Konsepti Avustralya, Hindistan, Japonya ve Güney Kore'den sözlü destek görmüş ve Çin, ABD'nin yaklaşımından daha yapıcı görerek memnuniyetle karşılamıştır (Drajat 2019: 75). Bu durum aynı zamanda konseptin ortaya çıkmasından liderlik koltuğundan olan Endonezya'nın diplomatik prestijini artırmıştır.

'Hint-Pasifik Üzerine ASEAN'ın Pozisyonu' belgesinin kabul edilmesi ve bölgesel organizasyon içerisinde ileriye dönük kurumsallaşması için ASEAN üye devletleri arasında fikir birlikteliği gerekmektedir. Endonezya, ASEAN'ın Hint-Pasifik Bölgesi'ne ilişkin pozisyonunun belirlenmesine yönelik çalışırken ASEAN Dostluk ve İş birliği Anlaşması gibi ASEAN düzenlemelerini kullanmıştır. Bunun nedeni, Jokowi yönetiminin yöntem olarak Hint-Pasifik Konsepti'nin bölgedeki tüm önemli ülkelerin taraf olduğu ASEAN Dostluk ve İş Birliği Anlaşmasına dayalı olarak geliştirilebileceğini düşünmesidir. 'Hint-Pasifik Üzerine ASEAN'ın Pozisyonu' belgesinin kabul edilmesi Endonezya'nın ASEAN çerçevesindeki istişareyi desteklediğini ve ASEAN normları (bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğüne karşılıklı saygı, birbirlerinin iç işlerine müdahale etmeme ve güç kullanımından kaçınma) ile ASEAN liderliğindeki mekanizmaları kullandığının somut bir göstergesi olmuştur. Bu durum aynı zamanda Jokowi Dönemi'nde de Endonezya dış politikasında ASEAN'ın dış politikadaki temel araç olma özelliğinin devam ettiğinin bir ifadesi olmuştur.

Jokowi, deniz ekseni yaklaşımı çerçevesinde Endonezya'nın ASEAN'dan daha etkili bir şekilde yararlanması yaklaşımını

cumhurbaşkanlığının ikinci döneminde de devam ettirmiştir. Diğer bir deyişle, 2019 Cumhurbaşkanlığı seçimi sonrası Jokowi, Endonezya'nın etkinliğini artırmak için ASEAN gibi geleneksel dış politika araçlarına daha fazla önem vermiştir. Jokowi liderliğindeki Endonezya, ASEAN gibi çok taraflı bir platform çerçevesinde diplomasi faaliyetlerini sürdürerek iki amaca ulaşmak istemiştir: (i) ASEAN'ın pozisyonunun ASEAN dışı ülkeler tarafından kabul edilen yeni bir perspektif haline gelmesi için içerik açısından güçlendirilmesi ve (ii) ASEAN'ın Hint-Pasifik Bölgesi'ne yönelik bakış açısının uygulamaya aktarılması için bir çalışma planının hazırlanması (Anwar 2019: 77-78). Özetlemek gerekirse, Jokowi yönetiminde ASEAN hem Deniz Ekseni yaklaşımı hem de Hint-Pasifik Bölgesi'ne katılımın genişletilmesi anlayışı çerçevesinde, Endonezya dış politikasındaki merkezi konumunu sürdürmüş, güçlendirilmek istenen bir organizasyon niteliği kazanmış ve iki taraflı girişimlerin yanı sıra çok taraflı bir platform olduğu için önemli bir araç haline gelmiştir.

5. GÜNEY ÇİN DENİZİ SORUNUNA YÖNELİK YAKLAŞIM

Tarihsel süreç içerisinde Endonezya'nın Güney Çin Denizi sorunundaki rolü iki misyona dayanmıştır: (i) Güney Çin Denizi'ndeki potansiyel çatışmayı hafifletmeye yönelik aktivizm; (ii) Güney Çin Denizi sorununa ilişkin gelişmelerde ASEAN çerçevesinde bölgesel liderlik rolü oynamak. Bu iki unsurun yanı sıra, Jokowi Dönemi'nde Deniz Ekseni yaklaşımıyla paralel olarak Endonezya dış politikasında Güney Çin Denizi'nin bazı bölgelerinde egemenlik iddia etmeye ve Güney Çin Denizi'ndeki deniz çıkarlarını savunmaya yönelik bir yaklaşım ortaya konulmuştur. Endonezya'nın egemenlik iddia ettiği bölge -Natuna Adalarını çevreleyen sular üzerinde münhasır bir ekonomik bölge talep etmesine izin veren 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne dayanarak- Güney Çin Denizi'nin güney kısmıdır. Ancak, bu egemenlik iddiası, Çin'in Güney Çin Denizi'nde hak talebinde bulunduğu bölgeleri içeren Dokuz Çizgi Hattı ile örtüşmektedir (Sulaiman 2019: 607). Güney Çin Denizi'ndeki bu tartışmalı bölgelerde Çin altyapı inşa etmekte ve nükleer enerji platformlarından oluşan bir filo kurmaktadır (Zhao 24.12.2017). Endonezya Savunma Bakanlığı Beyaz Kitabı'na (2015) göre, Güney Çin Denizi sorunu açık silahlı çatışma potansiyeline sahip olduğundan, tüm bölgenin istikrarını olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir (Ministry of Defence of the Republic of Indonesia 2015). Jokowi iktidarının ilk yıllarında Endonezya ordusunun

başındaki isim olan General Gatot Nurmantyo, 2016'da Endonezya yönetiminin Çin'in Endonezya'nın egemenliğini tehdit eden ada inşaat projelerinden kaygı duyduğunu dile getirmiştir (Batampos 17.11.2016).

Jokowi Dönemi'nde Endonezya'nın Güney Çin Denizi sorununa yönelik yaklaşımı 2016 yılında Endonezya deniz gemileri ile Çin balıkçı tekneleri arasındaki üç ayrı karşılaşma üzerinden analiz edilebilir (Drajat 2018: 145-146):

- i. 19 Mart 2016'da Endonezya Deniz İşleri ve Balıkçılık Bakanlığı tarafından ele geçirilen bir Çin balıkçı teknesi, Endonezya karasularına yaklaştırılırken Çin Sahil Güvenlik Birimi tarafından serbest bırakılmaya zorlanmıştır.
- ii. 27 Mayıs 2016'da Endonezya donanması sekiz Çinli balıkçıyı tutuklamış ve Endonezya, Münhasır Ekonomik Bölgesi sınırının doğusundaki Çin balıkçı teknelerine el koymuştur. 19 Mart'taki gelişmeyle karşılaştırıldığında, Çin Sahil Güvenlik Birimi tutuklamaya müdahale etmemiş ancak Çin Dışişleri Bakanlığı protesto düzenlemiştir.
- iii. 17 Haziran 2016'da Endonezya savaş gemisi KRI Imam Bonjol, Çin balıkçı gemisiyle çatışmış ve gemiden yedi kişi gözaltına alınmıştır. 17 Haziran olayını takip eden süreçte, Jokowi, Natuna Adaları'nı ziyaret etmiş ve Endonezya'nın Natuna Adaları çevresindeki deniz haklarını savunma konusundaki kararlığı göstermede Çin'e güçlü bir sinyal olarak KRI Imam Bonjol'da sınırlı bir kabine toplantısı düzenlemiştir.

Her üç olayda Jokowi'nin yasa dışı balıkçı teknelerini batırma ve bu yöntemle yasa dışı balıkçılık eylemini sonlandırma ya da en azından azaltma stratejisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Daha önemlisi, her üç gelişmede Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın Güney Çin Denizi sorunundaki iddiasını ve güçlü duruşunu ortaya koymaktadır. Bu gelişmeler Jokowi Dönemi'nde Endonezya'nın Güney Çin Denizi sorununda Endonezya'nın çıkarlarının elde etmeye yönelik davranışlarda bulunulmasını daha fazla önemsendiğinin bir yansımasıdır. Her üç gelişmede de Endonezya'nın geleneksel olarak dış politikada sürdürdüğü Çin'in karıştığı olaylara yönelik ihtiyatlı yaklaşım büyük ölçüde dışlanmış ve ihtiyatlı

yaklaşımın yerine Jokowi yönetimi, Çin'in karıştığı olaylara kamuoyunun önünde cevap vermeyi tercih etmiştir (McRae 2019: 11-12).

Jokowi'nin her üç karşılaşmadaki tutumu Endonezya'nın Güney Çin Denizi sorunundaki geleneksel yaklaşımı olan potansiyel çatışmayı hafifletme vizyonu ile çeliştirdiğini göstermektedir (Drajat 2018: 145-146). Jokowi'nin eylemleri aynı zamanda seçim sürecinde komşu bir ülkenin Endonezya'nın egemenliğini ihlal etmesi halinde buna karşılık verileceği şeklindeki açıklamaların uygulamaya yansımalarıdır. Jokowi Dönemi'nde bir diğer önemli gelişme, 2017'de Jokowi hükümetinin olayların gerçekleştiği Güney Çin Denizi'nin bir kısmını Kuzey Natuna Denizi olarak yeniden adlandırmasıdır. Bazı uzmanlar (bkz, Arsana 24.07.2017) yeniden adlandırmayı Endonezya'nın sular üzerindeki kontrolünün sert bir siyasi mesajı olarak yorumlamışlardır.

Jokowi Hükümeti Dönemi'nde, Güney Çin Denizi'nde özellikle Natuna adalarını kapsayan kısımda askerî tatbikatların ve bölgeye yeni faaliyetlerin taşınması gibi yeni konuşlandırmaların sıklığının arttığı görülmektedir. Jokowi, Ekim 2016 ve Mayıs 2017'de Natuna Adaları çevresinde gerçekleştirilen iki büyük ölçekli askerî tatbikata katılmıştır (The Straits Times 20.05.2017). Haziran 2016'da altı gemi bölgeye getirilmiş, Kasım 2016'da Natunas'ta tatbikatlar düzenlenmiş, çok sayıda Leopard muharebe tankı adalara nakledilmiş ve Kasım 2016'da Endonezya'daki valilerin tamamına Natunas Adası'nda askerî bere takdim edilmiştir. Bu tatbikatlar, Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın bölgeyi önemseydiğini ve bölgedeki varlığını diğer devletlere hissettirmeye çalıştığını göstermektedir.

Tatbikatların yanı sıra, her üç olaydan kısa bir süre sonra Jokowi yönetimi Natunas'taki güvenlik tesislerini ve balıkçılık faaliyetlerini iyileştirme planlarını duyurmuştur. Bu çerçevede askerî tesislerin iyileştirilmesine yönelik irade ortaya konulmuş ve Natunas Adalarını da içeren Riau Adası'ndaki polis sayısının, iki katından fazla artırılacağı açıklanmıştır (The Jakarta Post 20.01.2017). Jokowi, 2016'da 400 balıkçı teknesini Java'dan Natuna Münhasır Ekonomik Bölgesi'ne taşımaya ve göçmen balıkçılar için düşük maliyetli konutlar inşa etmeyi planladığını duyurmuştur (Antara 22.07.2016). Balıkçılık Bakanlığı, yoğun balıkçılık faaliyetlerini desteklemek için Natunas'ta 1.000 tonu aşan soğuk hava depolarıyla donatılmış bütünleşmiş bir deniz ve balıkçılık merkezi kurulacağını duyurmuştur (McRae 2019: 15-16). İlginç olan husus, daha

önceden planlanan bu iyileştirme çabalarının halkın dikkatini çekmek için sanki ilk defa planlanmış gibi duyurulmasıdır. Bu durumun nedeni Jokowi'nin Natuna gibi en dıştaki adaları geliştirmeye yönelik özel bir çaba gösterdiği şeklinde bir anlatı sunarak siyasal desteğini artırma isteğidir (Mcrae, 2019: 15-16).

Diğer yandan, Natunas'a yönelik iyileştirme planlarının tam anlamıyla uygulamaya aktarılması mümkün olmamıştır. Bunun nedeni söz konusu planların açıklanmasını takip eden dönemde hükümetin savunma bütçesinde bir azalma olduğunu açıklamasıdır (The Jakarta Post 14.10.2016). Bir diğer neden, bölgedeki balıkçılık faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik söylemler geleneksel yöntemleri tercih eden yerel balıkçılar arasında karşılık bulamamıştır (Mcrae 2019: 15-16).

Natunas Bölgesi'nde gerçekleştirilen tatbikatlara rağmen, Jokowi hükümetinin hem Güney Çin Denizi'ndeki çıkarları korumaya hem de Çin ile ilişkileri bozmamaya dikkat ettiği söylenebilir. 2016 yılı boyunca Denizcilik İşleri Koordinasyon Bakanı Luhut Pandjaitan, Çin'in bir dost olarak kalacağını ancak Endonezya'nın egemenliğinden vazgeçmeyeceğini defalarca vurgulamış ve benzer söylemler Cumhurbaşkanlığı sözcüsü tarafından tekrarlanmıştır. 2016'daki ilk çatışmadan sonra Rizal Sukma (2016), Çin ile ilişkileri “...balıkçılık hakları konusundaki bir anlaşmazlık tarafından raydan çıkarılamayacak kadar önemli...” olarak nitelendirmiştir. Dolayısıyla, Jokowi liderliğindeki Endonezya, Güney Çin Denizi konusunda Çin'in davranışlarından rahatsız olsa da Çin'e karşı güç kapasitesini artırma ya da bir koalisyon tesis etme gibi bir strateji geliştirmemiştir (Sulaiman 2019: 608). Endonezya'nın askerî alanda gerçekleştirmeye çalıştığı iyileştirme faaliyetleri daha çok iç güvenlik işlevlerini geliştirmeye yöneliktir (Fealy&White 2016). Bunun yanı sıra, Natuna Adaları etrafındaki anlaşmazlıklar nedeniyle Çin'e yönelik güçlü duruş ve askeri alanda gerçekleştirilen faaliyetler Jokowi'nin Güney Çin Denizi konusunda sessiz kaldığı yönünde eleştirileri gidermeye ve iç siyasi konumu güçlendirme isteğiyle yakından bağlantılıdır (Sulaiman, 2019: 618).

Güney Çin Denizi'nde askeri tatbikatlarda bulunulması gibi faaliyetlerini artırmasına rağmen Endonezya'nın iç siyasi istikrarı korumak için ekonomik büyümeyi vurgulayan stratejik kültürü Jokowi'nin Çin ile ekonomik ilişkileri geliştirmek istemesine yol açmıştır. Jokowi yönetimi, yüksek hızlı demiryolu, enerji üretimi ve liman projeleri için Çin finansmanını seçmiş ve Çin'in büyük

altyapı yatırımlarına önem vermiştir (McRae 2019: 12). Bu durum Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın taşıdığı ekonomik potansiyel nedeniyle Çin ile ilişkileri iyi düzeyde tutmaya çalıştığını göstermektedir. Nitekim Güney Çin Denizi'nin bir kısmının Natuna Denizi olarak yeniden adlandırılması Çin nezdinde hoşnutsuzluğa yol açsa da bu yeniden adlandırılma konusu söylem düzeyinde kalmış resmi metinlere yansıtılmamıştır. Ayrıca, Jokowi yönetimi, Güney Çin Denizi sorununa taraf ülkelerin Güney Çin Denizi'nde nasıl davranması gerektiğine ilişkin davranış kurallarının oluşturulması sürecinde Çin ile diyalogu ön planda tutmuştur.

6. SONUÇ

Bu çalışma, deniz eksenli yaklaşımı çerçevesinde, Jokowi yönetiminin dış politikada 'özgür ve aktif olma' ve 'ASEAN merkeziliği' şeklindeki geleneksel dış politika ilkelerine sadık kaldığı sonucuna ulaşmıştır. Endonezya'nın çıkarlarının olduğu siyasi, ekonomik ve stratejik gelişmelere güçlü bir katılım göstermesi anlamına gelen 'özgür ve aktif' olma şeklindeki dış politika ilkesi çerçevesinde Jokowi Dönemi'nde Endonezya'nın denizcilik alanında güçlü bir aktör haline gelmesi için bir vizyon ortaya konmuş ve uygulamada yasa dışı balıkçı teknelerini batırmaya yönelik bir eylem geliştirilmiştir.

Jokowi liderliğindeki Endonezya, denizcilik yaklaşımı çerçevesinde Güney Çin Denizi sorununda ve Hint-Pasifik bölgesinde ASEAN'ın konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. Jokowi, ASEAN üyelerinin Güney Çin Denizi sorununda farklı görüşleri bir kenara bırakarak birleşik bir tutum oluşturmaları çağrısında bulunmuştur. Benzer şekilde, Jokowi, Hint-Pasifik Bölgesi'nde büyük güçler arasında rekabetin arttığı bir ortamda Endonezya'nın Hint-Pasifik Bölgesi'nde daha etkili bir deniz gücü haline gelmesi için ASEAN'a daha işlevsel bir rol yüklemeye çalışmıştır. Jokowi'nin ASEAN'dan uzaklaşmaktan ziyade daha önceki liderler gibi Endonezya'nın ASEAN'a olan desteğini sürdürmesi Endonezya'nın çıkarlarını uygulamaya aktarmasında ASEAN'ın konumunun ve öneminin bilincinde olduğunu ortaya koymaktadır. Danışmanı Rizal Sukma'nın, ASEAN'a ikincil önem atfeden açıklamalarından farklı olarak Jokowi, ASEAN'ın Güneydoğu Asya Bölgesi'nde istikrar ve güvenliğin sağlanmasında kilit bir konumda olduğunun ve bunun Endonezya'ya çıkar sağladığının farkındadır.

Jokowi liderliğindeki Endonezya dış politikasının önemli bir boyutunu ülkenin egemenliğini güçlendirmeye yönelik faaliyetler oluşturmuştur. Yasa dışı balıkçı teknelerinin batırılması şeklindeki dış politika eylemi Endonezya'nın egemenliğine yönelik tehditlerin bertaraf edilmesi şeklindeki bir yaklaşımın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, Jokowi ve diğer dış politika yetkilileri, yasa dışı balıkçı teknelerini batırmaya yönelik bir eylem geliştirirken doğrudan herhangi bir hükümeti ya da grubu hedef almamışlardır. Daha önemlisi, Endonezya'nın egemenliğini güçlendirmeye yönelik bu yaklaşım ve eylem halkın büyük çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır.

Jokowi'nin, dış politikanın Endonezya halkına faydalar sağlaması yönündeki açıklamaları ve Endonezya sularında Endonezya balıkçılarının zararına olan yabancı bandıralı yasa dışı balıkçı teknelerini batırmaya yönelik eylemleri, Endonezya dış politikasının milliyetçi bir niteliğe büründüğü şeklinde bir izlenime yol açmıştır. Ancak, Jokowi'nin dış politikada Endonezya halkının çıkarlarını her şeyin önüne koyması uluslararası alanda kendi halkının çıkarlarına öncelik veren çoğu liderin davranışı ile benzerlik göstermektedir. Jokowi'nin dış politikadaki söylemlerine Endonezya halkını dâhil etmesi ve uygulamada askerî araçları tercih etmesi, Endonezya halkının çıkarlarını savunan güçlü bir lider olduğu şeklinde bir imaj oluşturmaya yöneliktir.

Jokowi Dönemi'nde Endonezya dış politikasının genel niteliğinde bir değişimin gerçekleşmesinden ziyade kullanılan araçların farklılaştığı ve var olan araçlara yeni bir işlev yüklendiği söylenebilir. Bunun en önemli örneği balıkçı teknelerini batırmaya yönelik diplomatik yaklaşımlardan ziyade askerî araçların tercih edilmesidir. Ayrıca, Jokowi öncesi düşük düzeyli bir katılımın olduğu Hint Okyanusu Kıyıları Birliği şeklindeki örgütlerin -denizcilik politikası ve Hint-Pasifik Bölgesi'ne yönelik yaklaşımda görüldüğü gibi- politikaların oluşturulması ve uygulanması sürecine dâhil edilmesi çok taraflılığın tercih edildiğini göstermektedir.

Jokowi yönetimiyle birlikte, Endonezya'nın uluslararası ilişkilerde daha pasif bir görünüm sergilemekten ziyade daha iddialı bir duruş kazandığı söylenebilir. Deniz eksenli yaklaşımı çerçevesinde, Jokowi yönetimi, Endonezya'nın deniz gücü statüsünü elde etmesine yönelik bir misyon ortaya koymuştur. Deniz gücü hedefinin yanı sıra, Jokowi yönetimi, ASEAN ve IORA aracılığıyla, Hint-Pasifik Bölgesi'nde Endonezya'nın daha görünür bir

aktör haline gelmesini hedeflemiştir. Tüm bu gelişmeler Endonezya'nın hem içerisinde bulunduğu coğrafyada hem de uluslararası alanda sözü geçen ve gelişmeleri etkilemeye çalışan bir aktör olma yönünde eylemlerde bulunduğunun bir ifadesi olmuştur.

Diğer yandan, Jokowi Dönemi'nde, Endonezya dış politikası daha iddialı bir duruş kazanmasına rağmen dış politika hedeflerinin gerçekleştirilmesine yönelik ulusal kapasite güçlü bir nitelik göstermemiş ve Endonezya yönetimi dış politikada hareket esnekliğini sınırlayan belli kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Örneğin, Jokowi, deniz eksenli yaklaşımı ile, Endonezya'yı bir deniz gücü haline getirmeyi hedeflese de toplumsal düzlemde bu yönde bir bilinç söz konusu değildir. Benzer şekilde, savunma boyutunun güçlendirilmesi arzu edilse de Endonezya bütçesinin savunma kaleminde bir azalma olmuştur. Bir diğer husus, Güney Çin Denizi'nde somut eylemler ortaya konulsa da Çin ile olan ekonomik bağlar nedeniyle bu eylemler sürdürülebilir bir nitelik kazanmamıştır. Dolayısıyla, bu noktalar Jokowi liderliğindeki Endonezya'nın dış politikasının uygulamadaki etkisini azaltmıştır.

KAYNAKÇA

Resmî Kaynaklar

- ASEAN (22.06.2019). “ASEAN Outlook on the Indo-Pacific”, https://asean.org/asean2020/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Outlook-on-the-Indo-Pacific_FINAL_22062019.pdf, 12 Ekim 2021’de erişildi.
- Cabinet Secretariat of the Republic of Indonesia (2016). “President Jokowi at IMO forum: I’m Committed to Making Indonesia Global Maritime Fulcrum”, <https://setkab.go.id/en/president-jokowi-at-imo-forum-im-committed-to-makingindonesia-global-maritime-fulcrum/>, 13 Ekim 2021’de erişildi.
- Cabinet Secretariat of the Republic of Indonesia (2018). “Indo-Pacific Concept Important for ASEAN: President Jokowi”, <https://setkab.go.id/en/indo-pacific-concept-important-for-asean-president-jokowi/>, 13 Ekim 2021’de erişildi.
- Ministry of Defence of the Republic of Indonesia (2015). *Defence White Paper*. Jakarta: Ministry of Defence of the Republic of Indonesia.
- Ministry of Marine Affairs and Fisheries of the Republic of Indonesia (2018). “Hadiri Munas VII HNSI, Menteri Susi: Nelayan Terdepan Kawal Kedaulatan Laut Indonesia” [Attended at 7th National Discussion of HNSI, Minister Susi: Fishermen is the leading actor of Indonesia’s maritime sovereignty]. 8 May, <https://kkp.go.id/artikel/4040-hadirimunas-vii-hnsi-menteri-susi-nelayan-terdepan-kawal-kedaulatan-laut-indonesia>, 12 Ekim 2021’de erişildi.
- Ministry of Marine Affairs and Fisheries of the Republic of Indonesia (2019). “Dari Natuna, Menteri Susi Pimpin Penenggelaman 19 Kapal Ilegal di 3 Kota” [From Natuna, Minister Susi presided over the sinking of 19 illegal boats in 3 cities]. 8 October. Accessed October 19, 2020. <https://kkp.go.id/artikel/14331-darinatuna-menteri-susi-pimpin-penenggelaman-19-kapal-ilegal-di-3-kota>, 12 Ekim 2021’de erişildi.
- Sukma, Rizal, (04.03.2015). “The Global Maritime Fulcrum and Indonesia’s Foreign Policy,” RSIS Distinguished Public Lecture, 4 March 2015. https://www.youtube.com/watch?feature=player_embedded&v=EG3yurxmst4, 13 Ekim 2021’de erişildi.
- Sukma, Rizal (2016). “Indonesia and China need to Combat the IUU Problem.” The Jakarta Post, 31 March 2016, <https://www.thejakartapost.com/news/2016/03/31/indonesia-and-china-need-combat-iuu-problem.html>, 12 Ekim 2021’de erişildi.
- Widodo Joko&Kalla Jusuf (2014). *Jalan Perubahan untuk Indonesia yang Berdaulat, Mandiri, dan Berkepribadian [The Transformative Road to a Sovereign, Independent, and Dignified Indonesia]*. Jakarta: Komisi Pemilihan Umum.

Widodo Joko (10.05.2014). “Revolusi Mental”,
<https://nasional.kompas.com/read/2014/05/10/1603015/Revolusi.Mental?page=all>, 14 Ekim 2021’de erişildi.

Kitaplar, Makaleler ve İnternet Siteleri

Acharya, Amitav (2014). *Indonesia Matters: Asia’s Emerging Democratic Power*. Singapore: World Scientific.

Agastia, I Gusti Bagus Dharma&Perwita, A. A. Banyu (2015). “Jokowi’s Maritime Axis: Change and Continuity of Indonesia’s Role in Indo-Pacific”. *Journal of ASEAN Studies* 3(1): 32-41.

Andika, Muhammad Tri (2016). “An Analysis of Indonesia Foreign Policy under Jokowi’s Pro-People Diplomacy”. *Indonesian Perspective* 1(2): 1-13.

Andika, Muhammad Tri (2017). “Indonesia Border Diplomacy under the Global Maritime Fulcrum”. *Ritsumeikan International Affairs* 15: 45-66.

Antara (08.01.2014). “Kemlu akan bentuk satgas diplomasi ekonomi [Indonesian Ministry of Foreign Affairs will establish an economic diplomacy task force]”, <http://www.antaranews.com/berita/472935/kemlu-akan-bentuk-satgas-diplomasi-ekonomi>, 15 Ekim 2021’de erişildi.

Antara (22.07.2016). “Fishermen from northern Java to be relocated to Natuna”, <https://en.antaranews.com/news/105858/fishermen-from-northern-java-to-be-relocated-to-natuna>, 15 Ekim 2021’de erişildi.

Anwar, Dewi Fortuna (1994). *Indonesia in ASEAN: Foreign Policy and Regionalism*. Singapore: ISEAS.

Anwar, Dewi Fortuna (2019). “Indonesia’s Regional Foreign Policy After the 2019 Election”. *Asia Policy* 14(4): 72-78.

Arsana, I Made Andi (24.07.2017). “Diplomasi Kartografis Di Laut Natuna” [Cartographic Diplomacy in the Natuna Sea]. Kompas, <https://www.kompas.id/baca/opini/2017/07/24/diplomasi-kartografis-di-laut-natuna>, 12 Ekim 2021’de erişildi.

Batampos (17.11.2016). “Panglima TNI: Ancaman Tiongkok terhadap nkri nyata, bukan teori lagi [Commander of Indonesian military: China’s threat to Indonesia is real, no longer theoretical]”, <https://batampos.co.id/2016/11/17/panglima-tni-ancamantiongkok-terhadap-nkri-nyata-bukan-teori-lagi/>, 14 Ekim 2021’de erişildi.

Beddu, Darwis, Cangara, Abdul Razaq, Putra, Bama Andika (2019). “The Implications of Changing Maritime Security Geo-Strategic Landscape of

- Southeast Asia towards Indonesia's "Jokowi" Contemporary Foreign Policy". *HICOSPOS 2019*, October 21-22, Makassar, Indonesia, ss. 120-127.
- Cassidy, Fikry (2016). *Diplomasi Pertahanan Maritim: Strategi, Tantangan, dan Prospek [Maritime Defence Diplomacy: Strategies, Challenges, and Prospects]*. Jakarta: Indonesian Ministry of Foreign Affairs and Centre for Strategic and International Studies.
- Chen, Jonathan (2014). "Indonesia's Foreign Policy under Widodo: Continuity or Nuanced Change?", in *New Perspectives on Indonesia Understanding Australia's Closest Asian Neighbourss*. Jonathan Chen, Andrea Gleason, Dr Greta Nabbs-Keller, Natalie Sambhi, Kyle Springer&Dr Danau Tanu, Western Australia: Perth USAsia Centre, 2014, 68-100.
- CNN Indonesia (29.11.2014). "Menkopolkam bela kebijakan Jokowi tenggelamkan kapal ilegal [Minister Coordinator of Politics, Law and Security defends Jokowi's policy of sinking illegal boats]", <http://www.cnnindonesia.com/nasional/20141129064351-20-14664/menkopolkam-belakebijakan-jokowi-tenggelamkan-kapal-ilegal/>, 12 Ekim 2021'de erişildi.
- Connelly, Aaron L (2015). "Sovereignty and the Sea: President Joko Widodo's Foreign Policy Challenges". *Contemporary Southeast Asia* 37(1): 1-28.
- Drajat, Gibran Mahesa (2018). "Assessing Indonesia's Leadership in the Advancement of ASEAN Political-Security Community under President Joko Widodo". *AEGIS*, 2(2): 137-153.
- Drajat, Gibran Mahesa (2019). "The Continuity of ASEAN Centrality within Indonesian Foreign Policy under President JOKO Widodo", *Proceeding of the 1st International Conference on ASEAN (IC-ASEAN) Towards a Better ASEAN September 5-6, 2019*, Putiviola Elian Nasir, Maryam Jamilah, Abdul Halim (Eds), Padang, West Sumatra, Indonesia, 72-89.
- Fealy, Greg,&White, Hugh (2016). "Indonesia's "Great Power" aspirations: A critical view". *Asia&The Pacific Policy Studies*, 3(1): 92-100.
- Hamilton-Hart, Natasha&McRae, Dave, (2015). *Indonesia: Balancing the United States and China, Aiming for Independence*. Sydney: The United States Studies Centre at the University of Sydney.
- Harding, B.,&Merchant S. (2016) "Indonesia's Inward Turn", <https://thediplomat.com/2016/12/indonesias-inward-turn/>, 12 Ekim 2021'de erişildi.
- Kliman D (2012). "The west and global swing states". *The International Spectator* 47(3): 53-64.

- Lundry, Chris, (2018). "Assessing Indonesia's Foreign Policy under Jokowi". *Asia Policy* 13(4): 30-35.
- Madu, Ludiro (2017). "Indonesia's Foreign Policy Under President Jokowi: More Domestic and Nationalist Orientations". *IJSRST* 3(1): 189-197.
- McRae, Dave, (2019). "Indonesia's South China Sea Diplomacy: A Foreign Policy Illiberal Turn?". *Journal of Contemporary Asia* DOI: 10.1080/00472336.2019.1601240, (Sayfa numaraları internet kaynağına göre verilmiştir).
- Mohamad, Ardyan. (30.10.2014). "Lima gebrakan Menlu Retno wujudkan diplomasi ala Jokowi (Five innovations of Foreign Minister Retno to implement Jokowi's diplomacy)". Merdeka, <https://www.merdeka.com/dunia/5-gebrakan-menlu-retno-wujudkan-diplomasi-ala-jokowi.html>, 15 Ekim 2021'de erişildi.
- Muzakki, Fadlan (2017). "Theory, Practice, and Analysis of Indonesia's Foreign Policy". *Jurnal Translitera Edisi* 5: 14-24.
- Nabbs-Keller, Greta, (2014). "Strategic Clarity, Political Uncertainty: Prospects for Defence and Security under President Joko Widodo". *New Perspectives on Indonesia Understanding Australia's Closest Asian Neighbourss*. Jonathan Chen, Andrea Gleason, Dr Greta Nabbs-Keller, Natalie Sambhi, Kyle Springer, & Dr. Danau Tanu, Western Australia: Perth USAsia Centre, 2-23.
- Noor, Siti Widyastuti (06.12.2017). "Indonesian Foreign Policy under Three Years of Jokowi's Administration", ASEAN Studies Center, 6 December 2017, <https://asc.fisipol.ugm.ac.id/2017/12/06/indonesian-foreign-policy-three-years-jokowis-administration/>, 12 Ekim 2021'de erişildi.
- Öztürk, Y. (2017). Uluslararası Hukukta Devletlerin Egemen Eşitliği Kavramının Jus Cogens Niteliği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31 (42), 37-53.
- Patriadi, Himawan Bayu, Hara, Abubakar Eby and Iqbal, Muhammad. (2018). "Redefinition of National Interest in Indonesian Foreign Policy under President Joko Widodo", *Proceedings of Airlangga Conference on International Relations (ACIR 2018)- Politics, Economy, and Security in Changing Indo-Pacific Region*, Surabaya, Indonesia, 258-275.
- Pattiradjawane, R. L (2015). "South China Sea disputes: sovereignty and Indonesian foreign policy". *RSIS Commentaries* 116.
- Peter, Klemensits & Marton, Fenyő, (2015). *The Foreign Policy of Indonesia: In Light of President Jokowi's "Visi-Misi" Program*. Budapest: Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities and Social Sciences Institute of International Studies and Political Science.

- Republika (27.10.2014). “Menlu: Diplomasi ekonomi jadi prioritas [Minister of Foreign Affairs: Economic diplomacy will be a priority]”, <http://www.republika.co.id/berita/nasional/politik/14/10/27/ne3341-menlu-diplomasi-ekonomi-jadi-prioritas>, 13 Ekim 2021’de erişildi.
- Rijal, Najamuddin Khairur (2018). “Kepentingan Nasional Indonesia Dalam Inisiasi ASEAN Maritime Forum (AMF) [Indonesia’s National Interests in Initiating ASEAN Maritime Forum (AMF)]”. *Indonesian Perspective* 3(2): 159–179.
- Rosyidin, Mohamad (2017). “Foreign policy in changing global politics: Indonesia’s foreign policy and the quest for major power status in the Asian Century”. *South East Asia Research*, 1–17 DOI: 10.1177/0967828X17706570, (Sayfa numaraları internet kaynağına göre verilmiştir).
- Rosyidin, Mohamad (2021). “The cult of glory: national myth and the idea of Global Maritime Fulcrum in Indonesia’s foreign policy, 2014–2019”, *South East Asia Research*, 1–19 DOI:10.1080/0967828X.2021.1954484, (Sayfa numaraları internet kaynağına göre verilmiştir).
- Roza, Rizki (2017). “Arti Penting Keanggotaan Indonesia di Dewan IMO [The Significance of Indonesia’s Membership in the IMO Council]”. *Info Singkat Hubungan Internasional* 9 (24): 5-8.
- Schreer, Benjamin (23.11.2013). “Why a Stronger Indonesian Military is Good for Australia (But is Still a Long Way Off)”, *The Strategist*, <https://www.aspistrategist.org.au/why-a-stronger-indonesian-military-is-good-for-australia-but-is-still-along-way-off/>, 14 Ekim 2021’de erişildi.
- Searight, Amy (18.10.2019). “Jokowi 2.0: Policy, Politics, and Prospects for Reform”, CSIS, <https://www.csis.org/analysis/jokowi-20-policy-politics-and-prospects-reform>, 12 Ekim 2021’de erişildi.
- Sulaiman, Yohanes (2019). “What Threat? Leadership, Strategic Culture, and Indonesian Foreign Policy in the South China Sea”. *Asian Politics&Policy* 11(4): 606-622.
- Syailendra, Emirza Adi (2015) “Consensual Leadership in ASEAN: Will It Endure Under Jokowi?”. *RSIS Commentary* 005.
- The Jakarta Post (14.10.2016). “2017 defense budget set much lower than proposed by govt”, <https://www.thejakartapost.com/news/2016/10/14/2017-defense-budget-set-much-lower-than-proposed-by-govt.html>, 15 Ekim 2021’de erişildi.
- The Jakarta Post (20.01.2017). “Riau Islands Police beefed up to 12,000 to anticipate South China Sea tension”, <https://www.thejakartapost.com/news/2017/01/20/riau-islands-police-beefed-up-to-12000-to-anticipate-south-china-sea-tension.html>, 16 Ekim 2021’de erişildi.

- The Straits Times (20.05.2017). "Jokowi observes massive Indonesian military exercise near South China Sea", <https://www.straitstimes.com/asia/se-asia/jokowi-observes-massive-indonesian-military-exercise-near-south-china-sea>, 15 Ekim 2021'de erişildi.
- Tribunnews, (24.09.2014). "Proyek Tol Laut Jokowi Butuh Dana Rp 2.000 Triliun" <http://www.tribunnews.com/bisnis/2014/09/24/proyektol-laut-jokowi-butuh-dana-rp-2000-triliun>, 13 Ekim 2021'de erişildi.
- Tribunnews (24.06.2014). "Pengamat: Jokowi Telah Lahirkan Doktrin Baru Politik Luar Negeri Indonesia", <https://www.tribunnews.com/pemilu-2014/2014/06/24/pengamat-jokowi-telah-lahirkan-doktrin-baru-politik-luar-negeri-indonesia>, 14 Ekim 2021'de erişildi.
- Wahyunnisa, Rinnay Nitrabening (14.12.2016). "Diplomasi Maritim Indonesia dalam Kemitraan ASEAN dengan Mitra Wicara [Indonesia's Maritime Diplomacy in the ASEAN Partnership with Dialogue Partners]", *Masyarakat ASEAN 14*: 13-16, <http://setnas-asean.id/site/uploads/document/magazine/59913d3c1fbce-edisi-14.pdf>, 13 Ekim 2021'de erişildi.
- Weatherbee, Donald E (2016). *Understanding Jokowi's Foreign Policy*. Singapore: ISEAS.
- Wicaksana I Gede Wahyu&Wardhana, Agastya (2021). "Populism and foreign policy: The Indonesian case", *Asian Politics&Policy* 13: 408-425.
- Wong, Cal (03.05.2017). "After Summit, ASEAN Remains Divided on South China Sea". The Diplomat, <https://thediplomat.com/2017/05/after-summit-asean-remains-divided-on-south-china-sea/>, 15 Ekim 2021'de erişildi.
- Yu, Ya-wen (2019). "Indonesia's Foreign Policy toward the U.S.'s Indo-Pacific Strategy in the Context of Rising China", *Taiwan Strategists* 3: 23-44, <https://www.pf.org.tw/files/6596/552271AF-B195-4344-AC9C-45186C461E96>, 15 Ekim 2021'de erişildi.
- Zhao, Yusha (24.12.2017). "S. China Sea Island construction strengthens defense, helps locals", Global Times, <http://www.globaltimes.cn/content/1081802.shtml>, 15 Ekim 2021'de erişildi.

ENDONEZYA-JAPONYA İLİŞKİLERİ: ULUSLARARASI GÖÇ BAĞLAMINDA BİR DEĞERLENDİRME

Gökberk DURMAZ*

Giriş

Tarihinde pek çok işgale maruz kalan Endonezya, bugün 17 binden fazla adadan oluşmaktadır. Sumatra, Java ve Borneo bu adaların başlıcalarıdır. Popülasyon itibarıyla de 270 milyonu aşan nüfusu (Dünya Bankası, 2019) ile dünyanın en kalabalık dördüncü ülkesi ve 229 milyona ulaşan Müslüman nüfusu (World Population Review, 2021) ile en kalabalık İslam ülkesi sıfatlarını taşımaktadır. Osmanlı ile ilişkileri, dönemin şartlarına ve coğrafi mesafelere rağmen oldukça iyi olan Açe Sultanlığı (1496-1903) ve içerisinde yer aldığı Sumatra Adası bugün dahi pek çok açıdan jeopolitik önemini korumaktadır.

Endonezya, tarihi boyunca pek çok zorlu siyasi ve iktisadi safhadan geçerek bugüne gelmiştir. Coğrafi Keşifler sonucunda yayılmacı politikaları ile dünyanın muhtelif bölgelerini sömürgeleştiren Avrupalılar, sömürdükleri devletlerin sadece iktisadi ve siyasi kaynaklarından faydalanmakla kalmayıp, yer yer yaşanan kriminal vakaların da müsebbibi olmuşlardır. Hollanda kolonisi olduğu süreçte Endonezya’da da insanlık onuruna aykırı pek çok hadise yaşanmıştır. Bu hadiselerden biri de ücret karşılığı gayrimeşru yaşam ve buna bağlı artan zührevi hastalıklar sebebiyle 1852 senesinde bir kanun dahi çıkarıldı (Horton, 2008:141-142). Öyle ki Hollanda ordusunda görevli askerî personele hususi umumhaneler dahi 1852 yılındaki kanun ile ihdas edildi (Hesselink, 1987: 206).

1940’lı yıllara gelindiğinde ise Hollanda Doğu Hindistan Şirketi’nin (Dutch East Indies Company) bölgedeki gücü iyice zayıflamış ve Adalarda yayılmacı Japon kontrolü baş göstermişti. 1942 yılında Japonlar Hollanda yönetiminin yaptığı gibi kendi askerî birlikleri için rahatlatma istasyonları (慰

* Dr. Öğr. Gör., ASBÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. ORCID: 0000-0001-5031-6837.

安所-ianjo) adı verilen askeri umumhaneler tesis etmeye devam etti (Horton, 2008:146). Maalesef, Endonezya halkının makûs kaderi Japon idaresi altında da devam etti. Maalesef bu konular mesul ülkelerin uluslararası arenada reddetmeleri üzerine yeterince gündeme gelememektedir. Yaşanan olaylar bunlarla da sınırlı değildir. 1947’de sömürgeci Hollanda ordusunun Java Adası’nın batısında Rawagade isimli köyde gerçekleştirdiği katliamda ise 431 sivil yaşamını yitirmiştir (Lorenz, 2014).

Öte yandan Japonya bugün, diğer ASEAN ülkelerinde olduğu gibi, Endonezya’da da yoğun bir şekilde kültürel diplomasisini sürdürmektedir. Göze çarpan önemli programlardan biri olan “Pesantren Liderleri Japonya’yı Ziyaret Ediyor” (*Pesantren Leaders Visit to Japan*) dahilinde; Endonezyalı din âlimlerine Japonya’da Japonya’nın sosyo-kültürel dinamiklerini aktararak İslamafobia’ya karşı bir duruş mesajı vermektedir (Rohayati, 2017). Bu türden yaklaşımlar, Endonezya-Japonya ilişkilerinin temelini sağlamlaştırıcı mahiyet taşımaktadır.

Uluslararası Göç, Japonya ve Endonezya

Ananta ve Arifin’e (2004) göre çağımızda uluslararası göç; karşılıklı bağımlılık hâlinde olan ticaret, yatırım ve refah nedeniyle işletmelerin ulus ötesi olduğu gerçeği ile kaçınılmaz olarak var olması ve henüz ulusal sınırlarla bağlı kalan siyasetin ikileminde kalmıştır. Göç bir olgu olarak, insan var olduğu sürece olagelmıştır. Lakin hususiyetle Fransız İhtilali’nin de etkisi ile ortaya çıkan onlarca yeni ulus-devletle birlikte coğrafi hudutlar daralmış, A noktasından B noktasına giden birinin geçeceği hudut sayısı artmıştır. İlaveten, Sanayi Devrimi sonrası ülkelerin karşılıklı mal ve hizmetlerinde olan artışlar ve ulaşım sektöründeki teknolojik gelişmeler seyahatleri daha kolay ve yapılabilir bir hâle getirmiştir. 90’larda hız kazanan bilgi teknolojilerindeki gelişmeler, yeni bin yıla girildiğinde daha da süratlenmiş, gidilecek hedef ülke için yapılacak ön araştırmalardan edilebilecek veriler ise bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ile birlikte oldukça zenginleşmiştir. Bu gelişmeler, kademeli olarak iktisadi gelişmişlikleri yüksek ülkelerde olduğu kadar görece gelişmekte olan ülkelere de zuhur etmektedir.

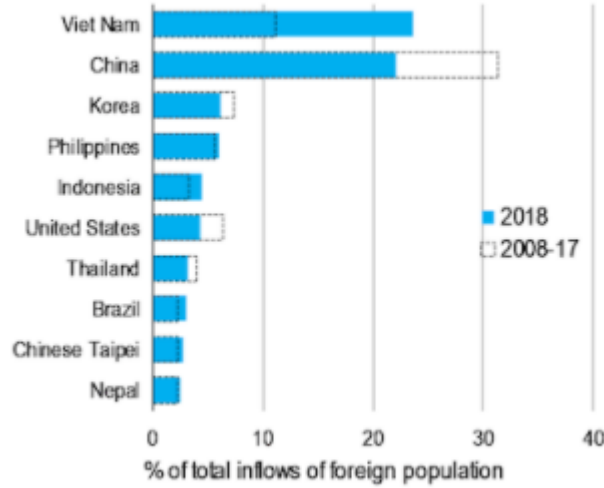
Hollanda kolonisi döneminde Endonezya’da göç olgusu ise kolonizer devletin sebep olduğu ekonomi yapısındaki önemli değişimler sebebiyle ihtiyaç duyulan bölgelere olan zorunlu göç (*forced migration*) olarak nitelendirilebilir (Hugo, 2006). Ancak kolonizer devletin bütün

engellemelerine rağmen, 1887 yılına gelindiğinde ise Endonezya'dan bugünkü Malezya ve Singapur'u da içine alan Malakka Bölgesi'ne çok büyük bir göç dalgası yaşanmıştır (Saragih, Mohammed ve Muryana, 2020).

1940'lı yılların başında Japon işgali sırasında ise Endonezya halkı, Japon kontrolündeki bölgelerin birinden birine zorunlu işçi göçü olarak gönderilmiş olup; bunlar arasından Java'dan Riau Adası'na gönderilen bir grup ile Hollanda Savaş Suçları Tahkikat Ekibi 1946 yılında Singapur'da mülhakatlar gerçekleştirmişlerdir (Sato, 2020:5). Hollanda Savaş Suçları Tahkikat ekibi, 1946 yılında Japonların vakalarını araştırırken, hemen bir yıl sonrasında Hollanda ordusunun (yukarıda bahsedildiği üzere) Rawagade'de bir katliamın faili olması ise tarihe not düşülen ayrı bir ironi ve faciadır.

Günümüze gelindiğinde ise tarih boyunca pek çok kez mağdur edilen Endonezya halkı, yaşadığı zorlukların da getirdiği tecrübe ile güçlü bir millet olmayı çoktan başarmış siyasi, iktisadi ve sınaî kalkınma süreçlerinde çok önemli bir mesafe kat etmiştir. Bahsedilen bu türden kalkınmaların tamamı için gerekli ve temel unsurlardan biri de elbette nitelikli beşeri sermayedir. Bu doğrultuda, muhtelif ülkelerle işgücünün niteliğini arttırıcı işbirliklerine gidilmektedir.

İşsizlik oranları yıllara göre inişli-çıkışlı bir seyir izlese de artma eğilimde olan Endonezya için, işgücü ile alakalı esas mesele nitelikli işgücüdür. Japonya ve Endonezya arasında işgücündeki niteliği artırma gayesi ile süregelen “Teknik Staj Programı” (*Technical Internship Program-TIP*) sayesinde Endonezyalı işçiler yalnız teknik imkan ve kabiliyetlerini değil, aynı zamanda “iş kültürü” ve “iş etiği” gibi değerlerini de geliştirmektedirler (Saragih vd., 2020:280-281). Bir başka görüşe göre ise, Japonya bu türden “staj” programlarını; kendi içerisindeki işgücü eksikliğini normal işçi maaşına göre düşük stajyer ücretleri ile “ucuz” bir seçenek olarak kullanmaktadır (Nawawi, 2016: 29).

Figür 1: Japonya'ya Giriş Yapan Göçmenlerin Ülkelere Göre Dağılımı

Kaynak: oecd-library.org (2020)

Yukarıdaki Figür 1 göstermektedir ki günümüzde Endonezya; Vietnam, Çin, Kore, Filipinler'den sonra Japonya'ya en çok göçmen veren beşinci ülke konumundadır. Ayrıca, 2008-2017 arası gelen Endonezyalı ortalama göçmen sayısından daha fazlası 2018 yılında Japonya'ya giriş yapmıştır. Tabloda dikkat çekici bir başka husus ise; yıllardır Japonya'da en fazla sayıda göçmen bulunduran Çin; 2018 yılında oldukça geride kalarak liderliğini Vietnam'a kaptırmıştır. İşgal yıllarından bu yana süregelen zorunlu/istekli göçmenler ile Kore'de de benzer bir durum yaşanmaktadır.

Bu durumu iki sebep açıklamaktadır: Birincisi, Japonya artık Balon Ekonomi döneminin idealize edilmiş hedef ülkesi değildir. İkincisi ise; Güney Kore ve Çin bundan böyle kalkınmalarını belirli bir eşğin üzerine çıkararak kişi başına düşen milli gelirlerini günden güne artırmaktadır. Bu sebeple de Japonya artık onlar için eskisi kadar cazip değildir. Endonezya için ise Japonya'nın bir göç destinasyonu olarak cazibesi henüz sona ermiş olmayıp, bununla birlikte hızla gelişen Çin ve Güney Kore'de göç destinasyonları arasında üst sıralara yükselmiştir.

Tablo 1: Endonezyalı Göçmenlerin Çalışma Vizesi ile Göç Edilen Ülkelere Göre Dağılımı

Country	2012	2013	2014	2015	2016
China	16,731	14,371	16,328	17,515	21,271
Japan	12,803	11,081	10,838	12,653	12,490
South Korea	8,190	9,075	8,172	7,590	8,424
India	5,923	6,047	4,981	5,900	5,059
Malaysia	5,330	4,962	4,022	4,305	4,138
United States	4,644	2,197	2,658	3,731	2,812
Thailand	4,146	1,841	1,002	3,557	2,394
Australia	3,644	3,376	2,664	3,069	2,483
Philippines	3,588	2,601	2,670	3,126	3,428
United Kingdom	3,292	2,631	2,227	2,531	2,252
Total (all countries)	72,427	68,957	68,762	69,025	74,183

Kaynak: apmigration.ilo.org (2018)

Yukarıdaki Tablo 1’de 2012-2016 yılları karşılaştırıldığında ise; Endonezya’dan Çin’e çalışma vizesi ile olan göç yaklaşık %30 bir artış karşımıza çıkarken; Japonya ve Güney Kore için rakamlar neredeyse aynı kalmıştır. Yine aynı yıllarda Endonezya’dan ABD ve Tayland’a olan göçler neredeyse yarı yarıya azalmıştır.

Tablo 2: Yurtdışında Doğan Endonezyalıların Ülkelere Göre Dağılımı

Country	Year	Number	Source
Australia	2005	65,914	Australia Bureau of Statistics
United States	2005	75,370	U.S. Census Bureau
Canada	2005	10,660	Statistics Canada
New Zealand	2006	4,614	New Zealand Census of 2006
Netherlands	2002	137,485	Netherlands Central Bureau of Statistics
Japan	1999	16,400	OECD, 2001
Korea	1999	13,600	OECD, 2001

Kaynak: migrationpolicy.org (2007)

Yukarıdaki Tablo 2’de, 2000’li yılların başında yurtdışında doğan Endonezyalıların ülkelere göre dağılımı verilmiştir. Buradan, Endonezyalı ebeveynlerin yoğunlukla göç ettiği ülkeler de ortaya çıkabilir. Buna göre, Hollanda, ABD, yakın komşu Avustralya ile Güney Kore ve Japonya dikkat çekmektedir. Endonezya için en önemli sorunlardan birisi de aile içerisinde bireylerden birinin göç ederek diğerlerini arkasında (daha çok da Endonezya kırsallarında yaşamlarıyla) bırakmasıdır. Bu durumda, göçmen bireyin gerideki ailesi için gönderdiği para havaleleri önem taşımaktadır. Özellikle de görece daha gelişmiş bir ülkeden gönderilen güçlü döviz kuru sayesinde; geride kalan ailelerin beslenme ihtiyaçları daha iyi karşılanmaktadır (Lu, 2013).

Endonezya’da göç türleri, süreçleri ve süreleri de oldukça çeşitlenmiştir. Bölgeler arası göçte, özellikle de kadın göçmenlerin sayısı hızla artmakta ve göçmenlerin yaklaşık beşte biri geri dönmektedirler (*return migration*) (Deshingkar, 2006: 89). İç göçte, göçmenlerin göç hedefleri sanayileşme ile çeşitlilik arz etmekte ve kırsaldan kırsala olan göç yerini kırdan kente göçe bırakmaktadır (Deshingkar, 2006: 91). Endonezyalı kadın göçmenlerin hane içi işlerde çalışmak üzere dış göç sayısı da hızla artmakta; Körfez ülkeleri, Hong Kong, Malezya, Singapur ve Japonya’da yoğun olarak istihdamları sağlanmaktadır (IOM, 2010:8).

Tablo 3: Endonezya’da Çalışan Yabancı Uyruklu Göçmenler (1994-2002)

Country of Origin	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Australia and NZ	3,210	3,564	4,120	3,584	2,509	2,376	1,463	1,840	2,279
China	N/A	N/A	N/A	645	666	549	595	905	1,158
England	2,087	2,264	2,738	1,817	1,573	1,884	1,321	1,456	2,218
Japan	6,457	9,443	6,480	5,558	5,661	2,761	2,071	3,026	3,411
Philippines	2,386	2,721	1,897	1,877	1,189	919	629	781	946
South Korea	5,539	11,668	6,985	6,226	6,078	1,728	1,449	2,161	2,325
Taiwan	3,728	5,694	3,428	2,701	2,536	1,102	793	909	977
USA and Canada	4,142	4,491	6,043	3,203	2,948	3,712	2,120	2,673	3,127
Others	13,873	17,314	16,867	12,226	10,790	13,977	4,422	10,568	7,409
Total	41,422	57,159	48,558	37,837	33,950	29,008	14,863	24,319	23,850

Kaynak: (Soeprbo, 2005:334)

Endonezya, elbette sadece göç veren bir ülke değildir. 21. yüzyıla gelindiğinde hızla ilerleyen ekonomisi ve nüfusu ile birlikte aynı zamanda dışarıdan göç de alan bir ülkedir. Yukarıdaki Tablo 3’de 1994-2002 yılları arasında Endonezya’ya göç eden yabancılara ait veriler yer almaktadır. Buna

göre, Japonya'dan adı geçen yıllar arasında dalgalı bir seyir izlese de yaklaşık 45 bin göçmen Endonezya Adalarına gelmiştir. Bahsedilen yıllardaki genel dalgalanmalar ile Japon göçmenlerin yıllık sayıları karşılaştırıldığında ise bir paralellik mevcuttur.

Sonuç

Tarih boyunca bulunduğu coğrafi konumun jeopolitik önemini muhafaza etmeyi başarmış Endonezya, içerisindeki çok dilli ve çok kültürlü yapıya rağmen, milli birliğini sağlayabilmiştir. Bugün “çeşitlilik içerisinde birlik” (*Unity in Diversity*) sloganı ile gün geçtikçe kapitalistleşmiş ve küreselleşmiş dünya düzeni rağmen; milli hamlelerine kuruluşundan bugüne devam etmiştir. Keza, Endonezya 270 milyonu aşan nüfusu ve süratle gelişen ekonomik hacmi ile bölgesinin lider ülkelerinden birisidir.

Önümüzde baş gösteren “yeni dünya” düzeni, Soğuk Savaş yıllarının iki kutup arasında sıkışmış yapısının aksine çok kutuplu (*multipolar*) bir hal almaktadır. Bunun manası; bölgesel bir uyum içerisinde, bölgelerin lider ülkelerinin önderliğinde oluşacak, kazan-kaybet şeklinde tasarlanmış sıfır toplamı bir düzen yerinde kazan-kazan şeklinde zuhur edecektir. Endonezya ise Güneydoğu Asya'da ekonomik ve nüfus gücünün jeostrateji ile birleşmesi vesilesi ile bu bölgesel liderlik hususunda en önemli aday ülkedir.

Bunun için gerekli olan ise sürdürülebilir nitelikli insan kaynağıdır. Uluslararası göç, “gelişmekte olandan gelişmiş olan ülkeye” şeklinde tekil bir bakış açısı ile bakıldığında bu durumdaki ülkelerin ihtiyaç duydukları insan kaynağının kaybı (*brain drain*) şeklinde düşünülmektedir. Lakin gerçekte olan ise çok boyutludur. Beyin göçü ile “gelişmiş” bir ülkeye giden göçmenin; tekrar ülkesindeki projelerde bir şekilde yer alması ile gerçekte olan bu kişinin günün sonun yapacağı katkıların varlığıdır. Uluslararası göç literatürü de beyin dolaşımı (*brain circulation*) adı verdiği bu kavram ile gün geçtikçe zenginleşmekte ve çoğul bakış açılarından oluşan bir hüviyete kavuşmaktadır.

Bu doğrultuda, Endonezya'dan dünyanın muhtelif bölgelerine göçenlerin edindikleri kazanımları tekrar Endonezya ekonomisine katkıda bulunacak şekilde kullanmaları gerçekte olan ve sayısının artırılması gerektir. İlaveten, teknik staj programları gibi süreli sınır aşan staj programları da önemli faydalar sağlamaktadır.

Bir süre sömürgeci bir ülkenin işgali altında kalan toplumlarda yaşanan bütün travmalara rağmen o ülkeye ait bir “öykünme” ve nihayetinde göç arzusu karşımıza çıkmaktadır. Endonezya için ise hem Hollanda’ya hem de Japonya’ya karşı böyle bir durum söz konusu değildir. Ancak, Japonya’yı diğer sömürgeci ülkelere göre farklı kılan en önemli husus bir Asya ülkesi olarak dünya ekonomisinde ilk sıralara girmeyi başaran bir kalkınmayı başarabilmiş olmasıdır. Bu manada Japonya pek çok Asya ülkesi vatandaşları için hala bir hedef ülke konumundadır.

Japonya-Endonezya ilişkilerine bu açıdan baktığımız da, azalan nüfusuna mukabil artan işgücü ihtiyacı sebebiyle Japonya’da yaşayan ciddi bir Endonezyalı nüfusun varlığı ve buna karşın daha çok Endonezya’da yatırım yapan Japon şirketlerinin çalışanları ve onların yakınları olmak üzere Endonezya’da ikamet eden kalifiye Japon çalışanlardır. İlaveten, yukarıda bahsedildiği üzere muhtelif staj/eğitim programlarının varlığı nitelikli beşeri sermaye arayışında olan Endonezya için önemlidir. Her iki durum da doğru yönetildiği takdirde, Endonezya’nın yararına olacak ve ülke önümüzdeki on yıl ve devamı için gereken iktisadi, sınai ve tabiatıyla siyasi atılımları sağlayabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ananta, Aris & Arifin, Evi. (2004). *International Migration in Southeast Asia*, Singapore, ISEAS Publishing.
- Apmigration.ilo.org, (2018), "Indonesia: A Country Grappling with Migrant Protection at Home and Abroad", ILO, <https://apmigration.ilo.org/resources/indonesia-a-country-grappling-with-migrant-protection-at-home-and-abroad> (Erişim tarihi 25.01.2022).
- Deshingkar, Priya. (2006). *Internal migration, poverty and development in Asia*. Briefing Paper. [online] Institute of Development Studies (IDS), Overseas Development Institute (ODI). <https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5669.pdf>.
- Dünya Bankası, (2019) "Indonesia Country Data" Dünya Bankası (World Bank), <https://data.worldbank.org/country/ID> (Erişim tarihi 24.01.2022).
- Hesselink, Liesbeth. (1987) "Prostitution: A necessary evil, particularly in the colonies: Views on prostitution in the Netherlands Indies." *Indonesian women in focus* 205-24.
- Horton, William B. (2008), "Comfort Women in Indonesia: A Consideration of Prewar Socio-legal context in Indonesia and Japan", 早稲田大學アジア太平洋研究センタ, *Journal of Asia-Pacific Studies*, (10) 141-154.
- Hugo, Graeme. (2006). "Forced migration in Indonesia: Historical perspectives". *Asian and Pacific Migration Journal*, 15(1), 53-92.
- IOM, 2010. "Labour Migration from Indonesia" Report, International Organization for Migration, Jakarta, https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/published_docs/Final-LM-Report-English.pdf, (Erişim tarihi 24.01.2022).
- Lorenz, Chris. (2014). 'Can a criminal event in the past disappear in a garbage bin in the present? Dutch colonial memory and human rights: the case of Rawagede', in Marek Tamm (ed.), *Afterlife of events: perspectives of mnemohistory*, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, 219-241.
- Lu, Yao. (2013). "Household Migration, Remittances, and Their Impact on Health in Indonesia." *International Migration* 51: 202-215.
- Nawawi, Nfn. (2016). "Working in Japan as a Trainee: The Reality of Indonesian Trainees Under Japan's Industrial Training and Technical Internship Program.", *Jurnal Kependudukan Indonesia*, (V), No: 2. [Oecd-library.org](https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b140958b-en/index.html?itemId=/content/component/b140958b-en), (2020).
- <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/b140958b-en/index.html?itemId=/content/component/b140958b-en> (Erişim tarihi: 25.01.2022).

- Pohan, Hilda L. Masniarita and Yodi Izharivan. (2017) "Inside the Indonesian Migration: A Historical Perspective." *Journal Manajemen Maranatha* 16: 133-212.
- Rohayati, Tati. (2017) Cross Cultural Educational Exchanges between Indonesia and Japan, *STUDIA ISLAMIKA*, Indonesian Journal for Islamic Studies, Vol. 24, no. 1.
- Saragih, Hendra Maujana, Muhammad Zulham, and Mario Risdantino Mulyana. (2020). "INDONESIA-JAPAN RELATIONS IN THE TECHNICAL INTERNSHIP PROGRAM (TIP)". *Journal of Social Political Sciences* 1 (4), 273-84. <http://e-journal.unas.ac.id/index.php/jsps/article/view/32>.
- Sato, Shigero. (2000) "*Labour Relations in Japanese Occupied Indonesia*", CLARA Working Paper No.8, Amsterdam.
- Soeprbo, T. Bakti. 2005. Recent Trends in International Migration in Indonesia. Paper prepared for Workshop on International Migration and Labour Market in Asia organised by the Japan Institute for Labour Policy and Training, Japan Institute of Labour, Tokyo, 20-21 January. https://www.jil.go.jp/foreign/event/ko_work/documents/2004sopemi/2004sope mi_e_countryreport4.pdf (Erişim tarihi: 24.01.2022).
- World Population Review (2021), "Muslim Population by Country", <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/muslim-population-by-country> (Erişim tarihi 24.01.2022).

ENDONEZYA: JEOPOLİTİK VE ASKERİ DEĞERLENDİRME

*Güray ALPAR**

Genel

Günümüzde Endonezya'nın kendisini gerek bölgesel gerekse dünya çapında "küresel hedefleri olan bölgesel bir güç" olarak tanımladığı görülmektedir (Karadeniz ve Gök, 2019: 101). Gerçekçi bir değerlendirme ile bu tanımın doğru olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, Endonezya'nın bu konumunu giderek daha da geliştirdiği dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan ABD açısından Endonezya'nın stratejik önemi, Hindistan-Çin ve Avustralya arasındaki konumundan kaynaklanmaktadır. Bu strateji; Japonya, Tayvan, Filipinler, Singapur üzerinden Endonezya'ya uzanan bir hattı içermektedir. ABD açısından bu hattın kontrol edilmesi, öncelikle Rusya ve Çin deniz kuvvetlerinin kontrol edileceği korunaklı geniş bir manevra alanı sağlamak anlamına gelmektedir. Bu alanın kullanılması, aynı zamanda bölgedeki deniz geçiş yollarını da kontrol etme imkânını sağlamaktadır.

ABD'nin özellikle 1960'ların başından itibaren yaşadığı Vietnam tehlikesi, Endonezya'ya yönelik günümüz planlamalarında daha dikkatli olmaya sevk etmektedir. O yıllarda Endonezya'da komünist hareketlerin artmaya başlaması ile Singapur ve Malakka Boğazı savunmasız kalmış ve ABD sırf bu yüzden Vietnam'a müdahale etmek zorunda kalmıştı. Vietnam'ın Sovyetlerin kontrolüne girmesi, Endonezya'yı etkileyecek ve bu da bölgedeki stratejik dengelerin değişmesine neden olacaktı. Endonezya'nın istikrarı, Avustralya'nın da istikrarı demektir. Günümüzde ise bu kontrol etme düşüncesinin ana aktörü, Çin olmuştur.

* Doç. Dr., Stratejik Düşünce Enstitüsü, Ankara/Türkiye, galpar1965@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0122-7795.

Tarihçe

Endonezya, 1511 yılında Portekizliler tarafından sömürge durumuna getirilmişti. Daha sonra, İspanyollar ve İngilizler de bölgeyi ticari maksatlarla sömürgeleştirmek istediler. 1614 yılında Endonezya’da Hollanda sömürge yönetimini kuran Jan Pieterzoon Coen, bu bölgede bulunuş nedenlerini, “*Savaş olmadan ticaret, ticaret olmadan savaş sürdürülemez*” diyerek açıklamıştı (Parker, 2014: 12). Bu dönemde, artık savaşlar şirketler tarafından yapılır olmuş, Hollanda’nın Doğu Hindistan Şirketi, modern şirket oluşumunda, İngilizlerin Doğu Hindistan Kumpanyası’nın ardından 2’nci sıradaki başka bir Batılı şirket olarak kurulmuştu. Bu şirket, İngilizlerde olduğu gibi kendi ordusunu kuracak, savaş açacak, ülkeleri sömürgeleştirecekti. Bu dönemde artık; İngilizler, Fransızlar ve Hollandalılar, zenginlik ve ticari üstünlük için savaşıyorlardı (Alpar, 2015: 225). Sömürgecilik üzerine rekabet o kadar artmıştı ki belki de bu yüzden modern uluslararası ilişkilerin miladı, 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barışı kabul edilmişti (Özlük, 2017: 103). Sömürgecilik için de barışa ihtiyaç vardı sonuçta.

Endonezya’nın bulunduğu bölge, daha yedinci yüzyılda, Çin ve Hint Bölgeleri arasında önemli bir ticaret bölgesi haline gelmişti. Sünni tüccarlar ve Sufi din adamları vasıtasıyla bölgede İslam dini yayıldı. Keşiflerle birlikte Avrupalı güçler, bölgede etkilerini hissettirmeye başladıktan sonra bölgede hâkimiyet için birbirleri ile mücadele içine girdiler. Bölgede önce Portekizliler ve ardından Fransa ve İngiltere bir süre hâkimiyet sağlasalar da Hollandalılar kontrolü ellerine geçirerek 350 yıl boyunca bölgede en etkin sömürgeci güç olarak kaldılar.

Ülke, çatışma ve diplomatik mücadeleler sonunda, II. Dünya Savaşı’ndan sonra 1949 yılında bağımsızlığa kavuşsa da bilinçli oluşturulan sorunlar nedeniyle, uzun yıllar istenilen istikrar ve refaha kavuşamadı. Endonezya, ülke olarak birbirinden farklı dil, din ve kültürlere sahip etnik unsurlardan meydana gelir. Ülke, bir anlamda 700 çeşit etnik yapıyı barındıran bir takımadalar grubundan bir ulus devlet yaratma çabasıdır.

Ülkedeki etnik yapı, “farklıların birlikteliği” olarak isimlendirilmektedir. Bunlar arasında Cavalılar en büyük etnik unsurdur. Ülke, dünya üzerindeki en büyük Müslüman nüfusu oluşturur. Bugün Endonezya’nın %90’ı Müslümandır. Hollanda sömürge döneminde oluşmuş %5 Protestan, Portekiz

sömürü döneminin etkisiyle oluşan %3 Katolik ve %2 Hindu ve Budistlerden oluşan bir dinî yapı, ülkedeki Müslümanlarla birlikte yaşar.

Endonezya, Güneydoğu Asya Bölgesi'ndeki tek bölgesel güç olarak kabul edilir. Zengin kaynaklara sahip ülke, henüz dünya ekonomisinde hak ettiği yeri alamamasına rağmen gelecek için büyük bir potansiyele sahiptir. Endonezya, dünyada satın alma gücü esas alınarak yapılan değerlendirmelere göre 7'nci büyük ekonomik gücüdür. Ülke, Birleşmiş Milletler başta olmak üzere ASEAN, Doğu Asya Zirvesi, Dünya Ticaret Örgütü, G20 ve İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütlerin üyesidir.

Ülkenin bağımsız olduğu günden bugüne kadar gösterdiği gelişmeler incelendiğinde, Endonezya'nın yükselen bir ekonomik grafiği yanında siyasal olarak da giderek daha istikrarlı bir yapıya doğru ilerleme kaydettiği söylenebilir.

Devletlerin coğrafyaları bir noktada ülkelerin kaderini de belirler. Bir ülkenin coğrafyası bir şekilde ister istemez o devletin siyaseti üzerine etki eder ve bu "Jeopolitik" olarak adlandırılır. Kısaca tanımlanacak olursa Jeopolitik; konu itibarıyla bir bölgenin coğrafyasının o bölgede uygulanan politikalar ile olan ilişkisini ve etkileşmesini inceler (Flint, 2006: 3). Yani "Jeopolitik" bir devletin dünya üzerindeki coğrafi konuşlanmasının o devletin uygulayacağı dış politikaya etki etmesi ve çoğu zaman da belirlemesi olarak düşünülebilir (Göney, 1993: 6). Endonezya'nın coğrafi yapısı ve konumu da şüphesiz tarih boyunca bu ülkenin kaderini etkilemiştir ve gelecekte de bunun böyle olacağı söylenebilir.

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Endonezya'da oluşturulmaya çalışılan sistem, "yeni düzen" olarak isimlendirilmiştir (Juwono, 2001: 54-63). Bu durum halen geçerlidir.

Günümüzde de eski sömürgeci devletler ile Endonezya arasındaki çatışmaların en önemli nedenleri arasında, bu bölgedeki Endonezya'ya ait zengin doğal kaynaklar ile bu ülkenin dünya deniz taşımacılığında en önemli geçiş güzergâhını (Malakka Boğazı) kontrol eden konumudur. Bu özellik, ülkeye dezavantajlar kadar kullanılabildiği takdirde olağanüstü bir jeostratejik avantaj da sağlamaktadır (Yenigün ve Duran, 2010: 465).

Ülkenin yaşadığı birçok sorunun özünde, eski sömürgeci ülkelerin yarattığı problemler bulunmaktadır. Örneğin, İrian Jaya Sorunu, (Bu bölge Hollanda Hint Adalarının Endonezya'ya dâhil edilen son bölgesiydi. Sömürge

yönetiminin son sekiz yılı süresince Hollandalılar, bu bölgede Endonezya'dan ayrı bir kimlik oluşturmayı başardılar) 350 yıllık sömürgeci kaybeden Hollanda'nın buradaki ayrılıkçı hareketleri destekleyerek yeniden kendi güdümünde bir hükümet kurma çabalarından kaynaklanmaktadır.

2002'de bağımsızlığını kazanan Doğu Timor Sorunu (Drake, 1989: 36-145) ise 1521-1974 arasında Portekiz'in sömürgeci durumunda olan ve Katoliklerin yaşadığı bölgede, Portekiz asıllı liderlerin Endonezya'ya karşı bağımsızlık hareketleri ile başlamış, 1989'da Papa'nın da Doğu Timor bağımsızlığını destekleyen konuşmalarıyla genişlemiş, 1996'da iki ayrılıkçı lidere Nobel barış ödülü verilmesi ve 1997'de BM İnsan Hakları Komisyonu raporunun cesaretlendirici kararları ile sorun haline dönüşmüştür. Bu şekilde başlayan bölgedeki ayaklanmalar, Endonezya'nın bölgedeki kontrolünü kaybetmesine sebep olmuştur (Yenigün ve Duran, 2010).

Malezya ile olan 1963 yılındaki savaş da Endonezya'nın Kuzey Borneo Bölgesi'nin kendisine ait olduğunu iddia etmesinden sonra o döneme kadar sömürgeci durumda olan İngiltere'nin Malezya'yı daha fazla kontrolünde tutamayacağını anlaması ve kendi kontrolünde bir Malezya Federasyonu oluşturması ile meydana gelmiş bir sorundur.

Açıkça görülmektedir ki her ne kadar Endonezya bir "Farklılıkların Birliği" olarak isimlendirilse de eski sömürgeci güçler, günümüzde bile bu farklılıkları kullanarak hem bu bölgeye müdahale etme hem de kaynaklar üzerinde söz sahibi olmak istemektedirler (Laffin, 1996: 45-47).

Endonezya, kauçuk ve kına ağaçlarından elde edilen kinin ile dünya ihtiyacının %90'ını karşılar. Kalay üretiminde dünyada 3'üncü sıradadır. Altın, gümüş, kömür, boksit ve manganez açısından ise zengin yataklara sahip olduğunu söylemek gerekir. Diğer taraftan, petrol üretimi ve doğalgaz kaynakları, ülke ihracatının yarısına yakınına karşılar. Açıkça görülmektedir ki Endonezya'nın doğal kaynakları gelişmesine yetecek durumdadır. Endonezya'nın petrol ve doğal gaz kaynaklarının çok büyük bir kısmına ise daha dokunulmamıştır (Charles, 1997: 1-3).

Bugün büyüklük olarak dünyanın ilk beş ülkesi sırayla; Rusya, Kanada, Çin, ABD ve Brezilya'dır. Hindistan ve Çin ise dünyanın en kalabalık ülkeleridir. Bu ülkelerin çevresindeki ülkeler de kalabalıktır. Nüfusta, Endonezya 5, Pakistan 7 ve Bangladeş 9'uncu sıradadır. Sadece Endonezya'nın bulunduğu coğrafi bölgenin etrafıyla birlikte dünyanın en fazla nüfusuna sahip bölgesinde olması bile tek başına bu ülkenin jeostratejik önemini anlatmaya yetmektedir.

Bu dairenin içinde yaşayanlar dışında yaşayanlardan fazla.

Dünyada en fazla nüfusa sahip 4'üncü ülkesi durumunda bulunan Endonezya'nın nüfusu, 2020 sayımlarına göre 274 milyon civarındadır.

Bir ülkenin nüfusu, o ülkenin gelecekteki yapısını da ortaya koyar. Birleşmiş Milletler'in verilerinden çıkarılan tahminlere göre 50 yıl sonra, dünya nüfusu 10 milyara yaklaşacak ve bu dönemde Hindistan'ın nüfusu Çin'i geçmiş olacak. Pakistan'ın

nüfusu ise ABD'ye yaklaşacak. Bu 4 ülkenin ardından Endonezya 312 milyona yakın büyüklüğü ile 5'inci konumda olacak (BM Küresel Nüfus Tahminleri, 17 Haziran 2019).

Yine bu bölgenin ekonomisine yönelik yapılan tahminler ışığında, 2050'li yıllarda büyüme oranlarında Çin'in ve Hindistan'ın büyüme oranlarının düşeceği tahmin edilirken; Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 2050'li yıllar ekonomisinde Endonezya'nın gerisinde kalacağı belirtilmektedir (Metin, 2008:2). Endonezya değerlendirmesinde, nüfusu ile birlikte göz önünde tutulması gereken bir diğer konu ise diğer iki kalabalık ülke olan Hindistan ve Çin arasındaki askerî konumudur.

Bölgesel Askerî Durum Değerlendirmesi

ABD'lerinde bulunan "Global Firepower" isimli düşünce kuruluşu, her yıl dünya üzerindeki 138 ülkenin askerî gücünü, birtakım askerî esaslara göre inceleyerek bir rapor hazırlar. Bu rapor yayımlandıktan sonra bu esas alınarak, çeşitli kuruluşlar bazı değerlendirmeler yapar. Bu kuruluşun yapmış olduğu değerlendirmelerin tam olarak doğru bir sıralamayı içerdiği söylenemez ancak bilgilerin derli toplu olması nedeniyle başlangıç olarak esas alınabilir ve buna bazı yorumlar katılabilir.

2021 yılında bu kuruluşun yapmış olduğu analizlere göre 740 milyar dolar civarındaki askerî savunma bütçesi ile ABD açık ara önde yer alıyor. Bu, ABD açısından normal ve daha önceki yıllarda da benzer bir durum mevcuttu. Ancak ABD'nin dünyanın birçok noktasına bu gücünü dağıttığını unutmamak gerekir. Sıralamada son yıllarda büyük bir ilerleme kaydeden Çin,

daha geride yer alıyor ve ABD ile arasında büyük bir savunma bütçesi farkı olduğu görülüyor. Çin'in görünen savunma harcaması 178 milyar dolar olarak gözüküyor. Diğer taraftan Çin'in askeri harcamalarını giderek artırdığı da göze çarpıyor. Aslında Çin'in gerçek harcamalarının, belirlenenin çok daha üstünde olduğu da bilinen bir gerçektir.

Endonezya'nın yer aldığı bölge incelendiğinde ise yapılan harcamalar ve ayrılan bütçe, bölgenin güç dengesi hakkında bizlere önemli bilgiler veriyor. Bu bölgede Hindistan, 74 milyar dolara yakın harcaması ile dünyada 4'üncü sırada yer alıyor. Hindistan'dan sonra ise 52 milyar dolar savunma bütçesi ile Japonya geliyor. Çin ve Japonya'nın bulunduğu bölgenin civarındaki Güney Kore'nin savunma harcamaları incelendiğinde, 48 milyar dolar gibi hiç de küçümsenmeyecek bir miktarda olduğu gözüküyor. Güney Kore bu yönüyle dünyada 6'ncı sırada yer alıyor.

Savunma harcamalarına göre Hindistan'ın komşusu olan Pakistan, 13 milyar dolara yakın harcaması ile 10'uncu sırada, yine Hindistan'ın güneyinde yer alan Endonezya dünyada en fazla savunma harcaması yapan 16'ncı ülke ve yaklaşık 10 milyar dolara yakın bir bütçesi savunmaya ayırıyor. Endonezya'nın güneyinde yer alan ve bölgedeki etkili ülkelerden birisi olan Avustralya, 19'uncu sırada ve Endonezya'nın 3 basamak altında yer almaktadır.

Bölgeyi anlamak açısından bu coğrafya civarındaki diğer ülkelerden de bahsetmek gerekir. Bu sıralama yapıldığında ise bölgenin askeri güç sıralaması aşağı yukarı ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler bölgede meydana gelebilecek bir çatışmada sınırlı güç kapasiteleri ile durumu az ya da çok etkileyebilecek devletlerdir.

Devlet	Savunma Bütçesi	Sıralaması
Tayvan	13 milyar dolar	22
Vietnam	6,3 milyar dolar	24
Tayland	7,2 milyar dolar	26
Kuzey Kore	3,5 milyar dolar	28
Singapur	11 milyar dolar	40
Malezya	4 milyar dolar	44
Bangladeş	4,3 milyar dolar	45
Filipinler	4,2 milyar dolar	48
Sri Lanka	1,9 milyar dolar	79
Yeni Zelanda	4,3 milyar dolar	84

Görüldüğü gibi bu Endonezya ve civarında yer alan ülkeler az ya da çok ve çoğu zaman da imkânlarını zorlayarak savunma harcamalarını belli bir düzeyde tutmak istemektedirler. Ülkenin güçlülüğünün ise yaptığı harcama ile bazen doğru orantılı olmadığı da görülmektedir.

Endonezya'nın Stratejik Konumu

Endonezya, Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus'un ortasında hem Okyanusya hem de Güneydoğu Asya Bölgesi'nde yer alan dünyanın en büyük adalar ülkesidir. Ülkenin bu konumu stratejik açıdan önemini artırır.

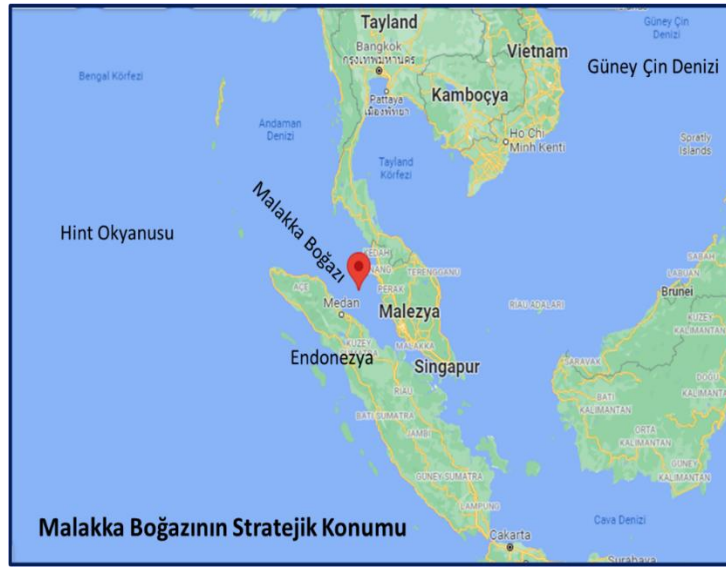

Ülkedeki ada sayısı 17.000'den fazladır. Bu adaların en büyükleri Sumatra ve Cava (dünyanın en kalabalık adasıdır). Endonezya, yüzölçümü açısından dünyanın 14'üncü büyük ülkesidir (1.904.568 km² yüzölçümü).

Ülkenin karadan komşuları; Malezya, Papua Yeni Gine ve Doğu Timor olup bunların hepsi ile az ya da çok sorunları bulunur. Diğer taraftan Endonezya'nın; Avustralya, Filipinler, Singapur ve Hindistan'a bağlı adalar ile denizden sınırı vardır. Haritanın incelenmesiyle bile Endonezya'nın stratejik önemi açıkça ortaya çıkar. Hint Okyanusu'ndan gelip Çin ve Japonya'ya ve Büyük Okyanus'a ulaşan yollar veya bunun tersi bir ulaşım bu ülkeden geçmek zorundadır. Endonezya ile Malezya arasında kalan Malakka Boğazı bu bakımdan hayati öneme aittir.

Malakka Boğazı'nın Stratejik Önemi

Malakka Boğazı; Malezya Devleti ile Endonezya Devletine ait Sumatra Adası'nın arasında Hint Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a geçiş için kullanılan önemli bir boğaz olma niteliğini taşımaktadır. Dünya'nın en işlek ticaret yolu üzerinde yer alır. Bu boğazı kontrol altına alan, bölgedeki ticareti, geçişleri ve askerî kontrolü de kontrol altına almış olur.

Boğazın derinliğinin bazı yerlerde 25 m civarında olması, geçişin kontrollü olmasını gerektirir. Uzunluğu 805 km kadar, genişliği bazı noktalarda 2,8 km'ye kadar düşer. Bu boğazın herhangi bir kriz anında karadan basit silahlarla bile ateş altına alınabileceğini gösterir ki bu da boğazın dost güçlerin kontrolünde olmasını gerektirir.

Boğazın, bölgenin civarındaki Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Tayvan gibi ülkeler için ticarete esas lojistik kanal olma konumu oldukça önemlidir ve gemiler buradan geçerek dünyanın her yerine dağılır (Hernig, 2018: 110-112).

Her yıl, 100.000'e yakın gemi bu boğazdan geçer ve bu onu dünyanın en işlek boğazlarından birisi yapar. Boğazın darlığı ise bu bölgede zaman zaman sıkışmalara neden olur. Boğazda çarpışma tehlikesi de vardır. Yine, boğaz içinde daha önceki yüzyıllardan kalma gemi enkazları da bulunmaktadır.

Boğaz üzerindeki trafiği rahatlatmak için alternatif güzergâhlar düşünülmüş ve Tayland tarafından Kra Kistağı boyunca yeni bir kanal inşa edilerek, yolun yaklaşık 1.000 km kadar kısaltılması önerisinde bulunulmuştur. Ancak Çin tarafından mali yönden destekleneceği bildirilen bu projede, şimdiye kadar herhangi bir gelişme olmamıştır. Petrol boru hattı inşasına yönelik Myanmar tarafından yapılan öneriler de bir karşılık bulmamıştır. Bu şekilde alternatif güzergâhların uygulamaya konulamaması veya engellenmesinin altında yatan en önemli nedenin, Çin'i kuşatmak isteyen ABD yönetiminin baskıları olduğu değerlendirilmektedir. Boğaza yönelik bir diğer tehlike de korsanlıktır. 2000'li yılların başında oldukça artış gösteren olaylar (Raymond, 2009: 31-42) alınan tedbirlerle giderek sıfıra yakın seviyelere düşürülmüştür.

Bir ülkenin enerji taşımamı güven içerisinde yapabilmesi çok önemlidir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tarihten Japonya'nın içine düştüğü durumu örnek vermek yerinde olacaktır. Japonlar, II. Dünya Savaşı'nda sırf enerjiye ulaşamadıkları için savaşı kaybetmişlerdi. Denizaltılar başlangıçta, kıyıya yaklaşan düşman gemilerine saldırı için düşünülmüştü. Ancak II. Dünya Savaşı esnasında stratejik bir silah olarak, düşman gemilerini batırmak için açıklarda kullanılmaya başlandı. Bu kullanımda İngiliz gemileri sıkıntı çekiyordu. Denizaltıların gelişmesiyle; sonar, su bombası, elektronik tespit sistemleri de gelişti. Savaş içinde bu konularda geri kalan Almanya da etkisiz hale geldi. Japonya ise denizaltılar nedeniyle, Asya'daki sömürgelerinden ana kıtasına hammadde ve petrol taşıyamadı ve savaşın sonlarında petROLSÜZ kaldı (Alpar, 2015: 315).

II. Dünya Savaşı'nda görünüşte ve bilinen haliyle Amerikan kuvvetleri Japon kuvvetlerinin Pearl Harbour'daki askerî kuvvetlerine baskın tarzında yapmış olduğu bir saldırı ile savaşa dâhil olmuştu. Gerçekte ise zaten ABD donanması Japonların bu bölgedeki etkisini kırmak amacıyla zaten bu ülkeye yönelik bir enerji ambargosu uygulamaya başlamışlar ve Japonların bu ambargoyu kırmaktan başka çareleri kalmamıştı. Japonya, ihtiyacı olan petrolün neredeyse %90'ından fazlasını dışarıdan karşılamak zorundaydı ve eğer bu ikmal engellenirse bir yıla kalmadan bütün araç ve teçhizatı hareket edemez duruma gelecekti. Japonlar denizaltı harekâtı için de belirli bir üstünlüğe sahip değildi ve deniz ticaret yollarını koruyacak emniyet sistemini de geliştirememişlerdi. Bu nedenle de Japonların Amerikalılara karşı saldırısı bir bakıma mecburi bir taarruz olmuştu.

Harekât da zaten beklenildiği gibi gelişmeye başladı. Japonların deniz ulaştırması ve ticaret filosu Amerikan Deniz Kuvvetleri'nin saldırılarına

maruz kaldı. Japon ticaret akışı tamamen kesintiye uğradı, faaliyetler aksadı, Japonya'nın ihtiyaç duyduğu hammaddeler ülkeye ulaşamadı.

Gelişen bu durum karşısında sadece askerî alan değil siviller de etkilenmeye başladı. Durum öyle bir hâl almıştı ki sivil halk banyo bile yapamaz hale gelmişti. Uçak ve gemi hareketleri durduruldu ya da kısıtlandı. Enerji yokluğundan Japonlar çam ağaçlarını kullanarak çam köklerinden yağ üretmeyi bile denediler. Ancak bu hiç de kolay bir işlem değildi. Sadece bir varil petrol etmek için, üç gün süresince binden fazla Japon'un sıkı bir şekilde bu işe ayrılması gerekiyordu.

II. Dünya Savaşı'nda Japonların yaşadığı bu durum günümüzde ekonomik bakımdan oldukça gelişen ve ticaret yollarına bağımlı hale gelen Çin'i oldukça düşündürmektedir. Çin herhangi bir kriz durumunda bir şekilde Malakka Boğazı'na bağımlılığını ortadan kaldırmak zorunda olduğunu da çok iyi bilmektedir. Çin'in Kuşak Yol Projeleri ile Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na ulaşma çalışmalarının altında da bu yatmaktadır.

Endonezya Ordusu'nun Durumu

Her yıl devletlerin askerî güçlerini analiz ederek küresel bir güç sıralaması yapan ABD merkezli "Global Firepower" isimli kuruluşun 2001 yılı başında yaptığı güç sıralamasında Endonezya, 1 milyon 80 bin askeri, 458 uçak, 332 tank ve 1430 zırhlı araç gücü ile dünyada 16. sırada yer almıştır. Ülkede her yıl 2 milyon kişi askerlik çağına girmekte ve 50 milyona yakın askere alınabilecek kişi bulunmaktadır.

Aynı araştırmada dünyada 3'üncü sırada yer alan Çin ve 4'üncü sırada yer alan Hindistan'a kıyasla daha geride olmasına rağmen Endonezya, 19'uncu sıradaki Avustralya ve 22'nci sıradaki Tayvan ile 24'üncü sıradaki Vietnam'ın önünde yer almaktadır. Bu açıdan Endonezya Silahlı Kuvvetleri'nin bölgedeki birçok ülkeden daha güçlü olduğu söylenebilir.

Endonezya Kara Kuvvetleri

Endonezya Kara Kuvvetleri'nin esas tankı, Almanya'dan 104 adet alınan ve 61 adedinin modernize edildiği Leopard-2 tanklarıdır. Bunun dışında FNSS Kaplan, PT-76 ve AMX-13 hafif tankları da kullanılmaktadır.

Yine Kara Kuvvetlerinde Zırhlı Muharebe Aracı olarak Almanya'dan ikinci el olarak alınan 50 adet Marder-1A3 bulunmaktadır. Diğer muharebe araçları, AMC-10P (50 adet), BMP-3 (53 Adet), Alvis Stromer (70 Adet), AMC-VTT (200 Adet) ve Pindad Komado (56 adet) benzeri araçlardır.

Saldırı helikopteri olarak 8 adet AH-64 E Apache helikopteri ile 5 adet Mi35 Hint tipi helikopter bulunmaktadır. Bunun yanında hafif saldırı helikopteri olarak; 20 adet Aurocopter Bo105 ve 12 adet AS-555 Fennec helikopteri vardır.

Kara Kuvvetleri envanterinde 70'e yakın genel maksat yük helikopteri ile 6 adet C-212 Aviocar tipi kargo uçağı da bulunmaktadır. Buna hava kuvvetlerinin elindeki 30 civarındaki CASA ve C-130 tipi nakliye uçakları dâhil değildir.

Binlerce ada üzerine dağılmış Endonezya için karadan her yerde kuvvetli olması zaten beklenemez. Bu açıdan helikopter başta olmak üzere kara kuvvetleri havacılığının imkânlar ölçüsünde daha fazla geliştirilmesi ihtiyacı görülmektedir.

Endonezya Hava Kuvvetleri

Endonezya Hava Kuvvetleri'nin ana savaş uçağı modernize edilmiş F-16 uçakları olup, sayısı 26'dır. Yine 12 adet F-5E, 11 adet Su-27, 5 adet Su-30 ve 11 adet sipariş edilen Su-35 savaş uçağı bulunmaktadır. Bunun dışında, yakın hava desteğı için 30 adet HAWK ve 16 adet Super Tucano hafif saldırı uçağı vardır. 250'ye yakın hava savunma atış sistemi ise ağırlıklı olarak Rapier, Starstreak, POPRAD ve RBS-70 sistemlerini ihtiva etmektedir.

Endonezya'nın coğrafi konumu ve sahip olduğu geniş coğrafi alan nedeniyle, gelecekte hava kuvvetlerini daha fazla geliştirme ihtiyacı bulunmaktadır.

Endonezya Deniz Kuvvetleri

Endonezya Deniz Kuvvetleri'nde 30'a yakın değişik sınıflarda amfibi çıkarma gemisi bulunmaktadır. Bunlardan Makasaar ve Banjarmasin sınıfı çıkarma gemileri, Güney Kore ile ortak olarak inşa edilmiştir. Teluk Semangka sınıfı 3 adet çıkarma gemisi de yine aynı ülkeden ikinci el olarak alınmıştır. Teluk Gilimanuk sınıfı 11 adet çıkarma gemisi ise yine Almanya'dan ikinci el olarak alınmıştır.

Sipariş edilen ve alınanlarla birlikte 18 adet firkateyn, 24 adet korvet ve 7 adet hücumbot bulunmaktadır. Bunun dışında, 6 adet denizaltı ve 8 adet deniz karakol uçağı vardır. Deniz Kuvvetleri bünyesinde 12 adet c-212 kargo uçağı ile 30'a yakın helikopter de bulunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde bu kadar geniş bir coğrafyada ve binlerce ada üzerinde yer alan ülkenin silahlı kuvvetlerinin her türlü ihtiyacını karşılayacak şekilde yapılandığı söylenemez.

Zaten yapılanmanın ülke ekonomi imkânları ölçüsünde yapılması da doğru olanıdır. Ülke imkânları değerlendirilerek gerçekleştirilen alımlarda, sahip olunan silahlar çoğu zaman kendi ihtiyacına göre değil, hibe silahlara veya çok fazla sayıdaki ülkeden temin edilen silahlara dayanmaktadır. Şüphesiz bu durum lojistik destek, eğitim ve bakım faaliyetlerini zorlaştırmaktadır.

Endonezya genel olarak saldırgan bir politika izlememektedir. Bu açıdan aşırı bir silahlanma isteğı de bulunmadığı da görülmektedir. Şu an için çevresinde kendisini tehdit edecek başka bir güç de bulunmamaktadır. Ancak kritik bir bölgede bulunan ülkenin gelecek ihtiyaçlarını sistemli bir şekilde planlayıp bir plan dâhilinde ülke gerçeklerine uygun bir temin sistemine geçilmesi de zorunluluk gibi gözükmemektedir.

Endonezya ve Çevresinin Bir Bütün Olarak Değerlendirilmesi

Daha önce de belirtildiğı şekilde Endonezya'nın önemi, geçiş güzergâhını kontrol etmesi kadar çevresinde Hindistan ve de özellikle Çin'in bulunması ile artmaktadır.

Şüphesiz Endonezya'yı bulunduğu bölgede tek başına değerlendirmek büyük bir hata olacaktır. Bu nedenle Hindistan-Avustralya ve Çin arasındaki konumunu, bu bölgeye yönelik stratejik hedefleri olan devletlerle birlikte değerlendirmek daha sağlıklı sonuçlar verecektir.

Bilindiği üzere ABD'nin daha önce Çin'e karşı yürüttüğü "yeniden dengeleme" uygulaması son dönemde giderek "çevreleme" stratejine dönüşmüştür. Buna rağmen Çin'in her geçen yıl artan ekonomik ve askerî gücü dikkate alındığında bölgenin bir güç mücadelesine sahne olacağı kesin gibi görülüyor. Endonezya açısından değerlendirilmesi gereken asıl konunun da bu olduğu kesin.

Peki, böyle bir durumda ne olacak? Konuyu uluslararası ilişkiler açısından değerlendiresek bu alanda sözü geçen teorisyenlerden birisi olan Mearsheimer'in saldırgan gerçeklik yaklaşımını hatırlamak gerekiyor. Mearsheimer teorisinde (Mearsheimer, 2014) "devletlerin güç elde etme hırsının bir sınırı olmadığını" iddia etmişti. Bu kapsamda yaptığı değerlendirmeleri içeren *Büyük Güç Politikalarının Trajedisi* isimli eserinde Çin'in güç kazanma arzusunun sınırsız olduğunu ve gücünü artırdıkça ABD'nin kendi ilgi alanındaki bölgelerde yer almasını arzu etmeyeceğini belirtmişti. Böyle bir durumda ise Çin'e yakın ülkelerle birlikte Endonezya'nın da kimin tarafında yer alacağı gerçekten merak ediliyor. ABD-Çin karşılaşması eğer beklenildiği gibi gerçekleşirse Çin-Hindistan ve Avustralya arasındaki ülkelerin kendilerinin buna göre hazırlamaları gerekiyor.

Bu açıdan şimdiden bazı güç dengeleri kuruluyor karşılıklı olarak takımlar hazırlanıyor. Özellikle Çin, Kuzey Kore ve Pakistan gibi ülkelerin karşısında, henüz kesinleşmemekle birlikte Hindistan, Avustralya, Japonya, Güney Kore gibi ülkelerle Filipinler ve Endonezya gibi ülkeler olacağı düşünülüyor.

Buna rağmen Çin, henüz açık rekabet zamanı gelmediğini düşünüyor ve açık bir meydan okumaya şimdilik istekli görünmüyor. Bunun nedeni ise gücünde gerileme olmasına rağmen ABD ordusunun küresel güç açısından kuvvetli durumda bulunmasıdır. Ancak zaman giderek Çin'in lehine işlemekte ve Çin ordusu giderek kendisini geliştirmektedir. Bu açıdan Çin'in ihtiyacı olan tek şeyin zaman olduğu görülmektedir. Birkaç yıl sonra meydan okumaların daha da açık hale geleceği tahminleri yapılmaktadır. Zaten Çin yönetiminin daha ziyade ekonomik kalkınmayı öne çıkarmasının ana nedeni

de askeri geliştirmelerin ve modernizasyon faaliyetlerinin henüz Amerikan gücüne göre istenilen düzeyde olmamasıdır.

Endonezya'nın bulunduğu çevre, gelecekteki bir mücadele için hazırlıklarına aralıksız devam ediyor her taraf çıkabilecek bir çatışma ortamı için hazırlanıyor. Çinli uzmanların planlamalarına göre askerî açıdan istenilen seviyeye 2030'lu yıllarda gelinecektir ve bu zamana kadar savunmada kalmak daha akıllıca olacaktır. Bölgede deniz kuvvetleri alanında da bir üstünlük mücadelesi devam ediyor. Çin olabilecek en kötü senaryoya göre hazırlıklarını sürdürüyor.

Çin Deniz Kuvvetleri dengesinde önemli bir unsur olan uçak gemisi sayısı ve niteliği alanında henüz yeterli olmadığını biliyor ve süratle uçak gemisi sayısını artırmaya çalışıyor. Çin'in nükleer güçle çalışan gemiler yönünden de henüz istenilen düzeye geldiği görülüyor. Ancak bu konuda önemli çalışmaları var.

Ancak Çin, hipersonik füze sistemlerini geliştiriyor ve bu konudaki gelişmeler önemli. ABD Pasifik Kuvvetleri komutanının Kongrede yaptığı bir değerlendirmede, kendilerinin bu türden füzeleri geliştirmekle ilgili Çin ve Rusya kadar ilerleme kaydedemediklerini itiraf etmiştir ki bu bir gerçeğin ifadesidir.

Görülüyor ki bölgede bir meydan okuma ve güç mücadelesi büyük ihtimalle yaşanacak ve taraflar buna en iyi şekilde hazırlanmak istiyor. Yapılan değerlendirmelere göre Çin'in bölgesine yakın çevrede; Hindistan, Güney Kore ve Japonya'nın deniz kuvvetinin toplamından daha fazla bir deniz kuvvetine sahip olduğu görülüyor. Çin Deniz Kuvvetleri'nin 800'e yakın gemisi mevcutken, Hindistan 300, Güney Kore 240 ve Japonya 160'ya yakın gemiye sahip durumda. Dahası bu gücün teknolojik üstünlüğü ve kalitesi de dikkat çekiyor ve bu belki de sayısal üstünlükten daha önemli. Endonezya ise bu silahlanma yarışında özellikle deniz ve hava kuvvetleri açısından daha geride ve bir tarafta yer almak dışında durumu çok değiştirebilecek bir kuvvete sahip değil.

Çin'in kuşatılması açısından Endonezya'nın konumu önem arz etmektedir. Böylesi bir kuşatma Endonezya olmadan zor gözüküyor. Bölgede iki küresel düzeydeki güç arasında meydana gelen güç mücadelesi henüz çok tehlikeli bir boyutta olmamasına rağmen ileriye dönük olarak çatışmalar için

emareleri bünyesinde barındırıyor. Bu nedenle Endonezya ve çevresinde devam eden güç mücadelesini iyi analiz etmek gerekiyor.

ABD, Asya Pasifik Bölgesi'nde Çin'e karşı bir üstünlük arayışında ve buna yönelik kuvvetlerini Japonya ve Guam Adası'nda bulunduruyor. Ayrıca bölgedeki ülkeleri Çin'e karşı bir ittifak için cesaretlendiriyor. Bu anlamda Endonezya'nın durumu daha da önem kazanıyor.

Pasifikte esas mücadele, Endonezya'nın kuzeyindeki Güney Çin Denizi ve çevresinde sürüyor. Bu deniz ve çevresi gerçekten önemli ve deniz çevresindeki adalar ve bölgeler üzerinde tartışılmalı sahalar mevcut. Çin, bu deniz üzerinde denizin tamamında egemenlik iddia ediyor ve bu durum Çin'in denizden komşuları olan Filipinler, Tayvan, Vietnam, Malezya, Brunei ve Endonezya gibi ülkelerde güvenlik yönünden endişelere neden oluyor. Diğer taraftan Brunei, Tayvan, Filipinler, Malezya ve Vietnam gibi ülkeler denizdeki bazı bölümlerin kendi egemenlik sahaları içinde olduğunu belirtiyor.

Diğer taraftan ABD ekonomik olarak bölgede ağırlığını kaybediyor. Ancak bölgedeki bazı ülkelerin, Çin'in ekonomik alandaki gücü nedeniyle, Çin devletine karşı olan ekonomik bağımlılıkları gün geçtikçe artıyor ve bu durum Çin tarafından kendi lehine kullanılıyor.

Birçok ülke her şeye rağmen Çin ile olan ilişkilerini bozmak niyetinde değil. Bu kapsamda Avustralya, Japonya ve Endonezya gibi bazı ülkeler Çin'e bazı bakımlardan güven duymamakla beraber bu ülkenin ekonomik gücü nedeniyle ilişkilerini geliştirmek zorunda hissediyorlar.

Bu anlamda belirtilmesi gereken diğer bir husus da bölgedeki Çin'in liderliğinde kapsamlı ekonomik ortaklık görüşmelerde varılan uzlaşısı sonucu aralarında Endonezya, Malezya ve Filipinler gibi ülkelerin de bulunduğu 2 milyarı aşan bir nüfusun barındığı alanda gümrüklerin kademeli olarak önümüzdeki yıllarda azaltılacak olmasıdır.

Böylelikle Hint-Pasifik Bölgesi'nde 14 ülkenin aralarında imzaladığı dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasıyla küresel gücün bu bölgeye kaydığı açıkça ortaya konulmaktadır ve bu dünyadaki değişimi açıkça göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak Hint Okyanusu ile Büyük Okyanus arasında ve Hindistan-Çin ve Avustralya üçgeninin ortasında yer alan Endonezya, gerek geçiş bölgesi gerekse bölgeyi kontrol eden konumu ile son derece kritik bir coğrafyada yer alıyor.

Endonezya, ancak kendi durumuna uygun bir planlama ile coğrafi konumunu ve kaynaklarını jeopolitik alanda bir avantaja çevirebilir.

Kendine has özellikleri ve yönetim yapısı ile bütün zorluklara rağmen sorunların üstesinden gelmeyi başarma kabiliyeti olan Endonezya, bölgesel güç olma konumunu geleceğe taşımayı başarıyor.

Gelecekte de gerek doğal kaynakları gerekse stratejik konumu nedeniyle dünyanın en etkili devletlerinden birisi olacağı değerlendirilen Endonezya'nın, dünya siyasetinde önemli bir noktada olması muhtemel gözüküyor.

Diğer taraftan gerek siyasi gerekse ekonomik olarak gelişmiş bir Endonezya'nın bölgesinde ve dünyada barış ve istikrara önemli katkılarının olacağı da muhakkak.

KAYNAKÇA

- Alpar, Güray. (2015). Uluslararası İlişkilerde Strateji ve Savaş Kültürünün Gelişimi, Palet Yayınları: Konya.
- BM Küresel Nüfus Tahminleri, Rapor: 26, 17 Haziran 2019: New York.
- Charles V. B. (1997). “The Case Study of Indonesia”, World Resources Institute.
- Drake, Christine. (1989). National Integration in Indonesia, University of Hawai Press.
- Ercan, Metin Kâmil. (2008). 2050 Yılında Dünya Ekonomisi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Haziran 2008, Cilt:1, Sayı: 1.
- Flint, Colin. (2006). Introduction to Geopolitics, Routledge: New York.
- Göney, Süha. (1993). Siyasi Coğrafya II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını No. 103: İstanbul.
- Hernig, Marcus. (2018). İpek Yolunun Rönesansı, Çin Ejderhasının Avrupa'nın Kalbine Giden Yolu: E kitap, <https://www.thalia.de/shop>.
- https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.php?country_id=united-states-of-america (Erişim Tarihi: 09.01.2001).
- Juwono Sudarsono. (2001). “Political Changes and Development in Indonesia”, Editor, Leo Suryadinata ve Sharon Siddique, Trends in Indonesia II, Singapore University Press: Singapore.
- Karadeniz, Radiye Funda ve Gök, Gonca Oğuz. (2019). Bölgesel-Küresel Rol ilişkisi bağlamında Endonezya'nın 2000'li yıllarda ASEAN ve BM'deki Politikalarının Analizi, International Journal of Political Science & Urban Studies, Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi, Cilt 7, Özel Sayı.
- Laffin, John. (1996). The World in Conflict War Annual 7: London.
- Mearsheimer, John J. (2014). Amazon.com: The Tragedy of Great Power Politics (Updated Edition): John J. Mearsheimer: Books.
- Özlük, Erdem. (2017). Uluslararası İlişkilere Giriş, Editörler, Kardaş Şaban ve Balcı Ali, “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları”, Küre Yayınları: İstanbul.
- Parker, Geoffrey. (2014). Cambridge Savaş Tarihi, Çev. Füsun Tayanç, Tunç Tayanç, İş Bankası Yayınları: İstanbul.

- Raymond, Catherine. (2009). Malakka Boğazında Korsanlık ve Silahlı Rehberlik: Sorun Çözüldü mü? Deniz Harp Koleji İnceleme No: 62.
- Yenigün Cüneyt, Duran Selman. (2010). Endonezya: Çatışmadan Demokrasiye, Kemal İnat, Burhanettin Duran ve Muhittin Ataman, Dünya Çatışmaları, Cilt II, Nobel Yayınevi: Ankara.

MÜDEKKİK BİR MÜHTEĞİ: ABDÜLAHAD DAVUD VE ENDONEZYA MÜSLÜMANLARINA DAİR ÇALIŞMALARI

Harun TUNCER*

1867 yılında İran'ın Urmiye kentinde doğan Abdülahad Davud Bey'in babasının adı İsa, annesinin adı da Havva'ydı¹. İlköğrenimini Urmiye Amerikan Kolej'de gördü; 1886-89 yılları arasında Nesturî Hristiyanlarına gönderilen İngiliz misyonerler arasında eğitim kadrosunda görev aldı ("Biographical Sketch" 1926: 76). Ardından 1892'de Kardinal Vaughan tarafından Roma'da Propaganda Fide Koleji'ne gönderildi (Harman 1988: 177). 1895'te papaz oldu. 1892'den itibaren İngiltere'de yayınlanan *The Tablet*, *Irish Record*, *Illustrated Catholic Missions* gibi süreli yayınlarda Doğu Kiliselerine dair yazılar yazdı. 1895 yılında İran'a dönerken İstanbul'a uğradı ve burada yayınlanan *The Levant Herald*'da da birkaç yazısı çıktı. Aynı yıl Urmiye'ye döndü ve Fransız Lazarist Misyonu'na katıldı. Misyonun tarihine geçen ilk süreli yayını çıkaran da Abdülahad Davud oldu; "Qala-La-Sharara" yani Hakikatin Sesi. 1897'de Fransa'da gerçekleştirilen Katolik Kongresi'ne davet edildi; bir de sunum yaptı. 1898'de yeniden memleketine döndü ve ücretsiz bir okul açtı. Ardından Salmas'ta göreve davet edildi; mezhepler arası çatışma yaşanan bölgede 1900 yılında gerçekleştirdiği son vaaz "Yeni Yüzyıl ve Yeni İnsan" üzerineydi. Nesturî misyonerlerinin bölgede mezhep ayrılığını tetiklediğini, artık insanların cehaletten kurtulması gerektiğini ve ecnebi misyonerlere itibar etmemelerini salık verdi. Urmiye'deki misyonerlerin kulağına giden bu vaaz, Davud'un görevden alınmasına yol açtı. Digala'daki

* Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi. Makalenin hazırlanması sürecinde sağladıkları içerik desteği sebebiyle İSAM çalışanlarına ve özellikle M. Birol Ülker Bey'e teşekkür ederim.

¹ Doğum tarihi için verilen (Harman 1988: 177) 1282 hicri tarihi, 1865-66 yılına isabet ediyor. Harman, ilgili ansiklopedi maddesinde 1866 olarak not düşmüştür. Ayrıca Maarif Nezareti tarafından tutulan 1914 tarihli sicil dosyasında, babasının adı İsa görüldüğü hâlde, daha önce düzenlenen ve yine Maarif Nezareti Sicil Müdüriyeti tarafından onaylanan nüfus tezkiresinde baba adı Abdullah olarak kaydedilmiş. Mühtedi olduğu için böyle bir tercihin yapıldığı tahmin edilebilir. Nitekim Keldanilerin Hristiyan oldukları (Albayrak 2002: 207) düşünülürse adının İsa olması gerçeğe daha yakın gibidir.

köyüne çekilen Davud, “Hristiyanlığın hak din olup olmadığını” o zaman sorgulamaya başladı. Urmiye başpiskoposuna gönderdiği mektupla bütün unvanlarını bıraktığını belirtti; yapılan “geri dön” çağrıları sonuçsuz kaldı. Kiliseyle yaşadığı ayrılık, herhangi bir tartışmanın neticesinde gerçekleşmedi; tamamen vicdan meselesiydi (“Biographical Sketch” 1926: 77-78).

Ardından, birkaç ay boyunca Tebriz’de Posta ve Gümrük nazırı olarak çalıştı; bilahare Veliaht Muhammed Ali Mirza’nın hocası ve mütercimi olarak istihdam edildi. 1903’te yeniden İngiltere’ye gitti ve Üniteryenlere katıldı; onlar tarafından ülkesinde faaliyet yürütmek üzere İran’a gitmesi tavsiye edildi, fakat dönüş yolunda İstanbul’a uğrayınca devrin şeyhülislamı Cemaleddin Efendi’yle yaptığı müteaddit görüşmeler neticesinde İslam’ı benimsedi. Müslüman olduktan sonra “tâbiyet-i Osmâniye’yi ihraz” etti (MŞH. SAİD. 13/7-6). İhtidâ konusundaki fikirlerinin 1901 yılında başladığını, ta o zaman “Hz. İsa’nın salb ve idam kazıyyesinin sırf bir hülya ve tasavvur-ı bâtil olduğuna kanâat-i kâmile” hâsıl ettiğini söylüyordu (Davud 1913: 3).

Maarif Nezareti, Sicil Müdüriyeti’nden onaylı nüfus tezkiresinde orta boylu, ela gözlü, buğday tenli olduğu kaydedilen ve artık Abdülahad Davud diye anılacak olan “Benjamin David”, 6 Eylül 1321’de (19 Eylül 1905) 200 kuruş maaşla Darüşşafaka’ya “muallim ve mubassır” olarak atandı; atamada dönemin Adliye ve Mezâhib Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa’nın önemli payı vardı (BOA. MF. MKT. 877/50). O sırada Abdülahad Davud Bey muhtemelen daha evlenmemiş ve geceleri Darüşşafaka’da kalıyordu (BOA. MF. MKT. 897/57). Henüz Darüşşafaka’da çalışırken Teftiş ve Muayene heyetinin yaptığı imtihanda İngiliz, Fransız, İtalyan, Latin ve Farsî lisanlarına “vukuf-ı tâmmı” olduğu görülünce, Nisan 1906’da önce stajyer olarak, Mayıs 1906’da da 250 kuruş maaşla Maarif Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Teftiş ve Muayene heyetinde muayene memuru sıfatıyla işe başladı. Görevinde ehil olduğu çabucak anlaşılmış olmalı ki vazifeye başlayalı henüz iki ay olmuşken Galata Postanesi Muayene-i Kütüb ve Resâil müdürü Lobel Efendi yerine vekâleten tayin edilen Ligor Efendi adına muvakkaten bu göreve getirilmişti (BOA. MF. MKT. 941/22). Bilahare bu görevi asaleten yürüttü (BOA. BEO. 2954/221478)². Heyete dâhil oluşundan yaklaşık 6 ay

² Bir başka vesikada da söz konusu görevine devam eden Abdülahad Davud’un maaşına zam yapılmasına dair irade sadır olduğu görülmüyordu (BOA. İHUS. 148/45).

sonra (14 Ekim 1906) Darüşşafaka'daki görevini bıraktı. 27 Kanun-ı evvele kadar muhtelif aralıklarla yapılan zamlarla maaşı 750 kuruşa iblağ edildi.

Maarif Nezareti bünyesinde görev yaptığı sırada Esir Kemal Mahallesi'nde (bugün Fatih ilçesinde), Gargor sokağında, 15 numaralı hanede ikamet ediyordu. Ocak 1907'de İran'da arazi/emlak işlerini tesviye etmek için vekil tayin etmek üzere desteğe ihtiyacı olduğunun Hariciye vekâleti aracılığıyla Tebriz şehbenderliğine bildirilmesini istemişti (BOA. MF. MKT. 974/34).

Yaklaşık iki buçuk yıl devam eden muayene memurluğu sırasında, Meşrutiyet ilan edilmiş ve bir tür “sansür mekanizması” olarak kabul edilen bu heyet de lağvedilmişti (Hızlı 2021: 500). Bu tasarruf neticesinde, 14 Ağustos 1908'de yapılan tensikat gereği Abdülahad Davud Bey kadro dışı kalmış; sonraki yıl çıkan Tensikat Kanunu'nun 11. maddesi³ uyarınca Ekim 1909'da kendisine senet karşılığı 4 bin 31 kuruş tazminat verilerek ilişkisi kesilmişti (MŞH. SAİD. 13/7-3).

Tensikat Kanunu'nun 11. maddesi uyarınca memuriyetten ihraç edildiği, bunun da “devlet memuriyetlerine nâ-ehil” olanları kapsadığı ve sebeple başka herhangi bir memuriyette istihdamının söz konusu edilemeyeceği söylendi ve Maarif Nezareti'ndeki görevinin ardından Meşihat'te görev almasına mâni oldu.

Abdülahad Davud, muhtemelen bir süre işsiz kaldı. Bu süreçte *Beyanü'l-Hak* gazetesinde Uzak Doğu Müslümanlarına dair yazılar kaleme almaya başlamıştı (Davud 1910: 1306-07). Ayrıca perakende tercüme işleriyle de meşgul oluyordu. Mesela Haziran 1910'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti için tercüme ettiği nizamnameye karşılık iki Osmanlı altını almıştı (BOA. DH. EUM. MH. 15/87)⁴. O dönemde yaşadığı maddi sıkıntılara muhtelif vesilelerle yazdığı metinlerde temas ediyordu (Davud 1913: 4).

Maddi sıkıntıya düşer olduğu göz önüne alınarak Eylül 1910'da, Şeyhülislamlık “müstehikkîn” tertibinden kendisine maaş bağladı. Kimin

³ İlgili madde, mevzubahis memurların “ehliyet ve malumatları”nın uygun olmaması sebebiyle ihraç edilmesini öngörüyor, bir önceki 10. maddenin aksine tazminat ya da maaş alabilmelerine imkân tanıyordu. *Düstur*, II. Tertip, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul 1329, s. 331.

⁴ Çeviri faaliyetlerine, ihtiyacından ötürü 1910'lu yıllarda devam ettiği anlaşılıyor. Mesela İngilizce'den çevirdiği (BOA. MF. MKT. 1210/12) Moğollar Tarihi 1915'te basıldığı halde 1919'da hâlâ çeviri ücretini alamadığından şikâyet ediyordu (BOA. MF. MKT. 1238/89).

tavassutuyla olduğu bilinmese de 1912 yılı biterken Şeyhülislamlık'ta "mütercim" olarak işe başlamıştı. Birkaç ay sonra, Mayıs 1913 tarihinde, Meşihat'te tercüman olarak görevine devam ediyorken, bu defa "her taraftan tecavüz altında" olan emlak ve arazilerine ait işleri bizzat görmek üzere Meşihat'ten iki aylık müsaade istedi. Ayrıca işlerinin kolaylaştırılması ve şahsi hukukunun muhafazası için de Urmiye şebhenderliğine Hariciye vekâleti tarafından gerekli talimatların verilmesini rica ediyordu (MŞH. SAİD. 13/7-4). Encümen-i İntihab'a çıkarılan talebi olumlu karşılanmış ve 1913 yılı Haziran ayının başından, Ağustos ayı ortasına kadar izin verilmişti. 23 Ağustos'ta tekrar iş başı yaptı (MŞH. SAİD. 13/7-4). Nisan 1914'te görev tanımı değişti⁵ ve yine Meşihat'te mektubî kalemi kâtibî olarak da görev yapmaya başladı (MŞH. SAİD. 13/7-8). Bu kayıttan da anlaşıldığı gibi 1909'da (MŞH. SAİD. 13/7-2) devam ettiğini öğrendiğimiz evliliği sürüyor ve İstanbul'da ailesiyle birlikte yaşıyordu. Abdülahad Davud, mektubî kalemi kâtipliği devam ediyorken, 1914 yılı Ağustos'unda *Ceride-i İlmiye*'nin yazı işleriyle ilgilenmeye başlamış (MŞH. SAİD. 13/7-11), oradan da 300 kuruş maaş tahsis edilmişti. 1914 yılı Aralık ayında muhtemelen finansal birtakım meseleler sebebiyle sicil dosyasına yeniden bakılması icap etmiş, bu sırada da 1908 yılı Ağustos'unda gerçekleşen tensikatta kadro dışı kaldığı ve ilgili 11. maddeye göre memuriyette istihdamının söz konusu olamayacağı kaydı görülmüştü. Bunun üzerine Şura-yı Devletçe kurulan encümenin tavsiyesiyle, Ocak 1915'te memuriyetine son verildi (BOA. ŞD. 2832/18-8).

Birkaç ay sonra (Haziran 1915), sadaret ve şurâ-yı devlet arasında yapılan yazışmada Abdülahad Davud'un ilgili madde gereği kadro harici bırakılmasına ehliyetsizliğinin değil, o sırada Osmanlı vatandaşı olmayışının sebep olduğu belirtiliyordu. Haliyle tensikat kanunu gereği memuriyette istihdamı asla caiz değilse de vukuf ve ehliyeti yanında ailesiyle beraber düştüğü aciz ve sıkıntı göz önünde bulundurulmak suretiyle ücretli olarak herhangi bir dairede istihdamına engel olmadığı kararlaştırıldı (BOA. BEO. 4362/327133-2, 3).

Abdülahad Davud'un görevine son verildikten yaklaşık altı ay sonra hakkında, "ücretli olarak" istihdam edilebilir kararı çıkınca Şeyhülislamlık'taki görevine devam edip etmediğine dair maalesef kayıt

⁵ Maarif Nezareti'nden Maliye'ye gönderilen evrakta, "Şeyhülislamlık'ta mütercimlik gibi bir iş tanımının olmadığı", daire tarafından kendisine "dairece lüzum görünen bazı evrakın tercümesi için ara sıra kendisinden destek alındığı" bildiriliyordu.

bulunamadı. Ayrıca o sırada çeviri faaliyetlerinden başka neyle meşgul olduğu da şimdilik bilinmiyor. Ama Şeyhülislam'ın "tedkikât-ı amîka neticesi olarak ihtidâ eylemiş ve makâm-ı muallâ-yı Meşihat'ın cenâh-ı âtîfetine sığınmış olan mümâ-ileyhin şâyeste-i mülâhaza bulunduğu gibi evlâd ü iyâliyle zaruret ve sefalette kalmasına meydan verilmemesi de vecâibden görülmesine mebni" şeklinde serdettiği görüşü Abdülâhad Davud'un yeniden Şeyhülislam tarafından "ücretle" istihdam edilmiş olabileceği ihtimalini doğuruyor.

Aradan yaklaşık iki yıl geçtikten sonra (1 Nisan 1917'de) Abdülâhad Davud, bu defa Maarif Nezareti bünyesinde faaliyet gösteren Âsâr-ı İslamiye ve Milliye Tedkik Encümeni hafız-ı kütüplüğü ve mütercimliğine getirildi (BOA. MF. MKT. 1225/87). Verilen bu son bilgiler ışığında Abdülâhad Davud'un 1914'te İstanbul'dan ayrılarak Amerika'ya gittiği iddiası (Harman 1988: 178) mesnetsiz görünmektedir.

Bu tarihten sonra daha önce, 1914'te üç yazı yayınladığı *Sebilürreşad* dergisinde yeniden imzası görüldü. 1919 yılının Mart, Nisan ve Mayıs aylarında toplam altı yazısına yer verildi (Bakır 2019: 12-13). Daha sonra Osmanlı basınında imzası görülmedi. Belki de Türkiye'yi terk ederek Amerika'ya gittiği tarih 1919'du. Birkaç yıllık sessizliğin ardından, 1926 yılının Ekim ayında İngiltere'de yayınlanan aylık *Islamic Review* dergisinde çıkan (Dawud 1926: 391-95) makalesi, yeni bir yayın projesine başladığı yazı dizisinin ilkiydi. Bu dizi, 1931 yılı Ağustos'una (Dawud 1931: 282-92) kadar devam etti.

Öte yandan 1927 yılı Kasım ayında Hariciye Nezareti'nden Diyanet İşlerine gelen yazı üzerine Diyanet, İstanbul Müftülüğü'nden Abdülâhad Davud'un sicil dosyası ve Osmanlı nüfus tezkeresini talep ediyordu (MŞH. SAİD. 13/7-13). Konuya dair detay verilmediği için bu belgeye istinaden net çıkarımlar yapmak uygun olmayabilir; fakat Abdülâhad Davud Bey muhtemelen yeniden Türkiye'ye dönmek istediğini iletmiş olabilirdi. Buna rağmen, böyle bir tasavvurun gerçekleşmiş olduğunu işaret eden herhangi bir delil şimdilik bulunmuyor.

Bakır'ın ifadesine göre İslam'ı benimsediği için ailesiyle münasebetleri bozuktu ve hayatının son dönemini bir bakımevinde geçirdi. Bu süreçte yayınlanma şansına erişen herhangi bir yazısına rastlanmadı. Son olarak New York'ta Yonkers General isimli hastanede, 6 Temmuz 1950'de hayata gözlerini yumdu. Ölüm kâğıdındaki "dul" olduğu kaydına bakılırsa eşi

kendinden önce vefat etmiş ya da daha önce ayrılmışlardı. Hastane tarafından yapılan işlemlerin ardından, 8 Temmuz'da Oakland Mezarlığı'na defnedildi.

Abdülahad Davud'un Gözünden İslam Âlemi

Sultan Abdülhamid Devri'ni idrak eden ve Maarif'le Meşihat gibi önemli dairelerde görev almış olan Abdülahad Davud, Sultan Abdülhamid tahttan indirilince çıkmaya başlayan yazılarında, sabık devre dair eleştirel bir tutum sergiliyordu. Ona göre Türkiye, “kahr-ı istibdâd sâikasıyla Avrupa nazarında emniyet ve haysiyetini büsbütün kaybediyor” ve “her taraftan tamâmiyet-i mülkiyesi ve hatta mevcudiyet-i milliyesi tehdit” ediliyordu. Bu durum karşısında Türk Müslümanları da çaresizdi; zira “zencîr-i istibdâd ile bağlanmış”lardı (Davud 1908: 284).

İslam dünyasının merkezi kabul edilen Türkiye'de olduğu gibi dışarıda da durum bundan farksızdı; son iki yüz yıldır “âlem-i İslam pek müthiş ve muzlim bir vaziyet-i siyâsiyede bulunuyor”du. İslam'ın mevcudiyetinin yegâne vesilesi “ilim ve hüner”di. Ama İslam toplumu fen bilimlerinden uzaklaşmış, medreselerden “tıp, riyaziyat, tabîyyat, hikemiyât-ı İslâmiye ve fûnûn-ı askeriye” kaldırılmıştı. Fenne olan muhabbet yerini, nefrete, husumete ve bigâneliğe bırakmıştı (Davud 1906: 517).

İslam toplumlarının iki temel sorunu vardı: biri cehalet, diğeri de sair kavimlerin hızla terakki edişi karşısında Müslümanların bu maddi terakkiyi kendi menfaatleri uğrunda kullanamamalarıydı. Şayet onlar terakki etmeseydi, Müslümanlar mevcudiyetlerini koruyabilirlerdi (Davud 1906: 518); fakat geri dönülmez bir sürece girilmişti artık.

Bu durumda İslam ulemasına çok şey düşüyordu. Toplumu ancak onlar uyanışa ve dirilişe sevk edebilirdi. Ama diyordu Abdülahad Davud, devr-i istibdâd, Müslümanların ümit bağladıkları İslam ulemasını, bir feryat şeklindeki bu beklentileri işitmemeye mahkûm etmiş⁶; ulemanın söylemesine ve düşünmesine mâni olmuştu. Bununla beraber artık istibdat devri kapanmış, Meşrutiyet devri başlamıştı. Ulemanın içinde bulunduğu bu mahkûmiyet ortadan kalkmıştı, yakında milletin şikâyetleri teşekküre ve tahsine dönüşecekti. “Türkiye'yi istibdattan ve binaenaleyh inkırazdan kurtaranlar sağ olsunlar, var olsunlar”dı (Davud 1910e: 1463).

⁶ Osmanlı ulemasının siyasetin elinde bir alete döndüğünü iddia eden, bu anlamda oryantalist birikimin ezberlerini tekrar eden Sirdar İkbâl Âli Şâh'ın yazısı (1928: 435-39), Hintli bir Müslümanın çarpıtılan bakış açısına örnek olarak değerlendirilebilir.

Fakat bunun için elbette hilafet merkezindeki İslam ulemasına düşen görevler vardı. Evvela “envâ-ı hiyel ve desâyis ile dinimizi hedme uğraşan şeyâtın-i mâddiye” denilen misyonerleri “fikren kahretmek” için donanımlı insanlar yetiştirilip tıpkı misyonerler gibi din tebliği amacıyla muhtelif yerlere gönderilmeliydi. Bu İslam misyonerleri ya da “mübeşşir”ler Avrupa basın ve ilim çevrelerinin propagandasının aksine, “İslam’ın ve İslam efkâr-ı umumiyesinin bir din-i tabîi ve din-i medenî olduğunu ve insanların her türlü terakkiyâtıyla mütenasip olarak insanları saadete ulaştırmayı hedeflediğini” bütün dünyaya anlatmalıydılar. Bu ifadelerin “İslam’ın çağ-dışı bir din, terakkiye mâni bir inanç olduğu” iddialarının yaygın olduğu bir dönemde dile getiriliyor olması ayrıca önemliydi. Bununla da yetinmemeliydi ulema; Garp’tan gelen fikir selinin sürat, cihet ve keyfiyetine vâkıf olmalı ve istimal ettikleri kuvvetlerle de fikirlerini teşhiz etmeliydiler. Dinî fikirlerini medenî fikirlerle mezcetmeli ve böylece dimağlarında meydana gelen dinî fikir bulutları insanlık uzayında şimşekler çaktırmalıydı.

Abdülahad Davud’un Çin ve Endonezya Müslümanlarına Dair Notları

Özellikle Güney Asya Müslümanlarına dair Osmanlı entelektüelleri arasında kalem oynattığı anlaşılan ilk isim, İhtifalci Mehmed Ziya Bey’dir. 1899’da kısmen telif ve kısmen tercüme olarak kaleme aldığı *Âlem-i İslamiyet: Açe Tarihi* başlıklı küçük eseri söz konusu adalara dikkat çeken en erken tarihli çalışmalardan (Eyice 2000: 560) biriydi⁷.

Aradan fazla zaman geçmedi; Java’ya dair yazılan erken metinlerden bir diğeri, Fransız bir seyyahın 1898’de gerçekleştirdiği yolculuğuna (“Java Adasına Seyahat”, 1317) ait kitabından yapılan ve 1902’de (Mart-Nisan ve Mayıs ayları boyunca) birkaç sayı boyunca yapılan tefrikaydı. “Mektuplar” üst başlığıyla yayınlanan bu yazılar, toplamda altı parçaydı ve adanın hem fizikî hem beşerî coğrafyasına dair bilgiler yanında sosyo-kültürel tarihine de değiniyordu. 1906 yılında da Osmanlı matbuatında Java Müslümanlarından bahseden ve Osmanlı kamuoyunun dikkatini onlara yönelten bu defa, Abdülahad Davud olmuştu. Kendisinden yaklaşık iki sene sonraysa, “muhabir gönderemesek de o gönderinceye kadar bahsetmemek olmaz” mealinde sözleriyle, ada Müslümanlarına dair Eşref Edib’in peş peşe kaleme aldığı dört yazı Sırat-ı Müstakim’in 131-134. sayılarında yayınlandı. Eşref Edib de İslam toplumu ve İstanbul ulemasının dünya Müslümanlarına karşı ilgisizliğinden

⁷ Nitekim Abdülahad Davud da dünya Müslümanlarına dair kaleme aldığı söz konusu yazılara üst başlık olarak yine *Âlem-i İslamiyet*’i seçmişti; basit bir tesadüf olmadığı düşünülen bu tercih, Mehmed Ziya’nın çalışmasından da haberdar olduğunu ihsas eder niteliktedir.

şikâyetçiydi (Eşref 1326: 9). Eşref Edib, yazdıklarını büyük oranda Hüseyin Çaradingrat adındaki bir müelliften aktardığını belirtiyor; onun kaleme aldığı çalışmanın da yerel kaynakları me haz olarak kullanan, ehliyetli bir eser olduğundan bahsediyordu.

Yine aynı sıralarda yazılan bir başka yazı da Hikmet gazetesinde isimsiz olarak çıkmıştı. Haber niteliğindeki yazı (muhtemelen gazete sahibi Filibeli Ahmed Hilmi'ye aitti), kısa ve bilindik “ilgisizlik” temasını işleyen iki paragraftan ibaret bir metindi (“Java Müslümanları”, 1326).

Bölgeye dair ilgi ara ara nükseden bir mahiyet taşıyor gibiydi ve Eşref Edib'in de belirttiği gibi oralarda hiçbir gazete ya da mecmuanın daimi temsilcisi yahut yazarı yoktu. Öte yandan Abdülahad Davud'un gerek Endonezya adaları ve gerekçe Çin'deki Müslümanlara dair aralıklarla da olsa süren yazıları uzak da olsa İslam dünyasının ahvaline dair gelişme ve endişeleri ifadeye çalışıyordu. Nitekim Abdülahad Davud dünya siyaset ve kültür akımlarını yakinen takip edebilecek birikime sahip, çok-dilli bir entelektüeldi. Ayrıca İslam'ı kabul ederek yerleştiği İstanbul'da Türkçeyi de öğrenmiş ve bu dille dinî, siyasî ve tarihî birtakım müstakil ve seri halinde metinler kaleme almıştı. Bütün Türkçe makaleleri iki süreli yayında çıktı: Beyanülhak ve Sebilürreşad. Abdülahad Davud'un yazılarına yer veren iki gazetenin de amacı, “Osmanlı (İslam) milletinin fikrî seviyelerini yükseltmek ve özellikle İslam'ın terakkiye mâni olmadığını ispat etmek”ti (Bektaş 1992: 34; Efe 2009: 251; Davud 1909b: 615). Nitekim Abdülahad Davud da İslam dünyasının ve Müslümanların yaşadığı hemen her yerde (Davud 1908: 285), haber değeri taşıyan küçük ya da büyük meselelere ilgi gösteriyor; söz konusu meseleler Avrupa basınına yansıdığı anda onları değerlendiriyor, İslam aleyhine vuku bulan ithamlara cevap verilmesi için zaman zaman Meşihat'e, bazen de Cemiyet-i İslâmiye'ye çağrıda bulunuyordu (Davud 1910b: 1358-60). Ayrıca Avrupa'daki siyasî cereyanları yakından takip ediyor, mesela Avrupa ve Asya ittifaklarını, bu ittifaklar karşısında “hâl-i infirâd”da kalmaya çalışan Osmanlıların bir an önce “pan-Turaniyân” fikri etrafında İran ve Afganistan'la ittifak ederek hukuk ve istiklalini daha agresif tonda koruması gerektiğini tavsiye ediyordu (Davud 1910d: 1445-47; 1910e: 1463-64).

Abdülahad Davud'un Endonezya Müslümanlarına dair yazdığı yazılar, Beyânülhak gazetesinin Mart 1909'da neşredilen 22, 23 ve 26. sayılarında yayınlandı. Bu yazıların ilk ikisinde Java Adası'ndan bahseden yazar, sonraki yazısında Sumatra Adası'na değiniyordu. Çin Müslümanlarına dair yazdığı yazılar gibi bu yazılarında da temel motivasyon “...dünya İslamlarının nüfus ve içtimai hallerine dair malumat elde etmek”ti (Davud 1906: 514).

Abdülahad Davud Bey, özellikle ve Asya ve Uzak Doğu'ya bizzat giderek intibalarını kaleme alan Seyyid Muhammed Tevfik (Saltık 2021: 44-83) ve Abdürreşid İbrahim (Uzun 1988: 295-97) gibi yazılarını şahsi tecrübesinin ürünü olarak ortaya koymuyor, aksine gerek sözlü, gerekse yazılı birçok kaynaktan derlediği güncel bilgileri aktarıyordu. Böyle olduğundan kendisine memnun değil gibiydi; “Biz Türkiye'deki Müslümanların adet ve hallerine vâkıf değiliz ki dünya Müslümanlarınıninkine vâkıf olalım” (Davud 1906: 514) diyen Davud, umumi anlamda Türk kamuoyu ve entelektüellerinin hem kendilerine hem de dünya Müslümanlarına duyarsız olduğundan şikâyet ediyor, “kütüphane-i İslâmiyet[‘in] bu asırdaki ahvâl-i Müslimîn'e dair bir eseri muhtevi” (Davud 1909b: 615) olmadığını söylüyordu. Sözlü kaynağı özellikle bir Alman mühtedi olan Muhammed Adil Schmitz du Moulin'di. Muhammed Adil, Müslüman olduktan sonra Endonezyalı bir hanımla evlenmiş ve orada bir süre yaşamıştı. Bilahare İstanbul'a da gelmiş ve büyük ihtimalle Sultan Abdülhamid'le görüşme fırsatı da bulmuştu (Moulin 1904: 176-77; Kidwai 1908: 60).

Öte yandan Abdülahad Davud, yabancıların İslam âlemine dair bilgi verirken art niyetli olabilecekleri ihtimalini de gözden uzak tutmuyordu. Haliyle bu kaynakları kullanırken tedbirliydi, zira “...*Bu gibi istidlâ'ât[in] ne kadar şâyân-ı itimâd olabileceğini düşünmeliyiz. Lehimizde olan havâdisi küçük gösterirler ve aleyhimizde olan haberleri daima i'zâm ederler*” diyordu (Davud 1906: 514).

Abdülahad Davud'un Endonezya'ya dair kaleme aldığı makaleler, Java ve Sumatra Adaları hakkındaydı. İki adadaki İslam ve Müslümanların durumundan bahsettiği gibi genel anlamda İslam toplumunun ve bu toplumun önderi olması beklenen ulemanın ahvaline dair de sitem ve şikâyetlerini dile getiriyordu; nitekim aynı şikâyetler adanın yerlisi milyonlarca İslam nüfusu adına mektup yazan Muhammed bin Muhammed Ali'nin, Abdürreşid İbrahim'e hitaben kaleme alınmış mektubunda (Muhammed 1908: 84-85) da görülmüyordu. Her iki adaya dair yazdığı yazıların sonunda, “mâ-ba'di var” dese de Endonezya Adalarına dair başka bir yazı kaleme almadı⁸.

⁸ Java'ya dair Beyânülhak'ın 22 ve 23. sayılarında, Sumatra'ya dair de 26. sayıda tek bir yazısı çıkmıştı. 23. ve 26. sayıların sonunda devamı gelecek notu düşülse de irdelenen müteakip sayılarda maalesef konuya dair başka bir yazıya rastlanmadı. Ayrıca yazı yazdığı diğer bir gazete olan Sırat-ı Müstakîm'in de yakın tarihli sayıları gözden geçirildi, fakat onlarda da konunun devamı niteliğinde herhangi bir yazı görülemedi. Müstear isimle yazmış olabileceği de düşünülerek ilgili yayınlar makale makale gözden geçirildiği halde maalesef sadra şifa bir ipucu elde edilemedi.

İslamiyet'in 15. yüzyılda geldiği sanılan (Bilge 1993: 171) Java'da insanlar, ufak boylu, esmer, mülayim, çalışkan ve dindardılar. Müslüman Javalılar Hilafet merkezine son derece bağlı bulunuyorlardı; İstanbul'un dâhilî ve haricî ahvalini merakla araştırıyorlar, sevincine ve kederine ortak oluyorlardı (Davud 1906: 515).

Java Müslümanlarının 17. yüzyıldan itibaren Hollandalılarla yaptıkları mücadelelerin sonuncusu 1821'de başlamış ve beş yıl sürmüştü. Bu son mücadelede Javalılar, maalesef mağlup oldular. Davud Bey, Kendilerinin ancak 1/10'u kadar olan Felemenk kuvvetlerine mağlubiyetlerinin sebepleri arasında "cehalet ve terakkiye bigânelik" maddelerini, en büyük gerekçe olarak gösteriyordu (Davud 1906: 517).

Eğitim konusunda da Javalıların sömürgeci Hollanda tazyiki altında olduklarını, Hollanda esaretine girmiş olan Javalıların millî mevcudiyetlerini tamamen kaybettiklerini söylüyordu Abdülahad Davud. Özellikle 19. yüzyılın sonunda Java'da neredeyse hiçbir medrese ve mektep yoktu; eğitim namına cılız birtakım faaliyetler ancak mescitlerde ve yer yer evlerde yürütülebiliyordu. Bu durum, kesinlikle adanın geneline yayılmış da değildi; mahallî kalıyordu (Davud 1906: 517-18).

Javalıların dinî terbiye ve dindaşlarıyla irtibat konusunda beslenebildikleri tek kaynak, hacdı. Sömürgeci Hollanda hükümeti, Müslümanların hacca gidebilmelerine engel olmuyordu ve bu müsaade Müslümanların Hicaz'da gördükleri eğitim-öğretim yoluyla dinî muamelâta hâkim olmalarını, dinlerinin gereklerini unutmamalarını temin ediyor, ayrıca din kardeşleriyle irtibat kurarak ahvallerinden haberdar olmalarına imkân tanıyordu (Davud 1906: 518).

Java'ya dair sözleri bu kadarla tamamlanan yazar, "devam edeceği" bildirilmesine rağmen Java'ya tekrar temas etmedi. Belki de devam edeceğini haber verdiği şey, üst başlıkta yer alan "Âlem-i İslâmiyet" konulu yazılar olacaktı⁹. Nitekim Abdülahad Davud'un bu üst başlıkla kaleme aldığı bir sonraki yazı, Sumatra hakkındaydı. Yazar önce Sumatra Adası'nın coğrafya ve ikliminden bahsederek konuya giriş yapıyordu. Sumatra Adası, İslam ulemasının gafleti ve misyonerler karşısında gösterdiği zaafıtan ötürü bir nevi misyoner yuvası (Hüsameddin 1911: 46) olmuş yerlerden biriydi, yazara göre. Bu tehlikenin farkına varılmalı ve misyonerleri fikren de cerh edebilecek çapta

⁹ Nitekim *Beyânülhak*'ın 59. sayısında yer alan, "Çin Müslümanları" başlıklı yazısının üst başlığı da "Âlem-i İslâmiyet" şeklindeydi ve birkaç yazı boyunca Çin Müslümanlarından bahsediliyordu.

ulema çıkarılmalıydı. Bu vazife, şüphesiz birinci planda hilafet merkezinde bulunan âlimlerindi.

Davud Bey, *Beyânü'l-Hak* gazetesinin 26. sayısında (29 Mart 1909) çıkan Sumatra yazısının sonunda “mâ-ba‘di var” dese de 59. sayıya kadar ilgili gazetede başka bir yazısı görülmedi. Neredeyse bir buçuk yıla yakın bir aranın ardından 59. Sayıda (9 Temmuz 1910) çıkan yazıda da Çin Müslümanları başlığı altında ve düzensiz aralıklarla altı yazıdan oluşan bir başka seriye başlamıştı. İlgili Çin Müslümanları yazısı, *Beyânü'l-Hak* gazetesinin sırayla 59, 60, 61, 63, 66 ve 70. sayılarında yayınlanmıştı.

Sultan Abdülhamid, özellikle saltanatının ikinci yarısında “İslam Birliği” siyaseti (Özcan 2001: 470-75) çerçevesinde Çin Müslümanlarıyla irtibat kurmaya çalışmış, resmî ya da gayriresmî heyetler/adamlar göndererek Çin Müslümanlarını Osmanlı hilafetini tanımak konusunda iknaa çalışmıştı. Bu çabaların yalnız siyasî gayesi yoktu; sultan aynı zamanda kültürel olarak da ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Çin yönetiminin de izniyle başkent Pekin’de “Hamidiye Üniversitesi” (Pekin Daru’l-Ulûmi’l-Hamîdiyye Medresesi) açmıştı (Aykurt 2013: 470-75).

Çin Müslümanları hakkında yazdığı bu dizide, İslamiyet’in Çin’de intişarından bahsederek başlayan Abdülahad Davud, muhtelif dinlerin o bölgede gösterdiği gelişimi de değerlendirmeye çalışmıştı. Meseleye dair yayınladığı ilk yazıda kaynaklarından da bahsetmeyi unutmayan Abdülahad Davud, makale için malzemeyi Çin Müslüman tarihçilerinin yazdıklarından, British Museum ve Vatikan müzelerinde yaptığı araştırma ve okumalardan, ayrıca vaktiyle orada faaliyet gösteren Nasturilerin klasik Süryanice’yle kaleme aldıkları çeşitli kitap ve tarih çalışmalarından derlemişti (Davud 1910: 1207). Yazıların gerek Çin’deki din ve felsefe tarihine, gerekse de Hristiyan ve Yahudi dinî kültür ve müktesebatına hâkim bir kalemin eseri olduğu aşikârdı. Ayrıca gerektiğinde İslam tarihi ve akaidine dair de detaylar veren Davud, Çin Müslümanlarından bahsederken Çin’e dair dinî, kültürel ve sosyolojik anlamda doyurucu değerlendirmeler ortaya koyuyordu (Davud 1910c: 1375-78).

Sonuç

Bir Keldani rahibiyken zihninde beliren birtakım soruların cevabını bulduğu İslam’ı benimseyen Abdülahad Davud, çok-dilli, çalışkan, sadece İslam dünyasını değil, genel anlamda dünya üzerindeki gelişmeleri takip eden bir entelektüeldi. Dil becerisi ve özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinde İslam

dünyasına yönelik artan yayın faaliyetlerinin ana dillerinden biri olan İngilizceye hâkimiyeti, Davud'un İslam âlemine dair güncel gelişmelerden haberdar olabildiğini, bu gelişmeleri Türk kamuoyu ve onlar üzerinden Türkçe okuyabilen İslam toplumlarına ulaştırabilmesini sağlıyordu.

İslam'ı seçtikten bir süre sonra Osmanlı vatandaşlığı alsa da “devr-i sâbık” bakiyesi olduğu için İttihad Terakki kadroları tarafından bir daha memur olarak istihdam edilemeyecek şekilde görevden uzaklaştırılmıştı. Buna rağmen ücretli olarak muhtelif dergi ve cemiyetlerde çalıştı, geçimini sağlamak için çeviriler yaptı. Muhtemelen 1920 yılına varmadan Amerika'ya geçti. Orada da dergi yazıları yazmaya, İngiltere neşredilen *Islamic Review* mecmuasına yazı göndermeye devam etti. Bunları bilahare bir kitapta topladı.

Hayatının 1920'lerden sonraki safhası hakkında fazla detay henüz bulunamadı. Ama Amerika'da da rahata kavuşmasının mümkün olmadığı, ailesinin İslam'ı tercih edişinden ötürü Davud'la aralarına mesafe koyduğu, hayatının son birkaç yılını da bir bakımevinde geçirdiği biliniyor. Ömrünün son demlerinde hastaydı ve New York'ta Yonkers General isimli bir hastanede yattı. Temmuz 1950'de hayata gözlerini yumduğu bu hastaneden alınan naaşı 8 Temmuz'da Oakland Mezarlığı'na defnedildi.

Osmanlı basınında çıkan yazıları daha çok İslam âlemine dairdi. Güney Asya ve Çin Müslümanlarına yazılarında yer vermiş, özellikle Türkçe okuyabilen İslam toplumunun dünya genelindeki dindaşlarının tarih, kültür ve sosyal yaşantılarından haberdar olmalarını istemişti. Kendisinden önce özellikle söz konusu Endonezya adaları hakkında seyrek görülen yazılar nispeten de olsa artmış gibiydi; fakat bu artış programlı ve etraflı bir ilgiye mazhar olamadı. Dönemin hiçbir süreli yayını oralara daimi muhabir gönderip İslam dünyasının birbirinden haberdar etme misyonunu hakkıyla yerine getiremedi. Davud Ayrıca zaman zaman da Hristiyan kiliseleri ve misyonerlere dair yazılar kaleme almıştı. Bu konuda, *İncil ve Salib* ile *Esrâr-ı İseviyye* başlıklı iki de kitap kaleme almıştı. Yayınlarından bir kısmı sadeleştirilerek okurla buluşturuldu, fakat külliyetli bir kısmı bu şansa erişemedi.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları:

BOA. BEO. 2954/221478; 4362/327133-2, 3.

BOA. İ.HUS. 148/45.

BOA. DH. EUM. MH. 15/87.

BOA. MF. MKT. 1192/34-3; 1210/12; 1225/87; 1238/89; 877/50; 897/57; 941/22; 974/34.

BOA. ŞD. 2832/18-8.

MŞH. SAİD. 13/7-2-6, 8, 11, 13.

Kitap ve Makaleler

“A Short Biographical Sketch of Professor ‘Abdu’l-Ahad Dawud, B.D.” (1929). *Islamic Review*, 17 (2): 76.

“Java Adasına Seyahat” (1317). *Servet-i Fünun*, 22 (567): 326-328.

“Java Müslümanları” (1326). *Hikmet*, 1 (8): 5-6.

1911. Hüseyin Hüsameddin, “İslam’ın Suret-i İntişârıyla Netâyici ve Bid‘atler”, *Sırât-ı Müstakim*, 7 (159): 46.

Albayrak, Kadir (2002). “Keldaniler”, *DİA*, C. XXV, s. 207).

Ali Şah, Sirdar İkbâl (1928). “Has Turkey Divorced Islam?”. *Islamic Review*, 16 (12): 435-39.

Aykurt, Çetin (2013). “Büyük Bir Düşünce: Pekin Hamidiye Üniversitesi”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 18 (1): 38-45.

Bakır, Sadiye (2019). *Yeni Belgeler Işığında Abdulahad Davud’un Hayatı ve Fikirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bektaş, Ekrem (1992). “Beyânülhak”. *DİA*, 6: 34.

Bilge, Mustafa L. (1993). “Cava”, *DİA*, 7: 171.

Davud, Abdülahad (1906). “Java yahut Yirmi Sekiz Milyon Müslüman’ı Hâvî bir Cezîre”. *Beyânü’l-Hak*, 22: 514-18.

Davud, Abdülahad (1906a). “Java yahut Yirmi Sekiz Milyon Müslüman’ı Hâvî bir Cezîre”. *Beyânü’l-Hak*, 23: 540-41.

Davud, Abdülahad (1908). “Panislamizm”. *Beyânü’l-Hak*, 13: 284-285

Davud, Abdülahad (1909b). “Sumatra Müslümanları”. *Beyânü’l-Hak*, 26: 615.

- Davud, Abdülahad (1910). “Çin Müslümanları-I”. *Beyânü'l-Hak*, 59: 1306-07.
- Davud, Abdülahad (1910a). “Girit Meselesi ve İngiliz Siyaseti”. *Beyânü'l-Hak*, 66: 1314-16
- Davud, Abdülahad (1910b). “Beyânü'l-Hak İdaresine”. *Beyânü'l-Hak*, 69: 1358-60;
- Davud, Abdülahad (1910c). “Çin Müslümanları-VI”. *Beyânü'l-Hak*, 70: 1375-78.
- Davud, Abdülahad (1910d). “Türkiye İttifak Etmeli mi?”. *Beyânü'l-Hak*, 74: 1445-47.
- Davud, Abdülahad (1910e). “Türkiye İttifak Etmeli mi?-II”. *Beyânü'l-Hak*, 75: 1463-64.
- Davud, Abdülahad (1913). *İncil ve Salib*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Davud, Abdülahad (1919). “Mühim Bir Eser-i Dîni”. *Sebilürreşâd*, 16 (7): 155-58.
- Dawud, Abdulahad (1926). “Why The Devil is Called ‘Iblis’”. *Islamic Review*, 14 (10): 391-95.
- Dawud, Abdulahad (1931). Abdulahad Dawud, “Muhammad in the New Testament-XI. The Son of Man According to the Jewish Apocalypses”. *Islamic Review*, 19 (8): 282-92.
- Düstur*, II. Tertip. İstanbul: Matbaa-i Osmaniye.
- Efe, Adem (2009). “Sebilürreşâd”. *DİA*, 36: 251.
- Eşref Edib (1326). “Java Müslümanları-1”, *Sırat-ı Müstakim*, 131: 9.
- Harman, Ömer Faruk (1988). “Abdülahad Davud”. *DİA*, I: 177.
- Hızlı, Kasım (2021). “Bir Kurumu Yeniden Tasarlamak: Abdullah Hasib Efendi’nin Encümen-i Teftiş ve Muayene Hakkındaki Gözlemleri”. *History Studies*, 13 (2): 500.
- Kidwai, Muhsir Hosain (1908). *Pan-Islamism*. Londra: Lusac and Company.
- Moulin, Muhammed Adil Schmitz du (1904). *Der Islam, d. h. Die Ergebung in Gottes heiligen Willen*. Leipzig: Commissions-Verlag Rudolf Uhlig.
- Muhammed bin Muhammed Ali (1908). “Java’dan Mektup”. *Te’ârüf-i Müslimîn*, 1 (5): 84-85.
- Özcan, Azmi (2001). “İttihâd-ı İslam”. *DİA*, 23: 470-75.
- Saltık, Ekrem (2021). “S. M. Tevfik’in ‘Meçhul’ Biyografisine Dair”. *Bilig*, 99: 55-83.
- Semavi Eyice (2000). “İhtifalci Mehmed Ziya”. *DİA*, XXI: 560
- Uzun, Mustafa (1988). “Abürreşid İbrahim”. *DİA*, I: 295-97.

JAVA KÜLTÜRÜ'NÜN ENDONEZYA DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: BAŞKAN SUHARTO ÖRNEĞİ

Tufan Kutay BORAN*

Giriş

Bu çalışma, kültürün dış politikada karar vericilerin karar alım süreci üzerindeki etkisini inceleyecektir. Daha spesifik olarak, Java (Cava) kültürünün Endonezya'nın ikinci Devlet Başkanı Suharto üzerindeki etkisi ele alınarak, Java kültürünün Endonezya dış politikasını nasıl şekillendirdiği, Bosna Savaşı örneği üzerinden açıklanacaktır. Endonezya dış politikası incelenirken, genellikle pozitivist uluslararası ilişkiler teorilerinin kullanılması, kültür gibi önemli bir değişkenin ve dolayısı ile siyasi liderlerin inanç sistemlerini sorgulanmaması problematiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma ise Geertz'in, Javalılar üzerindeki *santri-Abangan-priyayi* (sırasıyla; dindar, seküler ve elit) kimlik tanımlamasından hareketle, bir Java kökenli devlet başkanı olan Suharto'nun, *Abangan* bir kimliğe sahip olduğunu ve Endonezya dış politikasının Yeni Düzen Dönemi'nde (1966-1998) bu kültür üzerinden şekillendiğini bulmuştur. Çalışma, *Abangan* kültürünün dış politikada İslami motiflerin etkisini azalttığını ve Suharto'nun dış politika yaklaşımında üstün-lider profili ile karar verdiğini iddia etmekle birlikte, toplumun değerlerine yönelik uluslararası meseleler de bu kimliğin Endonezya dış politika üzerindeki etkisinin azaldığını iddia etmektedir.

Kültürel farklılıkların davranışı nasıl etkilediğinin incelenmesi, çoğunlukla uluslararası ilişkiler dışında, antropoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, örgütsel davranış gibi diğer sosyal bilimlerin alanı olmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sırasında, uluslararası ilişkilerde kültür ve ulusal kimliğin dış politika üzerindeki etkileri üzerinde durulmamış ve iki kutuplu rekabet büyük ölçüde devletlerin içsel dinamiklerini gölgede bırakmıştır.

* Doktora Öğrencisi, Universitas Gadjah Mada, boran.t.k@mail.ugm.ac.id, ORCID:0000-0002-0989-8967.

Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra ise ulusal kimlik ve kültür gibi iç motivasyonlar dış politika yapımında öne çıkmaya başlamıştır (Hudson, 2014). Bu bağlamda, dış politika çalışmalarında insan faaliyetleri, kültürden bağımsız olmayacaktır.

Kültürün merkezinde kişinin kendi durumu, diğer durumlar ve bunlar arasındaki gerçek ve arzu edilen ilişkiler hakkındaki genelleştirilmiş inanç ve tutumları vardır. Bu değerler ve inançlar, problemlere yaklaşımda ve dış politika karar alım sürecinde “yol gösterici bir kısıtlama” sağlarlar. (Breuning, 2007: 128). Bir diğer yandan, kültür ve güç politikası birbirlerini kucaklayan fenomenlerdir. Kültürün kendisi, liderlere siyasetlerini tanımlamalarına yardımcı olur ve onlara bir yapı ve süreç sunar. İktidar tarafından gücün nasıl kavrandığı ve kullanıldığı, kültürün bir unsurudur. Dolayısı ile dış politika karar verme sürecinden bahsederken kültür ve güç, teorik anlamda rakip değil, birbirlerini inşa eden unsurlardır (Hudson, 2014). Bu bağlamda kültür, liderlerin düşünce ve davranış kalıpları üzerindeki belirleyici bir etken olarak ortaya çıkar.

Java Felsefesi'nin Politikaya Bakış Açısı

Öncelikle Java felsefesini kavrayabilmek için, “Javalı kimdir?” sorusunu cevaplamak gereklidir. Bu sorunun cevabı oldukça komplekstir. Nitekim Java kültürü de kendi içinde dört alt-kültürlerden oluştuğundan, homojen bir Javalıdan söz etmek mümkün değildir (Rosyidin, 2019). Bunlardan ilki, Orta Java'da *Jawa Banyumasan* Bölgesidir (Brebes, Tegal, Pamalang, Cilacap, Kebumen, Banjarnegara, Purbalingga ve Purwokerto şehirlerini kapsamaktadır). İkincisi, yine Orta Java'da bulunan *Jawa Mataraman* denilen Yogyakarta ve Solo Sultanlıklarını kapsayan ve sınırı Doğu Cava'daki Kediri, Nganjuk ve Mojokerto'ya kadar olan bölgedir. Üçüncü bölge, Indramayu ve Cirebon (Batı kısmı), Kudus, Demak, Tuban ve Gresik Bölgelerini kapsamaktadır. Son olarak ise Doğu Java'nın sahil şeridindeki Banyuwangi şehri (bölgenin insanlarına *Osing* denilmektedir) ile Surabaya, Pasuruan, Malang, Probolinggo, Panukaran, Situbondo, Jember, Lumajang ve etrafındaki bölgedir (Rosyidin, 2019).

Orta Java Haritası. Kaynak: <https://www.kibrispdr.org/pre-6/gambar-peta-pulau-jawa-hitam-putih.html>

Bu bölgesel ayrım ele alındığında, aslında Javalı kime denir sorusuna, anadili olarak Java Dili konuşan insanlar cevabı verilebilir. Java dili ise, kendi içinde *Ngoko*, *Madya* ve *Kromo* olarak üç farklı seviyede konuşulur ve bunların her birisi farklı hiyerarşiyi temsil eder. Geertz'e göre (1960) *Ngoko* (Düşük Javaca) Abanganlar ile ilişkilendirilmektedir. *Madya* ve *Kromo* dilleri ise daha yüksek hiyerarşik durumları (aile büyükleri, devlet büyükleri veya Jogjakarta ile Surakarta Sultanlıkları içinde kullanılan) ve 'yumuşak' (*halus*) diye tabir edilen seviyeyi temsil eder.

Java kültüründe bir diğer bahsedilmesi gerekli konu ise *Kejawen/Kebatinan* adı verilen Java mistisizmidir. *Kejawen*'in senkretik uygulamaları¹ tarihsel olarak Java Adası'nın Hindu-Budist ve Animist

¹ Örneğin *dukun* (büyü), *kejawen* veya *kebatinan* (Cava mistisizmi), Cava ruhu inancı ve büyüsi ile bağlantılı merkezi bir figürdür. Kökleri yalnızca animist düşüncede, Hindu-Budist uygulamalarda ve İslam öncesi Java doktrininde değil, aynı zamanda İslam'ın bazı unsurlarını da içermektedir. Âlimler, alternatif şifa, büyücülük ve geleneksel tören alanlarına

yıllarından bugüne halka miras kalmıştır. Bu bağlamda Kejawen, hayatın Java penceresinden anlaşılmasını öğütleyen etiklerdir. Bazen Kejawen uygulamaları arasında belirli mistik ritüellerde uygulanmaktadır. Buna rağmen, Kejawen bir dinî görüşü veya akımı temsil etmemektedir. Bu miras, hâlen Javalılar arasında yaşamı düzenleyen kurallar veya normlar olarak özellikle Abanganlar arasında uygulama alanı bulmakta ve Abanganlar ile ilişkilendirilmektedir.

Geleneksel Java dünya görüşünde, üç kavram özellikle önemlidir: Bir hükümdarın gücü, toplumunun sükûneti ile gösterilir, evrende sahip olunacak sınırlı miktarda güç vardır ve son olarak bu sınırlı güce sahip olmak hükümdarın gücünü meşrulaştırmaktadır. Suharto'da bu bağlamda politikaya tipik bir Javalı olarak yaklaşmış ve davranışları bazen *wayang kulit* (geleneksel kukla tiyatrosu) oyunlarındaki kralların veya hükümdarların davranışlarında görülmüştür (O'Rourke, 2002: 66). Javalı *wayang kulit* performansçısı Ki Manteb'e göre Gunungan Wayang denilen ve performans sırasında oldukça sık kullanılan koni şeklindeki ağacı şu şekilde tanımlamaktadır²:

“...Birçok kişi buna gunungan dendiğini söylüyor ama aslında buna kayon deniyor. Kayon Kayun'dur, Kayun Karep'tir (arzu). Neden Karep? Çünkü yaşamdır. Bir ağaç içerir, hayat ağacı. Şekil tepeye doğru koniktir. Çünkü hayat yukarıdandır, Allah S.W.T.'dendir. Burada tamamlanmış bir resim vardır. Kaplan, gelincik, kurt ve maymun vardır. Nitekim insan kişiliği bazen bir maymuna, bazen de öfkeliğinde kaplana benzer. Wayang'ın içerdiği sembolik anlam budur.”

ek olarak dukunların Endonezya siyasetinde, dininde ve toplumunda önemli bir rol oynadığını iddia ediyorlar. Ayrıntılı detay için bkz.: (Geertz, 1964: 91).

² “...orang banyak bilang ini namanya gunungan, tetapi sebetulnya namanya kayon. Kayon itu kayun, kayun itu karep (keinginan). Kenapa karep, karena hidup. Isinya pohon, pohon kehidupan. Bentuknya mengurucut ke atas. Karena hidup itu dari atas, dari Allah S.W.T.. Maka disini gambarnya lengkap, ada harimau, ada musang, ada serigala, ada monyet. Memang ini kepribadian manusia kadang kala seperti monyet, kadang kala seperti harimau kalau memang marah. Itulah makna simbolik yang terkandung dalam pewayangan.”

Gunungan Wayang (Wayang Ağacı)

Suharto ve Java Anlayışı

Bantul, Yogyakarta'da (Orta Java'da bir şehir) köy memuru bir ailenin oğlu olarak 8 Haziran 1921'de dünyaya gelen Suharto, ortaokulu Yogyakarta'daki Muhammadiyah Orta Okulu'nda (*SMP Muhammadiyah*)

tamamladı. 1 Haziran 1940'ta Orta Java, Gombong'daki askerî okula öğrenci olarak kabul edildi. Altı aylık temel eğitimden sonra en iyi derece ile mezun oldu ve 5 Ekim 1945'te TNI (Endonezya Silahlı Kuvvetleri) üyesi oldu. Ordu'da çeşitli görevlerde yer alan Suharto, 1962-1965 yılları arasında Ordu Stratejik Yedek Komutanlığı (*Kostrad*) Komutanı olarak atandı. 30 Eylül 1965'te PKI (Endonezya Komünist Partisi) tarafından desteklenen bir siyasi darbe girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Başkanı Sukarno o dönemde teknik olarak hâlâ Devlet Başkanı olmasına rağmen, Suharto fiilen tüm siyasi gücü “11 Mart 1966 Komuta Mektubu” (literatürde *Supersemar* olarak da ifade edilir) ile kendisinde toplamıştır. Bu mektup ile Başkan Sukarno, Korgeneral Suharto'ya, Komünist Parti'nin (*Partai Komunis Indonesia* veya *PKI*) derhâl yasaklanması da dâhil olmak üzere, hükümetin işleyişini korumak için gerekli geniş yetkiler vermiştir (Liddle, 1985). 1967'de Suharto, Başkan olarak Sukarno'nun yerini resmen almış ve 32 yıllık ‘Yeni Düzen’ (New Order) Dönemi başlamıştır.

Java kökenleriyle çok bağlı olan Suharto, literatürde sık sık *Abangan* kimliği ile ilişkilendirilmiştir (Aspinall, 2005; Hein, 1986; Liddle, 1985; Suryadinata, 1996). Bu ilişkilendirme, Suharto'nun politik görüşlerine de yansımış ve İslami elementleri hem iç hem de dış politikaya taşımaktan kaçınmıştır. Zira Endonezya'daki ilk tehdit olarak komünizm grupları İslami grupların da yardımı ile elemine eden Suharto, daha sonraki süreçte siyasal İslam'ı yurtiçinde yasaklamaya başlamıştır. Hiç şüphesiz İslami grupların arzusu, Sukarno Dönemi'nde, özellikle parlamenter sistemden başkanlık sistemine geçilen ve otoriter olarak adlandırılan Güdümlü Demokrasi (Demokrasi Terpimpin) ile birlikte, kaybettikleri siyasetteki rollerini Suharto Dönemi'nde geri kazanma arzusunda olmuştur. Fakat Suharto, İslami grupları, öncelikli tehlike olarak gördüğü komünizmden sonra ikincil hedef olarak belirlemiş ve siyasetten pasifize etmiştir. Bu bağlamda, Suharto Dönemi'ndeki dört büyük İslami siyasi parti olan Nahdlat'ul Ulama, Parmusi, Persis ve Perti partileri 1973'te PPP (Partai Persatuan Indonesia) altında birleştirilerek siyasal İslam yurtiçinde kontrol altına alınmaya çalışılmış ve *azas tunggal* (tek temel) ile PPP'nın Pancasila'yı³ (Beş İlke) tanıma zorunluluğu getirmiş ve bunu kanunlaştırmıştır (Hefner, 2002: 757). Açık olarak ifade etmek gerekirse Suharto, özellikle Endonezya'nın iç ve dış

³ Pancasila, Endonezya devletinin ideolojik direğidir. Beş ilkeden oluşur: Tektanrıcılık, Adil ve Modern Toplum, Endonezya'nın Birliği, Demokrasi, Sosyal Adalet.

siyasetinde İslami figürlerin ön planda olmasını istememiş ve Endonezya'yı dış dünyaya seküler devlet kimliği ile sunmaya çalışmıştır.

Suharto otobiyografisinde, *Kejawen* ve İslam dinin aynı şeyleri öğütlediğini, çünkü her ikisinin de insanın Allah S.W.T'ya yakın olması için çalıştığını, İslam'ın Mekke'deki en kutsal yeri olan Kâbe'de namaz kılmak isteyip istemediği sorulduğunda, herhangi bir farklılık hissetmediğini, namaz kıldığı her yerde Allah'a yakın olabileceğini ifade etmiştir (Suharto, 1990). Dolayısı ile Suharto, *Kejawen* ile İslam ile harmonize etmiş, ancak Java milliyetçiliği etki alanı siyasi hayatında daha fazla öne çıkmıştır (Suryadinata, 1996: 45). Fakat diğer yandan ilk hac ibadetini 1991 yılında gerçekleştiren Suharto'nun, 1993 seçimlerinden önce ordudaki bazı kendine yakın komutanlar ile yaşadığı sorunlardan dolayı, muhafazakâr kesimin desteğini almak istemesi ile bağlantılı olduğu literatürde sıklıkla söylenir⁴.

Güçlü bir Javacılık duygusu Suharto'yu dünyaya Java perspektifinden bakmaya sevk etmiştir. Bu felsefeye göre Java, dünyanın merkezi olup Endonezya, dünya meselelerinde baskın bir rol oynamaya mukadderdir. Bir Javalı olarak Suharto, bu evrenselliğin farkında olarak, her zaman Endonezya halkını Java nüanslarından ayrılmaz bir şekilde düşünmüştür. Bir diğer yandan, Java anlayışındaki kralların *Paku Alam* (Evrenin Çivisi), *Mangkubumi* (Evrenin Sahibi), *Hamengkubuwono* (Evrenin Denetleyicisi) olarak adlandırılması, Javalıların kendileri için hissettikleri önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca Suharto'nun, Java gölge kukla tiyatrosunda komik ama bilge ve sevilen bir tanrı olan Semar'ın⁵ kişileştirilmiş hâli olduğuna inanılır (Hefner, 2000). Bir *Abangan* olarak Suharto bile, Java ritüellerine o kadar bağlıydı ki onu Orta Java'daki Dieng Platosu'ndaki kutsal Semar Mağarası'nda ara sıra meditasyon ritüelleri bile pekiştirmiştir. Diğer yandan ise Başkanlık Dönemi'nde onun aynı zamanda o kült konulardaki danışmanı olarak bilinen Sujono Humardani'nin tavsiyelerini dinlediği bilinmekte ve Suharto'nun, Humardani'ye sık sık mistik konularda dinlediği iddia edilmektedir (Arief, 2021). Diğer yandan ise, 1975'te Cava kültürünün egemenliğine dikkat

⁴ Suharto'nun 1990'lara kadar iç ve dış politika yönetiminde ABRI'nin (Endonezya silahlı kuvvetlerinin TNI'den önceki ismi), payı oldukça büyüktü. Suharto, kendisine yakın komutanlara Endonezya siyasetinde kritik pozisyonlara atamış ve onlar aracılığı ile Endonezya siyasetini domine etmiştir. Endonezya siyasetinde askerlerin sivil pozisyonlara getirilmesine *dwi-fungsi* (çift fonksiyon) denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Crouch, 2007).

⁵ *Pewayangan* (geleneksel kuklacılık) masallarında Semar; problem çözücü, alçakgönüllü ve bilge kişiliğiyle öne çıkar ve en güçlü tanrılardan birisidir.

çekmek amacı ile başkent Cakarta'daki Pancasila meydanının önünde duran ve Cava *joglo* (Java'ya özgü mimari tarzı) mimarisine sahip olan *Sasono Utomo*⁶, Suharto'nun eşi Siti Hartinah (Ibu Tien olarakta anılır) tarafından yaptırılmıştır. Bu bina Suharto tarafından resmi etkinliklerde devlet başkanları, hükümet başkanları ve diğer önemli davetli misafirler gibi seçkin konukları ağırlamak için bir yer olarak hizmet vermiştir.

Sukarno'nun 1958-1965 yılları arasında, *Demokrasi Terpimpin* (Güdümlü Demokrasi) olarak adlandırılan ve parlamenter yönetimden başkanlık yönetimine geçtiği dönemde ülke ekonomik anlamda ciddi küçülme yaşamış ve enflasyon oranları üç haneli rakamlara ulaşmıştır. Özellikle, o dönemde Malezya'nın emperyalist olarak tanımlanması ve Sukarno'nun *konfrentasi*'yi başlatması ile Endonezya ekonomisinin iyiden iyiye daraldığı görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda, Sukarno'nun komünist blokla yakınlaştığı ve NASAKOM'u (Nasionalisme, Agama, Komunisme) olarak adlandırdığı dönemdir (Aspinall, 2005: 21). Suharto'nun başkanlığı devraldığı 1967'den sonra ise Endonezya'nın çatışmacı dış politika anlayışı yerini uzlaşmacı veya müzakereci anlayışa bırakmıştır. Suharto hiç şüphesiz, Endonezya Silahlı Kuvvetleri'nde çatışmacı dış politika anlayışının ülkenin refahına getirdiği olumsuz etkiyi tecrübe etmiştir. Fakat devlet başkanı sıfatından sonra Endonezya'nın en yakın tehdit olarak gördüğü Malezya ile ilişkileri iyileştirme çabası, onun Java kültüründeki müzakereci Endonezya dış politikasına uygulamasında görülebilir. Nitekim Java felsefesinde bir lider başka bir ülkeye karşı saldırgan olmamalıdır. Aksine, iyi bir lider, kendisine düşman olan ülkelere müsamaha gösterendir. Burada hoşgörü elbette savaştan kaçınmak anlamına gelmemekte ancak ülkenin istikrarı bozulduğunda savaş, liderin son seçeneği olmalıdır. Bu nedenle Suharto, dış politikayı Java felsefesine göre *tata, titi, tentrem, karta, rahaja* (düzenli, güvenli, barışçıl, yeterli) olarak nitelendirilmektedir (Rosyidin, 2019). Bu sınıflandırma, Yeni Düzen'in dış politikasını *keamanan* (güvenlik) ve *kemakmuran* (zenginlik) açısından etkilemiştir. Dolayısı ile en yakın komşusunu bir tehdit olarak

⁶ Binanın içinde, sembolik bir anlamı olan ve büyük bir izlenim bırakan, *soko guru* adı verilen, seçilmiş tik ağacından Jepara (Orta Java'da bir şehir) oymalarından yapılmış dört ana sütun vardır. Bu dört sütunda yer alan hikâye, Ramayana Efsanesi'nden alınmıştır. Bu dört sütun, insan yaşamını çevreleyen felsefeleri içerir: Bir çocuğun ana-babaya sadakati, kardeşler arasındaki uyum ve küçük erkek kardeşlerin büyük kardeşlere sadakati (dharma satryatama kahramanı), adalet ve hakikat için dünyadaki kaygıyı ortadan kaldırmak ve bir kadının kocasına karşı bağlılığı, bir erkeğin karısına karşı sorumluluğu ve şefkati.

tanımlamaktansa, Endonezya'nın Sukarno Dönemi'nden sonra içinde bulunduğu ekonomik ve güvenlik, özellikle komünist tehdit, sıkıntılarını çözmek, öncelikle Suharto tarafından Batı ile iyi ilişkiler kurmak veya Batı'yı, Endonezya dış politikasında yeniden tanımlayarak gerçekleştirmiştir.

Cava unsurlarının yanı sıra Suharto'nun dış politika kararlarında Abangan (seküler Müslüman) kişiliği de önemli bir yer tutmaktadır. Üstelik Suharto Dönemi'nin dış politikasında etkili bir yere sahip olan ordu, İslam öncesi unsurlar için daha önemli olan ve laik Endonezya'yı savunan Pancasila'lardır, çoğunluğu Abangandı. Dolayısıyla Suharto'nun siyasal İslam'ı kısıtlamasının bir başka nedeni de bu Abangan kimliğiyle bağlantılı olmuştur. İç siyasette kimliği daha çok Abangan olan Suharto ve ABRI ekibi, İslam devletine öncelik vermemiş ve daha köktenci İslami çizgiye sahip santriler arasında zaman zaman siyasal İslam tartışmaları yaşanmıştır. Aslında Suharto için sadece İslam⁷, komünizm gibi herhangi bir köktenci unsur, Suharto'nun Endonezya'nın çeşitliliğini bir zenginlikten ziyade bir tehdit olarak görmesi nedeniyle ülkenin ihtiyaç duyduğu iç kalkınmanın önünde bir engel teşkil etmiştir. Suharto'nun bu güçlü-yerli Abangan kimliği sadece iç siyaseti değil, Endonezya dış politikasını da etkilemiştir. Başkan olduktan sonraki dönemde, Endonezya özellikle Dünya Bankası ve IMF gibi kurumlardan kullandığı krediler sayesinde önemli ölçüde yıllık büyüme performansları göstermiştir. Dolayısı ile Suharto, 32 yıllık rejimini Endonezya'nın ekonomik kalkınması yoluyla korumuş ve bu ekonomik kalkınma rejimini bir anlamda da meşrulaştırmıştır. Batı yanlı dış politika ise bu anlamda, ekonomik desteği güvence altına almak için bir araç haline geldi. Suharto Dönemi'nde Endonezya, doğrudan yabancı yatırıma açılmış ve özellikle 1990'ların ortalarına kadar yıl boyunca yılda ortalama %7 büyümüştür (Murphy, 2016: 87).

İç meseleler açısından, komünist tehdidin yanı sıra, Suharto nüfus sorununu Endonezya'nın birliğini korumada önemli faktörlerden biri olarak görmüştür. Özellikle Java ve diğer adalar arasındaki eşit olmayan nüfus dağılımı dolayısı ile Suharto, sürekli olarak *transmigrasi* adı verilen 'adil' bir dağıtım politikasına yönelmiştir. Bu politikanın arka plânında ise Suharto'nun

⁷ Pringle, Suharto'nun orta Java'da Darul İslam isyancılarıyla savaşırken siyasi İslam'a olan sempatisini kaybettiğini savunuyor. Ayrıntılar için bkz. (Pringle, 2010). Darul İslam veya İslam Evi. 1949 yılında Kartosuviryo tarafından bir İslam devleti kurmayı amaçlayan İslami bir hareket. Ayrıntılar için bkz. (Machmudi, 2008).

Java kültüründeki uyum kavramından başladığı düşünülmektedir (Sukmawati, 2016: 505). Böylelikle göç programı ile ulusal birlik sürecinin hızlanması hedeflenmiş ve iç güvenlik tehditlerinin diğer adaları Javalılaştırarak (*Javanisasi*) daha aza indirgenmesi umulmuştur. Bu bağlamda program; insanları Java, Bali ve Madura gibi yoğun nüfuslu adalardan Sumatra, Kalimantan, Sulawesi ve Papua gibi nispeten "küçük" nüfuslu diğer adalara taşıyarak nüfusu eşitlemeye çalışmıştır. Bu demografik mühendislik, hem Java'da hem de diğer adalarda sosyal ve politik gerilimlerin ortaya çıkma olasılığını azaltmada, Yeni Düzen'in başlangıcında izlediği önemli bir adımdır. Zaman zaman projenin, bir ulus-devlet altında homojen bir kültürel kimlik oluşturmada farklı etnik grupları⁸ asimile etmek için bir araç olarak kullanıldığı da düşünülmektedir (Sukmawati, 2016: 506).

Bahsedildiği üzere, Java felsefesinde iyi bir lider halkının refahından veya zenginliğinden sorumludur. Dolayısı ile Başkanlığı'nın ilk zamanlarından itibaren ekonomik kalkınma onun öncelikli hedefi haline gelmiştir. Nitekim Suharto'ya göre halk güvende ve müreffeh olduğu sürece ülke kaostan ve güç mücadelelerinden uzak olacaktır (Rosyidin, 2019).

Bosna Savaşı ve Suharto'nun Yaklaşımı

Yugoslavya parçalandığında ve Hristiyan Sırplar Bosna'daki Müslüman nüfusu etnik olarak temizlemeye başladığında, bazı Müslüman ülkeler Bağlantısızlar Hareketi'nin⁹ Sırbistan'ı saldırgan olarak adlandırmasını önermiştir. Fakat Endonezya hükümeti, Bosna'daki etnik temizlik sürecinin

⁸ Örneğin, Irian Jaya (Batı Papua) ve Doğu Timor'da (1999 Referandumu ile Endonezya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilân etmiş ve Timor-Leste adını almıştır), tarihi siyasi arka plan nedeniyle, hükümet yetkililerinin merkezi hükümet tarafından atanması da askeri ve güvenlik kaygılarına dayanmaktadır. Her iki gruptaki yerel halkın hem hükümette hem de özel sektörde göçmenlerin egemenliğine karşı hassasiyeti bulunmaktadır. Bu sebeple, göç politikaları ile birlikte, Irian Jaya ve Doğu Timor'da, göçmenler ve yerel sakinler arasında, başlangıçta tamamen ekonomik nedenlerden kaynaklanan çatışmalar, daha sonra yerini etnik gruplar arası ve dinler arası çatışmalara bırakmıştır. Diğer yandan, Batı Kalimantan'daki Madurese (Maduralılar) ve Dayak etnik grupları arasındaki kültürel sebeplerden kaynaklı çatışmalar neden olmuştur.

⁹ Bağlantısızlar Hareketi, 1950'lerde, Varşova Paktı'na bağlı Sovyet yanlısı komünist ülkeler ile NATO'ya bağlı Amerikan yanlısı kapitalist ülkeler arasındaki Soğuk Savaş'ın kutuplaşmış dünyasından kaçınma çabası olarak ortaya çıktı. 1955'te Bandung Konferansı'nda kabul edilen ilkelere dayanarak, Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru, Yugoslav Devlet Başkanı Josip Broz Tito, Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdül Nasır, Gana Devlet Başkanı Kwame Nkrumah ve Endonezya Devlet Başkanı Sukarno'nun girişimiyle 1961'de o zamanki adıyla Yugoslavya'nın Belgrad kentinde kuruldu.

ilk etabında, ortaya dini motifler üzerine oluşturulmuş bir dış politika hamlesi yapmaktan kaçınmıştır. Her ne kadar Suharto için, Bosna Savaşı aynı zamanda 1990'lerden itibaren kendisinin yurtiçinde Müslüman kesimin desteğini almak istemesi yönünden önüne çok iyi bir fırsat olarak çıksa dahi, bölgeden çok uzak bir çatışmaya Endonezya dış politikasında o zamana kadar Yeni Düzen rejiminde yer almamış bir motivasyonla destek vermek istememiştir.

Nisan 1993'te İslam İşbirliği Teşkilatı'nın, Karaçi'de gerçekleşen, Bosna Savaşı'nı ele alan oturumunda Endonezya hükümeti, Bosnalı Müslümanlara olan desteğini sözlü biçimde ortaya koysa da herhangi bir somut destek girişimini vadetmemiştir. Daha sonraki süreçte, Birleşmiş Milletler, Bosna-Hersek'e altı tabur destek gücü gönderme kararını onamış, Endonezya Dışişleri Bakanlığı siyasi direktörü Wiryono Sastroandjojo, iki tabur Endonezya askerinin hâlihazırda Kamboçya'da BM himayesinde görev yaptığını ve Kamboçya'nın öncelik olduğunu ifade etmiştir (Perwita aracılığı ile Sastroandjojo, 2007: 144). 1993 Eylül'üne gelindiğinde Cakarta'nın, Bosna'ya "yedek kuvvetler" göndermesi yönündeki BM talebini hâlâ değerlendirme aşamasındaydı. Endonezya asker gönderim talebine doğrudan itiraz etmemiş, Siyasi ve Güvenlik İşleri Koordinasyon Bakanı Susilo Sudarman, 'BM'nin talebinin Başkan Suharto tarafından onaylanması gerektiğini' belirtmiştir (Perwita aracılığı ile Sudarman, 2007). Bu ifade, sonraki paragrafta detaylı şekilde açıklayacağımız üzere, Suharto'nun dış politikada neden son karar verici mevkii olduğunu somut bir şekilde örneklemektedir.

Vurgulamak gerekirse Endonezya, dış politika karar alım sürecini Suharto'nun Yeni Düzeni Dönemi'nde, Başkan, Endonezya Silahlı Kuvvetleri (o dönemdeki isimi ile ABRI veya *Angkatan Bersenjata Republik Indonesia*), Dışişleri Bakanlığı üçlüsü arasındaki etkileşimler üzerinden yürümüştür. Nitekim bu etkileşimin sonucunda nihaî karar verici, her zaman Suharto olmuştur. Endonezya Silahlı Kuvvetleri'nin 1980'lerin ortasına kadar, Dışişleri Bakanlığı'na nazaran karar alım sürecinde daha etkin olmasının nedeni Suharto'nun bizzat kritik pozisyonlara atadığı generallerin -ki bunlar içinde sivil pozisyonlarda bulunmaktadır- Endonezya dış politikasını yönlendirmesi veya Suharto'ya çözüm önerileri sunmasıdır. Fakat daha önce de ifade ettiğimiz gibi 1980'lerin ortalarından itibaren Suharto'nun, Endonezya Silahlı Kuvvetleri içindeki desteği azalmış ve müteakiben Suharto

Müslüman çevrelerin desteğini almak üzere bazı arayışlara girmiştir. Bosna konusunda da ABRI ve DEPLU (O dönemde Endonezya Dışışleri Bakanlığı'nın kısaltılmış ismi) arasında fikir olarak ayrılık yaşamıştır. DEPLU, açıkça Bosna konusunda asker gönderme fikrinin savaşın karmaşık durumu nedeniyle aceleyle alınmaması gerektiğini savunmuştur (Perwita, 2007). Fakat DEPLU, Endonezya'nın Bosna meselesine yönelik kararlarında İslami motiflerin kullanılarak bir adım atılmamasını düşünmemiştir. Ayrıca, Bakanlık yetkililerine göre, herhangi bir asker gönderme girişimi Endonezyalı Müslüman grupların dış politika yapım sürecine daha fazla dâhil olması anlamına gelmiştir. Bu durum hiç şüphesiz, Endonezya dış politikasında alışlagelmiş bir durum değildi. Diğer yandan, ABRI içindeki General Faisal Tanjung gibi bazı muhafazakâr generalle, Bosna'ya askeri müdahaleyi savunmuştur. Sonunda Başkan Suharto, ordu ile Dışışleri Bakanlığı arasındaki politik sürtüşmeyi Java modelini kullanarak çözmüş ve Endonezya'nın BM himayesinde Bosna'ya muharebe birlikleri yerine askerî gözlemciler göndermesine karar vermiştir (Perwita, 2007).

Bosna Savaşı'nı, Yeni Düzen Dönemi Endonezya dış politikasında ayrı bir konuma yerleştiren bir diğer husus ise Endonezyalı Müslüman halkın konuya oldukça ilgili olması idi. Endonezya her ne kadar bölgesel olarak, Müslüman coğrafyada olan bitenlere uzak olsa da halk sorunları kendi sorunu olarak benimseyip bunu siyasi gündeme taşımak istemektedir. Özellikle, 1998 yılından sonraki demokratikleşme süreci ile birlikte, yeni kurulan siyasi partiler ve çıkar grupları Müslüman coğrafyadaki sorun ve krizleri, siyasi gündem olarak taşımada başarılı olmuşlardır.

Endonezya dış politikasında, genelde bölgesel (ASEAN) konularda karar alım sürecinde *public opinion* (halk görüşü) çok fazla etkili olmamış, hükümet tarafından uygulanan kararlar destek bulmuştur. Fakat Bosna'nın, toplumun dini değerlerini ilgilendirmesi, Suharto'nun da konuya daha hassasiyetle yaklaşmasına sebep olmuştur. Öncelikle, başından beri bazı Müslüman gruplar, hükümeti Bosna'ya konusunda daha sert adımlar atmaya itmiştir. Endonezya Ulema Konseyi (MUI/*Majelis Ulama Indonesia*) Başkanı Hasan Basri, Endonezyalı Müslümanlara, Endonezya Kızıl Haç'ı aracılığıyla Bosna'daki Müslüman topluluğa insani yardım sağlamaları çağrısında bulunmuştur. 19-25 Eylül 1992 tarihleri arasında, Endonezyalı Müslüman liderler, Lukman Harun ve Djili Assidiki, Bosna-Hersek'teki durumun net bir tanımını ve Endonezyalı Müslümanların atması gereken başka adımlara karar

vermeye yardımcı olacak bilgileri almak için Bosna-Hersek'i ziyaret etmiş ve Bosnalıların hangi tip yardıma ihtiyacı olduğu ile ilgili bir rapor hazırlamıştır. Endonezya'nın en büyük ikinci İslami grubunu temsil eden Muhammadiyah ise Endonezyalı Müslümanları Bosna-Hersek'teki Müslümanlara maddi ve manevi destek vermeye devam etmeye çağırmıştır. Bunun yanı sıra, Bosna'ya Asker ve Gönüllü Gönderilmesini Destekleyen Gençler (P4SB veya *Pemuda Pendukung Pengiriman Pasukan dan Sukarelawan ke Bosnia*), Endonezya hükümetini BM himayesinde barış gücü göndermeye çağırmış ve kendilerini Endonezya silahlı kuvvetleri tarafından eğitime tâbi tutulmasını teklif etti. Daha ileri bir teklif ise Endonezya İslam Dünyası Dayanışma Komitesi (KISDI/ Komite Indonesia untuk Solidaritas Dunia Islam) Başkanı Achmad Soemargono'dan geldi ve KISDI'nin, Bosnalı Müslümanlar ile omuz omuza savaşmak üzere cihat savaşçıları göndermeye hazır olduğunu ifade etti (Sukma, 2004: 56). Sonunda, Endonezya hükümeti nihayet Temmuz 1994'te BM barış gücünün bir parçası olarak Bosna'ya 200 kişilik bir 'tıbbi' müfreze göndermeye karar vermiştir.

Özellikle Endonezyalı aşırı sağ Müslüman gruplar, Bosnalı Müslümanlara olan yardımın net olarak fiziksel olarak asker gönderiminde olduğunu düşünmüştür. Nitekim Başkan Suharto, Endonezya ordusunun veya aşırı sağ grupların bölgede çatışmasının, Endonezya dış politikasında yanlış imaj oluşturacağını düşünmüştür. Nihayetinde Mart 1995'te, Başkan Suharto, Bosna-Hersek'in kuşatma altındaki başkenti Saraybosna'da, Bosna-Hersek Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegovic ile bir araya gelmiştir. Her ne kadar Suharto, Endonezya'nın Bağlantısızlar Hareketi Dönemi başkanı sıfatı ile Bosna'da bulunduğunu ifade etmiş olsa da, ziyaretin altında yaklaşan 1997 seçimlerinde muhafazakâr kesimin desteğini almak ve toplumun Bosna konusundaki hassasiyetini gidermek önemli yer tutmuştur. Bir diğer sebep ise, Suharto'nun Endonezya dış politikasının İslami motiflerle algılanmasını istememesi algısını değiştirmek istememesi ile bağlantılıdır.

Sonunda, Endonezya'nın Bosna'daki ihtilafın çözümü konusunda, iki taraf arasında kolaylaştırıcı ve bir barış planı çerçevesi olma girişimi ne uluslararası platform tarafından nede, yurtiçindeki muhafazakâr Müslümanlar tarafından benimsenmedi. En başından bu yana, Endonezyalı halkın beklentisi somut olarak savaşta yer almaktı. Çatışmaya dâhil olan taraflar ise, Endonezya'nın barış çerçevesini değil, ABD, Avrupalı devletler ve Rusya

tarafından yapılan çerçeveleri tercih etmiştir. Dolayısı ile Endonezya'nın girişimi ölü bir girişimden öteye gidememiştir.

Sonuç

Çalışma, Suharto'nun Java felsefesini dış politikada önemli bir araç olarak kullandığını göstermektedir. Java felsefesinin getirmiş olduğu düzenli, güvenli, barışçıl anlayış, yalnızca yurtiçinde değil politikalarını değil, dış politikasının da ana hatlarını çizmiştir. Bu bağlamda, bir *Abangan* olarak Suharto, Endonezya dış politikasını özellikle 1990'lardan önce, İslami elementlere dayandırmaktan kaçınmış, 1990'lardan sonra bile Bosna örneğinde görüldüğü üzere, İslam ile Endonezya dış politikasını bağdaştırmak istememiştir. Fakat Javalı bir liderin toplumun düzenini ver huzurunu öncelik hâline getirmesinden hareketle, Bosna Savaşı'nda Endonezya hükümetinin konuya İslam perspektifinden yaklaşmaması, Endonezyalı Müslümanları huzursuz etmiştir. Öncelikle aşırı sağ grupların hükümet üzerindeki baskısı ve yaklaşan 1998 başkanlık seçimlerinin de etkisi ile Suharto, nihayetinde Bosna'ya 200 kişilik ekip gönderimini onaylamış ve kendisi de bizzat savaşın halen devam ettiği süre içinde Bosna'ya gezi düzenlemiştir. Dolayısı ile bu çalışma, Endonezya dış politikasının liderlerin kimlikleri ile doğrudan bağlantılı olduğunu ileri sürmekle birlikte, ideolojik uluslararası meselelerde Endonezya halkının manevi duyguları dış politika yapım sürecinde güçlü liderlerin kimlikleri üzerinde baskı yaratıp, karar alma sürecini değiştirme gücünü sahip olduğu ileri sürmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

- Geertz, Clifford. *The Religion of Java*. Glencoe, IL: Free Press. 1964.
- Suharto. *Butir-Butir Budaya Jawa*. Cakarta. 3. baskı. 1990.
- Aspinall, E. (2005). *Opposing Suharto: Compromise, Resistance, and Regime Change in Indonesia*. Stanford University Press.
<https://doi.org/10.1080/03612759.2005.10526753>
- Breuning, M. (2007). *Foreign Policy Anylysis: A Comparative Introduction*. Palgrave Macmillan.
- Crouch, H. (2007). *The Army And Politics In Indonesia* (First Equi). Cornell University Press.
- Hefner, R. W. (2000). Civil Islam: Muslims and democratization in Indonesia. In *Civil Islam: Muslims and Democratization in Indonesia*. Princeton University Press.
<https://doi.org/10.2307/3557788>
- Hefner, R. W. (2002). Global Violence and Indonesian Muslim Politics. *American Anthropologist*, 104(3), 754–765. <https://doi.org/10.1017/S0001972000079572>
- Hein, G. R. (1986). *Soeharto's Foreign Policy: Second-Generation Nationalism in Indonesia* [University of California, Berkeley].
<http://search.proquest.com/docview/303461541?accountid=13771>
- Liddle, R. W. (1985). Soeharto's Indonesia: Personal Rule and Political Institutions. *Pacific Affairs*, 58(1), 68-90. <https://doi.org/10.2307/2758010>
- Machmudi, Y. (2008). Islamising Indonesian: The Rise of Jemaah Tarbiyah and the Prosperous Justice Party (PKS). In *Islamising Indonesian: The Rise of Jemaah Tarbiyah and the Prosperous Justice Party (PKS)*.
https://doi.org/10.26530/oopen_459299
- Murphy, A. M. (2016). Democratization and Indonesian Foreign Policy : Implications for the United States. *Asia Policy*, 13, 83-111.
<https://doi.org/10.1353/asp.2012.0011>
- O'Rourke, K. (2002). *Reformasi: The Struggle For Power In Post-Soeharto Indonesia*. Allen&Unwin.
- Perwita, A. A. B. (2007). *Indonesia and the Muslim World: Islam and Secularism in the Foreign Policy of Soeharto and Beyond*. NIAS.
- Pringle, R. (2010). *Understanding Islam in Indonesia: Poitics and Diversity*. Mainland Press.

- Rosyidin, M. (2019). *Judul: Politik Luar Negeri Indonesia Dalam Perspektif Budaya Jawa: Dari Sukarno Samapai Joko Widodo*. CV. Pustaka Ilmu Group Yogyakarta.
- Sukma, R. (2004). *Islam in Indonesian Foreign Policy*. RoutledgeCurzon.
- Sukmawati, A. D. (2016). 1969-2015: Cerita Tiga Dekade Politik Perpindahan Masyarakat di Indonesia. *Jurnal Masyarakat & Budaya*, 18(3), 503-513.
- Suryadinata, L. (1996). *Indonesia's Foreign Policy Under Soeharto: Aspiring to International Leadership*. Times Academic Press.

İnternet Kaynakları

- CNN Indoneisa, 2019, <https://www.cnnindonesia.com/hiburan/20191128203513-245-452452/video-ki-manteb-ungkap-sifat-sifat-manusia-dalam-gunungan>, 06.11.2021 tarihinde erişildi.
- Peta Jawa Tengah Penjelasan Lengkap Sindonesia, <https://www.kibrispdr.org/pre-6/gambar-peta-pulau-jawa-hitam-putih.html>, 12.11.2021 tarihinde erişildi.
- Arief, 2021, <https://www.boombastis.com/sudjono-humardani-menteri-dukun/283094>, 15.11.2021 tarihinde erişildi.
- Triarko, Koko, 2019, <https://www.cendananews.com/2019/01/membabar-makna-filosofi-arsitektur-pendopo-agung-sasono-utomo-tmii.html>, 15.11.2021 tarihinde erişildi.

BATAK TOPLUMU'NDA SÖMÜRGEÇİLİK DÖNEMİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

*Mehmet ÖZAY**

Giriş

Batak toplumu, Malay Takımadaları veya Nusantara olarak bilinen coğrafyada, Sumatra Adası'nın kuzeyinde dağlık bölgelerde yaşam süren ve kendi içinde çeşitli alt kollara ayrılan bir etnik yapıdır. Bu toplum, yaşadığı coğrafya parçası, sahip olduğu kültürel yapı kadar, belki de daha çok kendi adıyla anılan kilisesiyle tanınmaktadır. Bu noktada, Batak toplumunu Takımadalar coğrafyasında öne çıkaran unsurların başında, kendilerini bir 'millet' olarak tanımlamaları veya Avrupalı sömürgeci yapıların, bu topluluğu kendi siyasi literatürlerine bağlı olarak, bütünlüklü bir yapı şeklinde tanımlamaları gelmektedir. Bu noktada, Batılı araştırmacıların ölçütlerinden biri, Hristiyanlığa ihtida olgusu olduğu söylenebilir. Öyle ki yapılan karşılaştırmalarda Kuzey Sumatra'da Batak, Kuzey Sulawesi'de Minahasa toplumu gibi Hristiyanlaşmış yerel toplum yapılarının dışında kalanlar, "çok daha geleneksel ve daha az dinamik" unsurlar olarak tanımlanmışlardır (Henley 1996: 148). Bu noktada, çalışmaya konu edinilen Bataklar, "iç çekişmeleri, kendilerine özgü Hristiyanlık pratikleri, gayet eğitilmiş olmaları ve Batak olmalarından duydukları gururla" tanınmaktadırlar (Hasselgren 2000: 15, 50)¹.

Bu çalışmada, Batak toplumunun dış dünyaya açılmasına veya bir başka deyişle dış dünyanın Batak toplumlarına ulaşmasına konu olan süreçler üzerinde durulmak suretiyle din değiştirme bağlamında bölgedeki misyonerlik faaliyetlerine kısaca değinilecektir. Bu noktada, çalışmada iki tür kısıtlılıktan

* Doç. Dr., e-posta: mehmedozay@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2719-1543.

¹ Formel eğitim sürecinin Medan şehrine yönelik göçlerle ve Hollanda sömürge yönetiminin yeni eğitim politikalarıyla şekillenmiştir. Bu çerçevede, görece geç bir döneme tekabül etse de Batak öğrenciler için Felemenkçe eğitim veren ilkokul (*Hollandsche Inlandsche School-HIS*), 1928 yılında J. Hemmers tarafından açılmıştır (Hasselgren 2000: 50).

bahsetmek mümkündür. Birincisi, bu makalede çeşitli Hristiyan grupların misyonerlik faaliyetleri, genel bir çerçevede ele alınmıştır. İkincisi, misyonerlik süreçlerine konu olan dönemle ilgili verilerin dağınıklığı ve hatta kaynak ülke konumunda olması beklenen Hollanda’da dahi bulunmamasının yanı sıra (de Valk 1985: 53), mevcut bazı çalışmalarla ilgili ortaya çıkan linguistik engeli belirleyici olmuştur². Batak toplumu ve din değiştirme süreçleri veya misyonerlik çalışmaları çerçevesinde ortaya konulan kayda değer eserler arasında Aritonang (1994), Aritonang, Steenbrink (2008), Steenbrink (2007), Hasselgren (2000), Pedersen (1970) isimleri dikkat çekmektedir. Bu isimler ve eserlerine bakıldığında, Hollandalı ve Batak kökenli akademisyenlerin bu alanda söz sahibi olduğu görülmektedir. Bunda, Batak dili ve kültürünün kendine has yapısıyla, sömürgecilik döneminde bu bölgede ortaya konulan etnografik çalışmaların Almanca ve Felemenkçe dillerinde ortaya konmuş olmasının belirleyiciliğinden bahsetmek mümkündür.

Bununla birlikte, misyonerlik sürecine kronolojik bir hazırlık niteliği taşıması ve bir anlamda dönem dönem içiçe geçmesi dolayısıyla, Batak toplumlarında İslamlaşma olgusuna, Hollanda sömürgecilik süreçlerinin teritoryal gelişme ve genişleme evrelerine de kısmen değinilmiştir. Söz konusu bu durum, din sosyolojisinin temel çalışma alanlarından olan ihtida süreçlerinin ticaret, siyaset, çatışma ve savaş gibi ne denli diğer toplumsal değişimlerle içiçe olduğunu da ortaya koymaktadır. Öyle ki geniş Batak toplumu içinde değerlendirilen bazı gruplarda, içinde yaşadığımız post-modern dönemde gerçekleşen ihtida süreçlerine dair yapılan gözlemlerde de ortaya konulduğu üzere, ihtida süreçleri ekonomik ve siyasi bağlamlarından bağımsız değerlendirilmemektedir. Bu çalışmada, Batak toplumuna yönelik misyonerlik çalışmaları, teolojik boyutundan ziyade, tarihsel perspektiften ele alınmıştır. Buna ilâve olarak, bölgeyle ilgili araştırmalarda uygulanan tarih sosyolojisi yöntemlerinin, diğer sosyal bilim yöntemleriyle birlikte ele alınması ve uygulanması gerektiğini söylemekte yarar var³.

² Malaya’daki meşhur Tanjung Malim Öğretmen Koleji kütüphanesinde bulunan ve bir Hristiyan Batak’ın 1870’li yıllarda yaptığı seyahatlerini konu alan el yazma eser, Japon İşgali sürecinde kaybolmuştur (Bottoms 2007: 185).

³ Batak Kilisesi’ne ilk defa, 2005 yılı Ekim ayında Banda Açe’de tsunaminin sahil şeridinde yol açtığı büyük yıkımın ardından, tek tük inşa edilen bir veya iki katlı binalardan birinde rastlamıştım. Ardından, yine o dönemde Kuzey Sumatra Eyaleti’nin başkenti Medan’a yaptığım ziyaretlerde diğer kiliselerin yanı sıra, Batak Katolik Kilise’si de bulunuyordu.

Bölgenin İslamlaşma süreci ve özellikle sömürgecilikle birlikte yazıya geçen çeşitli anlatılarla, bu toplumla ilgili giderek kayda değer bir literatür oluşmuştur. Takımadalar Bölgesi'nde, tarih boyunca dışardan gelen dini-kültürel ve sosyal yapıların tesirlerine, görece kapalı olmuş dağlık bölgelerdeki toplumlarda olduğu gibi, Batak toplumunun da (*Bangsa Batak*) -kronolojik olarak ifade etmek gerekirse, Hinduizm, Budizm ve İslam'la buluşması ya mümkün olmamış veya geç dönemlerde sınırlı bir boyutta gerçekleşmiştir. Bu noktada, Andaya'nın dile getirdiği üzere, sömürgecilik evresi ve dolayısıyla Hristiyanlık misyonerliği açısından da benzer bir durum söz konusudur. Sumatra Adası'nda Barisan Dağ silsilesinin⁴, kuzeyden güneye doğru uzanan ve *Tano Batak* (Batak Vatanı) adıyla bilinen bölgelerinde yaşam süren Batak toplumu ile karşılaşma ancak, 19. yüzyılda tedrici olarak ortaya çıkarken, ilk olarak Toba Gölü çevresindeki topluluklarla iletişim kurulmuştur (Andaya 2002: 368, 369; Aritonang 1994: 2; Aritonang, Steenbrink 2008: 527)⁵.

Bu çerçevede, misyonerlik faaliyetlerinde iki temel husus dikkat çekmektedir. Birincisi, bu faaliyetleri gerçekleştiren kişi ve/ya kurumların, Müslüman bölgelerine girmemesi veya Müslümanlar arasında faaliyette bulunmamış olmalarıdır. Özellikle, Müslüman kitlelere yönelik misyonerlik faaliyetler, olası tepkilerin önüne geçilmesi amacıyla yasaklanmıştır (Bautista 2014: 3). İkincisi ise Katolik kiliselerinden ziyade Protestan kiliselerinin özellikle de, Methodist kilisesinin bölgede faaliyet sergilemesidir. Bu noktada, Hollanda sömürge yönetiminin misyonerlik faaliyetlerine yönelik politikaları belirleyici olmuştur. Böylece, Batak toplumlarının yaşadığı bölgelerdeki misyonerlik faaliyetleri, öncelikle Protestanlar vasıtasıyla yürütülmüştür (Steenbrink 2005: 338).

Katolik kiliseleri yerine Protestan kiliselerinin faaliyetlerinin, Avrupa'daki mezhep ayrımının doğal bir yasıması olduğunu ve bir başka açıdan değerlendirildiğinde, sömürge yönetiminin seküler bir yapı olmakla

⁴ Sumatra Adası, 5° 39' kuzey ve 5° 57' güney enleminde, Ekvator'un ortadan ikiye ayırdığı bir bölge olup, toplam 165.945 mil² büyüklüğündedir. Ada'yı kuzeybatı'dan güneydoğu istikametine ortadan ikiye bölen Barisan Dağları (*Bukit Barisan*) 1.000 mil uzunluğunda olup, 1.500-3.600 mt yüksekliğinde pek çok volkanik dağı barındırmaktadır. Ada'nın geniş bölgelerinde iki ve üç sıra halinde birbirine paralel olarak uzanmaktadır. Başta Toba Gölü gibi bazı göller bu vadiler arasında yer almaktadır (y.y. 1920: 1-2).

⁵ Batak toplumu, kendi dillerinde '*halak Batak*', Endonezyaca '*orang Batak*' olarak ifade edilmektedir (Hasselgren 2000: 29).

birlikte, sosyo-kültürel bağı ile Protestanlık yapısı içinde yer almasının etkili olduğunu söylemek mümkün⁶. Bu durum, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında Katolik ve Protestan inananların birbirine oranı dikkate alındığında, gayet bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu noktada, sömürge yönetimi özellikle, bazı bölgeleri Protestan grupların faaliyetlerine açma politikası izlerken, benzer bir yapılanmayı Katolikler için gerçekleştirmemesinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır (Steenbrink 2005: 329).

Batak Toplumlari

Batı-Kuzey-Doğu Sumatra sahil şeritleriyle çevrili bu coğrafyanın kuzey ucunda Açe; Kuzey Sumatra'da tarihte Deli, Asahan olarak bilinen modern dönemde ise, Medan adıyla bilinen önemli liman şehri; Batı Sumatra'da Padang liman şehri bulunmaktadır. Bu coğrafya içinde Batak alt gruplarının yaşam bölgeleri şu alanlarda görülmektedir: Kuzey Sumatra'da Tapanuli ve Karo; Batı Tapanuli'de Sibolga, Barus, Sipiroak, Natal⁷; Açe Bölgesi'nde Gayo (Orta Açe) ve Alas (Güney Açe); Batı Sumatra'da Minangkabau; Doğu Sumatra'da Kubu (Jambi); Orta Sumatra Bölgesi'nde, Toba Gölü güneyinde (Silindung), Angkola ve Mandailing ile Pakpak-Dairi, Simalungun, Lampung gibi yerleşimlerinde bulunmaktadır (Keuninig 1958: 2; y.y. 1920: 7; Artonang, Steenbrink 2008: 527, 528; Hasselgren 2000: 31; Andaya 2002: 369; Kozok 2009: 14, 15)⁸.

Sumatra Adası'nın kuzey bölgesinde Barisan Dağ Silsilesi'nin iç bölgelerindeki Bataklar, coğrafi ve dini-kültürel olarak iki açıdan farklılaşmaktadır. Birincisi, kuzeyden güneye doğru genişleyen Orta

⁶ Örneğin, Minangkabau Bölgesi'nde Pasifik Savaşı öncesine kadar, bölge Müslümanlarından Hıristiyanlığı seçen olmamıştır (Steenbrink 2005: 331). Bu konuda, sömürge yönetiminin oldukça hassas olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki 20. yüzyıl başlarında Malay Yarımadası'nda faaliyet gösteren İncil Derneği yetkilileri, Sumatra Adası gibi büyük bir Adada, Batak toplumunun yaşadığı bölgeler dışında misyonerlik faaliyetleri olmadığını hayıflanarak dile getirmektedir (Tisdall 1913: 172).

⁷ 1912 yılı verilerine göre, Tapanuli'nin başkenti konumundaki Padang Sidimpuan'ın nüfusu 3.128 iken, Sibolga'nın nüfusu 17.611'di (y.y.) 1920: 10).

⁸ Hollanda sömürge yönetiminin Sumatra Adası'ndaki yayılmacı politikaları 1858 yılında Doğu Sumatra'da Siak Sultanlığı'nı anlaşılmaya zorlarken, 1873 yılında başlayan Açe topraklarında gerçekleşen Hollanda Savaşı sürecinde Doğu Sumatra "Langkat, Deli-Serdang, Karo-Simalungun, Asahan ve Siak" olmak üzere beş yönetim birimine ayrılmıştır. Bu çerçevede, Batak toplumunun da bulunduğu iç ve dağlık bölgeler Tapanuli ikiye ayrılarak, Kuzey Tapanuli ve Güney Tapanuli adını almıştır. Kuzey Tapanuli, Toba Batakları'na ev sahipliği yaparken, Güney Tapanuli Pakpak olarak da adlandırılan Angkola ve Mandailing Batakları'nın yerleşim bölgesiydi (Hasselgren 2000: 38).

Sumatra'ya doğru oluşan dağlık bölgelerde hâkim olan Jambi, Minangkabau ve Gayo toplumları; ikincisi ise sahil şeridi boyunca egemenlik kurmuş olan Açe ve Palembang bölgesindeki toplumlardır. Açe ve Minangkabau gibi köklü İslam geçmişine sahip toplumların yaşadığı bölgelerin yanı sıra, belki de daha çok örneğin, Kuzey Sumatra'da Medan gibi şehirlerde, Sumatra'nın farklı bölgelerinden Batak göçmen grupları yaşam sürmüştür (Steenbrink 2007: 325). Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan alt kültür gruplarıyla Batak toplumu sadece Sumatra Adası'nda değil, Takımadalar genelinde kendine özgü nitelikleriyle önem taşımaktadır. Tarihte çeşitli yazılı kaynaklarda zikredilen bu topluluk *Batak*, *Battak*, *Batas*, *Battas*, *Patta* gibi isimlerle anılmıştır (Marsden 1811: 396; Polo 1911: 339; Alof 1873: 16; Sousa 1695: 242; Aritonang, Steenbrink 2008: 530)⁹. Toba Gölü bölgesi Batakların yaşadığı merkezi bölge kabul edilirken, bu göl ve çevresinde yaşayan gruplar, nüfusça en kalabalık Batak gruplarını oluşturmaktadır (Niessen 1985: 5; Andaya 2002: 367-368)¹⁰.

Batak Bölgesi'ndeki halkın, kültürel olarak Güney Çin-Yunnan ve Kuzey Vietnam kökenli M.Ö. 7. ve 8. yüzyıllarda gerçekleşen göçlerle ilişkilendirilmesi, Sumatra Adası'na yönelik göç vakalarına dair bir fikir vermektedir (Pedersen 1970: 18). Göçlerle ilgili bir diğer yaklaşım, Hindisan bağlantısını ortaya koymaktadır. Buna göre, milâdi 1. yüzyıldan itibaren, Hindistan'dan bazı grupların Sumatra Adası'na yönelik göçleri dikkate alındığında (y.y. 1980: 2-3; Vlekke 1960: 18), bunun doğurduğu durum, "farklı dil gruplarına sahip olan" Batak dilinin, Sankritçe öğeler barındırmasında ortaya çıkmaktadır (y.y. 1920: 10; SinaBasarsyah 2008: s.y.)¹¹. Hint kökenlilerin Açe'deki kültürel etkileşime dair somut bulgulara rastlanır. Bunlar arasında kişi ve yer adları, ünvanların yanı sıra, somut mimari unsurlar da bunu destekler mahiyettedir. Bu noktada, Güney Açe'ye sınır

⁹ Batılı kaynaklarda, adları ilk defa Herodot tarafından kaleme alındığı belirtilen toplumlar arasında Bataklar da bulunmaktadır (Favre 1865: 8-9).

¹⁰ Toba Gölü çevresinde yaşayan Batak toplumunun kullandığı diyalektik, başat Batak dili kabul edilmektedir (Meerwaldt 1904: ix). Batakların, bu tür coğrafi ve alt gruplar halinde tanımlanmasının da, dönemin misyonerlerinin ve ardından antropologlarının ortaya koydukları çalışmaların katkısı göz ardı edilemez (Hasselgren 2000: 20).

¹¹ Söz konusu göçlerin bir devamı olarak 11 ve 12. yüzyıllara tarihlenen bazı Budist tapınak kalınlarına ulaşılmıştır. (SinaBasarsyah 2008: s.y.). Bununla birlikte, Batak dilinin erken dönem örnekleri günümüze ulaşmamıştır. Bu nedenle, sömürge öncesi döneme ait Batak toplum yaşamına dair veri bulunduğunu söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, Batak diliyle bambu ağaçları üzerine yazılı metinler ise temelde dini içeriklidir (Sibeth 1991: 21).

teşkil eden Tapanuli, Toba-Batak Bölgesi kültürel özellikleri bakımından Hint yönelimli olduğu söylenebilir (Castles 1972: 6; Niessen 1985: 5-6)¹².

Batak toplumu ile ilgili ilerleyen dönemlerde, Batılı ve Doğulu seyyahlar ile yerel kaynakların gündeme getirdiği bir dizi anlam süreçlerine tanık olunmaktadır. Bu noktada, seyyah Marco Polo doğrudan isim zikretmemekle birlikte “insan eti yiyenler” diyerek dağlık bölgelerde yaşanları gönderme yapmakta ve bu toplumun doğadaki bazı objelere tapındıklarına ifade etmektedir (Polo 1911: 338-9). İbni Batuta ise 14. yüzyıl ortalarında Ada’ya yaptığı ziyarette bölgenin önemli ürünlerine atıfta bulunmaktadır. Ada’nın ‘cavi’ (*jawi*) adı verilen hoş kokulu bir üründen ötürü Java olarak adlandırıldığını belirtir. Altın ve kalayın yanı sıra, verimli topraklarında hem yabani olarak yetişen ürünler hem de halkın yaygın ticari faaliyette bulunduğu Sumatra şehrinin Müslüman olduğunu ve Ada’nın orta bölgesinde yaşayan Batak etnik yapısının ise putperest olduğunu ifade eder (İbn Battuta 2008: 602; Moor 1968: 114; Gibb 1983: 273)¹³.

Batak grupları, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Sumatra Adası’nda çok farklı dini ve etnik yapıların oluşturduğu genel toplum içerisinde, kendine özgü nitelikleriyle dikkat çekmektedir¹⁴. William

¹² Sankritçe, Sumatra Adası’ndaki, Redjang ve Lampong dil grupları gibi Batak dilini de etkilemiştir (Jones 1960: 1216).

¹³ Söz konusu Batak etnik yapısının, gerek İslamlaşma gerekse Hristiyanlaşma sürecine, 19. yüzyıl ortaları gibi görece geç bir dönemde gerçekleştiği biliniyor. Bu topluluğun Sumatra Adası’nın orta bölgelerinde sahille sınırlı iletişimi olmasının, kendine yeter ve dışı kapalı bir sosyal yapı sergilemesinin etkisi var. Batılı gözlemcilerin ve seyyahların bu etnik yapıya özgü gündeme getirdikleri bir diğer konu ise ‘insan’ yemeleridir. Bu özellik hakkında ilk elden gözlem sahibi olan bir İngiliz seyyah konuyu çalışmasında dile getirmiştir (Marsden 1811: 394; Langenberg 1972: 116-7; Simon 1912: 102). Benzer ifadeler diğer bazı yerlerde de rastlamak mümkün. Benzer ifadeler diğer bazı yerlerde de rastlamak mümkün (“Raffles Museum and Library”, *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, 15 February 1911, s. 10). Batak, Sumatra Adası’nda Malaka Şehri’ne paralel bölgesinde iç bölgede yaşayan halka verilen ad. İnsan eti yemeleri nedeniyle Portekizlilerce dünyanın en vahşi kavmi olarak nitelenen Bataklar, aynı zamanda savaşçı karakterleriyle de tanınırlar (Dion (y.y): 143). Yukarıda dikkat çekilen kaynaklar İbn Battuta’nın Batakları zikrettiğine yer vermiş olsa da, eserinin Türkçe çevirisinde, putperestler ifadesi geçmekle birlikte ‘Batak’ adına rastlanmamaktadır.

¹⁴ Batak toplumuna özgü çok çeşitli etnografik malzeme, Lagu-boi-Toba’daki Rhenis misyonunda görev yapan P. Pohlih tarafından bir araya getirilmesinden oluşan müze 1912 yılında açılmıştır. (Bkz.: “Raffles Library and Museum”, *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (Weekly), 29 February 1912, s. 9). Batakların yaşam tarzı, köy yerleşimleri ve çeşitli adet ve görenekleri için bkz.: “The Wilds of Sumatra”, *Straits Times Weekly Issue*, 8 March 1893, s. 2.

Marsden'in dile getirdiği üzere, Sumatra Adası toplumları arasında sahip oldukları gelenekleri ve adetleri çerçevesinde, ayrıcalıklı kabul edilen Batak toplumunun araştırmalara konu olmamasında, uzun dönem erişilmesi zor dağlık bölgelerde yaşam sürmüş olmalarından kaynaklandığını söylemek gerekir (Marsden 1811: 395; Niessen 1985: 5).

Yukarıda dikkat çekildiği üzere, Batak toplumu, Takımadalar toplumları arasında sahil şeridi-dağlık bölge gibi temel coğrafi ayırımıda ikinci grupta yer almaktadır (y.y. 1920: 7). Bu durum, jeo-kültürel olarak Batakları, diğer dağlık bölge toplumları ile birarada ele alınmasını sağlarken, genel itibarıyla Malay toplumları sınıflamasına dâhil edildiğini de söylemek gerekir. Bu noktada, Batak toplumu, Takımadalar'da *Semanglar*, Borneo'da *Dyaklar* gibi benzeri toplumlarla birlikte zikredilmektedir. Bu anlamda, dağlık bölgelerde yaşayan toplumlar üçe ayrılırken, bunlardan biri Sumatra Adası'nda, dağlık bölgelerde yaşam süren Batakları içermektedir (Favre 1865: 1). Dil grupları açısından bakıldığında, dilbilimsel olarak *Çampa* (*Champa*) dil özelliği göstermekte ve Batak dili Kawi, Renchang veya Lampung bölgesi dili ile aynı sınıflamaya tabi tutulmaktadır (Rost 1885: 93). Bununla birlikte, Batak başlığı altında toplanan gruplar, önemli dil ayrışmalarına konu olmaktadır. Bu çerçevede, birincisinde Karo-Alas-Dairi'nin diğerinde ise Toba-Angkola-Mandailing'in bulunduğu iki temel kategoriden söz edilebilir (Siahaan 1975-76: 79). Bunlar arasında, Toba Gölü çevresindeki Bataklar en kalabalık grubu oluştururken, yaşam sürdürdükleri ve "merkezi Batak" olarak da adlandırılan bu bölgenin kuzeyinde Karo ve güneyinde Pak Pak; doğusunda Simalungun ve güneyinde Angkola ve Mandailing bulunmaktadır (Niessen 1985: 5).

Bunun yanı sıra Toba alt kültür grubu kendilerini Hristiyanlıkla özdeşleştirmeleriyle dikkat çekmektedir (Steenbrink 2005: 328; Hasselgren 2000: 19, 31, 59). Söz konusu bu bölgede, Müslüman nüfus kadar daha çok Hristiyanlık yaygındır¹⁵. Bunlar arasında örneğin, Mandailing grubu süreçte

¹⁵ İslamlaşma sürecinin 20. yüzyılın ilk yarısında bu unsurlar arasında gelişme gösterdiği ve bunun barışçıl şekilde gerçekleştirildiği de bir başka husus olarak dikkat çekmektedir. (Bkz.: "Mesdjid Islam Ditengah Tengah Bataklanden", *Fadjar Islam*, No. 3, Senen 11 Februari 1928/1 Ramadhan 1347, Tahoen I, s. 74. Yine aynı dönemde, Batak toplumuna yönelik İslamlaşma devam ederken, Malay-Batak dilinde Kur'an-ı Kerim tefsir çalışması da gündeme gelmiştir (*Fadjar Islam*, No. 8, Selasa 9 Juni 1929/1 Shafar 1348, Tahoen II, s. 170-172). 1929, 1930, 1931 yıllarına ait *Fadjar Islam* gazetesinin nüshalarında, Batak toplumunun İslamlaşması yönündeki çabalara dair haberler yer almaktadır. (Not: 20. yüzyıl başlarında Sumatra Adası'nın toplam nüfusu 4 milyon olduğu tahmin edilirken, bunun 3,5 milyonunu Müslümanlar teşkil ediyordu (Zwemer, Brown 1908: 102-3).

Müslüman olmasıyla veya Karo grubu diğerlerinden ayrışırken, kendilerini Batak olarak adlandırmamaktadırlar (Aritonang, Steenbrink 2008: 527, 528)¹⁶. Oysa Hristiyan olan grupların teşkil ettiği sosyo-dini yapı içerisinde güçlü bir etnik varlığı da vurgulayacak şekilde, ‘Batak Kilisesi’ ifadesi bugüne kadar kullanılmıştır¹⁷.

Batak topluluklarına yönelik misyonerlik faaliyetlerinin nasıl bir karşılık bulduğu konusunda iyimser bir görüş olmamakla birlikte, bunu Takımadalar’daki başka bölgelerdeki misyoner faaliyetleriyle karşılaştırmalı olarak ele almak suretiyle anlamlandırmak mümkündür. Buna göre, Sulawesi Adası’nın kuzeyinde Minahasa Bölgesi başarı öyküsü olarak gündeme getirilirken, Batak Bölgesi’nde bu ölçüde bir başarı ortaya konulamamıştır. Bununla birlikte, Batak Hristiyan Kilisesi’nin Takımadalar Hristiyan toplumları arasında kendine özgü bir yeri olduğunu da ifade etmekte yarar var (Steenbrink 2007: 326). Batak Kilisesi’nin varlığı bir misyonerlik başarısı kabul edilebileceği gibi, belki de bundan da öte, Batak toplumunun sahip olduğu diğer kendine özgü niteliklerinin biçimlendirdiği bir din değiştirme sürecinin varlığından bahsedilebilir. Bu durum, Batak adı verilen özel bir kilisenin kurulmuş olmasıyla kendini ortaya koymaktadır (Warneks 1909: 17; Steenbringk 2007: 327).

Takımdalar’da dikkat çekici Hristiyan unsurlar olan Batak ve Minahasa’yı diğer topluluklardan ayıran özelliğin, ilk grubun gayet dinamik ve bir anlamda dışa açıklılıklarıyla açıklanmaktadır (Henley 1996: 148). Buna karşın, çalışmanın ilgili yerinde dile getirildiği üzere, bu sürecin alt gruplar halinde varlık süren Batak toplumları arasında siyasal birlik sağlamadığını ortaya koymaktadır¹⁸. Bu noktada, dikkat çekilen bir diğer husus, Hollanda

¹⁶ Mandailing grubu özellikle, 19. yüzyılın ilk yarısındaki Padri Savaşı sırasında yaşanan toplumsal ve siyasal gelişmeler çerçevesinde Müslüman olmuşlardır (Lubis: Khoo Salma Nasution 2003: 17).

¹⁷ Batak Kilisesi, kuruluşu itibarıyla Alman Lütther Kilisesi’ne bağlı *Rheinish* Misyonerliği faaliyetleriyle ortaya konması dolayısıyla, kutsal metinlerin Batak toplumuna aktarılmasında Prusya Kilise Agenda’sı kullanılmış ve zamanla Batak diline tercüme edilmiştir. Bu anlamda, Lutheryen kiliseler içerisinde yer alan Batak Kilisesi, dolayısıyla Protestan niteliğiyle öne çıkmaktadır. Protestanlığın önemli inanç ve ibadet yapılarından birini teşkil eden ve Katoliklikten ayrışmasındaki sembolik içeriğiyle de dikkat çeken, Hz. İsa’nın bedeni ve kanını temsil eden ‘ekmek’ ve ‘şarap’ ritüeline yer verilmemektedir (Simorangkir 2017: 10-11; “Who is Ignorant Ludwig Nommensen?” 2020).

¹⁸ Bu durum, kendini lingüistik bağlamında da ortaya koymaktadır. Kozok’un ifade ettiği üzere bugün Batak dili hakkında ortak bir yaklaşım olmadığı gibi, çeşitli müze ve kütüphanelerdeki mevcut Batak el yazmalarının okunamaması gibi bir durum da söz konusudur (2009: 10).

sömürge yapılaşması örneğin, 19. yüzyıl sonları ve hatta 20. yüzyıl başlarında Sumatra Adası'ndaki yayılmacılığına paralel olarak Orta Sumatra bölgesinde *de facto* bağımsız bölgeler olarak tanımlanan Batak toplumuyla karşılaştığında, bu gruplar arasında siyasal birliğe tanık olunmamıştır (Resink 2007: 364). Her ne kadar, Hollandalılara karşı küçük çaplı da olsa başlayan mücadeleye destek verilmediği de bunu destekler mahiyettedir (Niessen 1985: 6).

Sömürgecilik Dönemi ve İlk Karşılaşmalar

On altıncı yüzyıl başlarında bölgeye nüfuz etmeye çalışan Portekiz kaynaklarının ise sahil şeridi ile dağlık bölgelerde yaşam süren toplumlar arasında bir ayırım yaptıkları görülür. Buna göre, sahil şeridinde ağırlıklı olarak Müslüman olan toplumlar, göç yollarıyla bölgeye gelip yerleşen kitleler; Bataklar gibi dağlık bölgelerde yaşayanlar ise bölgenin asli unsurları kabul edilir (Dion, 1970: 143). Portekiz sömürgeciliğinin ağırlıklı olarak şiddet içeren yapısıyla birlikte bu dönem, aynı zamanda bölgede İslamlaşma sürecinin hızlandığına tanık olunur. İslam öncesi dönemde tıpkı, diğer din değiştirme süreçlerinde olduğu gibi, İslamiyet temelde ticaret liman şehirlerinde gelişme gösterip tedrici olarak iç bölgelere doğru yayılma sergilemiştir. Bu çerçevede, Kuzey Sumatra'nın doğu ve batı bölgelerinde siyasi ve teritoryal hâkimiyetini ortaya koyan Açe Darüsselam Sultanlığı'nın üçüncü hükümdarı Alaaddin Riayat Şah el-Kahhar döneminde (1539), bölgedeki bazı animist gruplar gibi¹⁹ Batak Bölgelerine yönelik fetih sürecinde bir karşılaşma gerçekleşmiştir. Bu süreçte, animist inanç grupları başta olmak üzere, iç bölgelerde yaşayan toplulukları kapsayan bir fetih hareketi dikkat çeker (Reid 1993: 157)²⁰.

¹⁹ Batak toplumlarıyla ilgili misyonerlerin çalışmalarında “animist” inanca dair açıklamalarda, çok dinlilik (*polytheism*) vurgusu dikkat çekmektedir. Bunun temel nedeni, doğadaki çeşitli nesnelere atfedilen ruhçu varlık anlayışından kaynaklanmaktadır. Doğadaki nesnelere egemen olan bu ‘ruhlar’ (*spirits*) kendilerinde “korku” ve “büyüyü” de içermektedirler (Warneks 1909: 36, 40, 41).

²⁰ Benzer bir fetih süreci İskender Muda (1607-1636) döneminde de yaşanmıştır (Sibeth 1991: 15). Batak toplumunun İslamlaşma süreciyle ilgili olarak tarihsel süreçlere bakıldığında, karşımıza 12. yüzyıl sonu ile 16. yüzyıl ikinci yarısı ve 17. yüzyıl ilk yarısı geldiğini söylemek mümkün. Özellikle, Kuzey Sumatra'da gelişme gösteren siyasi yapılanma kendini bölgesel genişleme ile ortaya koyarken, aynı zamanda ve bundan bağımsız olarak tebliğ sürecinin varlığını da akla getirmektedir. Bununla birlikte, Batak toplumunun ne tümüyle Müslüman ne de Hristiyan oldukları, bazı grupların geleneksel dini yapılarını sürdürdüklerini söylemek mümkün. Bu çerçevede, bazı hususlara değinmekte yarar var. 19.

Bu girişim, Sumatra Adası'nda birliği sağlamaya ve İslamiyeti yaymaya yönelik fetih çalışmaları çerçevesinde bilinen ilk önemli teşebbüslerden biri olması dolayısıyla ele alınmayı hak eder. 'Batak Seferi' olarak anılan gelişme öncesinde, el-Kahhar, Orta Sumatra'da yaşayan Batak Kralı'na elçiler göndererek İslamiyete davet etse de bu davetin reddedilmesi üzerine, Batak Bölgesi'ne fetih hareketi gerçekleştirildi. 1539-40 yılındaki Batak Seferi'ne Güceratlı, Malabarlı askerlerin yanı sıra, Kızıldeniz'den geldikleri ve askerî yardım malzemesi getirdikleri ileri sürülen, 300 Türk askerinin de katıldığı

yüzyılın başlarında Batak ile Hollanda sömürge yönetimi arasında karşılaşmalara konu olunurken, Batak topraklarına sınır teşkil eden sahil şeridi boyunca yaşam süren toplumlar arasında İslamiyet aktif ve yaygın bir dini yaşam formu olarak varlık sürüyordu. Bu dönemin bir diğer önemli gelişmesi ve aynı zamanda Batakların, Hollanda yönetimine karşı politikalarına da konu olacak şekilde, Minangkabau bölgesindeki Padri Savaşı (1811-1837) dolayısıyla yaşanan gelişmelerdi (y.y. 1920: 14). Minangkabau bölgesinin güneyinde Rao'nun siyasi lideri konumundaki ve Padri Savaşı'nda da önemli rol oynayan İmam Bondjol, Hollanda birlikleriyle mücadelesinde Toba Gölü kıyılarına çekilirken, bu süreçte Batak toplumunda bazı gruplar İslamı seçmiş, yukarıda dile getirildiği üzere, bir bölümü de Malay Yarımadası'na göç etmiştir. Batak toplumunun sadece belirli bir bölümünün konu olduğu İslamlaşma sürecinden hareketle, benzer bir yapılanmanın sömürgeciliğin erken yüzyıllarında da, Sumatra Adası'nın kuzeyinde ve Cava Adası'nda gerçekleştiğini söylemek mümkün. Bu gelişmeler, zamanla Hollanda sömürge yönetimi ordusu marifetiyle, bölgedeki Batak toplumları üzerinde egemenlik tesis etmesine olanak tanır ve aynı zamanda çeşitli göç süreçlerinin gerçekleşmesine neden olurken, Hristiyan misyonerlerin faaliyetlerinin tedrici olarak gelişme göstermiştir (Lubis; Nasution 2003: 17; Gordon 2001: 337-8). 1860'lı yıllarda, Malay Yarımadası'nın batı bölgelerine göç etmiş olan Mandailing grubunu içerisinde, Lubis'li Sutan Puasa kalay tüccarı olarak isim yapmış ve dönemin Selangor sultanlığı ve Yap Ah Loy gibi Çin'li tüccarlarla yakın işbirliği yapmıştır (Lubis; Nasution 2003: 19, 20). Bu dönemde, Mandailing grubunun Malay Yarımadası'na göç ettiği anlaşılmaktadır (Lubis; Nasution 2003: 15; Hasselgren 2000: 46). Bazı araştırmacılar, Batak etnik yapısına mensup bazı grupların kendine has özellikleri arasında, dışa kapalı bir toplum olmalarına dikkat çekerek ne Kuzey'den Açe, ne de Güneyden Minangkabau'nun İslamlaşma çabalarına -geç döneme kadar- olumlu karşılık verdiklerine değinir. Bu bağlamda, örneğin, 1820'li yıllarda Padri Savaşı sürecinde Bataklar arasında İslamlaşma sürecine dikkat çekilir (Pedersen 1970: 17, 44, 46). 1960'lı yılların ikinci yarısında kaleme alınan bazı çalışmalarda Bataklar ve İslamlaşma konusuna değinilirken, özellikle dağlık bölgeler ve çevresinde yaşayanların pagan inancında oldukları ve Açe sınırlarındaki bazı gruplara yönelik tebliğ çalışmalarıyla Müslüman olduklarına ve aynı şekilde, örneğin Minangkabau'nun güneyindeki Riau bölgesindekiler ile Doğu Sumatra sahil şeridine yakın bölgelerdeki gruplar da İslamlaştığına işaret edilir (Arnold 1968: 371). Burada iki hususa dikkat çekmekte yarar var. İlki, İslamlaşma sürecinin genel itibarıyla sömürge yönetimlerinin teritoryal yayılmalarına koşut ilerlediğidir. Bu noktada, Hollanda yönetiminin bu hususun farkında olduğu düşünülecek olursa, Batak toplumu ile ilişkilerin düzenlenmesinde İslamlaşma sürecini engellemeye yönelik olarak yukarıda dikkat çekilen bağlamın doğruluğu ortadadır. İkincisi ise Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin başlanmasına rağmen, Hollanda reform kilisesince yapılan ilk dönem çalışmaların arzu edilen sonuçları vermediği görülür (Tengku Luckman Sinar 1978: 185).

ifade edilse de (Reid 1993a: 91; Reid 1993b: 157, 164) kimi kaynaklar bu birliğin Arap askerleri olduğuna dikkat çeker (Dasgupta 1962: 47; Horace 1853: 159). Bu çerçevede, dinî motif kadar, ekonomik yapının da bu süreçte rol oynadığını düşünmek mümkün. Bu noktada, Batak halkının özellikle, iç bölgelerde yetişen sandal ağacı, sakız reçinesi, safir, biber, zencefil, tarçın, ipek, su ürünleri ve büyükbaş hayvan gibi kıymetli ürünlerin ticaretinde söz sahibi olmasının doğurduğu bir ekonomik cazibeden de söz edilebilir (Gibb 1983: 273; Sousa 1695: 242)²¹. Bu noktada, Güney Açe sahillerinde, Barus civarında İngilizler, bölgeyle ticaretlerinde karşılaştıkları Malay toplumlarının yanı sıra, aynı çevrede yaşam süren bazı Batak toplulukların varlığını hatırlamakta yarar var (Hing 1995: 69, 70).

Portekizlilerin bölgede etkin olmaya başladığı 16. yüzyılın bu döneminde, Sumatra Adası'nda irili ufaklı on dokuz siyasi yapının var olduğu ve bunlar içerisinde Açe'nin kendine özgü bir yeri bulunduğu konusunda görüş birliği vardır. Bu noktada, Batak toplumunun ise siyasi birliğinden söz etmek mümkün olmadığı gibi İslamiyetin gelişmesi karşısında kendilerini bir tür tehdit altında da hissettikleri ve bu noktada, Portekizlilerle yakınlaşma içine girdikleri ileri sürülür. Bunun bir ifadesi olarak Portekizlilerin bazı Batak gruplarına askerî araç gereç sağlayarak Açe güçleriyle mücadelede yer verdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, Malaka şehrine egemen olan Portekiz yönetiminde yaşanan değişim üzerine, bölgede Portekizlilerle işbirliği yapan gruplar, aralarında Batak toplumu liderlerinin de olduğu elçileri vasıtasıyla Malaka'ya gönderip, yeni yöneticiyi kutladıkları ve işbirliklerinin devamını talep ettikleri belirtilmektedir (Collis 1949: 41; Simon 1912: 6).

Gözlemcilerden bir diğeri, Fransız Amiralî Augustin De Beaulieu'nun, Kuzey Sumatra'ya yaptığı seyahatte (1619-1622), "*Malaka şehrinin karşı tarafında Sumatra Adası'nda yaşayan topluma Batak (Battas) adı verildiği ve insan eti yediği, en vahşi ve savaştı bir millet*" olarak tanımladığı görülür (Anderson 1826: xv; Hasselgren 2000: 36; Lombard-Jourdan 1997: 303; Marsden 1811: 394). Bununla birlikte, söz konusu bu eylemin 'seremonik'

²¹ Sumatra Adası'nın orta kesimindeki dağlık bölgelere özgü ürünler Bataklar ile sahil bölgesinde yaşayan toplumlar ve ilerleyen dönemde Batılı tüccarlarla süreklilik arz eden bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Bu noktada, 18. yüzyılda, dönemin uluslararası piyasalarında başta biber olmak üzere, baharata olan talebin artması yeni tarım alanlarının açılmasını sağlarken, Güney Açe ve Batı Sumatra çevresine yerleşen Acelilerin, iç bölgelerde yaşayan ve kafur, sakız reçinesi (*benzoin/benjamin*) gibi ürünlere erişimi olan Bataklarla ticari ilişkiler kurmuşlardır (Hing 1995: 98).

içerikli olduğu ve Andaya'nın alternatif bir tanımlama olarak dile getirdiği üzere, "düşmanlarını kendi topraklarından uzak tutmanın" bir aracı olarak uyguladıkları dile getirilebilir (Andaya 2002: 367).

Hollanda sömürge yönetiminin, 17. yüzyıl ikinci yarısından itibaren giderek artan bir şekilde, Sumatra Adası'nın batısındaki önemli liman şehri Padang'daki faaliyetleri, zamanla burada Avrupalı bir kitlenin oluşmasına yol açtığı gibi, Çinli ve Javalı gibi göçmen kitlelerin de bölgede yerleşmesine imkân tanımıştır. Bu çerçevede, Padang'da ilk Hristiyan cemaatinin 1679 yılında oluştuğunu söylemek mümkün. Söz konusu bu dinî yapı, bölgedeki Hollanda yönetiminde çalışan yöneticiler ile askerlere yönelik faaliyeti ile sınırlı olup, bölge toplumlarını ve de Bataklara yönelik misyonerlik faaliyetinde bulunmamıştır. Batak toplumuna yönelik Batılıların misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcını 1811-1816 yılları arasında Cava Adası'nı yöneten İngiliz sömürge yönetimi valisi Thomas Stamford Raffles'ın politikaları neticesinde hayata geçirilmiştir²².

Batak Bölgesi'ne yönelik ilginin sömürgeciliğin gelişmesi kadar, bölgede görev yapan bazı sömürge yönetimi yöneticilerinin ilgilerine bağlı olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu noktada, yukarıda dikkat çekildiği üzere, İngilizlerin Sumatra Adası'nın güneyinde Benkulu'da (*Benceloon*) 1818 yılında, Vali Yardımcısı olarak görev yapan Thomas Stamford Raffles'ın özel bir gayreti olmuştur. Misyonerlik faaliyetlerini destekleyen politikalarıyla tanınan Raffles'ın, hem kendi gözlem ve tecrübeleri, hem de çeşitli vesilelerle bölgeden topladığı veriler ve yazılı kaynaklardan edindiği bilgiler, onun Sumatra Adası'nın dağlık bölgelerinde yaşam süren Batak toplumundan haberdar olduğunu ortaya koymaktadır (Bastin 2007: 257; Raffles 1991: 406). Raffles'ın bu politikasının salt dini içerikli bir boyut taşımadığı, aynı zamanda kuzeyde Açe Darüsselam Devleti ve güneyde Padang bölgesindeki (Minangkabau) Müslüman toplum ile dağlık bölgelerde yaşayan Batak toplumu arasında dini-kültürel sınırın çizilmesi olarak adlandırmak gerekir.

²² T. S. Raffles Esq. Lieutenant Governor, olarak görev yapmıştır (*Java Govt Gazette*, No. 19, Vol I, Batavia Saturday-July 4, 1812, s. 2; Hing 1995: 274). Padang'ın merkez olarak seçilmesinin temel nedenlerinden birisi yerel iklimidir. Yüksek ve dağlık kesimleri, Avrupalıların çokça şikâyet ettikleri sıcak ve özellikle sıtma gibi ateşli hastalıklara yakalanma risklerini azaltması dolayısıyla gayet cazip bir bölgeydi.

Her ne kadar, 19. yüzyıl başlarında Batak toprakları, Avrupalı sömürgeci güçlerin nüfuz alanının dışında kalmasına rağmen (Aritonang, Steenbrink 2008: 528), zamanla misyoner gruplarının ilgi alanı haline gelmiştir. Bu noktada, iki İngiliz Baptist misyoneri Richard Burton²³ ve Nathaniel Ward'ın 1824 yılında, Sumatra Adası'nın güneyinde Bencoolen'daki İngiliz sömürge yönetiminin desteğiyle Batak Bölgesi'ne ulaşması, sürecin başlatılması anlamına gelmektedir²⁴. Bunun ardından on yıl sonra yani, 1834 yılında Amerika Dış Misyona Komiserliği'nden Henry Lyman (1809-1834) ve Samuel Munson Batak Bölgesi'ni ziyaret etmişlerdir²⁵. Bu iki misyonerin bölgede hayatını kaybetmesinin ardından, J. Ennis adında bir başka misyoner bölgeye gönderilmiştir. Daha sonraki gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, Amerikalıların Batak Bölgesi'ne nüfuzları başarılı olamamıştır. Bununla birlikte, bu etnik yapıyla, üzerinde yaşadıkları coğrafya ve sahip oldukları kültürel yapılarla ilgili bilgilerin yanı sıra, Batak dilinde ilk Kutsal metin çevirileri bu dönemde oluşmaya başlamıştır (Aritonang 1994: 2; Aritonang,

²³ Burton, İngiliz Baptist Topluluğu'nun desteğiyle 1821-22 yıllarında misyonerlik faaliyeti amacıyla Bataklar arasında faaliyet gösterdiği belirtilir. Bununla birlikte, tuttuğu notlara ulaşamaması hem misyonerlik süreci hem de Bataklarla ilgili veriler açısından kayda değer olmalıdır (Aritonang, Steenbrink 2008: 530).

²⁴ Raffles'ın görevlendirdiği Burton ve Ward, Sumatra Adası'nın dağlık bölgelerinde Sibolga'dan Silindung'a yapılan uzun ve zorlu yürüyüş sonrasında Bataklar tarafından iyi karşılanmasalar da, Burton'un hastalanması üzerine geri döndüler. Baptistlerin bölgedeki faaliyetlerinin devam etmemesinde özellikle, 1824 yılındaki Londra Anlaşması ile İngilizlerin bölgeden çekilmesinin rolü vardır (Aritonang, Steenbrink 2008: 530). Misyonerlik faaliyetlerine destek olan ve dönemde bölgeden ayrılan Raffles'ın hiç kuşku yok ki bu sürecin devam etmemesindeki rolü göz ardı edilemez.

²⁵ ABD merkezli bu oluşum, 1810 yılında *American Board of Commissioners for Foreign Missions* adıyla kurulmuştur (Gammell 1850: 4). Çeşitli misyoner grupları doğrudan Müslümanları hedef almadıkları gibi, Ada'daki Müslüman toplumların henüz İslam tebliğinde bulunmadıkları Batak gibi toplumları tercih etmişlerdir. Bu çerçevede, Richard Burton örneğinde olduğu gibi, 1820 yılında Sibolga'daki misyonerlik faaliyet, tekil bir örnek olsa da, İngilizlerin varlığıyla ortaya konmuştur. Öyle ki Burton bu süreç öncesinde, Batak dilini öğrenmeye ve böylece etkili bir elitişim kurmaya gayret ederek doğrudan bu topluma ulaşmaya çalışmıştır (Siahaan vd 1975/76: 81). Bununla birlikte, İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri, Avrupa'da yaşanan gelişmelerden örneğin, 1824 Londra Anlaşması ile İngiliz ve Hollanda sömürgeciliğinin Malay Dünyası'nda kendi aralarında paylaşmaları artık, İngilizlerin Sumatra Adası'nda var olamayacakları anlamı taşıyordu. Böylece, ilk defa 1820 yılında bölgeye geldiği tahmin edilen İngiliz Baptist misyonerlerin yerini, zamanda Hollandalılar almaya başladı. Ancak bu süreçte, İngiliz Munson ve Lyman, 1834 yılına kadar bölgede kalsa da, muhtemelen iletişim probleminden ötürü, Tarutun civarında Lobi Pining'de Bataklar tarafından öldürüldüler (Siasaan vd. 1975-76: 82; Zwemer, Brown 1908: 103).

Steenbrink 2008: 529-530; Hård, Tjoa-Bonatz 2020: 937)²⁶. Bununla birlikte, 1824 yılında İngiltere ve Hollanda Krallıkları arasında imzalanan Londra Anlaşması'na göre, İngilizlerin Sumatra Adası'ndaki varlığının sorma-ermesinin ardından, Hollanda sömürge yönetiminin Ada'daki teritoryal yayılmacılığı sürecinde, dönemin önemli valisi Van den Bosch, "Ada'yla ilgili çok az bilgi sahibi olduklarını" ortaya koymaktadır (LochertScholten 2003: 59).

Batı Avrupa sömürgeciliğinin, temelde liman şehirlerindeki mevcut ticaret ağı üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelik eğilimleri nedeniyle, erken dönem sömürgecilik süreçlerinin aksine, yüksek sömürgecilik olarak adlandırdığımız 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren Batakların yaşadığı coğrafyaya askeri seferler ve misyonerlik faaliyetleriyle ulaşılmasıyla, bir bilgi birikimi oluşmuştur (Reid 2006: 106). Bu noktada, önemli gelişmelerden biri, Açe topraklarındaki sömürge savaşı hazırlıkları ve sırasında yaşandığı anlaşılmaktadır. Özellikle, Batı Sumatra'nın önemli şehri Padang'ın, Hollanda sömürge yönetiminin ve ordusunun önemli bir lojistik merkezi işlevi görmesi, bu bölgeye yakın Natal, Barus, Sibolga gibi Batak toplumunun yaşadığı bölgelere nüfuzu gündeme getirmiş olmalıdır²⁷. Sömürgecilik süreci ticari tekel kurma amacıyla liman şehirlerinde gelişme kaydederken, iç bölgelere ulaşmak, dini amaca matuf olarak misyonerlik faaliyetlerinin doğası ve amacı gereği ortaya çıkmıştır. Bu süreçte işlevsellik kazanan bir başka husus ise Hollanda yönetim çevreleri ise genelde Batı'da Takımadalar'a yönelik bilgi edinme ihtiyacı yani, "bilim aşkıdır" (Veth 1879: 760).

²⁶ Amerikalıların Bataklarla ilgili bilgilerine ulaşmalarında özellikle, Boston Salem merkezli ticaret gemilerinin 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarından itibaren Sumatra Adası ve Malay Yarımadası'ndaki meşhur liman şehirlerine ticaret maksadıyla gelmelerinin rolü yadsınamaz. Aynı dönemde, Hollandalıların Batı Sumatra'da Padang Bölgesi'nde, 17. yüzyıl ikinci yarısından itibaren var olan ticari ve askeri varlıklarının zamanla özellikle de 1830'lu yıllardan itibaren teritoryal egemenliğe dönüşmesinin misyoner gruplarının önünü açtığını söylemek mümkündür. Bu süreçte, Batak Bölgesi'nin güneyine ulaşmaları, Hollanda sömürge yönetiminin politikalarına paralel olarak, farklı misyoner gruplarının bölgedeki varlıklarına olanak tanımıştır. Salem merkezli ticaret gemilerinin aynı zamanda misyonerlerin seyahatleri için de bir ulaşım vasıtası olduğu ve Hindistan'a ulaşan ilk Amerikan misyonerlerinin bu ticaret gemileriyle Kalküta'ya ulaşmışlardır (Gammell 1850: 6).

²⁷ *Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, Zaterdag 11 Mei 1872, No. 19, s. 372.

On Dokuzuncu Yüzyılda Sumatra Adası'nda Hollanda Sömürgeciliği ve Batak Bölgesi

Hollandalılar, 17. yüzyılın başlarından itibaren Cava Adası merkezli gelişme gösteren sömürge yapılanmasının doğal bir sonucu olarak, 19. yüzyıl başlarına kadar, bu Ada'da yaşam süren tüm toplumları 'Cavalı' olarak görüyor ve böyle adlandırıyorlardı. Ancak, Batı Cava'da yaşam süren Sundalılar, Betaviler kadar, Takımadalar toplumlarının tarihsel ve geleneksel ilişki ağlarının doğal bir gelişimi olan göçler nedeniyle, Cava Adası dışından örneğin, Sulawesi Adası'nın kuzeyinde Menado; doğu adalarında Madura ve Ambonlular; Sumatra Adası'nda Minangkabau ve Açe'nin yanı sıra, Batak toplumundan da gruplar yaşam sürüyordu (Ekadjati 2003: 23 (d.n.2)).

Hollanda sömürgeciliğinin Batak Bölgesiyle ilgili politikalarının farklı dönemlere özgü gelişmelerle bağlantılı olduğunu söylemek gerekiyor. Bu noktada, Sumatra Adası'nın diğer bölgeleri gibi, Batak Bölgesi'nin de Hollandalıların ilgi alanına girmesi, sömürgeci yayılmacılıkla doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, Hollandalıların 17. yüzyılda Sumatra Adası'nın Hint Okyanusu'na bakan Batı Bölgesi'nde özellikle, önemli birliman şehri olan Padang, aynı zamanda tarım hinterlandı ve madencilik açısından önemli bir bölgede yer alırken, bu bölgenin dağlık bölge sınırları boyunca yaşam süren Batak topluluklarıyla ilk temasları kurduğu düşünülebilir. Bununla birlikte, sahil bölgelerinin önceliği nedeniyle, Batak toplulukların yaşam sürdüğü dağlık ve iç bölgelere ulaşım ve etkileşim görece geç dönemde gerçekleşmiştir. Bu süreçte, ekonomik nedenler belirleyici olurken, bunu destekleyecek şekilde askeri yapı kaçınılmaz bir önem arz etmiştir. Hollandalıların sömürgecilik yönetiminde birincil ve temel amaç, ticari ilişkilerde tekel oluşturma olgusu öne çıkarken, 19. yüzyıl başlarından itibaren teritoryal egemenliğin gündeme gelmesi, Bataklar gibi uzun dönem dış etkilerden uzak toplumların da bu gelişmelerden etkilenmesi anlamı taşıyordu.

Hollanda sömürge yönetiminin Takımadalar'da teritoryal hâkimiyetini genişletme süreci, Avrupa'da yaşanan Napolyon Savaşları (1803-1815) sonrasında neden olduğu siyasi sonuçlarla bağlantılıdır. 1816 yılında Takımadalar yönetimini İngiltere'den yeniden devralarak bölgede hâkimiyet kuran Hollanda Krallığı, Avrupa'da sömürgecilik olgusuyla ilgili siyasi gelişmeler karşısında Takımadalarda yeni politikaları uygulamaya geçirmiştir. Bu noktada, sadece ticari ve belirli bölgelerde siyasi hâkimiyeti değil, özellikle Sumatra Adası'nın tamamında teritoryal hâkimiyeti sağlama

çabası içine girmesi, aralarında Batak gibi o döneme kadar pek fazla bilgi sahibi olunmayan toplumlara ve coğrafyalara yönelik ilginin, bir anlamda zorunlu olarak, artması anlamına geliyordu²⁸.

İç bölgelerin orman ürünleri gibi zengin hammadde kaynağı olması kadar, teritoryal hâkimiyet sürecinde Bataklarla temas gündeme gelmiştir. Hollandalıların öncülüğünde bölgede endüstriyel tarım olarak anılabilecek kahve plântasyonlarının kurulmasıyla, az sayıda da olsa Avrupalı müteşebbisin yerleşmesi kadar, bölgedeki bazı toplulukların da buralarada istihdamını gündeme getirmiştir. Giderek küçük ölçekli de olsa kozmopolit yaşamla birlikte eğitim faaliyetleri de başlamıştır. Hollanda sömürge yönetimi özellikle, Mandailing ve Angkola Bölgesi'nde, 1851 ile 1857 yılları arasında ilkokulları hizmete açmıştır. Malay dilinde eğitim veren bu kurumlarda, Avrupa kökenli öğretici kadronun eksikliği nedeniyle, Padang Bölgesi'ndeki Müslüman Malayların öğretmen olarak çalışması, Batak toplumunun düşük yoğunluklu da olsa, -niyelenilmemiş bir sonuç olarak- İslamlaşmasını gündeme getirmiştir. 1859'dan itibaren bölgede misyoner faaliyetleri gündeme gelmişse de arzu edilen başarının elde edilemediği anlaşılmaktadır (Sibeth 1991: 23).

Bu konuda, Batakların bir yandan Hristiyanlaştırılmasıyla, bölgenin sömürge yönetimi ticaret ve ekonomisine eklemlenmesi gündeme gelirken, Bataklar arasında -örneğin Açelilerle birlikte, belki de beklenmeyecek şekilde sömürge karşıtı bir eğilimin oluştuğu da anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, 1873 yılında Sumatra Adası'nın kuzeyinde, Açe topraklarında başlayan Hollanda sömürge savaşının çeşitli aşamalarında Bataklarla -gönüllü veya zorunlu olarak- işbirliği yapıldığı görülmektedir. Bu noktada, başkent Banda Açe'de saray ve çevresinin ele geçirildiği savaşın ikinci safhasının sonlarında yani, 1874 yılı Nisan ayında, bazı Açelilerin dağlık bölgelerdeki Batak toplumuna ulaşarak maddi destek talebinde bulundukları ve Hollanda yönetimine karşı onları 'kışkırttıkları'na vurgu yapılmaktadır. Ancak bu gelişme karşısında bazı Bataklar yardımcı olmadıkları gibi bölgelerine gelen Açelileri öldürdükleri de ileri sürülmektedir²⁹.

²⁸ Bu noktada, 1811 yılında Palembang'da hakimiyet kuran Hollandalıların, 1829 yılından itibaren tedrici olarak Batak Bölgelerine de sınır teşkil eden Cambi üzerinde siyasi ve askerî nüfuza başlaması bu süreci ortaya koymaktadır (Locher-Scholten 2003: 58).

²⁹ "Items From The Java Papers", *The Straits Times*, 6 June 1874, s. 2.

Bu dönemde, iç bölgelere nüfuzu düşünmeyen sömürge yönetiminin ancak, uzun bir süre sonra yani, 19. yüzyıl son çeyreğinde 1888 yılında Batak İşleri Müdürlüğü (*Bataksche Zaken*) hayata geçirilmiştir. Sömürge yönetiminin bu kurumu oluşturmada, birden fazla neden ve/ya işlevden bahsetmek mümkündür. Bunlar arasında, ‘Batak’ adıyla anılan çeşitli gruplarla ilişkilerini düzenlenmesi; bölge ile ilgili hem doğal hem de sosyal bilim çalışmalarının ortaya konulması; bölgede İslamlaşma sürecinin önüne geçilmesi ve aynı zamanda Hollanda Reform Kilisesince, bölgede misyonerlik çalışmalarının yürütülmesi dikkat çekmektedir (Sinar 1978: 185).

Batakların yaşadığı dağlık bölgeleri çevreleyen üç yönden sahil şeridlerinin ağırlıklı olarak Müslüman nüfusu barındırması; eğitim-öğretim süreçleri başta olmak üzere, İslamlaşma ile ilgili kurumsal yapıları barındırması bu bölgeye yönelik tebliğ süreçlerinin de doğal bir süreçte ilerlediğine işaret etmektedir. Bu yöndeki gelişmeleri dolaylı olarak teşvik eden bir diğer husus ise Hollanda sömürge yönetiminin ilki, Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetlerini yasaklamış, hatta bazı dönemlerde “düşmanca bir tavır almış olması;” ikincisi de egemenlik kurduğu bölgeleri, belirli Hristiyan kiliselerine bir anlamda tashih etmesidir. Bu ikinci durum, seçici olarak bazı misyoner gruplarının bölgede, şu veya bu şekilde var olabileceğine işaret ederken, sömürge yönetiminden bağımsız ve agresif olarak tanımlanabilecek misyoner gruplarının bölgede yer almaması anlamı taşıyordu (Zwemer 1912: vi).

Batak Toplumuna Yönelik Misyonerlik Faaliyetleri

Batak toplumuna yönelik misyonerlik faaliyetlerine geçmeden önce, Hollanda sömürge yönetimi öncesi ve sürecinde, bölgede Katolikliğin ve Protestanlığın gelişimine dair, kısaca bazı hususlara değinmekte yarar var. Bu çerçevede, 1500’lü yılların başlarında Portekizlilerin Takımadalar’ın doğusunda Banda Adaları’na ulaşmasıyla özellikle, Cizvitlerin önemli katkısıyla Katoliklik bölgeye ulaştı. 1534 yılında Halmahera Adası hükümdarı Mamoya’nın vaftiz edilmesi ve Katolikliğin toplumda karşılık bulması, aynı zamanda Katolikliğin bölgedeki başlangıcı kabul edilmektedir. 1538 yılında ise Katolik misyonerlik bölgenin önemli yerleşim yeri kabul edilen Ambon Adası’nda kendini göstermeye başladı³⁰.

³⁰ Bu ilk misyonerlik çabalarının ardından, kısa bir süre sonra yani, 1540’lı yıllardan başlayarak Maluku, Ternata gibi Adalar’daki hükümdarlar Hristiyanlığı kabul etmiştir (Mills 1930: 54;

On yedinci yüzyıl başlarında, bölgede kendini göstermeye başlayan Hollanda sömürge yönetiminin misyonerlik faaliyetlerinin anlaşılabilmesi için, Hollanda Krallığı'nın Batı Avrupa'da İspanya Krallığı'na karşı verdiği bağımsızlık süreci, din savaşları, Felemenk bölgesinde ulusal birlik tesisi gibi süreçlerle birlikte ele alınmalıdır. Avrupa'da yaşanan din savaşları, aynı zamanda sekülerleşme olgusunun da ortaya çıkmaya başlamasıyla Hollanda Doğu Hint sömürge yönetiminde din öncelikli politikalar uygulamak yerine, daha çok ticaret ve ekonomik faaliyetler öne çıkmıştır.

Bu çerçevede, Hollanda sömürgeciliğinin gelişme kaydettiği dönem olan 17. yüzyılda hedef, “yerli halkı Hristiyanlaştırarak kurtuluşlarından ziyade, ekonomik kazanımlar elde etmek öncellenmiştir”. Bu noktada, çalışmanın ilgili yerlerinde dikkat çekildiği üzere, Avrupa ve akabinde ABD kökenli Katolik ve Protestan kiliselerin Takımadalar Bölgesi'ndeki misyonerlik faaliyetlerinde, Hollanda sömürge yönetimi ortaya koyduğu politikalarla söz sahibi olur ve Protestan kiliseleri ile misyoner gruplarına bir tür imtiyaz verirken, Katolik kiliseleri ve misyoner gruplarına karşı engellemelerde bulunmuştur (Robequain 1978: 394; Aritonang, Steenbrink 2008: 49, 61)³¹. ‘Din mi ticaret mi?’ önceliği konusundaki yaklaşımda yukarıda ticaretin öncellendiği ifade edilmekle birlikte, 1617 yılı gibi erken bir dönemde 17’ler Meclisi’nin yönetimindeki Hollanda Doğu Hint Şirketi’nce (*Vereenigde Oostindische Compagnie-VOC*) genel valiye, “Hristiyan dinini yerleştirmek amacıyla nitelikli okullar tesis etme” konusunda talimat verilmiştir (Robequain 1978: 398). Ayrıca, bu erken dönemde, Malay Yarımadası ve Takımadalar bölgesinin *lingua franca*’sı kabul edilen Malay dilindeki yayınlar da Hollanda Doğu Hint Şirketi imkânlarıyla ortaya konmuştur. Bu

Sousa 1695: 188, 214). Portekizlilerin 16. yüzyıl boyunca baharat merkezi olan bölgedeki varlığı 17. yüzyıl başlarından itibaren yerini Hollandalı ve İngiliz sömürgecilere bırakmaya başladı. Bu çerçevede, 23 Şubat 1605 tarihinden itibaren Maluku’da, Hollanda sömürge gücü varlığını ortaya koymaya başlarken, misyonerlik faaliyetleri Katoliklikten Kalvinizme geçmiş oldu (de Jong 2012: 3, 7).

³¹ Hollandalılar, 1641 yılında Malaka Şehri’ni Portekizlilerden almalarının ardından, burada Katolik misyonerlerin faaliyetlerine izin vermemeleri (Aritonang, Steenbrink 2008: 90), Takımadalar’da sömürgeciik süreci boyunca Katolik ve Protestan mücadelesinin ilk örneklerinden biri kabul edilebilir. Bu sürecin bir devamı olarak, 1622-1783 yılları gibi bir buçuk asırlık dönemde, Hollanda sömürgeciliğinin merkezi olan Batavya’yı ziyaret eden 190 Katolik rahipten birkaçı hariç, düşmanca karşılandıkları anlaşılmaktadır. Öyle ki bazıları hapse atılırken, bir bölümünün de Hollanda sömürge topraklarında yaşamalarına izin verilmeden ayrılmaları istenmiştir (Aritonang, Steenbrink 2008: 122; Zwemer, Brown 1908: 104).

çerçevede, 1629 yılında İncil'in Malaycaya tercümesi yapılmıştır. Bu erken dönemki ilgi ve uygulamalara karşılık, Hollanda Krallığı'nın ağırlıklı olarak mensup olduğu Protestan kilisesi ve misyoner faaliyetleri ancak, 19. yüzyılda başlamış ve bu erken dönem yayınlarının yanı sıra, diğer ilgili çalışmaların yayını gerçekleşmiştir (Proudfoot 1993: 9; Rost, Reinhold 1885: 94; Tavernier 1889: 345). Temelde burada bir çelişkiden ziyade, Avrupa'daki siyasal gelişmelerin yöneliminin belirleyiciliğinden bahsetmek mümkündür. Yüzyılın başlarında Hristiyanlık eğitimi ve misyonerliğini dikkate alan yaklaşımın, Hollanda milliyetçiliği ile İspanya Krallığı'ndan ayrılma sürecinin gelişme gösterdiği yüzyıl ortalarına doğru, önceliğin ticari ve ekonomi faaliyetlerine yönelmiş olması muhtemeldir.

Sömürgeciliğin teritoryal olarak yayılmasına paralel olarak Katoliklik ve Protestanlığın bir tür rekabet içinde olduklarını söylemek mümkün. Bu noktada, sömürge yönetimi Protestan kiliselerin önünü açarken, Katolik gruplar engellemelere maruz kalmıştır. Buna dair bazı örneklerden bahsedebiliriz. Örneğin, Katolik Rahip Alexander de Rhodes, 1648 yılında Hollanda sömürge yönetimi merkezi Batavya'yı ziyareti sırasında gözaltına alındı. Katolik kilisesine ait manevi eşyalara el konulup yakılırken, 400 gulden para cezası verilen Rahip, bunun ardından sürgüne gönderildi³². Uzun bir aradan sonra, 1808 yılında 'din özgürlüğü' çerçevesinde Katolikliğin Takımadalar'da yeniden faaliyetlerine başlamasında³³, Hollanda sömürge yönetiminde ve ordusunda görev yapan Katolik askerlerin varlığı önemli rol oynamıştır. Bu çerçevede, Katolik askerlerin dinî ihtiyaçları çerçevesinde kurumsal yapılaşma, 19. yüzyıl başlarında gündeme gelmeye başladı. Cava Savaşı (1825-1830) sürecinde (Smith 2001: 75), rahip (*Reverend*) J. Scholten,

³² Hollanda sömürge yönetiminin bölgedeki Katolik varlığına tahammül edememesinin bir diğer örneği, 17. yüzyıl ikinci yarısında Sulawesi Adası'nda Makassar'da yaşanmıştır. Makassar'da ticaretle meşgul olan Portekizlilerin bağlı bulunduğu Dominikenlere ait bir kilise, Portekizlilerin bölgeye yaptıkları baskın sonucu Sultan'dan bu kiliseyi yıkmak ve Portekizlileri bölgeden çıkartmak zorunda bırakmışlardır (Tavernier 1889: 299).

³³ Bununla birlikte, düşük düzeyde bir temsiliyet (*apostolic prefecture*) sağlanırken, faaliyetleri Cava Adası'nda ve Avrupalılara yönelik olarak sınırlandırılmıştır. 1842 yılında bu temsiliyet yükseltilmiş (*apostolic vicarate* veya *missionary bishopric*). Bu süreçte görevlendirilen J. Grooff yardımcısı, sömürge idaresiyle yaşanan bazı görüş ayrılıkları neticesinde Hollanda sömürge yönetimince sürülmüşlerdir. 1853 yılında Katolik misyonerleri bölgeye kabulleri söz konusu olsa da, bu sefer Cava Adası'nın dışında, Banka ve ardından Flores'de faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu süreçte, Maluku ve Sulawesi Adaları'nda misyonerlik faaliyetlerine ağırlık veren Katolikler, 1886 yılında Manado'da ve ardından Kei Adaları'nda misyon kurdular (de Valk 1985: 56).

orduda görevlendirildi. Ardından, Hollanda yönetiminin Sumatra Adası'ndaki önemli merkezi Padang'da, 1871 yılında Rahip Smit S. J. askerlerden oluşan bir kilise cemaati tesis etti. Padang'daki ordunun Açe Savaşı'na katılmasıyla Rahip Henricus Verbraak Açe'de görev yapmaya başladı ve bu süreç 1907 yılına kadar devam etti. Rahip Verbraak daha sonra, 1907 ilâ 1917 yılları arasında Padang'da görev yaptı (Steenbrink 2007: 36)³⁴. Bu süreçte, (1859) ise Cizvitlerin bölgede bazı faaliyetleri söz konusu olmuştur. 1934 yılında Katolik Kilisesi Takımadalar'da kurumsal yapısını genişleterek, 12 bölgeye ayırarak her birinin başına bir rahip (*vicar*) atandı (de Valk. 1985: 56; Steenbrink 2007: 1)³⁵.

Hollanda sömürge yönetimi ile çeşitli kiliseler arasında zamanla işbirliğinin ortaya çıkmasında, Takımadalar'da çalışan yöneticiler ve askerlerin dini ihtiyaçlarının karşılanması öncelikli rol oynamıştır. Bu amaçla örneğin, 1797 yılında Hollanda Hristiyan Toplumu (*Nederlandsh Zenderling Genootschap*) adıyla bir yapı kurulmuştur (Jeurgen vd., 2012. 151). Alman Pietizmi, İngiliz Metodizmi ve Moravian Hristiyan inancını içeren eklektik olduğu anlaşılan bu dinî yapı, Hollanda'da Zeits şehrinde hayata geçirildi. Hollanda Krallığı'nda yaşanan sekülerleşme ve ulus-devletleşme sürecine paralel olarak, 1820 yılında Doğu Hint yönetimindeki Protestan kiliselerinin, "Hague" veya "Takımadalar Komisyonu" adıyla bir tek çatı altında toplanmasına karar verildi. Yüzyılın ortalarından itibaren yani, 1850 yılından itibaren, Cava Adası dışındaki adalarda teritoryal egemenlik tesisine paralel olarak, misyonerlik faaliyetlerine hız verildi. Söz konusu misyoner faaliyetlerinde rol alan Avrupalı rahipler, tıpkı Hollanda sömürge ordusunun teşkil edilmesinde olduğu gibi Alman, İsviçreli, İngiliz gibi farklı Avrupalı milletlerden -ve hatta Amerikalıların da dâhil olduğu- üyeleri bünyesinde barındırıyordu. Bu yapı açıkçası, diğer topluluklar gibi Batak toplumunun da Protestan Kilisesi ve misyonerlik faaliyetlerine maruz kaldığını ve Hristiyanlığa ihtida edenlerin önemli bir bölümünün Protestan olduğunu ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Batak Bölgesi'nde 1861 yılından itibaren Alman *Rhenane* Misyonu'nun (*Rheiland Mission*) çalışmaları öncelikli bir

³⁴ Rahip A. P. Smit'in Açe saldırısında Hollandalı askerlerin manevi ihtiyaçları için Padang'dan Açe'ye geçmesine dair Hollanda kaynaklarında geçen belge için bkz.: No. 13/2 April 1873: Pastor dari Padang A. P. Smit diperbantukan sebagai rohaniwan pada ekspedisi terhadap Kerajaan Aceh (Bj), s. 14.

³⁵ Katolikliğin Takımadalar'da gelişme göstermesi, 19. yüzyılda özellikle Minahasa, Orta Cava, Timor, Sumba ve Flores gibi bölgelerde gerçekleşirken, 20. yüzyılda kurumsallaşmaya doğru bir seyir takip etti (Steenbrink 2007: 2).

yere sahip olmuştur (Robequain 1978: 395; Keuninig 1958: 1; Zwemer, Brown 1908: 103; Aritonang, Steenbrink 2008: 529; Hård, Tjoa-Bonatz 2020: 935)³⁶.

Medan'da üretim ve ticaret yaşamının gelişmesi kadar, 1860'lı yıllardan itibaren başta Çinliler olmak üzere Cava Adası gibi Takımadaların farklı yerlerinden eski adıyla Deli, Asahan, modern adıyla Medan Bölgesi'ndeki zengin tarım arazilerinde plântasyonlarda çalışmak amacıyla gelen göçmenler, bölgenin giderek daha da kozmopolit bir hâl almasını sağladı (Aritonang, Steenbrink 2008: 527; SinaBasarsyah 2008: s.y.). Bu süreçte, ayrıca 1870'den itibaren Hollanda sömürge yönetiminin artan ekonomik etkinliğine paralel olarak, bölgede çalışan Hollandalı yöneticiler ve yatırımcılarla birlikte bölgeye gelen Hollandalı eşleri, şehrin sosyo-kültürel yaşamında rol aldılar (Moriyama 2005: 115). Bu çerçevede, söz konusu kitlenin dini faaliyetlerde de bulunduklarını düşünmek mümkün. Bu noktada, Kuzey Sumatra'da Medan ve çevresinde plântasyon yatırımlarının artmasıyla canlanan ekonomik kalkınmadan pay almak amacıyla, Batak toplumunun bölgeye göç ettikleri de anlaşılmaktadır (Hasselgren 2000: 41). Bu süreç, aynı zamanda bu toplumun kozmopolit bir nitelik taşıyan Medan'da Hristiyan gruplarla temaslarında ve din değiştirme süreçlerinde bir başka safhaya işaret etmektedir.

Öte yandan, Takımadalar bölgesinde ilk Katolik Kilisesi'nin kuruluşu, dönemin valisi Herman Willem Daendels yönetiminde (1808-1811), 1808 yılında Batavya'da gerçekleşti. Katolik Kilisesi'nin Cava Adası dışındaki ilk şubesi, Batı Sumatra'da Padang şehrinde 1834 (1838!) yılında açıldı. Katolik Kilisesi Padang'daki faaliyetlerine böylesine görece erken bir dönemde başlarken özellikle, bölgede görev yapan Hollanda sömürge ordusundaki Katolik askerlerin varlığıyla süreklilik taşımıştır (Steenbrink 2005: 330)³⁷. Bu

³⁶ Rheinisch misyonier teşkilatı, 1828 yılında kuruldu ve ilerleyen yıllarda çalışmalarında elde ettiği başarılarından hareketle, Takımadalar'da Sumatra ve Borneo gibi animist toplumlarında benzer başarıların elde edilebileceğine vurgu yapılır (Tisdall 1913: 172). Söz konusu Rheinisch misyonierlik oluşumu, günümüzde Birleşik Evanjelik Misyonu (*United Evangelical Mission*) adını almış ve Lutherci ve Reform Kiliseleri'nden oluşan Alman Birleşik Kiliseleri'nin desteğine sahiptir (Gassman, Oldenburg 2011: 49).

³⁷ Katolik kiliselerin varlığının, Hollanda sömürge ordusunda görev yapan çeşitli milletlerden Katolik askerlerin varlığıyla ortaya çıkmıştır. Sumatra Adası'nın orta ve kuzey bölgesinde bunun en iyi örneğini, Padang şehrinde faaliyet gösteren Katolik kilisesi oluşturuyordu. Yüzyıl dönümünde (1900), şehirde 1.700 civarındaki cemaatin yarısının Katolik askerin bağlı olduğu Katolik kilisesinin (Steenbrink 2005: 328), zamanla Batak toplumuna yönelik

dönem, Hollanda sömürgeciliği Padri Savaşı'yla (1821-1837) birlikte, Batı Sumatra'dan iç bölgelere ve Kuzey Sumatra'ya doğru teritoryal yayılcılığı ortaya koyarken, aynı zamanda Katolik Kilisesi'nin bölgedeki varlığına süreklilik kazandırdığı gibi bazı unsurların dağlık bölgelerde yaşam süren Batak toplumlarına ulaşmalarını da olanaklı hale getirmiştir. Bu çerçevede, Katolik kilisesinin faaliyetlerine başlamasındaki bir diğer faktör, Medan ve çevresindeki verimli tarım arazileri üzerinde zamanla açılan plântasyonlar olmuştur. Bu süreçte, bir yandan Avrupalı ve Amerikalı yatırımcılar kadar, Çinli ve çeşitli etnik kökenden yerli çalışanların varlığı ile az sayıda da olsa, askerler bu kilisenin mensupları arasında yer alıyordu (Steenbrink 2005: 328).

On dokuzuncu yüzyılda giderek önem verilen misyoner faaliyetleri bağlamında, yayıncılık faaliyetlerinde de artış görülmüştür. Dönemin önemli bir ticaret merkezi olan Singapur, diğer özelliklerinin yanı sıra, misyonerlik merkezi ve yayıncılık alanında da öne çıkması dolayısıyla, Alman Protestan Kilisesi (*Rhenish Mission*) Kuzey Sumatra'daki Batak toplumuna yönelik faaliyetlerinde kullandığı kitapların yayınının gerçekleştiği yer olmuştur (Proudfoot 1993: 10)³⁸. Bununla birlikte, 20. yüzyılda Hollanda sömürge yönetimi ve ordusundaki Katolik Avrupalıların sayısındaki artış, bu kitlenin dini ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Katolik Kilisesi'nin belirli bölgelerde kurulmasını gündeme getirmiştir. Bu çerçevede örneğin, 1930'lu yıllara gelindiğinde otuz bin kişilik sömürge ordusunda yaklaşık beşte birinden azını Avrupalı ve Avrupa-Asya kökenli subay ve askerler oluştururken, bunun üçte ikisi Protestan, üçte biri ise Katolik mezhebine mensuptu (Steenbrink 2007: 36).

Bir yandan ticaret ve ekonomik faaliyetler öte yandan Protestan ve Katolik Kiliseleri arasındaki çekişme ortada bir tür çelişki olarak düşünülebilecek bir duruma işaret etmektedir. Bu noktada, hem Batı Avrupa'daki gelişmelere hem de Takımadalar'da sömürge yapısının

misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu ihtimalini akla getirmektedir. Söz konusu bu cemaatin diğer yarısını yerlilerin oluşturduğu düşünüldüğünde, bunların en azından bir bölümünün Batak olduğunu söylemek mümkündür.

³⁸ Yirminci yüzyıl başlarında Sumatra Adası'nın kuzey sahilindeki önemli yerleşim yeri Deli'de verimli tarım arazilerine yatırım yapan Alman yatırımcıların sayısındaki artışı (y.y.). 1920: 9), 19. yüzyıl ortalarındaki Alman misyoner gruplarıyla ilişkilendirilebilir. Öte yandan, Rhenish misyoner grubunca Latin alfabesiyle Batak dilinde yayınlanan İncil çalışması, daha sonra İngiliz İncil Derneği (*Bible Society*) tarafından 1912 yılında tekrarlandı. Bunun yanı sıra, söz konusu dernek birkaç yıllık süre zarfında, Batak dilinde 17.434 adet kitap satışı yaptı (Tisdall 1913: 172).

birbirinden ayrışan ve/ya bağdaşan yönlerine bakmakta yarar var. Bu çerçevede, misyonerlik faaliyetlerinin sömürge yönetiminin birincil alanı olan ticari faaliyet ve gelirlerin artırılmasıyla çatışan ekonomik bir harcama yükü olmasını dikkate almak gerekir. Örneğin, Hollanda sömürge yönetiminin ilk devrelerinde İspanya Krallığı'yla olan savaş nedeniyle, elde edilen gelirin bir bölümünün Hollanda'daki 'Doğu Hint Yönetimi'ne (*Indies board members*) aktarılması, bunun göstergelerindendir. Bununla birlikte, yukarıda dikkat çekildiği üzere gerekli şartlar oluştuğunda, misyonerlik çabalarının da ortaya çıkmakta gecikmediği de bir gerçektir. Bu anlamda, ilk misyonerlik faaliyetlerinin sömürge yönetimine fazladan ekonomik yük oluşturmadağı ifade edilen Banda Adaları'nda görülmesinin nedeni de budur. Öyle ki zaman zaman ortaya konduğu üzere, sadece çok bütçeli çalışmalar değil, hatta gayet barışçıl ve daha az bütçelerle ortaya konulan, örneğin okullar inşa etme ve rahipler gönderilmesi gibi misyonerlik yöntemlerine de kısıtlama getirilmiş olması dikkat çekicidir (Van Helsdingen, Hoogenberk 1945: 94).

Misyonerlik çalışmalarının, Hristiyanlığın dış toplumlarla ilişkisinde öne çıkan bir konu olmasına rağmen, Hollanda Doğu Hint Şirketi ve Doğu Hint Yönetimi'nin Takımadalar örneği, açıkçası bu konuda kapsamlı bir yapılaşmanın olup olmadığını sorgulamayı gerektirmektedir. Öyle ki bir yandan Müslüman kitlelere yönelik misyonerlik faaliyetlerinin güvenlik amacıyla yasaklanması; öte yandan, Hristiyan mezhepleri arasında bir ayırım yapılmak suretiyle, belirli bölgelere sadece belli mezhep kiliselerinin ve misyoner gruplarının faaliyetlerine izin verilmesi, yerli toplumlara yönelik dinî eğitimde, eğitim dili başta olmak üzere, hedef, kapsam, içerik gibi plânlamalar konusunda da, oldukça önemli bir sorun olduğu görülmektedir (Robequain 1978: 397).

Alman ve Hollanda Kiliselerinin Misyonerlik Faaliyetleri

Bataklara yönelik misyonerlik faaliyetlerinde, Hollandalıların yanı sıra, Alman misyonerlerin de yer aldıkları görülmektedir. Özellikle bölgedeki sömürgecilik süreçlerinde pek de yer almayan Almanların, etkin bir rol üstlendikleri görülmektedir. Bu noktada, doğal olarak Alman Protestan Kilisesi'ni (*Rhenish Mission*) bu bölgeye neyin çektiği sorusu önem kazanıyor. Bu soruya verilebilecek cevap, Almanya ve Hollanda arasındaki linguistik ve etnik yakınlık; Alman kökenlilerin, Hollanda sömürge yapılanmasına yönetici ve özellikle asker olarak katılmaları Alman toplumunda Sumatra Adası'na yönelik bir ilgiyi doğurmuş olmalıdır. Özellikle Batavya, Medan, Padang gibi sömürge yönetiminin başkenti ve alt

yönetim bölgelerindeki Hollanda kiliselerinin faaliyetleri karşısında, Alman Protestan Kilisesi, bir tür meydan okuma olarak daha önce gidilmemiş dağlık bölgelere yönelmişlerdir (Zwemer, Brown 1908: 104, 181). Bu noktada, Alman misyoner grubunun çalışmaları öncesindeki bazı önemli gelişmelere değinmekte yarar vardır.

Batak toplumu, gerek yaşadığı coğrafya gerekse, dini-kültürel yapısı itibarıyla dış kültürel yapılarla teması gayet sınırlı bir nitelik taşır. Bu özellik, onu Batılı seyyahlar ve özellikle de, misyoner grupları için bir anlamda cazibe merkezi yapmıştır. Bu ilginin bir yanında, adına bilimsel denilen tanıma, anlama çabası olduğu gibi buna eklenilen dinî misyon çalışmalarının varlığı dikkat çekmektedir. Yukarıda ilgili bölümde kısaca dikkat çekildiği üzere, 19. yüzyıl başlarında İngiliz misyonerlerin çabası, bölgede kilise çalışmalarının başlangıcı kabul edilebilir. Akamete uğrayan bu başlangıcın ardından, 1852 yılında Sipirok'a giderek faaliyetlerde bulunan, Hollandalı Herman Neubronner van der Tuuk'un İncil'i Batak diline çevirmesi süreçte önemli bir aşamaya gelinmiştir. Bunun ardından, Hollanda'dan *Jemaat Ermelo* adında misyoner grubu G. Van Asselt'i Padang'a gönderilirken (1856), dönemin Padang valisi tarafından Batakları yaşadığı bölgelerden Angkola'da kahve plântasyonu işletmeciliği yapmasına olanak tanınmıştır. Böylece, bir yandan ekonomik kazanç elde ederken, bir yandan da misyonerlik faaliyetlerine devam etmiştir. Ardından, 7 Ekim 1861 tarihinde, yedi kişiden oluşan Alman misyoner grubunun bölgeye gelmesiyle Sipirok'da Batak Hristiyan Protestan Kilisesi (*Huria Kristen Batak Protestan-HKBP*) kuruldu ve zamanla, dağlık bölgelerden Medan (Pematang Siantar) gibi sahil bölgelerine doğru yayılma sergilemiştir. Böylece, Güney Tapanuli'de; Bunga Bondar, Sipiongot (Padang Bolak)'da yeni cemaatler teşkil ettirildi. 1931 yılında ise, Alman kilisesi RMG'nin (*Reinische Mission Gezelschaft*) yerini, Hollanda kilisesi (*Vereinigte Evangelische Mission-VEM*) almıştır. Bu süreçte, HKBP vasıtasıyla yaklaşık 5 bin kişi vaftiz edilmiştir (Siasaan vd. 1975-76: 82).

Bu gelişme, 19. yüzyıl ortalarında Alman misyoner gruplarının bölgede ilk kez faaliyette bulunduklarını ortaya koymaktadır (Steenbrink 2007: 326). Bunlar arasında, Alman Rhein Misyonu (*German Rheinische Missiongesellschaft-RMG*) yer almaktadır. Bu çerçevede, Batak topraklarında aziz ünvanıyla da anılan Alman Lütther mezhebine mensup Ludwig Ingwer Nommensen (1834-1918), 1864³⁹ yılında burada faaliyetlerine başlamıştır.

³⁹ Almanya'da, Nordstrand'da doğan Nommensen, 1861 yılında Sumatra'ya gelmiş, 1864 yılından itibaren misyonerlik faaliyetlerine başlamış ve 1918 yılına kadar da sürdürmüştür

Silindung Bölgesi'ne yerleşen Nommensen, yanında bulunda P. H. Johannsen ve August Mohri gibi misyonerlerle birlikte, bir süre sonra burada Batak Kilise'sini kurmuştur. Ayrıca, İncil'i, inanç doktrini gibi bazı belli başlı eserleri Batak diline çevirmiştir. Bu çerçevede, günümüzde var olan Batak Hristiyan Cemaati ve Kilisesi'ni kökenini yukarıda zikredilen Alman misyoner topluluğu teşkil ettiğini söylemek gerekir (Niessen 1985: 5-6; Steenbrink, 2007: 326 Hasselgren 2000: 16, 32; Aritonang, Steenbrink 2008: 529; Anderson 1998)⁴⁰.

Alman kilisesinin Toba Gölü çevresinde ve Angkola adlı gruplara yönelik misyonerlik faaliyetlerinin ardından, yüzyılın sonuna doğru 1897 yılında Hollanda Protestan kilisesi Batakları'nın önemli bir grubu kabul edilen Karo toplumuna yönelik misyonerlik faaliyetleri başladı. Bununla birlikte, bu iki grubun faaliyetleri karşılaştırıldığında, Hollandalıların daha az karşılık bulduğu anlaşılmaktadır (Steenbrink 2007: 326-7)⁴¹. Bunun temel nedeni, bölge halklarının Hollanda sömürgeciliğine maruz kalmalarının doğurduğu toplumsal tepki nedeni olabilir. Öte yandan, 19. yüzyılda faaliyet gösteren Alman Protestan Kilisesi, Avrupa'da yaşanan savaşın Almanya üzerindeki tesirinden etkilenmiş ve bölgede faaliyetleri önemli ölçüde zayıflamıştır. Bunun yerine, bölgede Methodist, Baptist, Adventist gibi diğer bazı Protestan grupları faaliyetlerde bulunmuşlardır (Steenbrink 2005: 335). Bununla birlikte, 20. yüzyılın başlarında bazı yayın organlarında çıkan haberler dikkate alınacak olursa, Alman misyonerlerinin sadece Batak Bölgesi'nde faaliyetlerine devam ettikleri değil, Hollanda sömürge yönetimi içişlerine karışacak denli etkin oldukları anlaşılmaktadır⁴².

(Gassman, Oldenburg 2011: 49; Hård, Tjoa-Bonatz 2020: 938; Anderson 1998; "Who is Ignor Ludwig Nommensen? 2020).

⁴⁰ RMG, misyonerlik görevlilerini ilgili bölgelere göndermeden önce, söz konusu bu bölgelerdeki toplumlarla nasıl iletişim kuracakları ve davranacakları konusunda dersler veriyorlardı. Kadroların, tam anlamıyla ilâhiyat bilgilerine sahip ve üniversite mezunu olmadıkları belirtilir. Genellikle, orta alt sınıf kesimden misyonerler bu görevlere kabul ediliyordu. Bu çerçevede, en önemli husus, dini tebliğ konusunda azami istek ve arzulu olmak, yerel dili az da olsa bilmek ve bazı pratik yeteneklere sahip olmak önemliydi. Misyonerlere maaş bağlanmakla birlikte, bunun yeterli olmayıp ve yapılacak fazladan harcamalar kendileri tarafından karşılanıyordu (Hård, Tjoa-Bonatz 2020: 937, 939).

⁴¹ Hollanda sömürgeciliği döneminde, Karo ve Simalungun Batakları aynı bölgeyi paylaşmaları nedeniyle, 'Karo-en-Simalungunlanden' adıyla Doğu Sumatra'ya komşu bir yerleşim yerini oluşturuyordu. Karo Batakları tabiriyle anılan toplumsal gruplar, Doğu Sumatra sahil bölgesine yakın Dussun'da, iç bölgelerdeki ise Berastagi ve Kabanjahe'de yaşam sürmüşlerdir (Hasselgren 2000: 32, 36, 38).

⁴² "The Spoor of the Hun, *Malaya Tribune*, 25 January 1917, s. 10.

Yukarıda dikkat çekilen söz konusu misyoner grupları birbirleriyle rekabet halinde oldukları gibi, özellikle Tapanuli bölgesinin kuzeyini faaliyet alanı olarak belirlemişlerdir. Alman misyonerler, diğer Batak Bölgeleriyle karşılaştırıldığında burada başarılı olmuşlardır. Öte yandan, bu süreçte Kuzey Sumatra'nın Doğu Sahil Bölgesi ile Açe sınırında Karo Batakları arasında din değiştirme süreçlerine direniş gösterilmiştir (Steenbrink, 2005: 328; Arintonang, Steenbrink 2008: 528).

Burada kısaca söz konusu tepkilere ve direnişe değinmekte fayda var. Söz konusu misyonerlik faaliyetlerine rağmen, Toba bölgesindeki 12. Si Singamangaradja (1947-1907) ünvanına sahip Batak hükümdarı, misyoner faaliyetlerini kabul etmezken, bu gelişme bölgede farklı bir ittifak girişimine konu olmuştur. 12. Si Singamangaradja “Beyaz göz” metaforuyla tanımlanan misyonerlere karşı Açe’den asker kiraladığı gibi, Osmanlı Devleti’nin bölgeye saldırarak bütün beyaz adamdan yani, Avrupalılardan temizleyeceği söylentisini yaymıştır⁴³. Bu mücadelenin uzunca bir süre devam ettiği anlaşıyor. Öyle ki aynı hükümdar 1883 yılında bu sefer Malay askerler kiralamak ve diğer bazı Batak gruplarının da desteğiyle Toba Gölü Bölgesi’ndeki Balige’e saldırmasına rağmen, kısa süreli çatışma sonrasında Hollanda sömürge ordusu bölgede kontrolü ele geçirdiği gibi, Batak toplumunun merkezi kabul edilen Bakara’ya hâkim oldular. Bu gelişme, hem Hollanda yönetiminin hem de misyoner grupların bölgedeki faaliyetlerinin önünü açan gelişmedir. Bu sürecin bir devamı olarak Toba, Simalungun ve Karo Batakları Hristiyanlığı; Mandailing ve Angkola Batakları ise İslamı benimsemişlerdir (Keuninig 1958, 3). Bu anlatıda görüldüğü üzere, Batak toplumu Hollanda sömürge ordusunun yayılmacılığına konu olduğu dönemde siyasi birlikten yoksundu. Komşu bölgelerdeki Müslüman toplumlardan askeri destek alırken, zamanla Batak toplumu içinde siyasi birlik tesisi konusunda çabalar ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, sömürgecilik karşısında bölge toplumlarının bazılarında görülen siyasi birlik süreçleriyle benzerlik taşısa da devamlılık göstermemiştir. Söz konusu gelişmeler nihayetinde 1907 yılında, dönemin hükümdarı Si Singamangaradja’nın Hollanda ordusu tarafından yenilgisine yol açmıştır (Langenberg 1977: 88; Niessen 1985: 6).

⁴³ Osmanlı Devleti ile ilgili söylenti Hollanda Savaşı sürecinde Açe’de zaman zaman ortaya çıkmıştır. Batak hükümdarının bu konudaki söylemi, Açelilerden öğrenmiş veya duymuş olmalıdır.

Bölgedeki faaliyetleriyle dikkat çeken önemli misyonerlerden biri Gottfried Simon'dur. Simon, Batak toplumu arasında on bir yıl geçirirken, bu süre zarfında etnografik çalışmalarla bugüne kadar, söz konusu bu toplumla ilgili bilgilerin toplanmasında katkısı olmuştur. Simon, yukarıda dikkat çekilen süreçlere açıklayıcı bir sınıflama yapmaktadır. Buna göre, Batak toplumunda siyasi ve toplumsal değişimlerin ortaya çıkmasında, Müslümanların tebliğ faaliyetleri, Hollanda sömürge yönetiminin politikaları ve Avrupa medeniyetinin etkileri olarak izah etmektedir (Watson 1913: 160). Simon, on bir yıl boyunca (1896-1907) Bataklar arasında ve dört farklı misyon merkezinde yaşam sürerek bir yandan, mensubu bulunduğu Hristiyanlığı tebliğ faaliyetinde bulunurken, aynı zamanda bölge ile ilgili etnografik bilgilerin kapsamlı bir şekilde ortaya koymasıyla dikkat çekmektedir. Bu durum, onu bir din adamı olmanın yanı sıra ve ötesinde tıpkı, C. Snouck Hurgronje, G. R. K. Niemann gibi erken dönem sosyal bilimci veya sosyal bilimlerin ilgili alanlarına kaynak ve bilgi transferinde bulunan gönüllü bir araştırmacı kılmaktadır (Zwemer 1912: v; Watson 1913: 159; Simon 1912: x)⁴⁴.

Simon'un Batak toplumu üzerine çalışmalarında dikkat çeken boyut, İslam'a giren Batakları tanımlarken kullandığı ve belki de literatürde başka bir örneğin rastlanmayacak olan kavramdır. Çalışmanın ilgili yerlerinde dikkat çekildiği üzere, Batak toplumu tarihin değişik evrelerinde özellikle de bu toplumun yaşadığı bölgeyi çevreleyen sahil şeritlerine hâkim olan Açe ve Padang gibi bölgelerden yayılan İslami tebliğ süreçleri nedeniyle belirli bir bölümünün İslamiyeti din olarak seçmesi kadar, bu dine bağlılık ve pratiklerde köklü dinî yapıları olan animizden esinlenen yaşam pratiklerinden vazgeçmeyerek, bunlarda devamlılık göstermeleridir. Böylesi bir İslam toplumunun animist kökenlerden kalan tortu değil, belki de asli unsurlarla varlığını sürdürmesi karşılığında Simon, "Kafir-İslami" (*Heathen-Mohammedanism*) tabirini kullanarak gündeme getirmiştir (Watson 1913: 160). Bu kavramla kastedilen, animizme bağlı olan örneğin, Batak gibi

⁴⁴ Simon, bu dönem zarfında yaşadığı zorlukları kısaca şöyle aktarır: "... Uzun yolculuklar bütün bir gün hamakta veya dar kanoda ya da bütün bir geceyi Batak köyünde dinlenmeye zorlardı. Yağmur ormanlarında yakıcı nemde ayaklarımı sürüye sürüye gerçekleştirdiğim yürüyüşler zihnimi kıvrandırıyor." Bu süreçte, bölgede İslamiyetin varlığı karşısında Batakların öyle anlaşıyor ki Müslüman olmasalar bile, söz konusu bu iki dine yönelik sorgulama süreçleri yaşadılar. Bu noktada, Simon gibi misyonerler, bu gibi durumlarda kendilerini "savunmacı konumunda gördüklerini" ifadeleri ise gayet dikkat çekicidir (Simon 1912: x).

toplumların İslamiyeti din olarak benimsemelerine yol açan unsurun, İslam'ın Pagan özellikler taşıyan boyutlarının olduğu yönündeki iddiadır (Watson 1913: 160). Simon, Batak toplumu içerisinde Müslüman unsurlara yönelik gözlem, inceleme ve araştırmalarını kayda geçirirken, temelde hedefi bu toplumu pür bilimsel bir çabanın nesnesi kılmak değil, bundan öte gayet pratik ve pragmatic bir şekilde kendisinden sonra bu toplum -veya benzerlerinde-Hristiyanlık misyonerliği için ipuçları, yol ve yöntem ortaya koymaya çalışmıştır (Watson 1913: 160).

Batalara yönelik misyonerlik faaliyetleri sadece, dışardan gelen Avrupalı gruplarca değil, Hristiyanlığı kabul etmiş Batak toplumunun önde gelen bazı fertleri tarafından da desteklenip yaygınlaştırılmak istenmiştir. Bunlardan biri olan ve yukarıda kısaca bahsedilen Elias Pandiangan, 1912 yılında Padang şehrindeki Katolik (*Capuchin*)⁴⁵ rahibi Cluts, sadece Avrupalılara yönelik hizmet verdikleri ve dillerini bilmedikleri bir gruba ulaşmalarının söz konusu olmadığını söyleyerek bunu reddetmiştir. Bunun ardından, Batak toplumunun manevi değil, aksine maddi ihtiyaçları için yardımda bulunmak istedikleri yönündeki görüş ağırlık kazanmıştır (Steenbrink 2005: 335)⁴⁶. 1912 yılında bir '*lay preacher*' liderliğiyle başlayan Batak cemaati, aradan geçen süre sonrasında, HKBP resmi olarak cemaat faaliyetlerine 5 Ağustos 1928 tarihinde başlamıştır (Steenbrink 2005: 338). Bu çerçevede, misyonerlik faaliyetleri Simalungun, Dairi, Pak Pak ve Karo bölgelerinde yürütülmüştür (Siasaan vd. 1975-76: 83)⁴⁷. Bir diğer önemli gelişme, J. Wismar Saragih'in 1937 yılında İncil'i Simalungun diline tercüme etmesidir (Siasaan vd. 1975-76: 83)⁴⁸.

Batakların din değiştirme süreçlerinde 1920'li yıllar, eğitim süreçleriyle birlikte anılmayı hak etmektedir. Bu anlamda, 1925 yılında iki Batak mensubunun Medan'da Katolik kilisesine (*parish*) başvurmaları üzerine başlayan süreç eğitimlerinin ardından, 1926 yılında vaftiz edilmeleriyle tamamlandı. Bunun ardından, Hollanda sömürge yönetiminin yerliler için açtığı Felemenkçe eğitim veren ilkokul (*Hollandsche-Inlandsche School-HIS*) Batak toplumu arasında popüler olurken, aradan geçen on yıllık süre zarfında

⁴⁵ Fransiksen mezhebine mensub rahipler. Rahip Joseph Mary Bernini tarafından başlatılmış ve Hz. İsa'nın yaşamını örnek alan rapihler topluluğudur.

⁴⁶ Benzer taleplerin 1922 ilâ 1924 yılları arasında tekrarlandığı görülmektedir (A.g.e., 335).

⁴⁷ 1930 yılında ilk kilise birliği, Hatopan Kristen Batak (HKBP) adıyla kuruldu. A.g.e).

⁴⁸ Bu eser, H. Volmer ve Dr. Voorhoeve'nin yardımlarıyla 'Alkitab Belanda' tarafından 2.000 adet basılmıştır (Bkz.: A.g.e.)

bu okulda öğrenim gören Batak öğrenci sayısı 400'e ulaştı (Steenbrink 2005: 388). Bu dönemde, Batak toplumuna yönelik misyonerlik faaliyetlerini özellikle Marinus Spanjers adlı rahibin liderliğinde gerçekleştirdi. Marinus Spanjers'in kilisesi Padang Boelanweg'de olmasına rağmen, bir yandan Medan'daki faaliyetlerini de sürdürdü (Steenbrink 2005: 338). 1920'li yılların ikinci yarısında bölgeye, tıpkı Padang'da Tilburg adlı kızkardeşler gibi, sivil toplum örneği olarak yatırım yapan bazı Hristiyan gruplara mensup bir grup rahibinin bir hastane ve barınma yurdu açmalarıyla, bazı Batak çocuklar buraya kabul edilmiştir. Burası zamanla, Medan'daki Batak kilisesinin temellerini oluşturan cemaati yetişmesinde rol oynadı (Steenbrink 2005: 332-3).

Bu süreçte dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus, Katolik ve Protestan kiliselerinin Batak toplumuna yönelik faaliyetlerindeki bazı farklılıklardır. Bu noktada, Protestanlaştırma süreci dağlık bölgelerde, Katolik cemaat yapısı ise Medan gibi kozmopolit şehir şartlarında oluştu. Ayrıca, zamanla göç faaliyetlerine paralel olarak Protestan Bataklar, dağlık bölgelerden Medan gibi merkezi yerlere göç ederken, Katolik Bataklar ise tersi bir süreçle merkezden çevreye yani, dağlık bölgelere doğru geri göç sürecine konu oldular (Steenbrink 2005: 338). İlerleyen dönemlerde, misyonerlik faaliyetlerinde toplumsal aktörlük Hollandalılardan yerlilere geçmiştir. Lumban Soit'li Elias Pandiangan adında Batak Protestan, 1894-1916 yılları arasında Batavya'da yaşayan Cizvit Papaz C. W. J. Wenneker'in yardımcılığını yaptığı gibi, ilk Katolik din eserlerini Toba-Batak diline çevirmiştir (Steenbrink 2005: 335)⁴⁹.

Sumatra Adası'nın kuzeyi ve batısı dikkate alındığında toplamda 3.300 Katolik inananın olduğu bunların, yukarıda dikkat çekildiği üzere çeşitli yerli etnik grup mensupları, Avrupalı yatırımcılar ve işçiler ile Hollanda sömürge ordusundaki askerler oluşturduğu görülmektedir (Steenbrink 2005: 328)⁵⁰. Söz konusu bu sayı, yüzyılın ilk yarısı boyunca giderek artış göstermiştir

⁴⁹ Cizvit Papaz, 1878-1884 yılları arasında Medan'da görev yapmış ve ardından Batavya'ya geçmiştir.

⁵⁰ Söz konusu bu 3.300 Katolik inananın, yaklaşık 2.000'ini bölgede görev yapan Katolik askerler oluşturuyordu. Ayrıca, plântasyonlarıyla dikkat çeken Medan bölgesindeki 400 kişilik Katolik cemaatten 100 kişi bölgedeki Katolik askerler, 165'ni Çin kökenliler oluşturuyordu. Padang'da ise Katoliklerin Avrupalı ailelerin çocuklarına hizmet veren anaokulu ve ilkokulu faaliyetlerini Tilburg adındaki kızkardeşler yürütüyordu. Bu okula, bölgedeki Hollanda sömürge yönetiminde ve ordusunda çalışanlarla, Avrupalı tarım plântasyonları işletmecilerinin çocukları öncelikle, Felemenkçe eğitim almaları amacıyla gönderiliyordu (A.g.e., 328, 330).

(Steenbrink 2005: 329). Bunun temel nedenlerini, kiliselerin eğitim öğretim ve yayın faaliyetlerinin artmasında, ilgili iş sektörlerinde istihdam edilen yerlilerin çeşitli sebeplerle misyonerlik süreçlerine konu olmaları olduğu söylenebilir. Bu süreçte, Batak Katoliklerin sayısında artış görülse de, Protestan gruplar sayıca öne çıkmıştır. Örneğin, 1930 yılına gelindiğinde ilk Protestan kilise meclisi (*synod*) toplanırken, 1938 yılında Protestan inananların sayısı 416.206 iken, Katolik Batakların sayısı on bin civarındaydı (Steenbrink 2007: 329). Bununla birlikte, zamanla az sayıda da olsa gündeme gelen katolik kiliseleri, özellikle Avrupalı çalışanlar ve ailelerine yönelik faaliyetleriyle dikkat çekmektedir (Steenbrink 2007: 327).

Batakların yaşadığı orijinal bölgelerin dışında, sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, yaşanan göçlerle, zamanla önemli bir nüfus Medan'da yaşam sürmeye başlamıştır. Bu varsayıma temel teşkil eden husus, Medan'ın önemli bir ekonomik merkez haline gelmesi ve çok farklı coğrafyalar gibi Batak Bölgesi'nden de göç almasıdır. Bir diğer husus ise Medan'daki Katolik ve Protestan misyonerlik faaliyetlerinin her ikisinin de Batak toplumuna ulaşarak kendi cemaatlerini ve kiliselerini kurmalarıdır. Medan'da faaliyet gösteren Batak Katolik Kilisesi, diğer Katolik kiliselerinden yani Tamil, Çin ve Avrupalıların mensup olduğu kiliselerden ayrıliyordu (Steenbrink 2005: 335).

Batak toplumu, sadece ana yurtlarında değil, göç ettikleri çeşitli bölgelerde de çeşitli bağlamlarda misyoner faaliyetlerinin nesnesi olmuşlardır. Bu noktada, Sumatra Adası'ndaki diğer bazı etnik yapılar gibi Bataklar da İngiliz sömürge yönetimi altındaki Malay Yarımadası'nda tarım plântasyonlarının genişlemesine paralel olarak göç süreçlerine konu oldular. 20. yüzyıl başlarındaki gelişmelere dikkat çeken kaynaklar bize Batak toplumunun Kedah Eyaleti'ne bağlı örneğin Ipoh gibi bölgelerdeki kauçuk plântasyonlarında rol aldıklarını ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, İngiliz sömürge yönetimince açılan misyoner okullarında Çin ve Tamil kökenliler gibi az sayıda da olsa, Batak kökenli ailelerin çocuklarının da olduğu görülmektedir (History of English Schools in Perak 1958: 42).

Batak toplumuna yönelik Protestan kiliselerinin misyonerlik çalışmalarında kollektif ihtida süreçlerinin sayısı azdır. Bunlardan biri, 1935 yılı gibi geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Batak dağlık bölgesinde Balige'ye bağlı Lumban Pea'da görev yapan, Katolik (*Capuchin*) rahibi Sybrandus van Rossum'un görev yaptığı dönemde gerçekleşmiştir. Buna göre, van

Rossum'un ziyaret ettiği Lumpan Pea'da 30 aile topluca, temel dini öğretiye maruz kalıp, vaftiz olarak Katolikliği kabul etmişlerdir (Steenbrink 2005: 339, 341).

Söz konusu Batak ihtida süreçlerinde Katolik veya Protestan kiliselerinde resmî olarak görev yapan Avrupalı rahipler yerine, daha çok *lay preacher* ve *catechist*lerin olarak adlandırılan kişilerin rol aldığı görülür. Bu çerçevede, Batak Bölgesi'nde 9 merkezin var olduğu ve Pazar günleri gibi belirli zamanlarda dini ritüeller ve eğitim çalışmaları yapıldığı belirtilir. Bu süreç, aynı zamanda, söz konusu dokuz merkezden dördünde, üç yıllık süreli Malayca eğitim yapan okullarda, Batak ailelerin çocukları eğitimlerine devam etmişlerdir. Öte yandan, bu merkezlerin çoğu dört ilâ sekiz haftalık dönemlerle bir rahip tarafından kısa ziyaretlere konu olmuştur (Steenbrink 2005: 341). Genel itibarıyla bakıldığında, Katolik kiliselerinin Sumatra Adası'ndaki misyonerlik faaliyetlerinin diğer gruplar bir yana, daha çok Batak toplumu içinde karşılık görmüştür. Bu gelişme, özellikle 1930'lu yıllarda bu yönde bir etki kendini ortaya koymaktadır (Steenbrink, 2005: 346). Katolik misyonerliğin bölgedeki faaliyetinin Vatikan tarafından 1913 yılında SSCC'nin Almanya ofisinin Sumatra Adası'nın kuzey bölgesi sorumluluğu verilmesiyle başladığı söylenebilir (Steenbrink 2005: 346).

Protestanlık ve Katoliklik arasında temel farkın ihtida süreçlerindeki farklılaşmada özellikle, sömürge yönetimince benimsenen dini yapının öncellenmesinin rolünün belirleyici olduğunu söylemek mümkün. Bu noktada, bir anlamda Protestanlara tahsis edildiği söylenebilecek Batak Bölgesi'nde Katolik kilisesi ve rahiplerinin faaliyetleri "davetsiz misafirlerin çabası" (*intruder*) olarak nitelendirilmiştir. İki mezhep arasındaki ayrışmada Avrupa'dan taşınan teolojik tartışmalar kadar, Katoliklerin, geleneksel Batak âdet ve görünekleri gibi yerel kültür yapılarına yaklaşımlarındaki tolerans dikkat çekmektedir (Steenbrink 2005: 341). Bu süreçlere ilâve olarak, bölgede bir diğer faaliyet ise Amerikan Metodist kilisesi tarafından ortaya konuldu Bu noktada, Çinli göçmenlere yönelik faaliyetleri zamanla, Toba Batakları'nı da içerecek şekilde genişleme gösterdi (Steenbrink 2007: 327).

Lütherci Nommsen'in Faaliyetleri

Batak Bölgesi'nde misyonerliğin kendini ortaya koymasında özellikle, Ludwig Ingwer Nommensen'in özel bir gayreti olduğu görülmektedir. Bataklar tarafından bir tür kutsallık atfedildiği belirtilen Nommensen'in, Raja

Pontas Lulbantobing'in himayesi altında faaliyetlerde bulunmuştur. Bu süreçteki önemli gelişmelerden biri, 1881 yılında ilk Hristiyan Konferansı'nın yapılması ve Pearaja'daki bu etkinliğe Sait ni Huta (Toba Gölü içindeki Ada; Huta Dame), Simorangkir, Sipoholon ve Hutabarat gibi yerlerden de katılımın gerçekleşmesidir. Nommensen, Silindung'dan Sigumpar'a geçerek faaliyetlerini burada devam ettirdi (1891-1918). Batak toplumu içerisinde elli yıla varan faaliyetlerde bulunan Nommensen, bölgede tanındığı gibi, kalıcı bir isim halini almıştır (Siasaan vd. 1975-76: 83)⁵¹.

Nommensen, 1890 yılında faaliyetlerini Kuzey Sumatra'da Simalungun'a kadar yaymıştır. Bu çerçevede, G. K. Simon'un da içinde olduğu Pardongan Mission Batak'dan birkaç rahibi bu bölgede araştırmaya göndermiştir. Simalungun dilini bilmemeleri ve İslamiyetin bölgedeki varlığı karşısında etkili olabildiklerini söylemek güçtür. Bununla birlikte, ilerleyen dönemdeki çalışmalar sayesinde, Simalungun'a Hristiyanlığın tanıtılması 1903 yılında olmuş ve ardından Pematang, Siantar, Pematang Raya ve Bandar gibi yerlere de gidilmiştir. Bu süreçte özellikle, Toba Bölgesi'nde yaşayanlar gibi daha önceden Hristiyan olan toplulukların farklı yerlere göçleri, aynı zamanda misyonerlik faaliyetlerinin yayılmasına katkı sağlamıştır (Siasaan vd. 1975-76: 83).

Sonuç

Takımadalar coğrafyasında kendine özgü nitelikleriyle dikkat çeken Batak toplumu, yüzyıllar boyunca yaşam sürdürdükleri coğrafyanın belirlediği şartlara göre yabancılara açılmış ve yabancılar onlara ulaşmıştır. Bu çerçevede, Hinduizm, Budizm ve İslamiyetle birlikte bölgedeki özellikle, sahil şeritlerindeki toplumlar din değiştirme süreçlerine konu olurken, sömürgecilikle birlikte, bölge toplumları Hristiyanlıkla da karşılaşmıştır. Bu çerçevede, misyonerlik faaliyetleri sömürge yönetimleri tarafından dönemsel değişimlere uğrayan politikaların belirleyiciliğinde gelişme göstermiştir. Batak topluluklarına yönelik misyonerlik faaliyetleri 19. yüzyıl başlarından itibaren, Hollanda sömürge yönetiminin Sumatra Adası'ndaki yayılmacı politikalarına paralel bir gelişme takip etmiştir. Bununla birlikte, bölgede başarılı olup olmadıkları tartışmalı olan İngiliz misyonerlerin öncülüğü

⁵¹ Bu süre zarfında, Nommensen'in Batak Kilisesi'nin temellerinin atılması ve gelişimindeki belki de en önemli katkısı, Martin Luther'in Hristiyanlığın temel inanç esaslarını içeren çalışmasını (*Small Catechism*) Batak diline tercüme etmesi olmuştur (Simorangkir 2017: 9).

görülmekle birlikte, özellikle yüzyılın ortalarından itibaren, Alman Rhein Misyon grubu çalışmalarını sürdürülebilir bir boyuta taşımıştır. Batavya'daki Hollanda sömürge yönetiminin Avrupa'daki gelişmelere bağlı olarak Protestan ve Katolik kiliseleri ve misyonerlik faaliyetlerine yönelik belirleyici yaklaşımı ise neredeyse, tüm misyonerlik dönemi boyunca etkili olmuştur.

Batak Bölgesi'ne yönelik misyonerlik faaliyetlerinin Protestan ve Katolik mezheplerine mensup bireyler ve grupların uzun bir süre düzenlilikten uzak denilebilecek bir yapıda var olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu düzensizlik, Batak toplumlarının yaşadıkları bölgenin farklı alt gruplar ve görece geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasından; sömürgecilik süreçlerinin ticari, askeri ve siyasi bağlamlarının dönem dönem farklılık göstermesinden; sömürge yönetimi politikalarından etkilenmiştir. Öte yandan, Katolik ve Protestan mezheplerinin kendi aralarındaki ayrışma ve özellikle Avrupa'daki siyasal ve dini gelişmelerin Takımadalar bölgesine yansımalarının da belirleyiciliğinden bahsedebiliriz. Bu iki mezhebin yapılaşması ve bunun misyonerlik faaliyetlerine etkisi de Batak toplumlar nezdinde kabul veya red süreçlerini ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, misyonerlik faaliyetlerinin gerçekleştiği dönemlerde Avrupalı misyonerler ile Hristiyanlığı kabul eden yerli unsurların misyonerlik çalışmaları arasında da etki ve nüfuz bakımından farklılıklar söz konusu olmuştur. Bu noktada, çalışmanın ilgili yerlerinde dile getirildiği üzere, misyonerlik çalışmalarında temel engel dil olduğundan Avrupa'dan gelen bazı birey ve gruplar önce bu sorunu halletmek zorunda kalmakta; dil yeterliliklerini geliştiremeyenlerin ise misyonerlik faaliyetinden olumlu sonuçlar almaları zorlaşmaktadır. Aynı şekilde, ihtida etmiş yerli unsurların kendi toplumlarına kendi dilleriyle Hristiyanlığı aktarıp, bu dillere dini metinleri tercüme etmelerinin daha etkin bir yol olduğu görülmektedir.

Yukarıda dikkat çekildiği üzere, 19. yüzyıl başlarında Hollanda sömürge yönetiminin Sumatra Adası'nın güneyinden başlayarak kuzeyine doğru tedrici olarak gelişme gösteren teritoryal yayılmacılığı, aynı zamanda Batak toplumunda da etkisi göstermiştir. Bu gelişme, bölgede gayet önemli siyasi ittifaklar ve çatışma ortamına yol açmıştır. Batak toplumu, bir yandan Açe öte yandan, Minangkabau'daki Müslüman yönetim çevreleriyle ittifak girişimlerine konu olurken, aynı zamanda boyutları kesin olarak bilinmemekle birlikte, en azından kısmen de olsa, İslamlaşma sürecinin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Batak toplumunun sahil bölgesiyle ilişkilerinin de gelişmesine neden olan bu husus, temelde bölgede erken dönemlerden itibaren

var olan din değiştirme/ihtida süreçleri modeli olduğunu söylemek gerekiyor. Çeşitli tarım ve orman ürünlerine sahip zenginliği ile dikkat çeken Batak Bölgesi, süreçte sahil şerinde yerleşik ve kozmopolit toplumların ve buralarla ticari ilişkileri olan dış bölgelerin ihtiyacı olan ürünlerin tedariki vasıtasıyla ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinden de istifade etmiştir. Bu erevede, Batak toplumunun zamanla bir yandan, bölgedeki eğitim faaliyetlerine yönelik talep ve ihtiyacı ile öte yandan, ekonomik ilişkilerin doğurduğu cazibenin etkisinde kalmıştır. Bu durum, Batak Bölgesi'ne yönelik misyonerlik faaliyetlerinin kendinde amaç ve hedefleri kadar Batak toplumunun da süreçte aktör olarak yer aldığını işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- No. 13/2 April 1873: Pastor dari Padang A. P. Smit diperbantukan sebagai rohaniwan pada ekspedisi terhadap Kerajaan Aceh (Bj), “Besluit Gubernur Jenderal Hindia Belanda”, “K-110, Inventaris Arsip Algemene Secretarie: Seri Perang Aceh 1873-1887”, Direktorat Pengolahan Deputi Bidang Konservasi Arsip Arsip Nasional Republik Indonesia Jakarta 2014, Tim Penyusun: Direktorat Pengolahan Azmi; Kepala Sub Direktorat Pengolahan Tri Wahyuni P.; Koordinato Darmiatin, Anggota: Nadia Fauziah Dwandri; Dharwis Widya Utama Yacob; M. Haris Budiawan.
- Anderson, Gerald H. (1998). “Nommensen, Ingwer Ludwig”, *Biographical Dictionary of Christian Missions*, <https://www.bu.edu/missiology/missionary-biography/n-o-p-q/nommensen-ingwer-ludwig-1834-1918/>
- Fadjar Islam, No. 8, Selasa 9 Juni 1929 / 1 Shafar 1348, Tahoen II, s. 170-172.
- “Items From The Java Papers”, *The Straits Times*, 6 June 1874, s. 2.
- Java Govt Gazette*, No. 19, Vol I, Batavia Saturday-July 4, 1812, s. 2.
- “Mesdjid Islam Ditengah Tengah Bataklanden”, *Fadjar Islam*, No. 3, Senen 11 Februari 1928 / 1 Ramadhan 1347, Tahoen I, s. 74.
- Nieuw Bataviaasch Handelsblad*, Zaturdag 11 Mei 1872, No. 19, s. 372.
- “Raffles Library and Museum”, *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (Weekly), 29 February 1912, s. 9.
- “Raffles Museum and Library”, *The Singapore Free Press and Merchantile Advertiser*, 15 February 1911, s. 10.
- “The Spoor of the Hun, *Malaya Tribune*, 25 January 1917, s. 10.
- “The Wilds of Sumatra”, *Straits Times Weekly Issue*, 8 March 1893, s. 2.
- (y.y.) (2020). “Who is Ignor Ludwig Nommensen? What is the Contribution for Indonesia?”, (August 8). <https://indonesiar.com/who-is-ignor-ludwig-nommensen-what-is-its-contribution-to-indonesia/>
- Alof. (1873). *Atchin en de Atchinezeen*, Een Volksboekje, Kampen: K. Van Hulst.
- Andaya, Leonard Y. (2002). “The Trans-Sumatra Trade and the Ethnicization of the ‘Batak’”, *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde*, 158, No: 3. (367-409).
- Anderson, John. (1826). *Mission to the East Coast of Sumatra in 1823*, Edinburgh: William Blackwood.

- Aritonang, Jan Sihar. (1994). *Mission Schools in Batakland (Indonesia), 1861-1940*, (Tr.: Robert R. Boehlke, Leiden: E. J. Brill.
- Aritonang, Jan Sihar; Steenbrink, Karel Adriaan. (2008). (ed.), *A History of Christianity in Indonesia*, Leiden: Brill.
- Arnold, T. W. (1968). *The Preaching of Islam: A History of the Propagation of the Muslim Faith*, Third Reprint, Kashmir: SH. Muhammad Ashraf.
- Bastin, John. (2007). English Sources for the Modern Period of Indonesian”, *An Introduction to Indonesian Historiography*, Jakarta: Equinox Publishing. (252-271).
- Bautista, Julius. (2014). “Christianity in Southeast Asia Colonialism, Nationalism and the Caveats to Conversion”, *The Oxford Handbook of Christianity in Asia*, (ed.), Felix Wilfred, Oxford Handbooks Online. (1-19).
- Bottoms, J. C. (2007). “Some Malay Historical Sources: A Bibliographical Note”, *An Introduction to Indonesian Historiography*, Jakarta: Equinox Publishing. (156-193).
- Collis, Maurice. (1949). *The Grand Peregrination: Being the life and adventures of Fernao Mendes Pinto*, London: Faber and Faber.
- de Jong, Chr. G. F. (2012). *Sumber Sumber Tentang Sejarah Gereja Protestan Di Maluku Tengah: 1803-1900*, Jilid I: 1803-1854, (Diterjemahkan: Henry Usmany, Th. van den End), Jakarta: Gunung Mulia.
- de Valk, J. P. (1985) “Sources for the History of the Dutch Colonies in The Ecclesiastical Archives of Rome (1814-1903)”, *Itinerario*, Vol. IX, 1. (53-66).
- Dion, Mark. (t.y). ”Sumatra Through Portuguese Eyes: Excerpts From Joao de Barros’ Decadas Da Asia, Decada I, Livro IV, Capítulos iii ve iv.
- Dasgupta, Arun K. (1962). *Acheh in Indonesian Trade and Politics: 1600-1641*, PhD Dissertation, Cornell University.
- Ekadjati, Edi. (2003). “Paguyuban Pasundan: A Sundanese Revival (1913-1918)”, *Journal of Asian and African Studies*, No. 66. (21-47).
- Favre, R. (1865) *An account of the wild tribes inhabiting the Malayan Peninsula, Sumatra and a few neighbouring islands with a journey in Johore and a journey in the Menangkabaw states of the Malayan Peninsula*, Paris: At the imperial printing Office.
- Gammell, William. (1850). *A History of American Baptist Missions in Asia, Africa, Europe and North America*, Boston: Gould, Kendall and Lincoln.

- Gassman, Günther; Oldenburg, Mark W. (2011). *Historical Dictionary of Lutheranism*, Second Edition, Lanham: The Scarecrow Press.
- Gordon, Alijah. (2001). *The Propagation of Islam in the Indonesian-Malay Archipelago*, (ed.), Kuala Lumpur: Malaysian Sociological Research Institute.
- Hård, Mikael; Tjoa-Bonatz, Mai Lin. (2020). "Trading zones in a colony: Transcultural techniques at missionary stations in the Dutch East Indies, 1860-1940", *Social Studies of Science*, Vol. 50(6). (932-955).
- Hasselgren, Johan. (2000). *Rural Batak, Kings in Medan: The Development of Toba Batak Ethno-religious Identity in Medan, Indonesia, 1912-1965*, Uppsala: Uppsala University.
- Henley, David. (1996). *Nationalism and Regionalism in a Colonial Context: Minahasa in the Dutch East Indies*, Leiden KITLV.
- Hing, Lee Kam. (1995). *The Sultanate of Aceh -Relation with the British 1760-1824*, South East Asian Historical Monograph, Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- History of English Schools in Perak*. (1958). (Compiled by E. C. Hicks), Ipoh: The Perak Library.
- Horace, St. John. (1853). *The Indian Archipelago: Its History and Present State*, Vol. I, London: Longman.
- Ibn Battuta Tanci, Ebu Abdullah Muhammed Ibn. (2018). *İbn Battuta Seyahatnamesi*, (Çev.: A. Sait Aykut), 8. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları.
- Jones, Russell. (1960). "Indonesia, Languages", (1960). "Bara Sayyids", *The Encyclopaedia of Islam*, New Edition, (ed.), B. Lewis, Ch. Pellat; J. Schacht, Volume I, A-B, Leiden: Brill. (1215-1218).
- Kozok, Uli. (2009). *Surat Batak: Sejarah Perkembangan Tulisan Batak*, Jakarta: Ecole Française d'Extrême-Orient KPG (Kepustakaan Populer Gramedia).
- Langenberg, Michael van. (1977). "North Sumatra under Dutch Colonial Rule: Aspects of Structural Change", *Review of Indonesian and Malayan Affairs*, Volume 11. (74-111).
- Langenberg, Michael van. (1972). "Charles Miller's Accounts of Sumatra 1770-1772", *Review of Indonesian and Malayan Affairs* (RIMA), Volume 6. (116-130).
- Locher-Scholten, Elsbeth. (2003). *Sumatran Sultanate and Colonial State: Jambi and the Rise of Dutch Imperialism, 1830-1907*, (Tr. Beverley Jackson), Southeast Asia Program, Ithaca: Cornell University.

- Lombard-Jourdan, Anne. (1997). "Augustin de Beualieu and His Project for the East Indies (1621-1622)", Abstracts, *Archipel*, Vol. 54.
- Lubis, Abdur-Razzaq; Nasution, Khoo Salma. (2003). *Raja Bilah and the Mandailing In Perak: 1875-1911*, Monograph No. 35. MBRAS.
- Marsden, William. (1811). *The History of Sumatra*, London: Printed for the Author.
- Meerwaldt, J. H. (1904). *Handleiding Tot de Beoefening Der Bataksche Taal*, Leiden: E. J. Brill.
- Mills, J. V. (1930). "Description of Malacca, Meridional India and Cathay", *JMBRAS*, Vol. VIII, Part I, September.
- Moor, J. H. (1968). *Notices of the Indian Archipelago and Adjacent Countries*, New Impression, London: Frank Cass&Co.
- Moriyama, Mikihiro. (2005). *Sundanese Print Culture and Modernity in Nineteenth-Century West Java*, Singapore: Singapore University Press.
- Niessen, S. A. (1985). *Motifs of Life in Toba Batak Texts and textiles*, Dordrecht-Holland: Foris Publications.
- Pedersen, Paul Bodholdt. (1970). *Batak Blood and Protestant Soul: The Development of National Batak Churches in North Sumatra*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Polo, Marco. (1914). *Marco Polo's Travels*, (ed.), Ernest Rhys, Reprinted, London: J. M. Dent & Sons.
- Proudfoot, I. (1993). *Early Malay Printed Books*, A Provisional account of materials published in the Singapore-Malaysia area up to 1920, noting holdings in major public collections, Academy of Malay Studies and the Library University of Malaya.
- Raffles, Sophia. (1991). *Memoir of the Life and Public Services of Sir Thomas Stamford Raffles*, (with an Introduction of John Bastin), Singapore: Oxford University Press.
- Reid, Anthony. (2006). "Is there a Batak history?", *SSRN Electronic Journal*, (November). (104-119).
- Reid, Anthony. (1993a). "King, Kadis and Charisma in the Seventeenth Century Archipelago", *The Making of an Islamic Political Discourse in Southeast Asia*, (ed.), Anthony Reid, Aristoc Press Pty, Centre of Southeast Asian Studies, Monash University, Clayton-Victoria, Australia.

- Reid, Anthony. (1993b). "Islamization and Christianization in Southeast Asia: The Critical Phase, 1550-1650", *Southeast Asia in the Early Modern Era: Trade, Power and Belief*, (eds.); Anthony Reid, Cornell University Press, Ithaca.
- Resink, G. J. (2007). "The Significance of the Comparative in Asian Historiography", *An Introduction to Indonesian Historiography*, Jakarta: Equinox Publishing. (359-379).
- Robequain, Charles. (1978). *Malaya, Indonesia, Borneo and the Philippines: A Geographical, Economic and Political Description of Malaya, the East Indies and the Philippines*, (Tr.: E. D. Laborde), London: Longmans, Green And Co.
- Rost, Reinhold. (1885). "Malay Language and Literature", *JSBRAS*, (Journal of the Straits Branch of the Royal Asiatic Society), No. 15, June, Singapore.
- Siahaan, E. K.; Napitupulu, S. P.: Bangun, Baginda Sirait; Simanjuntak, B. A.; Saragih, J. M. (1975-76). *Monografi Kebudayaan Tapanuli Utara*, Laporan Proyek Rehabilitasi dan Perluasan Museum Sumatera Utara 1975-76, Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Sibeth, Achim. (1991). *The Batak: Peoples of the Island of Sumatra*, London: Thames and Hudson.
- Simon, Gottfried. (1912). "Preface", *The Progress and Arrest of Islam in Sumatra*, Gottfried Simon, London: Marshall Brothers. (ix-xi).
- Simorangkir, John Piter Enriko. (2017). Lutheran Identity of Batak Churches: A Study of the Confession of Faith of the HKBP and the Basic Articles of Faith of the GKPI, *PhD Dissertation*, Hong Kong.
- SinaBasarsyah, Tuanku Luckman. (2008). *Orang India di Sumatera Utara* (The Indians in North Sumatra), Forkala-Sumut.
- Sinar, Tengku Luckman. (1978). "The Impact of Dutch Colonialism on the Malay Coastal States on the east Coast of Sumatra During the Nineteenth Century", (Tr.: E. Edwards McKinnon), *Papers of the Dutch-Indonesian Historical Conference*, Noordwijkerhout, the Netherlands, 19-22 May, 1976, the Bureau of Indonesian Studies under the auspices of the Dutch and Indonesian Steering Committee of the Indonesian Studies Program, Leiden/Jakarta. (178-189).
- Smith, Anthony L. (2001). "Indonesia: Transforming the Leviathan", *Government and Politics in Southeast Asia*, (ed.), John Funston, Singapore: Zed books. (74-119).
- Sousa, Manuel de Faria y. (1695). *The Portuguese Asia or the History of the Discovery and Conquest of India by the Portuguese*, (Tr.: John Stevens), London: C. Brome.

- Steenbrink, Karel. (2007). *Catholics in Indonesia: 1808-1942: A Documented History, Vol. 2: The Spectacular Growth of a Self-Confident Minority: 1903-1942*, Leiden: KITLV Press.
- Tavernier, Jean Baptiste. (1889). *Travels in India*, (Tr.: V. Ball), Vol. II, London: Macmillan and Co.
- Tisdall, E. G. (1913). "A Plea for the Malays", *The Moslem World*, Vol. III, No. 1, (January). (170-174).
- Van Helsdingen, W. H.; Hoogenberk, H. (1945). *Mission Interrupted: The Dutch in the East Indies and Their Work in the XXth century*, Amsterdam: Elsevier.
- Vlekke, Bernard H. M. (1960). *Nusantara: A History of Indonesia*, Chicago: Quadrangle Books.
- Warneks, Johann. (1909). "Introduction", *the Living Christ and Dying Heathenism*, (Tr.: Neil Buchanan), New York: Fleming H. Revell Company. (17-25).
- Watson, R. Charles. (1913). "The Moslem of Sumatra as a Type", *The Moslem World*, Vol. III, No. 1, (January). (150-169).
- Zwemer, Samuel M. (1912). "Introductory Note", *The Progress and Arrest of Islam in Sumatra*, Gottfried Simon, London: Marshall Brothers, Ltd. (v-viii).
- Zwemer, Samuel M.; Brown, Arthur Judson. (1908). *The Nearer and Farther East: Outline Studies of Moslem Lands and of Siam, Burma and Korea*, New York: The Macmillan Company.
- (y.y.). (1980). "Manusia dan Kebudayaan Aceh Menjelang Kedatangan Islam", Kumpulan Makalah: *Seminar Sejarah Masuk dan Berkembangnya Islam di Aceh dan Nusantara*, Aceh Timur, 25-30 September.
- (y.y.). (1920). *Sumatra*, Handbooks Prepared Under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office, Published by H. M. Stationary Office.

PESANTREN VE ENDONEZYA MÜSLÜMAN ORTA SINIFI'NIN KİMLİK ARAYIŞI

Savran BİLLAHİ*

Giriş

Endonezya'nın İslami sosyo-politik ilişkilerin manzarasının değişiminde, *pesantren* (İslami yatılı okul) ve orta sınıf Müslümanlar önemli bir yere sahiptir. Pesantren, uzun zamandan beri, "Endonezya'da İslami" bilincinin oluşumunun temel unsurlarından biri olmuştur. M.C. Riklefs'in çalışmasında, pesantren eğitiminin prototipi 17 ve 18. yüzyıllardan beri oluşturulmuş olduğuna dikkat çeker. Bu noktada, Hollanda sömürge yönetimine karşı hükümdar Diponegoro'nun¹ liderliğinde gerçekleştirilen Cava Savaşı'nın gerçekleştiği 19. yüzyılın ilk yarısından, 20. yüzyılın başlarına kadar pesantren kurumu, bölge toplumunun İslami karakterinin oluşumunda önemli bir yer işgal eder. Ricklefs'in, İslami yatılı okullarından veya pesantrenlerden mezun olan eğitimli Müslümanlar anlamına gelen *santri* grubuna atıf için kullandığı, "putihan" terimi veya "beyazlar grubu", kendine özgü bir dinî-toplumsal grup olarak ortaya çıkmıştır (Ricklefs 2012: 13). Söz konusu bu eğitimli Müslümanlar, ülkenin sosyo-politik koşullarında çok önemli konumlarda bulunuyorlar.

Clifford Geertz ise artık bir klasik kabul edilen çalışmasında, dindar Müslüman kesimi olan *santri*'yi, diğer iki toplumsal grup yani, "*abangan*"² ve "*priyayi*"³ ile birlikte üçüncü bir kesim, bir başka deyişle orta grubu

* Savran Billahi, (S. Hum) *Tarih Bölümü (YL), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9204-1920.*

¹ Diponegoro, Hollanda sömürge yönetimine karşı mücadele veren Cava hükümdarıydı. Yogyakartan Sultanı III. Hamengkubuwono'nun en büyük oğlu, 1825-1830 arasındaki Cava Savaşı'nda önemli bir rol oynadı.

² *Abangan*, daha ortodoks *santri* grubundan ziyade, İslam'ın senkretik yani mistik-geleneksel bir versiyonuna bağlı olan bir grup Cava Müslümanlarını tanımlamak için kullanılan bir terimdir.

³ *Priyayi*, Endonezya'nın en kalabalık adası olan Cava'daki saray ve çevresinin yani soyluların veya *ningratın* aksine, Hollanda sömürge dönemi soylularını teşkil ediyordu.

zikreder (1960: 5). Daha doğrusu, sömürge döneminin ve geleneksel patrimoniyal kültürün bir ürünü olan *priyayi* sınıfı ve kültürel-senkretizmin bir ürünü olan *abangan* sınıfının dışında ve bu iki grup arasındaki ilişki, bir orta grup olarak *santri* sınıfının varlığı ile doldurulur. Ancak, Hadiz'in ifadesine göre (Hadiz 2015: 27), Geertz ilgili çalışmasında, her sınıfın daha sonraki evrimini etkileyen içsel çelişkilerini ortaya koymamıştır. Bu çelişkilerin yanı sıra, hem Endonezya'nın bağımsızlık öncesi ve hem de Cumhuriyet döneminde yer alan siyasi ve sosyal olayların etkisini hisseden bu Müslüman grubun yani *santri* sınıfı, toplumsal yapı içerisinde orta konumda yer almasına neden oldu.

Toplumsal yapı içerisindeki bu orta konumuyla Endonezyalı Müslümanlar, siyasi-toplumsal tutumlarını belirleme de "ideolojik kafa karışıklığı" (*ideological confusion*) içindedir. Bu durumda Müslüman orta sınıf, diğer sınıflardan farklı olan kendi sınıfsal konumunu belirlemeye çalışır; sömürge dönemi orta sınıf ürünü olan *priyayi* ve *abangan* sınıflar, Güdümlü Demokrasi'nin Dönemi'nde (1955-1960'lar) Endonezya Komünist Parti (*Partai Komunis Indonesia*-PKI) tarafından ideolojikleştirilen orta sınıf çiftçiler, Yeni Düzen (*New Order*) Dönemi'nde Suharto'nun kurduğu ordunun orta sınıfı ve bugüne kadar Endonezya'nın zaman çizelgesinde ortaya çıkan diğer başka sınıflar da bu makalede ele alınacaktır.

Bu belirsizlikler arasında, Endonezya'daki Müslümanların sosyopolitik tutumlarını belirlemede, en az iki temel strateji bulunmaktadır (Wahid 1996: 21). Bunlardan ilki, İslamiyeti, ülkenin bağımsızlığı, gerçek demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve ekonomik adaleti sürdürebilecek tek sosyal sistem olarak idealleştirmekle bağlantılıdır. Bu stratejiyle "İslamlaşma" vasıtasıyla Endonezya'da, "İslam toplumu" oluşturulması amaçlanır. İkinci stratejisi ise İslam'ın diğer sosyal sistemler için tek alternatif olarak değil, ulusal hayatın oluşumunda, diğer faktörler arasında destekleyici/tamamlayıcı bir faktör olarak kabul edilmesidir. Bu iki strateji, kolaylıkla farklı dalların ortaya çıkmasına neden olurken, geleceğin Endonezya Müslüman orta sınıfında da çelişkilere neden oluyor.

Bu çalışmada, söz konusu Müslüman orta sınıfın gelişimine ilişkin iki temel problem analiz edecektir. İlk olarak, incelenecek olan pesantrenlerde İslami kitle eğitiminin çeşitli varyasyonları, Müslüman orta sınıf yapısındaki artış ve bu yapının Müslümanlar için oluşturduğu bağ söz konusudur. İkinci olarak, Müslüman orta sınıfın diğer gruplar arasında İslam'ın

ideolojikleştirilmesinde ortaya çıkan çelişkileri, sosyo-politik-ekonomik manzarayı nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.

Gelenekçi Müslümanlar ve Modernist Müslümanlar

Yirminci yüzyılın başında, Batı tarzı sömürge eğitiminin, Endonezya toplumunun ideolojik oluşumu ve toplumsal değişiminde etkisi görülmüştür. Müslümanların siyasal yaşamda etkili olmalarını engelleyen sömürge politikası nedeniyle, santri'nin potansiyel varlığı bazı stratejik yapılar içerisinde yer almasına mani olmuştur. Bunun yerine, sömürge hükümeti, hem ideolojik amaçlar hem de ekonomik nedenlerden ötürü sömürge okullarında öğrenim gören öğrencilerin örneğin, okul öğretmenliği, devlet memurluğu, özel şirketlerde katiplik ve diğer bazı profesyonel alanlar gibi stratejik olmayan pozisyonlara atamayı tercih etti (Billahi 2018: 12). Bu fenomen, daha sonra kırsal ve kentsel topluluklarda bir priyayı orta sınıfın oluşmasına yol açtı. Priyayı topluluğunun üyeleri daha sonra *Syarekat Prijaji* (1906) ve *Boedi Oetomo* (1908) gibi elit toplumsal hareketler vasıtasıyla toplumun gelişmesinde rol oynamıştır (Benda 1980: 63).

Bu fenomene yanıt olarak, *kiai*⁴ denilen elit santriler ve aynı zamanda orta sınıf "yerel burjuvazi"sine mensup olanlar, sömürge yönetiminin modernleşmesine ayak uyduran çağdaş eğitim kurumları hayata geçirmiştir. Bununla birlikte, o dönemde modern pesantren kavramı, İslam'ı öğretilerinin temeli yapan pesantren ve medreseler ile sınırlı olmayıp, aynı zamanda değişen çağa da uyum sağlayan bir modern pesantren haline gelmiştir. Yenilikçi müfredat ve diğer modern metodların, gelenekçi eğitim sisteminde uygulanmaya başlanmıştır. Pesantren ve medrese eğitiminde matematik, biyoloji, coğrafya, tarih gibi klasik derslerin yanı sıra, matematik ve fen dersleri müfredata dahil edilmiştir (Azra 2012: 100). Üst yapıda yapılan reformların yanı sıra, sınıflarda masa ve sandalye kullanımı; üniforma; müzik, izcilik, edebiyat, gazetecilik ve bazı mesleki dersler gibi uygulamalarla altyapıda da reform gündeme getirilmiştir. Böylece, Endonezya'da İslami eğitimin modernleşmesi aşağıdan yukarıya doğru bir gelişme seyri takip etmiştir. Bu eğitim reformlarını hayata geçiren İslami eğitim kurumları arasında K. H. Ahmed Dahlan'ın kurduğu Muhammediyye (1912) (Noer 1973: 73) ve K. H. Ahmed Sahal, K. H. Zainuddin Fannanie ve K. H. İmam

⁴ *Kyai/kiai*, genellikle halkı arasında İslami bilgisiyle öne çıkanlara verilen unvandır.

Zarkasyi'nin kurduğu Darüsselam Gontor İslami Modern Pesantren'ini (1936) saymak mümkündür (Zarkasyi 2005: 75).

Sömürge modernleşmesinin yanı sıra, Muhammed Abduh (1849-1905) ve Jamaluddin al-Afghani'nin (1839-1897) reformcu fikirleri ile Muhammed bin Abd al-Wahhab'ın (1792) kurucusu olduğu Vahhabi mezhebinin fikirleri, o dönemin Müslümanların düşünce yapısını etkileyen unsurlar arasında yer aldı. Şeyh Tahir Jalaludin, Şeyh Muhammed Djamil Djambek, Hacı Abdul Karim Amrullah (Hamka), Hacı Abdullah Ahmed, Şeyh İbrahim Musa, Zainuddin Labai Al-Junusi gibi sosyal yapı içerisinde orta sınıf modernistleri oluşturan kişiler, İslami reform fikrine olumlu tepki vermiştir (Noer 1973: 30). Bunların bir kısmı, Mekke ve Kahire'de öğrenim görmeden önce tüccar, iş adamı ve gazetecilik gibi mesleklerle iştigal ediyorlardı. Bununla birlikte, zamanla eğitim-öğretim alanında, Al-İqbal al-İslamiyah (Şeyh Tahir), Adabiyah Okulları (Şeyh Hadji Abdullah Ahmad) ve Surau Djembatan Besi gibi İslami okulları kurdular (Noer 1973: 34). Söz konusu bu okullar, temelde geleneksel pesantren yapısını yansıtacak şekilde hayata geçirilmiş, ancak kurucularının dönemin reform hareketleriyle etkileşimleri sayesinde, 20. yüzyılın başlarından itibaren müfredatda yaşanan değişimle modern öğretim kurumları hüviyeti kazanmıştır.

Bununla birlikte, modernist Müslüman orta sınıfın gerçekleştirdiği reformlar gelenekçi çevrelerden tepki görmüştür. Vehhabiliğin güçlenmesi ile birlikte ortaya çıkan reformcu düşünceler ve bunun yanı sıra, pesantrenlerdeki İslami öğretim süreçlerinin yenilenmesini öngören püriten reformu bazı gelenekçilerin eleştirilerine konu olmuştur. Genel olarak gelenekçi Müslümanlar ve modernist Müslümanlar arasındaki tartışmalar, telkin, mehdilik, içtihat, taklit ve velilerin konumu gibi konuları içerir (Hasbullah 2014: 23).

Bu aşama, toplumda İslam'ın ideolojikleştirilmesini etkileyen sömürgecilik, İslami reform düşünceleri ve Vehhabilik, orta sınıf Endonezyalı Müslümanlar için çelişki kaynağı haline geldi. Söz konusu bu toplumsal fenomen, çeşitli yerlerde gözlemlenebilir. Örneğin, Muhammediyye'nin kurucusu K. H. Ahmed Dahlan'ın Yogyakarta'daki eğitim alanındaki uygulamaları, geleneksel Müslüman kesimlerden sert tepki almıştır. Onlara göre Muhammediyye'deki eğitim uygulamaları kafir Batı'yı taklit anlamı taşıyordu. Gelenekçi çevreler, sabah namazında kunut okunmaması, matematiksel coğrafi ölçümü temel alarak kıblenin Kabe'ye doğru yönelmesi,

“berzenci” adı verilen zikir (*shalawatan*) geleneklerinin ortadan kaldırılması ve cenaze töreninde ezan kullanılmaması gibi uygulamalarla Muhammediye mensuplarının ve benzeri grupların ibadet şekil ve uygulamalarını da sorgulamaktadır (Hasbullah 2014: 24). Muhammediye veya benzeri gruplarla gelenekçiler arasındaki çıkan çatışmalar, çeşitli varyasyonlarla 1990'lara kadar sürmüştür. Modernist Müslümanlar ve gelenekçiler arasında Batı Sumatra'da yaşanan çatışma, 19. yüzyılın başlarında “Yaşlılar” (*Kaum Tua*) ve “Gençler” (*Kaum Muda*) arasındaki Padri Savaşı'nı ateşlemiştir (Noer 1973: 6). Batı Sumatra'daki gelenekçiler, Mısır'da olduğu gibi klasik medrese sistemiyle entegre olan *surau* (Batı Sumatra'daki pesantrenler) modernist reformlarla yenilenme çabalarını eleştirdiler. Ancak, 1930'larda gelenekçiler, pesantrenler modern eğitim-öğretim ile klasik medrese sistemini birbirine entegre yönündeki çabalarıyla, bu iki grup arasındaki çatışmaları kısmen de olsa sona erdirmiştir.

Tüm bu gelişmelere rağmen gelenekçiler, pesantren eğitime ve toplumsal değişimlere olumlu katkıda bulundular. Bu yapının en büyük temsilcisi olan Nahdlatul Ulama (NU), orta sınıftan bir çiftçi ve toprak sahibi olan K. H. Hasyim Asy'ari tarafından kuruldu. Bu gelenekçi Müslümanlar kendilerini ‘Rönesans Ulemâsı’ olarak tanımlar. Kuruluşunun ilk günlerinde, Nahdlatul Ulema şemsiyesi altında toplanan din adamları, modernist-fundamentalist Müslümanların dile getirdiği, "Kur'an'a ve Hadise dönüş" sloganını reddetmişti. Onlara göre bu slogan, yalnızca tasavvufa, tarikatlara ve kunut duaları gibi bir dizi uygulamaları hedef alarak, İslam'da reformu teşvik etmektedir. Modernistler bu uygulamaları bid'at sayarlar (Saenong 2021: 131). Öte yandan, gelenekçi Müslümanlar, aksine bu dini uygulamaların sapkın olmadığını ve İslami öğretilerle çelişmediğini savunurlar. Modernist Müslümanlar da gelenekçilerin modernleşmeyi kabul etmediğini düşündüler. Öte yandan, gelenekçi Müslümanlar genellikle kaderciler olarak kabul edilir. Fakat bazı yönlerden kendilerini kaderciler olarak sunmadılar. Ekonomik bir perspektiften, gelenekçilerin gelişmiş olmalarına bir örnek vermek gerekirse: 1930'da Kudus şehrinde 48 sigara işletmecisi arasında çoğunluğu; 18'i Nahdlatul Ulema üyesi, 16'sı Muhammediye bağlı, geri kalanı ise tarafsızdı (Castle 1967: 108-109).

Pesantren eğitimi açısından, birçok yerde gelenekçi Müslümanlar, önceki dönemlerde olduğu gibi geleneksel eğitim modellerini sürdürmektedir. Geleneksel pesantren eğitimi tamamen çağ dışı değildir, ancak muhafazakâr

bir şekilde yürütülür. Bir başka deyişle, eğitim-öğretim süreçlerinde yaş ve sınıf kategorisine dayalı olmayıp, bunun yerine klasik kitapların öğretimine dayalıdır. Bunun yanı sıra, gelenekçi pesantrenlerde *sorogan*⁵ ve *bandungan*⁶ yöntemlerini uygulaması ile bu pesantrenlerde öğretmenler ve öğrenciler aralarındaki samimiyeti halka (*halaka*) usulü açık öğretim yoluyla korunur ve sürdürülür (Dhofier 1990: 54). Bağımsızlıktan sonra, geleneksel pesantrenler hâlâ varlıklarını sürdürürken, toplum tarafından giderek daha fazla kabul görmektedirler. Geleneksel pesantren eğitiminin milli eğitim sistemi ile entegre olmasıyla öğrenciler ileri düzey öğretim kurumlarına devam etmeye başlamışlar ve böylece toplumda ve devlette önemli pozisyonlarda yer alabilmektedir. Geleneksel pesantrenlerden gelen öğrenciler, modern pesantren ve medreselerdeki öğrencilere göre daha nitelikle İslami eğitim aldıkları için, aslında daha geniş bir dini söyleme sahiptirler. 20. yüzyılın başında gelenekçi Müslümanların çağ dışı olarak anılmaları, ancak daha sonraki zamanlarda bazılarının liberal düşünce içinde değerlendirilmesi gayet ilginç değişime işaret eder. Bunda, belki de tartışmalı konularda görüş beyan etmek suretiyle dini söylemi daha cüretkâr bir şekilde ortaya koymaları etkili olmaktadır.

Devlet ve Orta Sınıf Müslümanlar: Ümmet Anlayışından-Devlet Vatandaşı Anlayışına Geçiş

Bağımsızlığın ilânından (1945) sonra, hem modernistler hem de gelenekçiler artık vatandaşlık kavramına entegre edilmişlerdir. Geçmişte Endonezyalı Müslümanların çeşitli iç çelişkileriyle ümmet idealini gerçekleştirmeye çalışırken, bağımsızlık dönemindeki Müslümanlar, devletin iktidar gücü gerçeğiyle karşı karşıya kaldılar. Yine bu süreçte, Hollanda dönemi sömürge şirketlerinin millileştirilmesinin ardından (Kanumuyoso 2001: 2), Müslüman orta sınıfın sömürge burjuvazisinin egemenliğine karşı mücadele etmelerine gerek kalmadı. Rakipleri, böylece nispeten, Çinli ve Arap tüccarlardan, girişimcilerden ibaret hale gelmiş oldu. Kendileri de ağırlıklı olarak Müslüman olan geniş toplum kesimleriyle entegre oldular. Bununla birlikte, 1960'larda, komünizm ideolojisi, orta sınıf köylülerin

⁵ *Sorogan*, öğretmen ve öğrencinin aynı zamanda klasik öğretim yöntemi olarak da kabul edilen, birebir özel ders bağlamında öğretim süreci anlamına gelmektedir (*individual learning*).

⁶ *Bandungan*, öğretmen tarafından öğrencilerin toplu halde bulundukları ortamda verilen derslere atfen kullanılan kavramdır (*collective learning*).

kalkınma süreçlerine paralel olarak giderek daha fazla önem kazanmıştır. Somut olarak, bu durum, Endonezya Komünist Partisi'nin (PKI) faaliyetlerinde karşılığını bulmuştur. Bu grup, santriyi oluşturan toplumsal çevrelerde rahatsızlığa yol açmıştır. Siyasi açıdan bakıldığında, bu rahatsızlıklar 1955 genel seçimlerinde PKI karşısında, Endonezya Müslümanları Şura Meclisi adıyla (*Madjlis Sjuro Muslimin Indonesia-Masyumi*) bir İslami parti ve Nahdlatul Ulama aracılığıyla ortaya çıkmıştır (Feith 2007: 436). Ülkenin ideolojik yapılanması üzerine yaşanan rekabet ve devlet başkanı Soekarno üzerindeki güçlü komünist etkisinin sonucu, 5 Temmuz 1959 tarihinde Masyumi bir başkanlık kararnamesi ile kapatıldı (Madinier 2015: 261). Diğer tarafta, sanat ve edebiyat alanındaki faaliyet gösteren ve PKI ile bağlantılı olan Halk Kültürü Enstitüsü'nün (*Lekra*) varlığı, benzer bazı kurumların İslami kurumlar bünyesinde ortaya konulmasını kaçınılmaz kıldı. Bunların bazıları, Nahdlatul Ulama'ya ait Endonezya Müslüman Kültür Sanatçıları Enstitüsü (*Lesbumi*), Masyumi'ye ait HSBI, Perti'ye ait İslam Sanatları Kültür Enstitüsü (*Leksi*) gibi kurumlardır (Chisaan 2008: 121).

Ancak komünist düşüncesi toplumsal ve siyasal çevrede uzun ömürlü olmadı. Kuntowijoyo'ya göre (Kuntowijoyo 2008: 626), bu başarısızlığın ana nedeni, Endonezya'da tarım sektörü çalışanlarını bir araya getirmede PKI'nin hatalı politikalarıydı. Endonezya'daki tarım sektörün çalışanlarını Çin, Hindistan, Japonya, Fransa ve İngiltere gibi diğer ülkelerdeki tarım sektörü topluluklarıyla karşılaştırmak hatalı olur. Çünkü bu ülkelerdeki aksine Endonezya'da tarımsal bir orta tabaka yoktur. Bu nedenle, PKI, Mao'nun "kurtarılmış bölgeler" veya "şehirleri kuşatan köyler" hakkındaki öğretilerini gerçekleştirmede zorluklarla karşılaştı. Bunun nedeni, Endonezya'da soyluların toprak sahibi olmaması ve toprak sahiplerinin Çin'deki gibi toprak ağaları gibi bir kesimi oluşturmamasıdır. Endonezya'daki çiftçilerin karakteri, Sukarno'nun *marhaen* adıyla popülerleştirdiği bir yapı olabilir ya da Geertz'in keşfettiği gibi; "paylaşılan yoksulluk" kültürü aracılığıyla yoksulluğu kabullenip kendi kendine yeterli hisseden toplumsal gruplardan ibaret olabilir.

Komünizmin varlığının, ülkede Müslüman topluluğunu bir tür krize soktuğunu söylemek mümkündür. Devlet başkanı Sukarno, en büyük İslami parti Masyumi'yi kapatsa da Nahdlatul Ulama, Sukarno'nun hayata geçirdiği "güdümlü demokrasi" uygulamasını benimsedi. Bununla birlikte, toplumsal yapının birçok alanında PKI ile gerginliği ve çatışmayı sürdürdü. Sukarno ile

yan yana yaşayabilmeleri ve Sukarno'nun Milliyetçilik, Din ve Komünizm (*Nasakom*) ilkelerine dayanan güdümlü demokrasi'sinde hayatta kalabilmeleri için adapte oldular. Güdümlü demokraside yer alan NU mensupları arasında K. H. Idham Chalid, K. H. Achmad Sjaikhü ve K. H. Seyfeddin Zuhri'dir. K. H. Idham Chalid, "güdümlü demokrasi sistemine girmenin şeriata uygun olduğunu" söyledi (Maarif 1996: 64). Başka bir görüş bağlamında, K. H. Achmad Sjaikhü, "güdümlü demokrasi sistemine girmenin, pesantren yönetimlerinin siyasi içtihadı olduğunu" savunmuştur (Iqbal, Amin ve Nasution 2010: 110-111). K. H. Saifuddin Zuhri'ye gelince, o, güdümlü demokrasi döneminde Din İşleri Bakanı olarak atanan ve bu makamını koruyan bir Nahdlatul Ulema üyesidir. Bu gerekçelere ek olarak, Nahdlatul Ulema, bu bakış açısı desteklemek için fıkıh usulü ilkelerini de kullanır. Bunların arasında, "*ma la yudraku kulluhu la yutaraku ba'zhu*" (tamamen "yüzde 100" elde edilemeyen bir şey, kısmen de olsa elden bırakılamaz) kuralı bulunmaktadır (Iqbal, Amin ve Nasution 2010: 110-111). Bu nedenle, Nahdlatul Ulema için güdümlü demokrasi sistemini benimsemek, sistemin dışında olmaktansa daha iyi ve onu yani, o sistem üzerinde etkili olmak daha kolaydır. Bu durumda, Nahdlatul Ulema siyasette önemli mevkilere gelerek, bir anlamda farklı toplum kesimleri arasında arabuluculuk rolü oynamıştır. Bununla birlikte, sosyal olarak, Müslüman orta sınıfın büyük bir kısmı, komünist partizanlarla gayet açık bir gerginlik yaşıyordu. Ne var ki, komünistlerin tarım sektörü çalışanlarını refahla buluşturma çabaları, bu ideolojinin başarısızlığına yol açtı. Kuntowijoyo'nun belirttiği gibi sayı çok olsa da tarım sektörü çalışanları bir değişim için ikna edilemiyordu.

Dolayısıyla, bir sonraki dönemde Suharto yönetimi, bu sınıfın yerine ordunun yeni bir orta sınıf olarak yükselmesini sağladı. İçenden çıktığı ordunun çıkarları doğrultusunda Suharto'nun bu kararı gayet rasyonel gözükmetedir (Kuntowijoyo 2008: 626). Bu orta sınıf, kendisine imkân tanıyan siyasi yapıya yönelik güçlü bir sadakat beslemektedir. Suharto, İslam'a karşı iki politika belirledi: Bireysel dindarlığı teşvik etmek ve dinin siyasallaşmasına karşı çıkmak. Bu noktada, Suharto yönetiminin komünizmin aksine, İslami çevrelere karşı olmadığı ve bu çevreleri mahkûm etmediği, ama onu yakından izlediği söylenebilir. 1980'lerin sonlarına kadar bile, Suharto Dönemi'ndeki siyasi gerçeklik dikkate alınacak olursa, İslami çevrelerle devlet arasındaki ilişkilerin çatışmacı, rekabetçi ve düşmanca olduğunu gösterdi. Ancak uzun süredir oluşan ve pesantren üzerinden devam eden ve geliştirilen bu eğitim sistemi aracılığıyla santrilerin orta sınıf dalgası yavaş

yavaş Suharto'nun Yeni Düzen rejiminin egemenliğini dengelemiştir (Billahi 2018: 15). Pesantrenlerin, yükseköğretim sistemine yaklaşımı ve açıklığı santrinin gelişimini hızlandırmıştır. Kuntowijoyo, bu olgudan hareketle, kendi ideolojilerini oluşturan santriler arasından profesyonel bir orta sınıfın ortaya çıktığını ileri sürer (2008: 627).

Suharto Dönemi'ndeki otoriter yapıyı dengelemek amacıyla, orta sınıf santriler kendi toplumsal değişimlerini hazırladılar. Bu noktada, santrilerin birkaç yol izlediği görülmektedir. Santri tarafından sıklıkla keşfedilen ilk alternatif ise "üçüncü yol" sivil toplum kuruluşları ve bunların Nurcholish Madjid, Abdurrahman Wahid, Habib Chirzin gibi liderlerinin faaliyetleridir. Sonradan bu gibi liderler siyaset dünyasında aktif rol oynamıştır. Sanat sahnesinde Mustofa Bisri (Gus Muş), Emha Ainun Najib (Cak Nun), Sirojuddin Ar ve diğerleri de yer aldı. İslam'ın sanatta evrenselleşmesi, bazı durumlarda W. S. Rendra ve Chrisye gibi "seküler" sanatçıları dini etki alanına yöneltmiştir. Hükümet çevrelerinde çoğunlukla endüstri alanındaki orta sınıfın doldurduğu mevkiler arasında dindar bir Müslüman birey yani, Din Bakanı olarak atanan A. Mukti Ali (1971-1978) oldu. Onun sayesinde medrese müfredatı, devlet okullarına denk olacak şekilde modernleştirilirken, bu gelişme medresenin ana akım bir nitelik taşıması anlamına geliyordu. En önemli gelişme ise Suharto'nun 1991'de Endonezya Müslüman Entelektüelleri Birliği'nin (ICMI) kuruluşunu onaylaması oldu. Bu gelişme, zincirleme bir etki oluşturarak kısa sürede ilk İslami bankası olarak Bank Muamalat'ın kurulması ve ardından ilk İslami medya kuruluşu olarak *Republika*'nın faaliyete geçmesine yol açtı (Hefner 2000: 154).

İlginçtir ki önceki dönemlerde olduğu gibi Suharto'nun İslam'a yaklaşımındaki siyasi duruşu da çeşitli tepkilerle karşılandı. Nurcholish Madjid ve Muhammadiyye'den Amien Rais gibi Müslüman entelektüel şahsiyetler, ICMI'de aktif rol aldılar. Ancak, süreç içerisinde Amien Rais, bazı yapısal gelişmelere getirdiği eleştiriler sonrasında ICMI Uzman Konseyi'nden istifa etmiştir. Nahdlatul Ulama'dan Gus Dur lakabıyla tanınan K. H. Abdurrahman Wahid ise ICMI'nın mezhepçiliği destekleyeceğini ve Suharto yönetimine güç katacağı düşüncesiyle bu yapı içerisinde yer almayı reddetti. Aynı yıl Gus Dur, çeşitli dini ve sosyal topluluklardan 45 orta sınıf aydından oluşan bir örgüt olan Demokrasi Forumu'nu (*Forum Demokrasi-Fordem*) kurarak, bir anlamda ICMI'ye alternatif bir yapı oluşturdu (Ahmad 2010: 196). Bu konuda en önemli dönüm noktası ise 1998 yılında siyasal ve

toplumsal reform talebiyle ortaya konulan protestolar oldu. İslami grupların ve çeşitli iç çelişkileri ile diğer grupların protesto ittifakı içinde yer alıp, ordunun orta sınıfı tarafından savunulan Suharto'yu devirmeyi başaran bir sosyo-politik hareketi gerçekleştirdi. Söz konusu bu 1998 reform süreci daha sonra, Endonezya'ya yeni bir sosyo-politik ve ekonomik yapılanmayı ortaya çıkmasına neden oldu.

Popülizm Olgusu ve Endonezya Müslüman Orta Sınıfı'nın Yeni Sosyal Dindarlığı

Reform (1998) sonrası, sağlanan daha geniş özgürlüklerle birlikte, Müslümanlar demokratikleşme sürecinde aktif olarak yer aldılar. Siyasi olarak İslami temelli siyasal partilerin ortaya çıkması, İslami okulların daha da çeşitlenmesi ve İslami örgütlerin daha bağımsız hale gelmesi gibi demokratikleşme süreci, birçok gelişmelere yol açtı. Ancak son zamanlarda, Endonezya'da İslam adına şiddet eylemleri, radikalizm, cihat ruhunun güçlendirilmesi, "hicret" olgusu, popülizm ve kitlesel sokak protestoları (*mobokrasi*) ortaya da çıktı. Örneğin, 2017'de "İslam'ı Savunma Eylemi" (*Aksi Bela Islam*), "Kur'an'ı Savunma Eylemi" (*Aksi Bela Qur'an*) ve "Ulemayı Savunma Eylemi" (*Aksi Bela Ulama*) gibi *hashtag*leri ile "411 Eylemi" ve "212 Eylemi" adlarındaki mobokrasi olgusu, Başkent Özel Bölgesi (*Daerah Khusus Ibukota-DKI*) Cakarta Valiliği seçimleri sırasında yaşanan bu olay, ulusal ve uluslararası medyanın gündeme taşınmasıyla, geniş bir eylemci kitlesinin katılımıyla Kuran ve Hadislerden hareketle meşrulaştırmıştır. Bu noktada, Müslümanlar yeni bir toplumsal olguyla yüzleşmektedirler.

Bu olgu, şimdiye kadar toplumda keskin bir kutuplaşmaya yol açmıştır. Bu olgunun yarattığı toplumsal mekân ayrımı, genel seçimler gibi onu tetikleyen siyasi olaylar vasıtasıyla her an yeniden gündeme gelebilir. İslam adına mobokrasi olgusu, Endonezyalı Müslümanların primordializmi henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Popülizm mantığıyla tam anlamıyla uygulanan bir demokraside dini tutumların önceliklendirilmesi, çıkarların ve sorunların dile getirilmesinde oldukça geniş bir ayrım yaratmaktadır. Bu durumda, bu mantıkla hareket eden Müslüman orta sınıf popülizmi, aslında bir çıkarıcı bir grup etkileşiminden veya neo-primordializmden ibaret değildir. Bu tür koşullar, aslında İslami popülist grupları, İslami mücadeleyle pek de ilgisi bulunmayan belirli çıkar grupları tarafından etki altına alınmaya ve kontrol edilmeye karşı savunmasız hâle getiriyor.

Bu Müslüman orta sınıf popülizmi içinde yer alan kitlelerin çoğunluğu, Suharto'nun Yeni Düzen (*Orde Baru*) rejiminden sonrası santrileşme sürecine tabi olmuş Müslüman orta sınıftır. Önceki dönemlerin aksine, Yeni Düzen sonrası santrileşme, pesantren eğitiminin doğrudan bir sonucu değil, televizyon, radyo, yeni medya ve internet gibi modern kitle iletişim aracılığıyla İslami ilimlerin herkes tarafından kolayca tüketebileceği şekilde paketlenmiş içeriklerle yetişmesiyle bağlantılıdır. Kuntowijoyo 2000'li yılların başında, bu tür santrileşme yaşayan Müslümanların ortaya çıkması olgusunu, "camisiz Müslümanlar" (Kuntowijoyo 2001: 130) veya pesantren veya medreselerde geleneksel eğitimi görmeden İslami bilgiler alan Müslümanlar olarak adlandırdı.

Wasisto Raharjo, Yeni Düzen sonrası Müslüman orta sınıf fenomenini dört farklı görüşe ayırır: popüler İslam, sosyal dindarlık ritüelleri, kentsel Sufizm (tasavvuf) ve başörtüsünün dönüşümü. Popüler İslami orta sınıfta iki farklı görünüm ortaya çıkıyor. İlki, İslami Savunucular Cephesi (FPI), Betawi Rempug Forumu ve Yogyakarta'daki Laskar Cihad gibi militan grupları yaratan İslam'ın resmileştirilmesini oluşturmak için İslami şeriata dayalı değerlere, normlara ve öğretilere vurgu yapanlardır. İkincisi, sermaye endüstrisinden İslami sembollere, İslam'ı bir sosyal dindarlık metası olarak dahil ederek karşılık verenlerdir (Jati 2015: 151). İkincisi, Müslüman orta sınıfın sosyal dindarlık ritüelleri aracılığıyla ortaya çıkışı, Endonezya Zekât Evi, Ümmete Duyarlı Cüzdan (*Dompét Peduli Ummat*), Halkın Adaleti İçin Adalet Postası (*Pos Keadilan Peduli Umat*), Al-Falah Sosyal Fon Vakfı (*Yayasan Dana Sosial Al-Falah*) gibi İslami hayırsever faaliyetlerin gelişiminden görülebilir (Latief 2013: 174). Üçüncü görünüm, kentsel Sufizm sergileyen Müslüman orta sınıftır. Gündelik yaşamın sorunlarının ortasında, Müslüman orta sınıf, *Tebliğ Churuçi*'ndeki huruç, Resulullah Meclis'in de ki tezkiyetun nefis, Adz Dzikra Zikr Meclisi, Kalp Yönetimi (*Manajemen Kalbu*) ve diğerleri gibi kentsel Sufizm uygulamalarına dayanıyor (Jati 2015: 25). Müslüman orta sınıfın son görüşü ise başörtüsü. Yeni Düzen Sonrası, Endonezya halkı başörtüsünü sadece dini bir kılavuz olarak değil, aynı zamanda kıyafet üzeinden kazanılmış bir kimlik olarak görüyor.

Wasisto'ya göre, Müslüman orta sınıfın dindarlık biçimi, dini talepçi (*religious claimant*) olgusudur (Jati 2017: 23). Dindarlığın "değeri", kişinin veya kolektif kimliğinin yerine getirilmesinin bir parçası haline geldi. Bu İslam biçimlerinin vurgulaması, kâfirden dindara geçiş gibi, bir hicret süreci olarak yorumlanabilir. Bu yeni İslam mağduriyeti, yeni Müslüman orta sınıfı

"İslam'a karşı kâfir" söyleminin içine hapseder. Hatta, ekonomik düzeyde bu grup, "İslam ekonomisi" adına katı bir ayrıma neden oluyor. Sadece Müslümanların alıp satabileceği "İslami konutlar", sadece Müslümanlar alışveriş yapabileceği "İslami mağazalar" kurdular. Endonezya'da şimdiki Müslüman orta sınıf bağlamında, bu İslami popülizm olgusunun maddi temeli olan kamusal alanda İslami uyanışın güçlendirilmesi için ana analiz noktası hâline geliyor.

Ancak Wasisto, Yeni Düzen'den sonra televizyon, radyo, internet, tek yönlü taklim ve tebliği meclisleri gibi sadece, yeni medya aracılığıyla santrileşme sürecine dâhil olan "yeni Müslüman orta sınıfına" odaklandığı görülüyor. Wasisto, kendi ideolojik stratejisini taşıyan pesantren ve medreseler aracılığıyla geleneksel süreçlerle, İslam anlayışlarını ve bilgilerini güçlendiren Müslüman orta sınıf hakkında daha fazla inceleme yapmadı. Endonezya Cumhuriyeti Din İşleri Bakanlığı'nın pesantren ve medreselerine ilişkin verilere bakıldığında, sayıları aslında daha fazladır. Ancak yukarıda açıklanan sosyal dindarlık olgusunun yükselişiyle birlikte, geleneksel eğitim alan Müslümanlar yeni Müslüman orta sınıf ile iç içe değerlere ve ideolojik stratejilere sahip olabilir.

1980'lerden 2000'lere pesantren geleneksel eğitim alan ve çalışmalarını yüksek öğrenime devam ettiren santriler, günümüzde de birçok önemli pozisyonda yer almakta ve aktif olarak kamu söyleminde dâhil olmaktadır. Örneğin, Banten ve Madura'da gerçekleştirilen bir araştırmada ortaya konulduğu üzere, toplumsal hareketliliği tecrübe eden Pesantren Daar el-Qolam (Banten) ve Pesantren Al-Amien (Madura) öğrencileri orta sınıf olarak birçok stratejik mevkilerde yer almaktadır (Billahi 2018: 2). Siyasette, 2017 yılında Banten Eyaleti'ndeki görevli belediye başkanları arasında, Iti Octavia (Lebak Kabupaten Başkanı) ve Iman Ariyadi (Cilegon Belediye Başkanı) Pesantren Daar el-Qolam mezunudur. Parlamentolarda da örneğin, Banten İl Milletvekili (2009-2014) I. Başkan Yardımcısı ve Golkar Grup Başkanı (2014-2019) olan Suparman ve Banten Eyalet'in başkent şehrinde III. Komisyon Banten İl Milletvekili üyesi Encop Sofia (Gerindra Partisi), II. Komisyon ve Grup Sekreteri Güney Tangerang İl Milletvekili olarak görev yapan Muhammed Aziz (Golkar Partisi) gibi aynı pesantrenden mezunlara rastlanmaktadır. Mezunların bu siyasal yaşamdaki faaliyetlerinin yanı sıra, toplulukta ve STK'larda önemli görevlerde bulunuyorlar. Örneğin, Suparman ayrıca Endonezya Girişimciler Derneği (GAPENSI), Endonezya Ticaret ve Sanayi Odası (KADIN), Ulusal Sosyal Endişe Hareketi (GNKS), Endonezya

Kızıl Haçı (PMI) ve Endonezya Gençlik Ulusal Komitesi (KNPI), Endonezya Genç Girişimciler Derneği'nde (HIMPI) de aktiftir. Belediye Başkanı İti Octavia ise Beytü-l İslah Cami'nin Yönetim Kurulu Başkanlığı yapmaktadır (Billahi 2018: 154-155).

Bu arada, Madura'daki Pesantren Al-Amien mezunlarından siyasi alanda aktif olanların sayısı da az değildir. Bunların arasında, Iwan Kurniawan (Endonezya ulusal parlamentosu), Adlan Da'i (İndramayu İl Meclisi), Umam Fajri (Muaraenim İl Meclisi), Mardiansyah ve Solehan Ismail (Güney Sumatra İl Meclisi), İmam Mutaqqien (Pontianak İl Meclisi), Ummul Hasanah (Sumenep İl Meclisi) Jamaludin Yahya (Endonezya Ulema Meclisi), Lina Safitri (savcı) vs. isimler siyasi hayatta yer alıyor. Bu kişiler, siyasal yaşamdaki faaliyetlerini rasyonalite temelinde açıklamaktadırlar. Örneğin, Ulusal Uyanış Partisi'nden (*Partai Kebangkitan Bangsa*-PKB) Adlan Da'i, Müslümanların sokak eylemlerindeki mobokrasi uygulamalarını kabul etmiyor. Adlan, Nahdlatul Ulama'nın Batı Cava şubesinin Sekreter Yardımcısı olarak aktif bir görevi var. Ona göre, İslam'ı ideolojikleştirmenin en iyi yolu, açık bir eğitim ve yasama sürecine dahil olmaktır. Adlan için devlet ideolojisi olan Pancasila, Endonezya'daki tüm insanları kucaklar. Pesantren Al-Amien mezunlarına bir başka örnek, Güney Sumatra İl Meclis Vekili ve Milli Emanet Partisi'nin (*Partai Amanah Nasional*-PAN) temsilcisi olarak görev veren Mardiansyah'dır. Güney Sumatra İl Meclis (*Dewan Perwakilan Rakyat Daerah*-DPRD) vekilidir. Üye olduğu İl Meclisinin V. Komisyonu'nda sosyal refah, eğitim ve din konular üzerinde odaklar. Mardiansyah insanların derdini ve beklentilerini karşılamak için, konuşma yetkisine sahip eğitim kurumları aracılığıyla kapsayıcı olmayı tercih ediyor (Billahi 2018: 152-153).

Pesantren mezunları arasında önemli bir kitle, İslam'ın siyasette ideolojikleştirilmesi çalışmalarında yer almaktadırlar. Halk tabanında, dikkat çekici destekleri söz konusudur ve siyasette etkin bir yer sahibidirler. Ancak yine de etik ve millî değerlerin kaynağı olarak İslam'ın yasallaşmasına çalışıyorlar. Bunları, örneğin evlilik yasası, hac, zekât yasası vs. özel yasalar aracılığıyla hayata geçirmektedirler. Siyasi hayatın dışında ek olarak toplumsal hareketlilik noktasında deneyim sahibi orta sınıfları teşkil eden, Daar el-Qolam ve Al-Amien pesantrenlerin mezunları, eğitim kurumlarında stratejik mevkilerde rol almaktadırlar (Uluslararası Okulu Madania Müdürü Wahyuni Nafis, Modern Sukma Bangsa Okulu Müdürü Mahyudin, Cakarta Syarif Hidayatullah Devlet İslam Üniversitesi'nde Ismatu Ropi, Al-Azhar

Cakarta Şubesi'nin lideri Abu Hurairah, Al-Azhar Solo Şubesi'nin lideri Sya'roni Kariem, Assalam Solo'daki okul müdürü Trisno Joyo). Sivil toplum kuruluşlarında ise Daar el-Qolam ve Al-Amien pesantrenlerin mezunları ise (Saiful Mujani Araştırma Merkezi Danışman Müdürü olan Taftazani, Din ve Demokrasi Araştırmaları Merkezi (*Pusat Studi Agama dan Demokrasi-PUSAD*) Direktörü İhsan Fauzi, Endonezya Konsepti'nin (*Konsep Indonesia*) kurucusu Veri Muchlis Arieffuzaman), gazetecilik ve edebiyat alanında (Endonezya ulusal medyası *Republika*'nın ve *Berita Buana* kurucularından biri Ahmadie Thaha ve Endonezya'nın en eski edebiyat dergisi *Horison* yayın direktörü ve Edebiyat Komisyonun başkanı ve Jakarta Sanat Konseyi'nin yönetim üyesi Jamaluddin, ulusal İslami kitapların tercümanı Samson Rahman'ı saymak mümkündür. Ticaret faaliyetler alanında da bazı isimleri zikretmekte yarar var. Bunlar arasında, PT Amsa Nur Indah Mandiri'nin kurucusu Muhammed Aminullah Tsamud ve Solo'da bir matbaanın kurucusu ve aynı zamanda İbn Kesir, Riyadu al-Salihin ve Bulughul Maram'ın tefsiri gibi geleneksel İslami kitapları inceleyen bir vaiz olan Halil Hasan yer almaktadır (Billahi 2018: 179-180).

Sahada kaynaklar ile yapılan mülâkatlarda, herkesin pesantrenden aldıkları değerler, ardından toplumda uyguladıkları açıklık, özgürlük ve samimiyet her birinin İslami değerler olduğunu vurguladılar. Orta sınıf olarak stratejik mevkilerde bulunanlar, aynı zamanda topluluk faaliyetlerine aktif olarak katılmakta ve daha rasyonel İslami öğretilerin yayılmasına çaba göstermektedirler. Böylece, geleneksel pesantren eğitimi sürecine dahil olup dindarlığını derinleştiren orta sınıf Müslümanların aksine, dini bir talepci yoluyla dindarlığın güçlenmesini deneyim kazanan ve tekfiri söyleminde (İslam'a karşı kâfir) öncelik verme eğiliminde olan yeni Müslüman orta sınıftan farklılık sergilerler. Geleneksel pesantrenlerde eğitim alan orta sınıfı Müslümanlar İslami öğretileri yanı sıra, kapsayıcılığı değerleri yoluyla dindarlığını güçlendirdi.

Ulusal plânda, açık ve hoşgörülü bir İslam'ı temsil eden Müslüman orta grup, ülkenin en büyük iki kuruluşu olan Nahdlatul Ulama ve Muhammadiyye'dir. 20. yüzyılın başlarından ortalarına kadar birbirleriyle çatışmış olsalar bile, gerçekte bu iki kuruluş artık Santri'nin gerçek temsilcileridir. Ahmet Kuru'nun analiz ettiği gibi, Endonezya'nın bu en büyük iki örgütü, dünyada Endonezya İslam'ının temsil ediyorlar. Örgütsel olarak, FPI ve Laskar Cihad gibi militan İslami grupların aksine, Nahdlatul Ulama ve Muhammadiyye yapıları modern ve profesyonel bir şekilde yürütülmektedir;

organizasyon yasası ve tüzüğü sahipleri, demokratik genel başkan seçimi düzenler ve ulusal seviyeden köy seviyesine kadar açık örgütlenme yapısı var (Kuru 2021). Bu durumda, Endonezya'daki Müslüman orta sınıfın temsilî sadece İslam'ın ruhundan değil, aynı zamanda rollerinin ve değerlerinin sağlamlaşmasından da belirlenir. İlginçtir ki, daha önce çağ dışı ve birbirine düşman olarak görülen Müslüman grupların artık kendilerini modern, açık ve birbirini tamamlayıcı örgütler olarak temsil etmekte. Bunun aksine, Yeni Düzen sonrası ortaya çıkan Müslüman orta sınıflar, dini talepçi (*religious claimant*) yolunu görmüş olup ve İslam'ın ruhunu kullanarak Endonezya'nın sosyo-politik ekonomisinde primordializm eski değerini savunuyorlardır.

Sonuç

Müslüman orta sınıfın gelişiminde pesantren, "Endonezya'nın İslami" karakterinin vurgulanmasında kayda değer bir rol oynamaktadır. 20. yüzyılın başlarında, ister sömürgecilik, ister reformist İslami fikirler veya Vehhabilik tarafından tetiklenmiş olsun, reform düşünceleri karşı karşıya kaldığında, pesantren, Müslümanların değişime yönelik tutumlarını belirlemede merkezi bir obje haline geldi. Bu söylem, aynı zamanda Endonezya halkının gelişiminde ve içinde bulunduğu krizde her zaman orta grupta yer alan Müslümanların iç çelişkilerini de güçlendirmektedir.

Müslüman orta sınıfı, Endonezya ulusunun zaman içerisinde ortaya çıkan sosyo-politik koşullara tepkiler vermeleri nedeniyle giderek daha da çeşitlilik arz eder. Söz konusu Müslüman orta sınıf grupları arasında da çeşitli ilkeler, normlar ve değerlerden bahsedilebilir. Reform-sonrası dönemde, çeşitli orta sınıf Müslümanlar bu dönemin demokratikleşmeci ve özgürleştirici etkisine maruz kalmaları nedeniyle, giderek sahip oldukları değerler çeşitlenmektedir. Ve bu durum, söz konusu bu grubu tanımlamayı daha da zorlaştırmaktadır. Pesantrenlerde geleneksel İslami eğitim alan ve bir sosyal mobilizasyon süreci yaşayan Müslüman orta sınıfı, değişen zamana daha açık ve adapte oldu. Ancak, pesantren'de öğrenim görme imkânı bulamayan diğer bazı orta sınıf Müslümanlar da söz konusudur. Bunlar, tek yönlü eğitim-öğrenim özelliğini sahip olan tebligat meclisleri gibi ve aynı zamanda yeni medya (internet, sosyal medya vs.) ve geleneksel medya (televizyon, radyo vs.) aracılığıyla santrileşme süreci ile dini bir talepte bulunma süreci tecrübe etmekte, bununla birlikte uyumlu ve açıklık sergilemekten ziyade, İslami diriliş ruhunu gösterme eğilimindedir. Diğer yandan, bu gelişme "ötekileştirici" bir bağlam kullanmak suretiyle, "kimlik siyaseti" biçimine dönüşmesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Munawar (2010). *Ijtihad Politik Gus Dur, Analisis Wacana Kritis*. Yogyakarta: LKiS.
- Azra, Azyumardi (2012). *Pendidikan Islam Tradisi dan Modernisasi di Tengah Tantangan Milenium III*. Cakarta: Prenada Media Group.
- Benda, Harry J. (1980). *The Crescent and the Rising Sun, Indonesian Islam Under the Japanese Occupation*. New York: W. Van Hoeve Ltd.
- Billahi, Savran (2018). *Bangkitnya Kelas Menengah Santri, Modernisasi Pesantren di Indonesia*. Cakarta: Prenada Media Group.
- Castle, Lance (1967). *Religion, Politics and Economic Behavior in Java: The Kudus Cigarette Industry*. Connecticut: Yale University Press.
- Chisaan, Choirotun (2008). *Lesbumi, Strategi Politik Kebudayaan*. Yogyakarta: LKiS.
- Dhofier, Zamarkasyi (1990). *Tradisi Pesantren Studi Tentang Pandangan Hidup Kyai*. Cakarta: LKiS.
- Fariad F. Saenong (2021). "Nahdlatul Ulama (NU): A Grassroots Movement Advocating Moderate Islam". Ed. Upal, Muhammad Afzal ve Cusack, *Handbook of Islamic Sects and Movements*. Leiden: Brill. 129-150.
- Geertz, Clifford (1960). *The Religion of Java*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hadiz, Vedi R. (2019). *Islamic Populism in Indonesia and The Middle East*. Birleşik Krallık: Cambridge University Press.
- Hasbullah, Moeflich (2014). "Century of NU-Muhammadiyah in Indonesia: The Failure of Islamic Modernism?" *Islamika Indonesiana* 1. 17-30.
- Hefner, Robert (2000). *Civil Islam: Muslims and Democratization in Indonesia*. Princeton ve Oxford: Princeton Univerity Press.
- Iqbal, Amin ve Nasution (2010). *Pemikiran Politik Islam dari Masa Klasik Hingga Indonesia Kontemporer*. Cakarta: Prenada Media Group.
- Jati, Wasisto Raharjo (2015). "Islam Populer Sebagai Pencarian Identitas Muslim Kelas Menengah Indonesia". *Teosofi Jurnal Tasawuf dan Pemikiran Islam* 5. 139-163.
- Jati, Wasisto Raharjo (2017). "Trajektori Populisme Islam di Kalangan Kelas Menengah Muslim Indonesia". *Prisma* 36. 19-27.
- Kanumuyoso, Bondan (2001). *Nasionalisasi Perusahaan Belanda di Indonesia*. Cakarta: Pustaka Sinar Harapan.

- Kuru, Ahmet T. (2021). "How the Worlds Biggest Islamic Organization Drives Religious Reform in Indonesia and Seeks to Influence the Muslim World", <https://theconversation.com>, 20 Kasım 2021'de erişildi.
- Latief, Hilman (2013). "Islam and Humanitarian Affairs, The Middle Class and New Patterns of Social Activism", *Islam in Indonesia: Contrasting Images and Interpretations*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 173-190.
- Maarif, Ahmad Syafii (1996). *Islam dan Politik: Teori Belah Bambu, Masa Demokrasi Terpimpin 1959-1965*, Bandung: Gema Insani Press.
- Madinier, Remy (2015). *Islam and Politics in Indonesia: The Masyumi Party Democracy and Integralism*, Singapur: National University of Singapore Press.
- Noer, Deliar (1963). *The Modernist Muslim Movement in Indonesia 1900-1942*, Singapur: Oxford University Press.
- Ricklefs, M.C. (2012). *Islamisation and Its Opponents in Java c. 1930 to the Present*, Singapur: Springer Singapore.
- Wahid, Abdurrahman (1996). "Kelas Menengah Islam di Indonesia", *Politik Kelas Menengah Indonesia*. Ed. Tanter, Richard ve Young. Cakarta: LP3ES. 19-22.
- Zarkasyi, Abdullah Syukri (2005). *Gontor dan Pembaharuan Pendidikan Pesantren*, Cakarta: Raja Grafindo Persada.

